

**YENİ DEVLET İDEOLOJİSİNİN TOPLUMSAL YANSIMALARI:
CUMHURİYET DÖNEMİ KURUMLARI VE SEMBOLLERİ
(1923-1938)**

**Pamukkale Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Yüksek Lisans Tezi
Tarih Ana Bilim Dalı
Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Programı**

Yavuz YILDIRIM

Danışman: Doç. Dr. Umut KARABULUT

Temmuz 2021

DENİZLİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ ONAY FORMU

Bu tezin tasarımı, hazırlanması, yürütülmesi, araştırmaların yapılması ve bulguların analizinde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini; bu çalışmanın doğrudan birincil ürünü olmayan bulguların, verilerin ve materyallerin bilimsel etiğe uygun olarak kaynak gösterildiğini ve alıntı yapılan çalışmalara atıfta bulunulduğunu beyan ederim.

İmza

Yavuz YILDIRIM

ÖN SÖZ

Bu çalışma, yüksek lisans ders döneminde çok değerli danışmanım Sayın Doç. Dr. Umut Karabulut'un tavsiyesiyle okuduğum, Selim Deringil'in "*İktidarın Sembolleri ve İdeolojisi*" ile Hakan Karateke'nin "*Padişahım Çok Yaşa*" eserlerinde, Osmanlı Devlet yönetim anlayışının değişmesinin bir sonucu olan devletin kamusal alanda görünürlüğünün artmasını, devlet yönetiminde bulunanların tutumlarının değişimini, kurumsal yapıların değişimin sembolü olmasını, kısacası devlet-toplum ilişkilerindeki değişimleri irdeleme fırsatı buldum. Bu okumalar üzerine, Atatürk'ün önderliğinde kurulan yeni devletin ideolojik çerçevesinin somutlaştığı; ekonomik, sosyal ve kültürel kurumların da sembolize edilmesiyle toplumsal değişimin sağlanmaya çalışıldığı hipotezi, bu tezi yazmamda esin kaynağı olmuştur.

Millî Mücadele sonrası kurulan Türkiye Cumhuriyeti yeni bir düzen yeni bir toplum anlayışıyla ortaya çıkmıştır. Cumhuriyet döneminde, toplumun tüm katmanlarına yeni bir formasyon kazandırma çabasının mimarı olan Atatürk, ulus devlet ideolojisi temelinde, devrimci ilkelerle pek çok yeniliklerde bulunmuştur. İdealize edilen siyasal ve toplumsal yapı; ekonomik hamleler, mimari ve kentleşme, eğitim kurumları, yeni yurttaş, yaşam tarzı gibi geniş bir satıhta kendini hissettirmiştir. Toplumsal değişim ve dönüşüm için hukuki, siyasi, iktisadi, sosyal ve kültürel alanda yapılan çalışmalarda Atatürk halka önderlik etmiştir. Değişimin itici gücü olan Cumhuriyetin yeni kurumları toplum nezdinde kabul edilmiş, benimsenmiş ve işlevsellikleriyle de fayda yaratırken aynı zamanda sembolleşmişlerdir.

2020 yılında başlayan tüm dünyayı saran Covid-19 salgını sürecinde yürüttüğüm çalışmada, ülkemizdeki zaman zaman tam kapanma, sokağa çıkma yasakları, esnek çalışma saatleri, şehirler arası yolculukların kısıtlanması vb. zorunlu uygulamalardan dolayı çalışmaya yön verecek bazı eserler görülememiş olmasına rağmen konun orijinalliğini ortaya koyan yayınlara azami oranda ulaşarak çalışmamı tamamladım.

Tez çalışma konusunun belirlenmesinden bitimine kadar olan süreçte, engin bilgi ve tecrübesiyle bana yol gösteren, desteğini esirgemeyerek çalışmamın tamamlanması konusunda beni motive eden çok değerli danışman hocam Sayın Doç. Dr. Umut KARABULUT'a sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Tez çalışması boyunca kütüphane araştırmalarım yardımcı olan, yazılarımı düzelten, her yönden fedakarlıkta bulunarak çalışmamı bitirmemde yardımcı olan hayat arkadaşım sevgili eşim Filiz

YILDIRIM’a minnettarım. Yoğun ve yorucu tez sürecinde kendisiyle yeteri kadar ilgilenememe rağmen hoşgörü ve anlayış gösteren sevgili oğlum Deniz YILDIRIM’a, bana ne kadar şanslı bir baba olduğumu hissettirdiği için teşekkür ederim.

Temmuz 2021/Denizli

Yavuz YILDIRIM

ÖZET

YENİ DEVLET İDEOLOJİSİNİN TOPLUMSAL YANSIMALARI: CUMHURİYET DÖNEMİ KURUMLARI VE SEMBOLLERİ (1923-1938)

YILDIRIM, Yavuz

Yüksek Lisans Tezi

Tarih Ana Bilim Dalı

Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Programı

Tez Yöneticisi: Doç. Dr. Umut KARABULUT

Haziran 2021, vii+299 sayfa

Millî Mücadele sonrası Türk ulusu, yeni devlet kurma azmi ve kararlılığını göstermiştir. Yeni devlet, Türk ulusal kimliği etrafında şekillenen yapısıyla ulus devlet modelini benimsemiştir. Yeni devlet ideolojisinin şekillenmesinde Atatürk'ün düşünce yapısı, Cumhuriyet Halk Partisi, 1921-1924 Anayasaları ile Türk Tarih Tezi ve Güneş Dil Teorisi etkili olmuştur.

Yeni devlet anlayışı modern bir toplum yaratmayı amaçlamıştır. Yeni devlet ideolojisinin tezahürü olan Cumhuriyet dönemi kurumları, ekonomik, sosyal ve kültürel alanda değişimin katalizörü olmuştur. Yeni devlet ideolojisinin idealize edildiği yapılar olan Cumhuriyet dönemi kurumları, ekonomik açıdan; topluma önderlik vazifesi içinde geri kalmışlığa çözüm üreten, ülke ekonomisinin kalkınmasına ve büyümesine yönelik yatırımlar yaparak yurttaşların refah seviyesini arttıran boyutuyla devlet imajının sembolize edildiği kurumlar haline gelmiştir.

Toplumsal açıdan; yurttaşlarını eğiten, bağınazlığı ortadan kaldırmayı amaçlayan, ideal yurttaşı yetiştiren, ulusal kimliği pekiştiren, modern kentler yaratan, toplumsal bütünleşmeyi amaçlayan yönleriyle toplumsal hafızanın değişmesine yol açan sembolleşmiş kurumlar haline gelmiştir.

Sonuç olarak bu tez, günümüzde Cumhuriyet ile özdeşleşmiş ve sembolleşmiş kurumların toplumsal yansımalarını ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ulus devlet, Yeni devlet ideolojisi, Cumhuriyet kurumları, Toplumsal yansıma, Sembolleşme.

ABSTRACT**SOCIAL REFLECTIONS OF THE NEW STATE IDEOLOGY:
REPUBLIC PERIOD INSTITUTIONS AND SYMBOLS
(1923-1938)**

YILDIRIM, Yavuz

Master Thesis

History Department

History of Turkish Republic Programme

Adviser of Thesis: Assoc. Prof. Dr., Umut KARABULUT

June, 2021, vii+299 Pages

After the National Struggle, the Turkish nation showed the perseverance and determination to establish a new state. The new state has adopted the nation-state model with its structure shaped around the Turkish national identity. In terms of shaping the new state ideology, Atatürk's ideas, the Republican People Party, the 1921-1924 Constitutions with the Turkish History Thesis and Sun Language Theory were influenced.

The new understanding of the state aimed to create a modern society. The institutions of the Republican period, which are the manifestation of the new state ideology, have been the catalyst of change in the economic, social and cultural fields. The institutions of the Republican period, which are the structures in which the new state ideology is idealized are economically; it has become an institution that symbolizes the image of the state with its dimension that produces solutions to backwardness, increases the welfare level of citizens by investing in the development and growth of the country's economy, in the rule of leading the society.

In terms of socially; it has become symbolic institutions that lead to the change of social memory with its aspects where citizens are educated, aimed at eliminating bigotry, raising ideal citizens, reinforcing national identity, creating modern cities and aiming at social integration.

As a result of this thesis reveals the social reflection of the institutions that are identified and symbolized with the Republic today.

Keywords: Nation state, New state ideology, Republican institutions, Social reflection, Symbolization.

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	i
ÖZET.....	iii
ABSTRACT	iv
İÇİNDEKİLER	v
SİMGE VE KISALTMALAR DİZİNİ	vii
GİRİŞ	1
1.Kavramsal Çerçeve.....	1
2.Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu	12
3. Devletin Sembolizma ve Ritüellere Gereksinim Duymasındaki Tarihsel Etmenler:	20

BİRİNCİ BÖLÜM

ULUS/MODERN DEVLETİN TARİHSEL ARKA PLANINDA TÜRKİYE CUMHURİYETİ

1.1. Tarihsel Çerçevede Devlet	28
1.2. Türk Devlet Yapısı	34
1.2.1. Osmanlı Devleti'nin Tanzimat Dönemine Kadar Devlet Yapısı	37
1.2.2. Osmanlı Devleti'nin Tanzimat Sonrası Devlet Yapısı.....	39
1.3. Ulus Devletlerin Oluşumu	46
1.3.1. İmparatorluktan Ulus Devlete	51
1.4. Türkiye Cumhuriyeti'nin Siyasal Yapısı.....	59
1.4.1. Siyasal Oluşum Ekseninde Anayasal Gelişmeler	62
1.5. İdeolojik Güç Kaynağı: Cumhuriyet Halk Partisi	67
1.6. Kurucu Lider: Mustafa Kemal Atatürk	77
1.7. Ulus Devletin Doktriner Söylemi: Türk Tarih Tezi	82
1.8. Ulus Devletin Dili: Güneş Dil Teorisi Bağlamında Ulusçuluk	88

İKİNCİ BÖLÜM

YENİ DEVLET İDEOLOJİSİNİN TOPLUMA YANSIMALARI: SEMBOLİZE EDİLEN EKONOMİK KURUMLAR (1923-1938)

2.1. Yeni Devletin Ekonomi Politikası.....	95
2.1.1. 1923-1930 Dönemi	97
2.1.2. 1930-1939 Dönemi	99
2.2. Demiryolları	104

2.3.	Yerli Malları	116
2.4.	Sümerbank.....	127
2.5.	Etibank.....	144

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

YENİ DEVLET İDEOLOJİSİNİN TOPLUMA YANSIMALARI: SEMBOLİZE EDİLEN SOSYAL-KÜLTÜREL KURUMLAR (1923-1938)

3.1.	Yeni Devlet İdeolojisinin Sosyal-Kültürel Alandaki Görünümü	151
3.2.	Ülküleştirilen Eğitim Kurumu: Halkevleri.....	152
3.3.	Dinin Yeni Zaviyesi: Diyanet İşleri Başkanlığı	161
3.4.	Yeni Devletin İdeal Yurttaşı.....	172
3.5.	Devlet Törenleri	183
3.5.1.	Yabancı Devlet Adamlarına Düzenlenen Törenler	184
3.5.2.	Ulusal Bayramlar ve Kutlamalar.....	195
3.6.	Kentleşmenin İdeolojik Görünümü	201
3.6.1.	Ankara	203
3.6.2.	İstanbul.....	212
3.6.3.	İzmir	217
3.7.	Yeni devletin modernleşme ve bütünleştirme aracı: Spor.....	219
3.7.1.	Gazi Koşusu	227
SONUÇ.....		231
KAYNAKLAR		236
EKLER.....		276
ÖZ GEÇMİŞ.....		300

SİMGE VE KISALTMALAR DİZİNİ

age.	Adı geçen eser
agm.	Adı geçen makale
akt.	Aktaran
ARMHC	Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti
bkz.	Bakınız
BCA	Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
CHF	Cumhuriyet Halk Fırkası
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
çev.	Çeviren
DİB	Diyanet İşleri Başkanlığı
der.	Derleyen
ed.	Editör
haz.	Hazırlayan
İT	İttihat ve Terakki
s.	Sayfa
sad.	Sadeleştiren
SCF	Serbest Cumhuriyet Fırkası
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
yay. haz.	Yayına Hazırlayan

GİRİŞ

1.Kavramsal Çerçeve

Yeni devlet ideolojisinin devlet kurumları aracılığıyla sembolize edilmesi ve toplumsal yansımaları konulu çalışmamızda; siyasi ve ideolojik kaynağı devlet, vasıtası durumunda kurumlar, hedeflenen kitle de tüm yurttaşlar olup, sonucunda yeni devletin inşa ettiği kurumların etkileşiminde toplumsal yansımalar vardır. Yeni devlet ideolojisinde, toplumsal değişimin öznesi olan yurttaşlarda değişimin ulusal değerlerde ve modernleştirme ekseninde yapılması amaçlanmıştır. Milli, ulus ve modern sözcükleri üzerinden devlet ve unsurlarının tanımlanmasına literatürde rastlanmıştır. Bu çalışmada, yeni devletin tarihsel oluşumu içinde geçirdiği değişimler milli, ulus ve modern devlet kavramları üzerinden değerlendirilmiştir.

Millî -ulus-modern devlet üzerine?

Millî, ulus ve modern devlet bağlamında, Millî Mücadele'nin lideri, yeni devletin kurucusu aynı zamanda siyasi ve ideolojik yönelimi belirleyen Atatürk'ün eserlerinden “*Söylev, Tamim Telgrafları ve Beyannameleri, Medeni Bilgiler/Türk Milletinin El kitabı ile Nutuk*” incelenmiştir. Atatürk, devletin varlığını hâkimiyeti milliye, yurttaşları da millet olarak tanımlama yolunu seçmiştir. Yeni devletin karakterini ortaya koyması açısından *milli* kavramının kullanımı üç başlık halinde değerlendirilebilir. Birincisi Atatürk'ün milliyetçi, yurtsever aydınların etkisindeki düşünce dünyası ve Millî Mücadele döneminin milliyetçi karakteri, ikincisi tüm yurttaşlarda millici söylem ekseninde toplumun Türk kültürel kimliği üzerinden ulusal kimlik kazandırılması, üçüncüsü ümmi sözcüğünden türetilen milli sözcüğünün taşıdığı anlam zenginliğinden istifade edilmesidir. Atatürk'ün Söylevleri incelendiğinde, *millî* sözcüğünün belirli bir tarihten sonra kullanılmadığı da görülmektedir. Atatürk, *millî* sözcüğünü söylevlerinde en son 29 Ekim 1933'de irat ettiği Onuncu Yıl Nutku'nda kullanmıştır. “*Millî kültürümüzü muasır medeniyet seviyesinin üstüne çıkaracağız*”¹. Gazi Mustafa Kemal'in, bu tarihten itibaren millî sözcüğünü kullanmak yerine *ulus* sözcüğünü kullandığı görülmektedir.

1930'lu yıllarda başlayan tarih ve dil çalışmalarından hareketle dilde görülen söylem yeniliği, milli ifadesinin yerini *ulus* sözcüğüne bırakmasına yol açmıştır. Ulus

¹ Atatürk, *Söylev ve Demeçleri I-III (Açıklamalı Dizin ile)*, Ankara, 2006, s. 403.

sözcüğünün kullanımını ise üç unsura bağlayabiliriz. Birincisi; Türk tarihi incelemelerinde Türklerin anayurt bağının araştırılması ve Türk dilinin arılaştırması, ikincisi; laik devlet yapısının inşa sürecinin zaman içerisinde yayılarak dini motifli milli sözcüğünden zamanla vazgeçilmesidir. Atatürk, ulus sözcüğünü söylevlerinde ilk defa 1 Kasım 1934'te Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin dördüncü dönem dördüncü toplanma yılını açarken kullanmıştır. “*Meclis'in ulus işlerindeki özeni, ulusumuzun canlılığı, gerçekten öğünçle anılmağa değer*”². Üçüncüsü; her ne kadar milli – ulusal eş anlamlı olsa da ulus sözcüğünün tercih edilmesi ve kullanılması açısından ideolojik bir tavır olarak değerlendirilmelidir.

Atatürk'ün 1917 yılından vefatına kadar geçen süredeki “*Tamim, Telgraf ve Beyannameleri'nin*” derlendiği eserde *ulus* sözcüğünü ilk defa kullandığı tarih 2 Şubat 1935'tir. Cumhuriyet Halk Fırkası Teşkilatına ve İkinci Seçmenlere Beyannamesinde şu şekilde kullanmıştır. “*Bu yolda geçirdiğimiz dört yıllık tecrübe fırka esaslarımızın ve fırka hükümeti çalışmalarının ulus önünde yapılan tenkitlerle karşılaştırılmasına fırsat vermiş ve yurttaşların siyasal olgunluğunu artırmıştır*”³. Millet, ulus olarak addedilmesi ve millet sözcüğünün bu tarihten itibaren de hiç kullanılmadığı görülmektedir.

Atatürk'ün, Afet İnan'a yazdırmış olduğu *Medeni Bilgiler / Türk Milletinin El kitabı*⁴ adlı eserde *ulus* sözcüğünün hiç kullanılmadığı tespit edilmiştir. Eserin yazıldığı tarih olan 1931 yılı itibarıyla milli sözcüğünün yaygın kullanımı eserde görülmüştür.

Atatürk'ün Cumhuriyet Halk Fırkasının 1927 kongresinde okuduğu *Nutuk*'ta yapılan inceleme neticesinde, *ulus* sözcüğünü hiç kullanmadığı görülmektedir. Nutuk'un, 1919-1927 yılları arasındaki zaman dilimini kapsamı, dil ve tarih çalışmalarının başlamamasıyla ilgili olduğuna kanaat getirilebilir. Diğer taraftan, Türk modernleşmesi açısından yeni devletin ideolojik gelişimi, hukuki düzenlemeler, genç Cumhuriyetin kadrolarının yetiştirilmesi, ulus söyleminin zaman içerisinde kullanımını arttırmıştır. Nitekim Millî Mücadele döneminde kurulan yarı resmi yayın organı olarak hareket eden *Hâkimiyet-i Millîye* gazetesinin 28 Kasım 1934 tarihinden itibaren de *Ulus* adıyla yayımlanmaya devam etmesi örnek teşkil eder.

² Atatürk, “*age.*”, s. 394.

³ Atatürk, *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV (Açıklamalı Dizin ile)*, Ankara, 2006, s. 640.

⁴ Mustafa Kemal Atatürk, *Medeni Bilgiler/Türk Milletinin El kitabı*, (Afet İnan), İstanbul, 2010.

Atatürk döneminde Türk Tarih Tetkik Cemiyeti üyelerince yazılan *Tarih IV* adlı eserde devlet şu şekilde ifade edilmiştir. “*Lozan Muahedesiyle Osmanlı Saltanatının dağılmasından doğan milli devletlerin en sonuncusu olmak üzere bir Türk milli ve müstakil devletinin doğum vesikası, bütün devletler tarafından imza edilmiş oldu*”⁵. Yeni devletin niteliğinin milli devlet olarak belirtilmesi ve bu tanımlamanın da ders kitaplarına girmesi devletin kendini açıklaması yönünden önemlidir. Yeni devlet ideolojisinin daha geniş alanda öğrenilmesi açısından, kitap serisi olarak hazırlanan *Tarih I-II-III-IV* kitapları devletin hüviyetini, resmî ideolojinin karakterini ortaya koyan dönem çalışmaları olarak değerlendirilebilir.

Daha yakın dönemlerde Hamza Eroğlu⁶, Kemal Şenoğlu⁷, Orhan Türkdoğan⁸ gibi bazı araştırmacıların eserlerinde millî devlet kavramını kullandıkları görülmüştür. Millî devletten kasıt, tarihsel süreçte devletin milli emeller üzerine inşa edilmesi kadar hanedan kimliği üzerine kurulu Osmanlı toplumsal yapısı yerine milli karakterli toplumsal yapı ve devlet modelini temel aldığı görülmektedir. Millî devlet yaklaşımından amaçlanan daha çok Türklük üzerinden geliştirilmeye çalışılan ortak kültür yaratma ve toplumsal yapı olduğu söylenebilir. Birtakım çalışmalarda milli ve ulus kavramları üzerinden devletin tanımlanmasına rastlanmaktadır. Bernard Lewis’in⁹ ünlü eserinde her iki sözcüğü de kullandığı görülmüştür. Milli ve ulus devlet kavramıyla, yeni devletin açıklanmasında millileşme sürecine verilen önem olduğu söylenebilir. Milli ve ulus devlet tanımlamaları bir dil meselesi olarak kabul edilebilir.

Cumhuriyetin laiklik ilkesinin geliştirilmesi ekseninde yapılan devrim hareketleri devletin milli karakterden ulus devlete doğru değişimini pekiştirmiştir. Modern devleti tesis etmenin ümmet toplumundan modern topluma geçişle olacağına inanan cumhuriyet kadroları; hızlı eğitim seferberliği ve ülke kalkınmasına yönelik ekonomik girişimlerin yanında modernleşmenin harcı olarak ulusal değerler etrafında toplumsal bütünleşme yoluna gitmişlerdir. Niyazi Berkes¹⁰, çağdaşlaşmanın yeni bir adımı olarak yeni devleti ulus devlet olarak değerlendirirken; Şerafettin Yamaner¹¹, Atatürk devrimleriyle ulus

⁵ Türk Tarih Tetkik Cemiyeti, *Tarih IV Türkiye Cumhuriyeti*, İstanbul, 1931, s. 130.

⁶ Hamza Eroğlu, *Türk İnkılap Tarihi*, Ankara, 1990.

⁷ Kemal Şenoğlu, *Yusuf Akçura Kemalizmin İdeoloğu*, İstanbul, 2009.

⁸ Orhan Türkdoğan, *Milli Kimliğin Yükselişi Niçin Milletleşme*, İstanbul, 1999.

⁹ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Ankara, 2013.

¹⁰ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul, 2017.

¹¹ Şerafettin Yamaner, *Atatürk Öncesinde ve Sonrasında Kültürel Değişim (Devrimin Felsefesi ve Toplumsal Özü)*, İstanbul, 1999.

devletin inşa edildiğini savlamıştır. Johannes Glosneck¹², François Georgeon¹³, Feroz Ahmad¹⁴, çalışmalarında yeni devletin modern dünya sistemine dâhil olmaya çalışan ulus devlet modeliyle tanımlanabileceğini ortaya koymuşlardır. Charles Tilly¹⁵ ve Mehmet Ali Ağaoğulları¹⁶ eserlerinde kuramsal açıdan modern devletlerin ulus devlet olarak tanımlanması yoluna gitmişlerdir.

Devlet kuramı üzerine çalışan bazı araştırmacıların da ulus ve modern devlet kavramlarını beraber kullandıkları görülmektedir. Anthony Giddens¹⁷, Micheal Mann¹⁸, Sibel Bozdoğan¹⁹, Etienne Balibar, Immanuel Wallerstein²⁰, Abdulvahap Akıncı²¹ çalışmalarında her iki kavram üzerinden inşa ettikleri devleti modernleşmenin bir sonucu olarak devletin yapısal dönüşümü olarak değerlendirmişlerdir. Aydınlanma çağı sonrasında gelişen seküler düşüncenin ivmelenmesi, sanayi devrimi sonrası uzmanlaşma, kentleşme, işçi sınıfı olgularının modernizmin birer parçası olarak değerlendirilmesiyle devletin artık modern devlet olarak telakki ettiği savıyla hareket ettikleri görülmektedir. Genel anlamıyla modern devlet klasik devletten farklı olarak, merkezîyetçi yönetim anlayışının geliştiği, toplumsal hizmet oranının arttığı, bireyin ve toplumun öne çıkarıldığı bir yönetsel biçim olarak değerlendirilebilir.

Bu değerlendirmeler ışığında, gerek Atatürk'ün sağlığında ulus sözcüğünü söylevlerinde kullanması ve devleti ulus devlet olarak görmesi, gerekse de çağdaş araştırmacıların devleti ulus devlet olarak kullanmasından dolayı yeni devletin niteliğini milli devlet yerine ulus devlet kavramıyla açıklanmaya çalışılmıştır. Yeni devletin yapısal değişimini ulus değerlerin yanında devletin ve toplumun modernize edilmesi olarak değerlendirilebilir. Atatürk döneminde gerçekleştirilen devrimler, çağdaş kuramcılarının yaklaşımlarına göre değerlendirildiğinde; yeni devletin ulus devlet olduğu kadar modern devlet olarak da tanımlandığı söylenebilir. Bu bağlamda çalışmada, yeni devlet ulus devlet olarak, bazı uygulamalarıyla yeni devlet, modern devlet olarak da

¹² Johannes Glosneck, *Kemal Atatürk ve Çağdaş Türkiye III*, İstanbul, 1998.

¹³ François Georgeon, *Osmanlı-Türk Modernleşmesi (1900-1930)*, İstanbul, 2006.

¹⁴ Feroz Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, İstanbul, 1995.

¹⁵ Charles Tilly, *Zor, Sermaye ve Avrupa Devletlerinin Oluşumu 990-1992*, Ankara, 2001.

¹⁶ Mehmet Ali Ağaoğulları, *Ulus Devlet ya da Halk Egemenliği*, Ankara, 2010.

¹⁷ Anthony Giddens, *Ulus Devlet ve Şiddet*, İstanbul, 2008.

¹⁸ Micheal Mann, *İktidarın Tarihi Sınıfların ve Ulus Devletlerin Yükselişi 1760-1914*, Ankara, 2012, s. 15.

¹⁹ Sibel Bozdoğan, *Modernizm ve Ulusun İnşası Erken Cumhuriyet Türkiye'sinde Mimari Kültür*, İstanbul, 2012.

²⁰ E. Balibar-I. Wallerstein, *İrk Ulus Sınıf Belirsiz Kimlikler*, İstanbul, 2007.

²¹ Abdulvahap Akıncı, "Modern Ulus Devletlerin Doğuşu", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 34, Kütahya, Aralık 2012, s. 61-70.

değerlendirildiğinden bu çalışmada yeni devlet; ulus devlet ve ulus/modern devlet olarak adlandırılacaktır.

Birinci Dünya Savaşı sonrası Osmanlı Devleti'nin işgallere uğramasıyla ulusal güçler, işgal güçlerine karşı direnç göstermiştir. Ulusal güçleri birleştiren Mustafa Kemal Paşa da Millî Mücadele'nin doğal lideri haline gelmiştir. Millî Mücadele'nin özünü bağımsızlık ve ulusal egemenlik oluşturmuştur. Millî Mücadele sonrası kurulan Türkiye Cumhuriyeti *egemenlik kayıtsız şartsız milletindir* esasıyla kurulmuştur. Ulusal bağımsızlık ve ulusal egemenlik, ulus devlet modelinin temelini oluşturmuştur. Kuruluşunun 100. yılına yaklaştığımız Türkiye Cumhuriyeti; ulus devlet modelinde geliştirilirken, ulus kimliğini de pekiştiren bir yöntem izlemiştir. Ulusal kimliğin pekiştirilmesinde Türk Tarih Tezi, Güneş Dil Teorisi Atatürk döneminde öne çıkan yaklaşımlardır.

Siyasal iktidarın toplumsal yapıyı değiştirmek amacıyla sembolize ettiği kurumlar çalışmanın temelini oluşturmaktadır. Ulus devlet modelinin işlerlik kazanmasını sağlayan yeni devlet kurumları, devlet-toplum etkileşiminin yeni bir halidir. Cumhuriyetin devrimci karakteriyle örtüşen toplumsal değişim, devletin arzuladığı biçimde ulusçu kimlik üzerinden geliştirilmiştir. Ulusal kimlik üzerinden siyasal yapı ve kurumları inşa etmek, tarihsel sosyolojik olgular bütünüdür.

Balkan savaşları sonucunda kaybedilen topraklar, Arap yarımadasında Şerif Hüseyin'in başlattığı Osmanlı'dan kopma çabaları, Suriye cephesinde yerel milis hareketlerinin Osmanlı ordusuna karşı faaliyetleri -anavatanı oluşturan Anadolu'nun gerek insan kaynağı gerekse de iktisadi ve askerî açıdan yetersizliğine rağmen- Millî Mücadele'nin topyekûn kazanılması yeni oluşacak siyasi birliğin ulusal çizgide olmasının bir nevi zorunlu şartlarını oluşturmuştur. Kazanılan askeri başarının diplomatik yollarla sağlamlaştırılması sürecinde Türkiye Cumhuriyeti'nin tapu tescil antlaşması²² Lozan Antlaşması olmuştur. Lozan Antlaşması sürecinde, Türk delegasyonunun TBMM adına sınırların korunması iddiasının dayanağı, Misakı Millîdir. Misak-ı Millî Beyannamesi, her şeyden önce milli ve bölünmez bir Türk ülkesinin sınırlarını çizmesi açısından

²² Sadık Tural, "Türkiye Cumhuriyeti'nin Tapu Tescil Andlaşması: Lozan", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Ankara, Mart 2003, XIX, s. 1-16.

önemlidir²³. Uluslararası devletler hukuku açısından güncelliğini koruyan bu antlaşma, ulus devletin zeminini oluşturmuştur.

Her tarihsel ve sosyolojik olayın biricikliği çerçevesinde, Türkiye Cumhuriyeti kendisinden önceki diğer ulus devletlerden farklı olarak sömürgeci-işgal devletler karşısında kazandığı bağımsızlık savaşı neticesinde kurulmuştur. Model alınan Avrupa ülkelerindeki ulus devletlerin bazıları ulusal birliklerini sağlama amacıyla ortaya çıkmıştır. Bu ülkelere İtalya ve Almanya'yı örnek gösterebiliriz. İmparatorlukların zayıflaması ve parçalanması sürecinde ulusal birliklerini kurmaya çalışan halkların devletleşmesine de Osmanlı Devleti'nden kopan halkların kurdukları devletleri ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu içinden çıkan Orta Avrupa devletlerini örnek verebiliriz. Aynı zamanda Batı Avrupa ülkelerinde kapitalist ekonomik işleyişin geliştirdiği sanayi toplumlarına ulus devletlerin yaygınlaşması yönünde de Hollanda ve Belçika örneklerini gösterebiliriz.

Türkiye Cumhuriyeti'nin benzerlik ve farklılıklarıyla nasıl ortaya çıktığı, ulus hareketi ve ulus olma bilincinin pekiştirilmesi tarihsel olduğu kadar sosyolojik boyutu olan bir konudur. Yeni devlet ideolojisinin toplumsal yansımasında; devletin ideolojik aygıtlarıyla ²⁴ , kamusal alanda ²⁵ var olmasının ideolojik dönüşümünü nasıl gerçekleştirdiği retrospektif metotla ortaya konulması hedeflenmektedir. Bu yaklaşımların anahtarı olarak kavramsal metodoloji ise çağdaş devlet kuramcılarının tezleri üzerinden izlenecektir.

Charles Tilly'nin²⁶ *zor ve kullanımı*, kaynağını ekonomik ilişkiler ağının siyasal gücünden almaktadır. Tilly, Avrupa'da ticari kapitalizm sonrası endüstriyel kapitalizme dönüşümünde devletlerin askeri gücünün tahakküm ve ıslahının, burjuva aristokrat çevrelerin sistem içerisinde konuşlandırılması ekseninde oluşan zor kullanımını, modern devlet için olmazsa olmaz görmektedir. Bunun dışında, şehir devletlerin ulusal karakterli büyük devletlere dönüşmesini, orta çağ devletlerinde görülen dolaylı yönetimin yerine (vasal) doğrudan yönetime geçişini (merkezi), modern devletin temel yapıtaşı olarak

²³ Hamza Eroğlu, *Türk İnkılap Tarihi*, Ankara, 1990, s. 139.

²⁴ Lois Althusser, *Devletin İdeolojik Aygıtları*, İstanbul, 2000.

²⁵ Jürgen Habermas, *Kamusal Hayatın Yapısal Dönüşümü*, İstanbul, 2003.

²⁶ Charles Tilly, *Zor, Sermaye ve Avrupa Devletlerinin Oluşumu*, Ankara, 2001.

değerlendirmektedir. Askeri güç, kolluk gücünü (polis), büyük sermayenin sisteme dâhil edilmesi kapsamında modern devletin zor aygıtlarından biri olarak görmektedir.

Anthony Giddens'a göre²⁷; modern devletler geleneksel devletlere göre yoğun idari düzenlemeler hatta gündelik yaşamı şekillendirmeye kadar varan uygulamalar yapar. Gündelik hayatı; millet anlayışı, vakıflar ve loncalar eliyle ihata eden Osmanlı Devleti sonrası Türkiye Cumhuriyeti'nde ise eşitlikçi yurttaş modeli ve modern hukuk düzeni yeni devletin öne çıkan özelliklerinden olmuştur. Endüstri devrimine yetişemeyen Osmanlı Devleti'nden kalma zayıf iktisadi yapı, devletin varlığını yürütmesi açısından en önemli sorunlardan biriydi. Kapitülasyonlardan kaynaklı yerli sermaye birikiminin azlığı da devletin ekonomik çıkmazlarındandı. Yeni devletin ideolojik olarak kuşatıcı ve kapsayıcı yaptırımları uygulamaya koyması, başta ekonomik olarak zorlayıcı unsur olarak ön plana çıkmaktaydı. Türkiye Cumhuriyeti'nin Atatürk döneminde geliştirdiği devletçilik esastaki ekonomik atılımlar, modern devletin yapılandırılması olarak değerlendirilmelidir.

Michael Mann, toplumsal iktidarın kaynağını; ideolojik, ekonomik, askeri ve siyasal²⁸ olarak dört temel üzerine kurmuştur. Bu çerçevede Atatürk döneminde; batıcı, pozitivist bilimsel anlayış, SSCB'deki halkçı anlayıştan etkilenilmesi, Fransız tipi laiklik anlayışı yeni devletin ideolojik oluşumunu belirleyen unsurlar olarak açıklanabilir²⁹. Ekonomi alanında, 1929 Dünya Ekonomik Buhranı, SSCB'nin sosyalist ekonomik modelinin başarı göstermesi gibi küresel etkiler, ekonomik açıdan liberalleşmeye çalışan devletin yeterince başarı gösterememesi ve *Kadro* dergisi çevresinin entelektüel süpervizörlüğüyle devletçi ekonomi modeli oluşmuştur³⁰. Çok partili hayata geçiş denemelerinin başarısız olduğu Atatürk döneminde, yaklaşan II. Dünya savaşı öncesi Kıta Avrupa'sında yükselen totaliter rejimler siyasal yapıya dolaylı da olsa nüfuz ettiği olmuştur³¹.

Mann'da toplumsal iktidarın kaynağı, sarmal biçimde açıklanmaktadır. Yani 1923-1938 yılları içerisindeki ideolojik, siyasal, ekonomik ve askeri yapılar hem kendilerini hem de birbirlerini etkilemek suretiyle değişimin temel hatlarını

²⁷ Anthony Giddens, *Ulus Devlet ve Şiddet*, 2008.

²⁸ Michael Mann, *İktidarın Tarihi Sınıfların ve Ulus Devletlerin Yükselişi 1760-1914*, Ankara, 2012, s. 9.

²⁹ Şerafettin Yamaner, *Atatürk Öncesi ve Sonrası Değişimin Felsefesi ve Toplumsal Özü*, İstanbul, 1999; Munis Tekinalp, *Kemalizm*, İstanbul, 2004.

³⁰ Mustafa Aysan, *100. Yılında Atatürk'ün Ekonomik Politikası*, İstanbul, 1980.

³¹ Eric Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İstanbul, 2015.

oluşturmuştur. Atatürk döneminde, ideolojik yapıyı daha çok şekillendiren etmenlerin ağırlıklı olarak siyasi ve ekonomik faktörler olduğu ifade edilebilir. Sıcak savaşın yaşanmaması ve *yurtta sulh cihanda sulh* ilkesinin geçerliliğinden dolayı; askeri işlevin ideolojik yapılanmadaki tesirinin Atatürk döneminde daha az olduğu öne sürülebilir. Diğer yandan Şeyh Sait İsyanı, Kubilay Olayı gibi rejimi tehdit eden kalkışmalara askeri müdahaleler yeni devletin üniter ve laik çizgiden tavizsiz yaklaşımının göstergesidir. Ulus devleti tehdit eden bu türden toplumsal-siyasal olayların bertaraf edilmesi, askeri hareketlerin karakterinden çok ideolojik yönüyle değerlendirilmesi daha doğru bir yaklaşım olacaktır.

Mann'a göre; otoriter iktidar ve yayılmış iktidar, devlet otoritesinin uygulamasındaki iki temel yönelimdir. Yeni devletin kendisine misyon edindiği modern devleti kurma çabası, cumhuriyet kurumlarıyla parlamenter sistemin katılımcı ve demokratik zeminde oturtulması olarak değerlendirilmelidir. Toplumsal tabanda otoriter iktidarı sorgulayacak sınıf hareketlerinin yetersizliği³², kapsayıcı devlet mekanizmasının imkânlarından yararlanmayı arzu eden yeterli halk hareketlerinin olmaması, devletin kapsayıcı ve yayılmış iktidar yapısının asker-bürokrat ve aydın³³ eliyle kurulması paradigmasını oluşturmuştur.

İktidar, yapısı itibarıyla aynı zamanda yaygın ya da yoğun olabilir. Yaygın iktidar, uzak bölgelerdeki çok sayıda insanı örgütleyebilir. Yaygın iktidar, modern öncesi devlet yapılanmasında daha çok görülen bir iktidar biçimidir. Osmanlı Devleti'nin bir nevi yaygın iktidar modelinde olduğu söylenebilir. Yoğun iktidar, katılımcılarında yüksek bir bağlılık düzeyini harekete geçirir³⁴. Yeni devletin yoğun iktidar olma araçları da devletçi ekonomik kalkınma modeli, ulusal değerler üzerinden toplumun bütün tabakalarında devlete bağlılığı güçlendirme şeklinde oluşmuştur. Yoğun iktidar yapısını oluşturmada kullanılan alt ve üst yapı kurumları merkezkaç özellik göstermektedir. Atatürk döneminde taşrada yoğun iktidar uygulamalarının merkeze kıyasla daha az olması; siyasal katılım kültürünün yetersizliği, ulaşım ve iletişim araçlarının eksikliğiyle açıklanabilir.

³² Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar C. II.*, İstanbul, 1992.

³³ Doğan Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni*, İstanbul, 1969.

³⁴ M. Mann, "age." s. 15.

Geleneksel yönetim yapısından modern yapıya kavuşmaya çalışan yeni devletin faaliyet alanında genişleme içinde olması yeni bir modellemenin görünümüydü. Osmanlı Devleti'nin geniş bir coğrafyada, dağınık toplumsal ilişkiler ağı içinde, dini cemaatler halinde yaşam kültürüne dayalı toplumsal yapısı kapsayıcı iktidarın kurulmasındaki bazı olumsuz faktörler olarak sayılabilir. Modern devletin kapsayıcı devlet olarak belirmesiyle faaliyet alanı genişlemiş ve kamusal alan önem kazanmıştır. Kamusal alanda ortak örüntüye dayalı kültür geliştirmek ulus/modern devletlerin temel amaçlarından biridir. Eğitim, din hizmetleri, kent kültürü, kültürel-sportif faaliyetler devletin “*makbul vatandaş*” yetiştirmek için kullandığı birer araç olarak yaygınlaştırılmıştır.

Immanuel Wallerstein da³⁵ genel itibarıyla; modern çağın başlangıcını, yeni dünyanın altın ve gümüşü keşfi, mevcut parasal ilişkiler döngüsünün değişmesiyle başlatmaktadır. Ticari kapitalizmin yükselişi ve feodalitenin çökmesi, endüstri devrimine neden olmuştur. Bilimsel gelişme ve ekonomik büyümeler, sermayenin birikmesiyle finans kapital çevreler ortaya çıkarmış, bu gelişmeler neticesinde liberal ekonomik bir düzen oluşmuştur. Liberal ekonomik siyaset, ulus/modern devletlerin meydana gelmesinde etkili rol oynamıştır. Liberal ekonomik yapının kısa tarihçesi, aslında modern devletleri doğuran ve kendi içinde sarmal etki yaratan bir iktisadi yapıdır. Modern dünya sistemini, liberalizmin egemenliğiyle değerlendirmektedir.

Yeni devletin ideolojik oluşumunda, Althusser'in devletin ideolojik aygıtları kuramı da perspektif oluşturması açısından incelendiğinde: Din, eğitim, aile, hukuk, siyaset, sendika, iletişim araçları (basın, radyo-televizyon vb.), kültürel (edebiyat, güzel sanatlar, spor vb.)³⁶ ögeleri, ulus/modern devletin, toplumu domine etmek için kullandığı aygıtlardan bazıları olarak sıralamaktadır. Devlet erkinin, yer, zaman ve geliştirmek ve/veya değiştirmek istediği duruma göre öncelik verebileceği bu araçlar değişkenlik göstermektedir. Millet mektepleri, Halkevleri örnekleri toplumsal dönüşümün ivmelendirilmesi ve yeni devletin ideolojik değerlerinin pekiştirilmesi açısından sıklıkla kullanılan araçlardır. Bunun dışında seküler/laik yapının geliştirilmesi, Fransız tipi eğitim -pozitivist- ile Anglosakson –pragmatist- eğitim felsefesinin eklektik anlayışının bileşimi,

³⁵ Immanuel Wallerstein, *Modern Dünya Sistemi 4 Merkezci Liberalizmin Zaferi 1789-1914*, İstanbul, 2015.

³⁶ L. Althusser, “*age*.”, s. 33-34.

aile içinde kadına verilen önemin pekiştirilmesi, çağdaş ve eğitimli kadını toplumda öne çıkarma eğilimi, modern hukuk düzenlemeleri yeni devletin ideolojik pratikleriydi.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun ideolojik ekseninde, egemen sınıfların veya döneminin dünyada yükselen işçi sınıfın çıkarları doğrultusunda bir devlet yerine; halkçılık ilkesi geliştirildi. Ülke ekonomisinin yetersizliği ve ekonomik gelişmelerin önünü açmak için devletçiliğe önem verildi. Mürteci her türlü etkiyi ve geri kalmışlığı yok etmek için; bilimi önceleyen yapısıyla laiklik, cumhuriyetin temel dayanağı haline getirildi. Millî Mücadele döneminde verilen bağımsızlık mücadelesi ve yükselen faşizme karşı kültürel ulusçuluk tüm yurttaşlara benimsetilen yeni ülkü haline getirildi. Atatürk'ün "*Benim en büyük eserim.*" dediği Türkiye Cumhuriyeti'nin korunması; devrimcilik ve -ulusun kayıtsız şartsız egemenliğinin iradesi olarak da- Cumhuriyetçilik yeni devletin ideolojik anahtarları olmuştur.

Ulus devlet kuramcılarının geliştirdikleri tezler ile karşılaştırdığımızda, Türkiye Cumhuriyeti'nin özgül koşulları içinde değerlendirilmesi gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Hiç şüphesiz ki tarihsel ve sosyolojik benzerlik ile farklılıklar da mevcuttur. Bu kapsamda; Tilly'nin "*Zor*" kuramı üzerinden TBMM'nin marifetiyle kurulan düzenli ordunun Millî Mücadele'yi yürütmesi ve kazanılan askeri zaferler neticesinde barış masasına oturulmasıyla yeni devletin kurulmasının yolunun açılması, "*zor*" bağlamında devleti tesis eden en önemli öge olarak değerlendirilebilir.

Bunun dışında Giddens'a göre; modern devletin kurulmasında Osmanlı Devleti'nin idari düzenlemesinin geliştirilmesi, merkezi ve taşra teşkilatının kurulması, yargı ikiliğine son verilmesi, ulus/modern devletin Türkiye'ye yansımalarıdır.

Mann'ın geliştirmiş olduğu iktidarın dayanakları olan askeri, ekonomik, ideolojik ve siyasal yapılar yaklaşımı, eklektik bir formasyondur. Türkiye örneğinde ise ulus devleti zorlayan ekonomik boyut eksiktir. Sermaye hareketleri açısından modern devlet ekonomilerinin gerisindeki yeni devletin iktidarı, ekonomik temel üzerine inşa edilmemiştir. Yeni devletin iktidar kaynağı olarak askeri ve siyasi temeller olduğu rahatlıkla ifade edilebilir. Silahlı güçle kazanılan bağımsızlık sonucunda yeni devlet, iktidarını askeri güç üzerine kurmuştur. Ulus/modern devlet terkinde geliştirilen siyasal sistem ve ideolojik söylem iktidarın tamamlayıcı unsuru olmuştur.

Bununla beraber Mann'ın tezlediği yayılmış ve otoriter iktidar yaklaşımı içinde; yeni devletin yayılmış iktidar ile merkezi devlet kavramını güçlendirmeye çalışması, toplumun en küçük kesimine bile hizmet götürme tutumu, yeni devletin ideolojisinin somutlaşmasıdır. Yeni devletin iktidarını yaygınlaştırma sürecinde yer yer otoriter yaklaşımlarda bulunduğu da olmuştur.

Wallerstein'ın, marksist tarihselcilik perspektifinde geliştirdiği, liberalleşen ekonominin liberalleşen toplumlar yasası bağlamında, ulus/modern devletlerin oluşum tezi, Türkiye örneğine uymamaktadır. Bununla birlikte Berkes'in "*İki Yüz Yıldır Neden Bocalıyoruz*"³⁷ çalışmasında cevabını aradığı, tarihsel gelişmelerden uzak kalmanın getirdiği yetersizlikler, geri kalmışlık ve ulus devleti kurulmasında geç kalındığı şeklinde değerlendirilebilir.

Son olarak Althusser'ın devletin ideolojik aygıtları kuramında vurguladığı toplumsal yapının dizayn edilmesinde kullanılan kamusal araçlar tezi, devletin de sıklıkla başvurduğu araçlar olmasından dolayı benzerlik gösteren kuramsal yaklaşımlardır.

Üst yapı etmenlerine alt yapı etmenlerine göre öncelik sağlanması ve sonuçların neden olarak ele alınması; dönemde yapılan uygulamaların başka bir boyutunu açıklamak adına önemlidir. Alt yapı unsurları olarak üretim araçlarının güçlendirilmesi, üretim ilişkilerinin düzenlenmesi, geleneksel-feodal bağların koparılması seviyesinde kapsayıcı devlet uygulamaları; yetersizlik olarak değerlendirilebilir. Bunun yanında üst yapıyı şekillendiren yaşamsal, kültürel, sosyal, sportif vb. pek çok alanda devletin değişimi hızlandırması alt yapı unsurlarına göre çok daha fazladır.

Yeni devletin ideolojisini yaygınlaştırmada elbette ki birtakım güçlükler olmuştur. Bu durumu Taha Parla şöyle analiz etmiştir: "*Bir siyasal ideoloji; içeriğinin özellikleri, yeniden ürettiği ve meşruiyet kazandırdığı sosyo-ekonomik yapıların sürekliliğini sağlama açısından; işlevselliği, toplumsal sınıflar ve siyasal iktidar yapısının katılığı ve durağanlığı, kitlelerin eğitimsizliği ve bilinçsizliği, aydınların düşünsel ve siyasal eleştiri ve yaratıcılık düzeylerinin düşüklüğü ve salt çıkar (maddi ve manevi) gibi nedenlerle de çok uzun süreler için egemen ideoloji, ulusal eğitimi ve kültür yaşamını belirleyici bir "kamusal felsefe" statüsünü sürdürebilir*"³⁸.

³⁷ Niyazi Berkes, *İki Yüz Yıldır Neden Bocalıyoruz*, İstanbul, 1997.

³⁸ Taha Parla, *Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları Atatürk'ün Nutku C.1*, İstanbul, 1991, s. 10-11.

Hukuk, ekonomi, eğitim gibi alanlarda yapılan devrimler ve kurumlar, toplumsal yapıdaki değişim için baz niteliğindedir. Ancak toplumsal değişim kuramları açısından yapısal değişiklikler, zamana, toplumsal hafızaya ve kültürel faktörlere de bağlıdır. Nitekim yeni devletin ideolojik yapısının uzantıları olan cumhuriyet kurumları doğal olarak topluma yansımaları da olmuştur.

2. Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunu siyasi açıdan değerlendireceği çalışmada genel hatlarıyla:

- 1-Millî Mücadele'yi örgütlenme aşaması,
- 2-TBMM'nin kurulması ve siyasal gelişmeler,
- 3-Atatürk'ün düşünce yapısı olarak özetlenebilir.

Bu kapsamda; halk desteğinin örgütlenmesi, meşru zeminde yürütülen hukuki ve siyasi mücadele, yeni devletin mimarı Atatürk'ün düşünceleri, Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasal yapısını belirleyen temel etmenler olmuştur.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş meselesinin temel dayanağı, Millî Mücadele'dir. Millî Mücadele'nin ortaya çıkmasında ise, Birinci Dünya savaşı sonrası Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu durum etkili olmuştur. Balkan Savaşları ile başlayan savaş ekonomisi, tarımsal üretimin ve nüfusun azalması ile dışa bağımlı ekonomik ve askeri anlayışın getirdiği yoksunluk sonrası; Osmanlı Devleti'nin ekonomik ve stratejik durumu son derece bozulmuştur. Bu şartlar altında yabancı sermayenin de pek çok alanda hâkim olmasından dolayı (Düyunu Umumiye, Reji İdaresi, kapitülasyonlar...) devletin kendi öz kaynaklarıyla ayağa kalkması çok zor görülmekteydi.

Sebahattin Selek bu durumu şu şekilde değerlendirmiştir: “*Millî Mücadele'yi, Birinci Dünya Harbi'nden kesin bir çizgi ile ayırmaya imkân yoktur. Bir bakıma, biri diğerinin devam ve sonucudur. Mücadele'nin askeri ve siyasi gidişinde, Birinci Dünya Harbi bütün ağırlığı ile duyulur. Gerçek anlamıyla istiklâlini çoktan kaybetmiş olan Türk Milleti'nin bir ölüm kalım savaşına atılmasını, Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Harbi'ne girmesi mümkün kılmuştur. Fakat aynı sebep, Millî Mücadele'nin maddi şartlarını ağırlaştırmıştır*”³⁹.

³⁹ Sebahattin Selek, *Anadolu İhtilali*, İstanbul, 1976, s. 11.

1-Millî Mücadele’yi Örgütlenme Aşaması: Atatürk’ün, “1919 senesinin Mayıs ’ının 19’uncu günü Samsun ’a çıktım”⁴⁰ cümlesiyle başlayan Kurtuluş Savaşı, askeri bir strateji ve taktik meselesinin yansısı; fikri, iktisadi, sosyal, iç ve dış politik boyutlarıyla bir bütündür. Millî Mücadele için kamuoyu oluşturmak ve bunu da zinde tutmak için yerel ve ulusal tezler ortaya atılmıştır. Yerel ve ulusal tezlerin yansıması çeşitli cemiyetler aracılığıyla gerçekleşmiştir. Bu cemiyetlerin bir kısmı doğrudan bir kısmı da dolaylı olarak Millî Mücadele’ye katkı sağlamıştır.

İtilaf Devletleri’nin işgal hareketlerine başlamasıyla ortaya çıkan fiili durum, halk nezdinde gerek bireysel gerekse de örgütlü tepkilere dönüşmüştür. Bu çerçevede, yerel toprak sahiplerinin ülkenin daha önceleri tebaa durumunda olan halklar arasında bölüşdürüleceğini anlamalarından hemen sonra; Trakya ve Anadolu’da kendilerine “Hakların Savunulması” dernekleri diyen direniş grupları kurulmuştu⁴¹. Oluşan bu dağınık tepki hareketleri, kısa zamanda yekvücut haline getirilerek önce Erzurum, sonrasında Sivas Kongreleriyle toparlanmıştır. Müdafaa-i Hukuk cemiyetleri, genel olarak Batı Anadolu’nun Yunanistan tarafından ilhak edilmesini ya da Doğu’da Ermeni ve Kürt devletlerinin kurulmasını reddeden⁴² tezler etrafında şekillenmiştir.

Bülent Tanör’e⁴³ göre; Mütareke döneminde lehte ve aleyhte iki ana tez söz konusudur. Birincisi, İtilaf Devletleri’nin emperyalist tezleri ve Amasya kararları ile başlayan süreçte ortaya konan ulusal tezdır. Diğer tezler ise bu tezlerin periferindeki tezler olarak değerlendirilebilir. Tanör durumu şöyle analiz etmektedir. “*Ulusal tez, bir kişiye ya da kaynağa indirgenemez. Savaş yenilgisini hisseden İttihatçılardan yerel hareket önderlerine kadar geniş bir alanda bunun kökenleri bulunabilir. Ancak, bu dağınık ve ham malzemeyi toplayıp birleştiren yeniden yoğurarak bir tutarlılığa kavuşturan, Mustafa Kemal ve önderliğindeki çekirdektir*”⁴⁴.

İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin tasfiye edilmesi sonrasında, İttihatçı kadrolar, fiili işgallere tavır koymasının yansımalarından olan Millî Cemiyetler’ in kurulmasında öncü roller oynamışlardır. Millî Cemiyetler, yerel güç birliği sağlanması ve tepkisiz kalınmaması yönünde halka etki etmiştir. Millî Mücadele’nin müstakil bir ruhla ortaya

⁴⁰ Atatürk, *Nutuk C.1*, İstanbul, 1970, s. 1.

⁴¹ Feroz Ahmad, *Modern Türkiye’nin Oluşumu*, İstanbul, 1995, s. 74.

⁴² F. Ahmad, “age.”, s. 74.

⁴³ Bülent Tanör, *Türkiye’de Kongre İktidarları (1918-1920)*, İstanbul, 2009.

⁴⁴ B. Tanör, “age.”, s. 42.

çıkmasında iki gelişme önemlidir. Birincisi, Enver Paşa'nın Rusya destekli Anadolu hareketinin başına geçeceği iddiasının sonlanması ve Talat ile Cemal Paşaların da suikastlara kurban edilmesi neticesinde ittihatçı tepe yönetiminin silinmesidir. İkincisi ise, Millî Mücadele'nin seyri içinde Mustafa Kemal Paşa'nın, Büyük Millet Meclisine hâkimiyeti ile özellikle askeri başarıların kazanılmasıyla ittihatçı hüviyetindeki kadroların büyük çoğunluğunun "Kemalist" olması yönündeki değişimdir.

2-TBMM'nin Durumu ve Yapısı: Yerel kongre hareketleri, Kuvayı-ı Millîye'nin öncülü olacak münferit direnişleri, din adamları ve eşrafın işgal askerlerine karşı halkı bilinçlendirme mücadelesine girişilmesi sonucunda toplanan Erzurum ve Sivas Kongreleri; yapılan tüm mücadelenin tek elden yürütülmesini zarureti ortaya koymuştur. Meclisin açılması, askeri hareketin siyasallaştırması ve meşrulaştırılması açısından değerliydi. Diğer yandan, Osmanlı Devleti, soy, dil, kültür ve tarih yönünden birbirlerinden farklı değer yargılarına sahip topluluklardan oluşuyordu ⁴⁵. Bu toplulukların önde gelenleriyle Mustafa Kemal Paşa önderliğinde 23 Nisan 1920'de, Millî Mücadele'yi etkin kılan, ulusal güçleri irade altında toplayan, İstanbul Hükümeti'nin esrik tutumuna tepki olarak Ankara'da Türkiye Büyük Millet Meclisi kuruldu.

Meclisin sosyolojik yapısı açısından çeşitliliği son derece zengindi. Bu zenginlik, Millî Mücadele'nin toplumun pek çok katmanı tarafından kabul görmesi ve desteklenmesi bağlamında önemliydi. Çiftçi, tüccar, avukat, gazeteci, bankacı, memur, asker, tarikat şeyhi, belediye başkanı, aşiret başkanı, mühendis, doktor, işçi vb. gibi çeşitli toplumsal tabakaları temsil eden milletvekillerinin bir arada oturduğu TBMM'de, ilk eğitimini tamamlamamış milletvekilleri olduğu gibi; birden fazla yüksekokul bitiren, yurtdışında eğitimini tamamlayan gerek Batı gerekse Doğu ülkelerinin dillerinden birkaçını birden bilen milletvekillerine de rastlanmaktaydı. Toplumsal kesitleri, konuştukları şiveleri, giydikleri giysileriyle o günün Türkiye'sini yansıtan milletvekillerinin, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemini yaşamış ve bu dönemin düşünsel akımları, siyasal mücadeleleri içinde yoğrulmuş kişiler oldukları görülmektedir. İçlerinde birbirlerine düşman olan İttihat ve Terakki Partisi ile Hürriyet ve İtilaf Partisi'nin aktif üyeleri, 1918 sonlarında kurulan çeşitli siyasal partilere bağlı milletvekilleri hatta profesyonel ihtilalci olarak niteleyebileceğimiz bazı kişiler de

⁴⁵ İhsan Güneş, *I. TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920-1923)*, İstanbul, 2009, s. 27.

vardır⁴⁶.

Meclis'te particilik reddedilmekle ve tüm mebuslar tek bir amaç etrafında toplanmakla birlikte, birbirlerine yakın mebuslar zamanla bir araya gelerek, ortak hareket etmek üzere çeşitli gruplaşmalar içine girmiştir. Mustafa Kemal Paşa, Nutuk'ta 1920 yılının ikinci yarısında Meclis'te kurulan bu ilk grupların Tesanüd Grubu, İstiklal Grubu, Müdafaa-i Hukuk Zümresi, Halk Zümresi ve Islahat Grubu olduğunu belirtmekte ve bu grupların isimlerini saydıktan sonra bunların dışında, isimsiz olarak, özel amaçlı kimi küçük örgütlerin de faaliyet gösterdiklerini anlatmaktadır⁴⁷.

Meclis aritmetiğini oluşturan bu yapıda, Müdafaa-i Hukuk Grubu ön plana çıkmaktaydı. Müdafaa-i Hukuk Grubu, Mustafa Kemal Paşa'yı destekleyenlerin bulunduğu Birinci Grup olarak anılıyordu. Birinci grup dışında kalanlara da İkinci Grup denilmekteydi. Ahmet Demirel'in İkinci Grup yapısına yönelik değerlendirmesine göre, *“İkinci Grubun tüm olarak koyu saltanatçı ve hilafetçi bir anlayışta bulunduğunu kabul etmek pek mümkün değildir. Şüphesiz çoğunluk muhafazakâr ve gerici unsurlardan teşekkül etmişti. Fakat İkinci Grup üyeleri içinde fikir ve düşünceleri itibariyle Birinci Grup'ta yer alabilecek kimseler de vardı. Bu bakımdan İkinci Grup'ta toplanan muhalif milletvekillerini aşağıdaki gibi bir tasnife tâbi tutmak mümkündür:*

- 1- Saltanatçı- hilafetçi milletvekilleri,
- 2- Mustafa Kemal Paşa'nın gittikçe artan otoritesinden, onun bir diktatör olacağı endişesine kapılıp şahsına muhalif olanlar,
- 2- İttihat ve Terakki Partisi'ni yeniden ihya etmek isteyen müfrit İttihatçılar,
- 4- Birinci Gruba alınmamaktan kırılganlık duyan milletvekilleri ile Birinci Grup içinde rahatsız olup ayrılanlar”⁴⁸.

Grupların dışında ülke aydınlarının genel durumunu ortaya koyan şu saptama ilginçtir: Osmanlı basınında, Sosyalizm, Marksizm, Bolşevizm, ekonomi-politik, tarih, siyaset bilimini bir çerçevede kuramsal ve bütüncül bir yaklaşımla değerlendirilmesi istisnai bir durumdu. Bunun için ne kuramsal birikim ne de sosyal pratik uygundu⁴⁹. Beşir Fuad, Abdullah Cevdet, İştirakçi Hilmi, Baha Tevfik'ten mürekkep Osmanlı aydınları; anarşizm, pozitivizm ve sosyalizme sempati besleyen çeşitli yayınlarla arayışlarını dile

⁴⁶ İ. Güneş, “age.”, s. 78-79.

⁴⁷ Ahmet Demirel, *Birinci Mecliste Muhalefet İkinci Grup*, İstanbul, 2011, s. 213.

⁴⁸ S. Selek, “age.”, s. 599.

⁴⁹ Uygur Kocabaşoğlu, Metin Berke, *Bolşevik İhtilali ve Osmanlılar*, İstanbul, 2018, s. 176.

getirmelerine rağmen, sol veya sosyalizm kitleselleşememiştir. Bununla birlikte solcu ve halkçı eğilimlerin meclis çatısında ifade bulması, son derece ilginç bir durum olmuştur.

Bu çerçevede TBMM yapısında Halk Zümresi, Türkiye Komünist Fırkası (Resmi), Yeşil Ordu gibi örgütlenmeler oldu. Meclis dışında ise, Türkiye Komünist Fırkası (Hafı), Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkasının örgütlenmesi, dönemin siyasal ruhuna etki eden sosyalist yapılardır. Millî Mücadele döneminde Kastamonu’da *Açıksöz*, Erzurum’da *Albayrak*, Konya’da *Öğüt*, Adana’da *Yeni Adana* gazeteleri; İttihatçılar tarafından yayımlanmış ve 1920’de İslami Bolşevizm propagandası yapmış olan gazetelerdir⁵⁰. En nihayetinde Bolşevizm ideolojisinin, halka nüfuz edecek koşulların gelişmemesi ve işçi sınıfının mevcut durumu gibi etmenlerle sosyalizm hareketlerinin etkisi dar ve yüzeysel kalmıştır. Ancak Cumhuriyet rejiminin omurgasında halkçılık, devletçilik ve devrimcilik ilkelerinde kendine bir nevi yer bulmuştur.

Millî Mücadele’nin askeri ayağı kadar, siyasi ve hukuki yönünün de önemli olduğunu bilen Mustafa Kemal Paşa, TBMM Hükümeti ile Bolşevikler arasında ilişkilerin kurulması ve geliştirilmesine önem vermiştir. Bolşevikler, Kurtuluş Savaşı’nı antiemperyalist direniş mücadelesi olarak değerlendirirken; Ankara Hükümeti’nin mücadelesini ise ulusların kendi kaderini tayin etme hakkı kapsamında değerlendirmişlerdir.

Bolşevik yardımları kapsamında, 1 Nisan 1921’de II. İnönü Zaferi’nin kazanılmasıyla, Yunanlıların Anadolu’da yaptıkları tahribata karşılık, 9 Nisan 1921 günü 30.000 altın ruble Sovyet elçisi Medivani tarafından Mustafa Kemal’e sunulmuştur. Bu yıl içinde, Nisan 1921’de 4.000.000 altın ruble, Mayıs-Haziran 1921’de 1.400.000 altın ruble, Kasım 1921’de 1.100.000 altın ruble para gelmiştir⁵¹. Dış yardımlara yönelik aynı dönemde eleştiriler de yapılmaktaydı. Rasih Nuri İleri bu durumu; düzenli ordunun kuruluşuna kadar, Rejim’in sola kayması ve *bolşevikleşmenin* gündeme gelmesi⁵² şeklinde yorumlamıştır. Her ne kadar bu eleştiriler yapılmış olsa da gerek ülkenin ekonomik, sosyal ve siyasi yapısı, gerekse Atatürk’ün “*Bolşevikleşmek*” gibi bir

⁵⁰ Emel Akal, *Millî Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, İstanbul, 2018, s. 106.

⁵¹ Hatice Deniz Genç, Murat Esin, “Yakınlaşmayı Anlamak: Bolşevikler ve Millî Mücadeleciler 1919-1922”, *Journal of Political Administrative and Local Studies*, Ocak 2018, 1/2, s. 69.

⁵² Rasih Nuri İleri, *Atatürk ve Komünizm*, İstanbul, 1994, s. 123.

düşüncesi yoktu. Bu durum sadece konjonktürden yararlanmak maksadıyla gelişen dış politika olayları olarak değerlendirilebilir.

3-Atatürk'ün Düşünce Yapısı: Daha erken sayılabilecek yıllar olan Birinci Dünya Savaşı yıllarında bile, Suriye Cephesi görevi esnasında, Mustafa Kemal Paşa'nın aklında, cumhuriyet yönetimi vardı⁵³. Millî Mücadele döneminde cumhuriyet rejimi fikri, Mustafa Kemal Paşa'nın stratejik olarak yakın çevresindekilerle bile pek paylaşmadığı bir görüş olarak kaldı. Tarihsel süreçte; kongrelerin yapılması, meclisin kurulması, hükümetin kurulması, cumhuriyete giden yolda kilometre taşları olarak Atatürk'ün düşünceleriydi. Hiç şüphesiz ki asırlar boyu süren Osmanlı Devleti yönetim yapısından farklı bir yapıyı seslendirmek, stratejik ve taktiksel olarak bile meseleyi zor duruma sokabilirdi. Bundan dolayı cumhuriyet yönetiminin dile getirilmesi için Ankara Hükümeti'nin uluslararası mecrada kabulü önemliydi. 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Lozan Barış Antlaşması, Ankara Hükümeti'nin uluslararası düzeyde tanınmasını sağlamasından sonra, Cumhuriyet rejimi daha sık dile getirilmeye başlandı.

2 Eylül 1919 tarihli *The Times* gazetesi, Sivas Kongresi'nden "Sivas'taki Anadolu Cumhuriyeti" diye söz etmektedir. Bütün bu belgeleri düzenleyenler, Anadolu'daki ulusal direnişin cumhuriyete dönüşeceğini sezmiş bulunuyorlardı. Nitekim aynı tarihlerde İstanbul'daki kimi Osmanlı yöneticilerinin de Mustafa Kemal'in cumhuriyeti getireceğinden kaygı duydukları görülmektedir. Osmanlı sadrazamlarından Ali Rıza Paşa, bir söyleşi sırasında Mustafa Kemal'i Ahmet İzzet Paşa'ya çekştirirken: "*Cumhuriyet yapacaklar. Cumhuriyet!*" diye bağırmaktan kendini alamamıştır⁵⁴.

Millî Mücadele içindeki aydın, asker, milletvekili, din adamlarının bir kısmı, meşruti monarşinin devamını, hatta Osmanlı ailesinin temsili varlığı ile hilafetin devamlılığını arzu edenlerden oluşuyordu. İstenilen bu yönetsel yapının olağan zafiyetleri ve yetersizlikleri artık sürdürülemez haldeydi. Osmanlı Devleti kurumlarından yetişen Millî Mücadele önderleri, statükoya geleneksel bağlılıklarından dolayı, yeni rejim oluşturma konusunda istekli değillerdi. Saltanatın kaldırılması, cumhuriyet rejimine giden yolda önemli bir adımdı. TBMM kayıtlarına geçen şu ifade: *Osmanlı İmparatorluğu tarihe intikal edip yerine yeni ve millî bir Türkiye Devleti, yine o*

⁵³ Şükrü Tezer, *Atatürk'ün Hatıra Defteri*, Ankara, 1995, s. 132.

⁵⁴ Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi (2. Kitap)*, Ankara, 1998, s. 294.

*zamandan beri padişahlık merfû olup yerine Türkiye Büyük Millet Meclisi kaim olmuştur*⁵⁵. Saltanatın bittiğini, ulusal iradenin tecelli ettiğini göstermiştir.

Mustafa Kemal'in aklında ve gönlünde yatan cumhuriyet, yalnız saltanat yönetiminde görevli olanları değil, TBMM içinde kimi çevreleri hatta bazı ünlü komutanları da tedirgin eden, kuşkulandıran, sakıncalı ya da en azından yararlı olmayan bir kavram, bir rejim olarak görülmekteydi. Özellikle din işleriyle uğraşan milletvekilleri buna tepki gösteriyorlardı. Hele Mecliste Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun oluşmasından ve onun ileriye dönük bir programı açıklamasından sonra bu tepki daha da artmıştı. Lozan sonrasında fiili durumun nasıl bir hal alacağı ve yeni devletin nasıl olacağı konusunda çeşitli fikirler vardı.

Mecliste, İstanbul gazetesi muhabirinin kaydettiği gibi şu veya bu zatın başkanlığında çok güçlü hükümetler kurulabileceğine inananlar olduğu gibi, hükümet bunalımlarına son vermek için daha köklü ve kesin önlemler gerektiğini düşünenler de vardı. Daha çok Mustafa Kemal Paşa'nın yakın çevresinde bulunanlar böyle düşünüyorlardı ve bu tedbiri ancak Gazi'nin bulabileceği güvenci içinde gözlerini O'na dikmiş bulunuyorlardı. Paşa'nın iki üç hafta önce bir yabancı gazeteciye söyledikleri, bu milletvekillerine cesaret veriyordu. Bir ay kadar önce, Türkiye'ye gelecek Büyük Millet Meclisi Başkanı'yla bir mülakat yapan *Neue Freie Presse* adlı Avusturya gazetesinin muhabiri, Gazi'ye birçokları arasında iki önemli soru yöneltmişti. Bunlardan biri, devlet merkezinin neresi olacağı, öteki de devlet şeklinin ne olacağıydı. Ekim başlarına rastlayan bu görüşmede Gazi her iki soruyu da rahatlıkla cevaplamış ve birine *Ankara*, ötekine *Cumhuriyet* karşılıklarını vermişti⁵⁶.

Bernard Lewis, dönüm noktasındaki ülke gündemini şöyle değerlendirmiştir: “*Bu esnada, Mustafa Kemal daha köklü bir değişimin hazırlığı içindeydi. Cumhuriyet ilan edilecekti. Saltanatın kaldırılması ve halifeliğin ayrı bir yapı olarak muhafazası, devletin başkanlığında tehlikeli bir belirsizlik yaratmıştı*”⁵⁷.

Nihayet, kanun birçok hatiplerin “Yaşasın Cumhuriyet!” sadalarıyla alkışlanan hitabeleriyle kabul edildi. Ondan sonra, reisicumhur intihabı için Meclisin reyine müracaat olundu. Toplanan aranın neticesini, makamı riyasette bulunan İsmet Bey, heyeti umumiye şu suretle tebliğ eyledi: “*Türkiye Cumhuriyeti Riyaseti için yapılan*

⁵⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre -1, C.24, İçtima Senesi 8, 138. İçtima, 1.11.1338 (1 Kasım 1922).

⁵⁶ Kemal Zeki Gençosman, *Atatürk Ansiklopedisi C.IX*, İstanbul, s. 104.

⁵⁷ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Ankara, 2013, s. 351.

intihabat arasına, yüz elli sekiz zat iştirak eylemiş ve cumhuriyet riyasetine yüz elli sekiz aza müttefikan Ankara Mebusu Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ni intihap eylemişlerdir"⁵⁸.

Türkiye Cumhuriyeti Devleti tesis edilmişti. Türkiye Cumhuriyeti şu şekilde kanunlaşmıştı. Birinci Madde: Hakimiyet bila kaydû şart milletindir. İdare usulü, halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına müstenittir. Türkiye devletinin hükümet şekli, cumhuriyettir⁵⁹.

Cumhuriyetin ilanı Mustafa Kemal (Atatürk)'ün sabırlı bir şekilde sürdürdüğü bir mücadele ve kararlılık sonucunda gerçekleşmiş, Türk ulusu demokratik devlet yönünde atılan bu adımı desteklemiştir. Cumhuriyet, Türk inkılabının önemli bir sonucu olurken 1924 Anayasası'nda yapılan değişiklik ile 5 Şubat 1937'de "Cumhuriyetçilik" ilkesi Anayasa'da yerini almıştır⁶⁰.

Yeni devlet ideolojisinin temel dayanağı ulus devlet modeli, tarihsel ve siyasal olayların gelişimiyle ortaya çıkmış bir yapısal durumun sonucudur. Cumhuriyetin kuruluşuna giden yolda verilen Millî Mücadele sürecinde imparatorluk halklarından Ermeniler ve Rumların işgal güçleriyle ortak hareket etme eğilimi Anadolu insanının ulusal birlik ve beraberlik ekseninde dayanışmasına vesile olmuştur. Anadolu'da yaşayan halklar içerisinde uluslaşma sürecinin ayırdına en son varan Türk toplumu gerek bölgesel kurtuluş hareketleri gerekse de cemiyetler aracılığıyla fikri olarak ulusçuluk açısından şekillenmeye başlamıştır. Millî Mücadele dönemine sirayet eden bu toplumsal ruh hali; dönemin aydınları, halk önderleri ve Mustafa Kemal Paşa ile beraber hareket eden dönemin önemli komutanlarıyla ulusçuluk yeni devletin kuruluşu sonrasında ulus devlet biçimine evrilmiştir.

Tüm bu toplumsal ve siyasal ruh haliyle yeni devlet ideolojisine momentum sağlayan ulus devlet anlayışı yanında laik, halkçı, devletçi ve çağdaş vasıflarına da haizdi. Cumhuriyet, Atatürk'ün idealize ettiği bir modernleşme projesi kapsamında değerlendirilmesi gereken yeni bir rejim olarak ortaya çıkmıştır. Türk toplumunun sosyo ekonomik düzeyi eğitim seviyesi değerlendirildiğinde çağdaşlaşma elzem olan bir o kadar da toplumsal koşulların realitesine uzak bir yaklaşımdı; ancak yeni devlet,

⁵⁸ Atatürk, *Nutuk C.II.*, İstanbul, 1969, s. 813.

⁵⁹ Cumhuriyetin İlanı, Teşkilatı Esasiye Kanununun Bazı Mevaddının Tavzihan Tadiline Dair Kanun, Kanun Numarası: 364, Kabul Tarihi: 29 Ekim 1923 (29 Teşrinievvel 1339) https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc002/kanuntbmmc002/kanuntbmmc00200364.pdf, Erişim Tarihi:21.12.2019

⁶⁰ Süleyman İnan, Cengiz Akseki (ed.); *İnkılap Dersleri*, Ercan Haytoğlu, Denizli, 2014, s. 188.

toplumun tüm katmanlarında modernleştirici hamlelerle çağdaşlaşma sürecini hızlandırmıştır. Çağdaşlaşma yukarıdan aşağıya gelişen yapısal özelliğiyle zorlayıcı bir etmenken; ulusçuluk anlayışı aşağıdan yukarıya sürükleyici özelliğiyle toplumsal desteğini tabandan alan yönüyle ayrılmıştır.

Yeni devlet ideolojisinin oluşumunda halkçı ve devletçi devlet yapısı da etki etmiştir. Siyasal açıdan devlet yapılanmasındaki halkçı eğilimler kaynağını Cumhuriyet Halk Fırkası'nda alırken, genel tutum sınıfsal eğilimden uzak Boşlevizme angaje olmayan şekilde gelişmiştir. Halkçı devlet anlayışı ülke ihtiyaçları doğrultusunda toplumun gereksinimleri devletin karşıladığı biçimde gelişim göstermiştir. Devletçilik modeli ise, serbest piyasa koşullarının gelişmemesi, sermaye birikiminin azlığı ve yetersiz girişimci eksikliğinden dolayı devletin pragmatik yaklaşımıyla 1930 sonrasında geliştirdiği ekonomik kalkınma aracı olarak devlet ideolojisinde kendine yer bulmuş bir modeldir.

Laik devlet anlayışı ise, yeni devlet ideolojisinde ulus devlet modelinden sonra en çok tesir eden özelliğiyle belirginleşmiştir. Devletin işleyişini dini hukuktan ayırtıran, diğer taraftan kurumlarıyla, değerleriyle ve işleyişle pozitivist-determinist karakterdedir. Toplumsal yaşamda yapısal bir değişimi önceleyen laik devlet anlayışı, geri kalmışlığın ve cehaletin toplumda ortadan kalkması için panzehir olarak görülmüştür. Devlet yönetimi bakımından da şerri ve örfi hukuk yerine konulan modern hukuk ve yeni devlet kurumlarının inşa edilmesi laik devletin tesis edilmesindeki kilit adımlar olmuştur.

Son söz olarak yeni devlet ideolojisi devletçi, laik, çağdaş ve halkçı devlet özellikleri belirgin olan ama genel karakteristiğiyle ulus devlet olarak ortaya çıkmıştır. Bu yaklaşımın gelişmesinde ve çalışmanın temeline oturtulmasında Millî Mücadele neticesinde devletin kurulması, toplumsal yapının birleştirici güç olarak ulusal kimlik etrafında şekillendirilmesi ve toplumsal insiyaklara hitap eden yönüyle toplumu domine etmesi öne çıkarmaktadır. Bir başka açıdan da Cumhuriyet Türkiye'sinin kurulma arifesinde ve sonrasında ulus devlet modelleri etrafında yeni dünya düzenin oluşması uluslararası etkileşimiyle de yeni devlet ideolojisinin ulus devlet olarak biçim kazanmasını sağlamıştır.

3. Devletin Sembolizma ve Ritüellere Gereksinim Duymasındaki Tarihsel Etmenler:

İnsanların iletişim biçimlerinin bilinen en yaygın hali dil ile olandır. Dilin dışında kullanılan iletişim biçimleri de mevcuttur. İletişim biçimi olarak sayılabilecek

unsurlardan semboller ve ritüeller, tarihsel süreçte kişilerin, toplulukların ve toplumların kullandıkları metaforlara dönüşmüştür.

Avcı toplayıcı yaşamdan tarım yaşamına dönüşen topluluklarda, topluluğu yönetmek amacıyla ortaya çıkan yönetici konumundakiler kozmolojik inanç ve mitolojilerden beslenerek kendilerine meşruiyet sağlamaya çalışmışlardır⁶¹. Zaman içerisinde, yönetici kesimin yönetilen kesimden farklılaşarak elit tabakayı oluşturması ve yöneticilerin ikamet ettikleri mekânların yüceltilmesi sembolik manada önem kazanmıştır.

Tarih öncesi çağlardan yazılı devirlere kadar olan dönemde insanlar, yeryüzü ve gökyüzü olaylarını tanımlamaları; kabullenme ve inanma temelinde gerçekleşmiştir. Bu yaklaşım neticesinde; büyü, mitoloji, animistik ve totemik inançlar gelişmiştir. İnanç silsileleri, toplulukların yaşadıkları bölgelere göre değişkenlikler gösterdiği gibi benzerlikler ve birbirini etkileyen inanç yapılarını da oluşturmuştur. İnançların uygulaması olan ibadetleri yöneten ruhbanların uygulamaları sonucunda, karşımıza ritüeller (dinsel tören kuralları), mitler, tanrısal suret ve usuller, kutsal ve saygı duyulan nesneler, simgeler, kozmolojiler, hayvan ve bitkiler, kutsal yerler ve benzeri nesne ve olgular çıkar⁶².

İktidarın üçlü sacayağında bulunan saray-tapınak-karargâh çerçevesinde odaklaşan iktisadi-siyasal iktidar, toplumun tümüne benimsetmede inanış sistemindeki değişikliklere (kozmogoni/mitoloji) eşlik eden ve iktidarın ‘göksel’ kaynaklarını vurgulayan bir aygıt (tören) dönüşecektir⁶³. Bu dönüşümün zamanla ortaya çıkacak semavi dinlere etkisi olmadığını düşünülemez. Hiç şüphesiz her inanç kendi özgünlüğü içindedir. Ancak kabul edilip yaşanan inanç, toplumun eski inanış biçimlerinin yeni dinde kendisini göstermesi, hatta mezheplere ve tarikatlara yol açtığı da görülmüştür.

Sembollerin ve ritüellerin çıkış kaynağının inanç olduğu ortaya çıkmaktadır. Türk Dil Kurumu Sözlüğü’ne göre *ritüel*; Fransızca kaynaklı bir sözcük olup ayin, âdet hâline gelmiş anlamlarını içerirken, *sembol* ise Fransızca kaynaklı bir sözcük olup Türkçe

⁶¹Alaeddin Şenel, *İlkel Topluluktan Uygar Topluma Geçiş Aşamasında Ekonomik Toplumsal Düşünsel Yapıların Etkileşimi*, Ankara, 1982.

⁶² Mircea Eliade, *Dinler Tarihi İnanç ve İbadetlerin Morfolojisi*, Konya, 2005, s. 24.

⁶³ Sibel Özbudun, *Ayinden Törene Siyasal İktidarın Kurulma ve Kurumsallaşma Sürecinde Törenlerin İşlevleri*, İstanbul, 1997, s. 12.

karşılığı olan simge; duyularla ifade edilemeyen bir şeyi belirten somut nesne veya işaret, alem, remiz, rumuz, timsal, semboldür⁶⁴.

Sembol ve ritüel kavramları siyasal iktidara mal olmuş ve modern devlet felsefesi içinde kendine yer bulmuştur. Yeni devlet de ideolojisini benimsetmek ve uygulamak amacıyla sembolleşen kurumlar ve yeni ritüeller oluşturmuştur. Bu yapısal durumun oluşmasında, Türk devlet geleneğinden gelen sembol ve ritüel mirası geleneğin modernleşmesi olarak görülebilir.

Eski çağ uygarlıkları hükümdarlar açısından sembol ve ritüeller, yüce statülerini onaylamak üzere her zaman görkemli giyim kuşam ve aksesuarlara bürünmek şeklinde karşımıza çıkar. Sembolik anlam taşıyan taç giyme törenlerinde olsun, geçit resimleri, şenlikler ve kraliyet korumalarıyla devlet törenlerinde olsun, krallar debdebeli kıyafetleri ve mücevherleriyle bezmeli tahtlarda görülür. Bunlar ve diğer kraliyet işaretleri hükümdarın sıradan insanlar üzerinde, bazı hallerde tanrısal ya da yarı tanrısal varlıklar olarak taşıdıkları sembolik anlamı pekiştirir⁶⁵.

İnanç ve hükümdar bağlamında, hükümdarların kutsal olduğu inancı eski toplumların ortak özelliklerindendir. Hükümdarlar, hükümdarların kullandığı eşyalar, kahramanlıklar, destanlar, devleti temsil eden diğer nesneler zamanla sembolize edilmiştir. Ayrıca devlet yöneticilerinin uygulamaları, teamüller devletlerin saygınlık ve prestijlerini ortaya koyan ritüeller oluşturması açısından değerlidir.

Türk Devletleri'nde kullanılan semboller ve ritüelleri değerlendirmek gerekirse; Türk müessesesi olarak sultanların kapılarında beş nöbet (Nevbet-i Pençgâne) ve meliklerin kapılarında üç nöbet çalınması, ordu müziğinin en göze çarpan bir tezahürü idi. Bu askerî müzik sultanların haşmetini gösteriyordu⁶⁶.

Kartal, Orta Asya Türklerinde de ön planda tutulan, hatta koruyucu ruh sayılan bir simge olduğuna göre Selçuklular bu geleneği sürdürmüşler demektir. Yaygın olarak mezar taşlarına varıncaya dek kullanıldığı ve yeni bir biçim (üslup) kazandırıldığı için, *çift başlı kartala* Selçuklu Kartalı denilmektedir⁶⁷.

⁶⁴Türk Dil Kurumu Sözlüğü, Ritüel, Simge: <https://sozluk.gov.tr/> Erişim tarihi:08.01.2019

⁶⁵ Kathryn Wilkinson, *Semboller ve İşaretler*, İstanbul, 2011, s. 218.

⁶⁶ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, İstanbul, 1969, s. 319.

⁶⁷ Şerafettin Turan, *Türk Kültür Tarihi, Türk Kültüründen Türkiye Kültürüne ve Evrenselliğe*, Ankara, 2014, s. 285.

“Ok” ve “yay”ın Türklerde, bir dünya hâkimiyeti veya bir dünya devleti kurma ile ilgili bir sembol olduğu da bir gerçektir. Bunu ilk önce Oğuz destanında görüyoruz. İslamiyet’ten önce de Türklerde yay ve ok bir sembol olarak çok önemli idi⁶⁸.

Osmanlı Devleti’nin kuruluş geleneklerine göre Osman Gazi’nin rüyasında, göğsünden büyük bir ağaç yükselmiş ve dalları bütün dünyayı sarmıştı. Üç ağaçlı aynı rüyayı, Selçuklu Devleti’nin kurucusu da görmüştü⁶⁹.

Hâkimiyet sembolü olması açısından Selçuklularda hükümdarların sahip olduğu birtakım özellikler devletin idealize ve simgeleştirilmesi açısından önemliydi. Belli başlı göstergeler şunlardır: Unvan ve lakap, hutbe, taht, taç, sikke, tevki ve tuğra, çetr, nevbet, bayrak, tiraz, hilat, gaşîye, saltanat çadırı, ok ve yay⁷⁰.

İnanç faktörünün ön plana çıkması, Osmanlı Devleti’nin her safhasında farklı uygulamalarla kendini göstermiştir. Şöyle ki; inancın davranışa dökülerek zaman içerisinde sembolizma haline gelmesine en iyi örneklerden biri de “gaziliktir”. Kuruluş döneminde ön plana çıkan bu anlayış, sembol kişilerin oluşmasını da sağlamıştır. Bütün vakayinamelerde ve destansal eserlerde, gazi yani inanç uğruna mücadele eden kişi teması durup durup tekrarlanır⁷¹.

Osmanlı’daki törenlerin bazıları, çağının diğer ülkeleriyle benzerlik göstermesi, sembolize edilen nesnelerin ritüelleştirme aracı haline gelmesi açısından değerlidir. Ünlü Osmanlı Tarihçisi Halil İnalcık, bu benzerliği bize kılıç örneğinden nakletmiştir. Biatten sonra padişaha, Eyüp Sultan Türbesi’nde devrin belli başlı bir din adamı, şeyhülislam veya tanınmış bir şeyh tarafından kılıç kuşatılırdı (II. Murad’a meşhur Şeyh Mehmed Buhari kılıç kuşatmıştı, 1421). Bu merasim batı âleminde kralların kilisede taç giymesine benzetilmiştir⁷².

Osmanlı Devleti’nin klasik çağından itibaren kendini gösteren çeşitli törenler ile, padişahın azameti ve gücünün resmedilmesi önemliydi. Tahta çıkma, cuma selamlıkları, sünnet düğünleri gibi pek çok uygulama törensel mahiyete bürünmüştür. Bir buluş çağına giriş töreni olan taht varisinin sünnet düğününde padişah, Osmanlı iktidarının bu simgesel

⁶⁸ Baheddin Ögel, *Türklerde Devlet Anlayışı (13. Yüzyıl Sonlarına Kadar)*, Ankara, 1982, s. 39.

⁶⁹ B. Ögel, “age.”, s. 39.

⁷⁰ Ali Sevim, Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilât ve Kültürü*, Ankara, 1995, s. 499-505.

⁷¹ Robert Mantran (ed.), *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, İrene Beldiceanu, İstanbul, 2016, s. 35.

⁷² Halil İnalcık, “Osmanlı Padişahı”, *Doğu Batı*, Osmanlılar IV/54, Ankara, Ağustos, Eylül, Ekim 2010, s. 13.

yenileme eylemi aracılığıyla halkı ile bütünleşir. Halka gösteriler sunar ve -gösterilerin tümünde hazır olduğuna göre- kendisini de halka gösterir. Buna karşılık olarak ülkenin tüm zevatı, loncalar, milletleri, hükümdarın önünde bir geçit resmî düzenlerler, ona hünelerlerini gösterirler ve becerilerinin ürünlerini ona sunarlar. Böylece düğün süresince At Meydanı, uçsuz bucaksız imparatorluğun özü haline gelir ve tüm sanat, zanaat ve milletler ülkenin tek hâkimine biat ederler⁷³.

Esat Efendi'nin *Teşrifat-ı Kadim* eserinde devlet erkânının çeşitli uygulamaları, elçilerin karşılanması-ugurlanması, bayramlar, valide sultanların ve şehzadelerin vefatlarındaki törenler, hilat giydirme törenleri ve padişah huzurunda yapılan bayramlaşmaya⁷⁴ kadar kaleme alınması; Osmanlı Devleti'nin bilinen savaş tarihi algısı dışında yaşayan sosyal yönünü ortaya koyması açısından değerlidir. Törenlerin sembolik yönleri kadar ritüelleşen uygulamaları, -zaman içerisinde değişikliklere uğrasa da- Osmanlı Devleti'nin aynı zamanda gücü ve saygınlığını karakterize etmiştir.

Devletin ihtişamını sergilemesi ve aynı zamanda güç gösterisi olarak telakki edilebilecek uygulamaların başında elçi kabulleri sayılabilir. Bu kabullerin töresel boyutu olduğu gibi, döneminde geçerli protokol kurallarının uygulaması olarak da farz edilirdi. Gerek Müslüman olsun gerekse Hristiyan olsun, elçilerin İstanbul'a gelişleri ve padişah ve veziriazamın huzurlarına kabulleri merasime tabii idi. Bu hususta teşrifata çok önem verilirdi. Elçinin büyük veya orta elçi oluşuna göre kabul merasimi değişirdi⁷⁵.

Sadece Osmanlı sultanlarının siyasi törenler ve saray içi merasimlerle semboller kullanmaları veya ritüeller ortaya koymaları, söz konusu değildi. II. Mahmut'tan itibaren Osmanlı hükümdarları, kamusal alanda görünür olmaya başlamışlardır. Müslüman bir hükümdar ve halife olarak padişah, İstanbul camilerinin bazılarında selamlık resmini ifa etmekte ve ramazanlarda huzur dersleri devam etmektedir. Surre alayı, yıllık hac için gerekli farizalar eskisi gibi yerine getirilmektedir. Padişah bütün dünya Müslümanlarının lideriydi ve bunun gösterilmesi gerekiyordu⁷⁶. Dini güç ile siyasi gücün bir arada kullanılmasına temsil olan bu törenler, halkta padişaha duyulan bağlılık ve yüceliği arttırmaya çalışan, bütünü parçalarından biri olarak görülmekteydi. Kamusal alanın dinamikleriyle tebaaya verilen güven duygusu, dış ülkelere de birer mesaj niteliğindedir.

⁷³ Stefanos Yerasimos, *Sultan Sofraları 15. ve 16. Yüzyılda Osmanlı Saray Mutfacı*, İstanbul, 2002, s. 36.

⁷⁴ Yavuz Ercan (sad.), Esat Efendi, *Tefrişat-ı Kadime "Osmanlı'da Töre ve Törenler"*, İstanbul, 1979.

⁷⁵ Yusuf Halaçoğlu, *Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, Ankara, 1991, s. 32.

⁷⁶ Ekmeleddin İhsanoğlu (ed.), *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi C.I*, İlber Ortaylı, İstanbul, 1994, s. 302.

Tanzimat ile değişmeye başlayan hükümdar profili içinde, Padişah Abdülaziz'in sarayda yemek usulü de değişmişti; önceki padişahların tanımadıkları bazı batılı usul ve adetler kabul etti, vükela ile birlikte sofraya oturup yemek yemesi bunlardan biridir⁷⁷. Biliyoruz ki Fatih Sultan Mehmed döneminde padişahın tek başına yemeklerini yeme usulü zaman içerisinde ortadan kalkmıştır. Devletin temsil makamı olarak padişah üzerinden yapılan incelemelerde; kişisel farklılıklar, dönemsel özellikler, sosyolojinin değişmesi, politik yaklaşımlar gibi nedenlerle değişkenlikler arz etmektedir.

Şimdiye kadar hükümdar üzerinden sembolize edilen, siyasi ve ideolojik olarak devletin kendini sunma biçimselliğinin yanı sıra yapılar üzerinden de kendini ifade ettiği söylenebilir. Yapıların birbirleriyle ilişkileri, ayrı işlevler gören çadırların belirli bir plana göre dizildiği Osmanlı ordugâhının saray örgütlenmesinde de izlenen geleneksel düzeni yansıtıyordu. İki yapılanma arasındaki benzerlikler bir tesadüf değildi; sultanın hem ordugâhı hem de sarayı, imparatorluk gücünün simgeleri olarak algılanırdı⁷⁸. Devletin içte ve dışta kudretinin sembolizasyonu olarak çadırdan saraya kadar var olması, zaman ve mekân algısı üzerinden devletin kitlelere verdiği mesajdır.

Bilhassa klasik dönemde, teokratik orta çağ devlet hüviyetinin ağır bastığı Osmanlı Devleti'nde, hükümdar başta olmak üzere devlet ileri gelenlerinin dini vecibelerin gereğini yerine getirmesi çerçevesinde, halka yapılan hizmetler teveccüh kaynağı olarak görülmekteydi. Ramazanlarda Topkapı'da verilen iftarlar da çok meşhurdur. Osmanlı'da hükümdarın, vezirlerin ve diğer devlet adamlarının iftar ziyafeti vermeleri âdettendi ve hâkimiyet sembolüydü⁷⁹.

Dünyada pek çok örneğini görebileceğimiz semboller ve ritüeller, kitle iletişim araçlarının yaygınlaşması ile iktidar sahiplerinin kullandığı objelerin öznesi haline gelerek popülerleşmesine de yol açmıştır.

Yakın tarih açısından ikonografik bir öge olarak tüm dünyada kabul gören İngiltere kraliyet ailesine ait kitlesel olaylar, her zaman ilgi uyandırdığı gibi, siyasi boyutlarıyla da yankı uyandırmaktadır. Örneğin, Kraliçe II. Elizabeth'in dünyaya televizyon ekranlarında yayınlanan, 2 Haziran 1953'teki taç giyme töreni, kralların kutsal meşrulaştırılmasıyla çoğu sembol ve şifreyi devam ettirmiş, daha önceki tören ritüellerini de canlı tutmuştur⁸⁰.

⁷⁷ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi C VII (1861-1876)*, Ankara, 2003, s. 119

⁷⁸ Gülru Necipoğlu, *15. ve 16. Yüzyılda Topkapı Sarayı Mimari, Tören ve İktidar*, İstanbul, 2007, s. 304.

⁷⁹ İlber Ortaylı, *Osmanlı Sarayında Hayat*, İzmir, 2008, s. 35.

⁸⁰ K. Wilkinson, "age.", s. 221.

Geleneksel devlet yönetiminde hükümdarlığın alamet-i farikası olan figürler, modern devletlerde yöneticilerin ideolojik tutumları, topluma hâkim olmak için kullandığı enstrümanlar olarak semboller ve ritüeller güncelliğini devam ettirmektedir. İhata etmeye çalıştığımız devletin simbolizmalara ihtiyaç duyma ve kullanma durumu, yeni bir şey olmadığı gibi sonlanacak gibi de görünmemektedir. Tabii olarak her devletin kendi sembollerini yaratmada ve hayata geçirmede devlet yöneticilerinin kişiliği, siyasi kimliği, ideolojik duruşları, tarihsel konum gibi faktörlerin de etkili olduğu görülmektedir.

Çalışmanın metodolojisi nasıl gerçekleşti?

Yeni devlet ideolojisinin topluma yansımaları bağlamında cumhuriyet kurumlarının sembolize edilmesi çalışması; birincil kaynakların yanında tarih, siyaset bilimi, sosyoloji gibi farklı disiplinlerin inceleme araştırma eserleri ışığında, interdisipliner bir vizyonla, hermonatik (yorumsamacı) bir yaklaşımla konular ele alınmıştır. Cumhuriyet dönemi kurumlarının seçilmesinde geçmişten devralınan ve yeni devlet yapısına uyarlanan kurumlar değerlendirilmeye alınmamış, yeni oluşturulan kurumlar seçilmiştir.

Bu çalışma genel itibarıyla iki ana ekseninde incelenebilir. Birinci aşamada devlet, ulus devlet modeli ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu incelenmiştir. Yeni devlet ideolojisinin kuruluş dayanakları olarak; Atatürk'ün düşünce yapısı, Cumhuriyet Halk Partisi, 1921-1924 Anayasaları ile Türk Tarih Tezi ve Güneş Dil Teorisi bağlamında ulusçuluk tezleri üzerinde durulmuştur. Çalışmanın bu kısmı temel kaynak eserler üzerinden oluşturulmuştur. Devlet olgusunu tahlil etmek için de kuramsal yaklaşımlar ele alınırken, Türkiye Cumhuriyeti'nin kendine özgü kuruluşu ve ideolojik siyasal gelişimi ikincil kaynaklarla desteklenmiştir.

İkinci aşamada yeni devlet ideolojisinin görünen yüzü olan ekonomik, sosyal ve kültürel kurumların toplumsal yansımaları, iki bölüm halinde değerlendirilmiştir. Tezin orijinalliğini ortaya koyan bu safhada; birincil kaynaklardan Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi taranmış, konuya kaynaklık etmesi bakımından ilgili belgeler toplanarak konular ele alınmıştır. Toplumsal etkinin takip edilebilmesi açısından süreli yayınlara sıklıkla başvurulmuştur. Süreli yayınlar için İstanbul Beyazıt Devlet Kütüphanesi Hakkı Tarık Us koleksiyonunda bulunan dönem gazeteleri kullanılmıştır. Latin alfabesiyle yazılı süreli yayınlara ulaşmak için de Ankara Üniversitesi Gazeteler Veri tabanı, İstanbul Üniversitesi Gazeteden Tarihe Bakış Projesi ile Gastearsivi.com

adreslerindeki dönem gazetelerinden faydalanılmıştır. Zabıt Ceridesi, Düstur, Resmi Ceride ve Resmî Gazete yayınlarına, TBMM Tutanak Dergisi, Resmî Gazete adreslerinden ulaşılmıştır. *Belleten*, *Kadro* ve *Ülkü* dergileri, devlet ideolojisini çizen döneme ait dergiler olarak incelenmiştir. Atatürk, İsmet İnönü başta olmak üzere döneme ait hatıratlar taranmıştır. Çalışmayı desteklemesi açısından, inceleme ve araştırma eserleri, tezler, makaleler, ansiklopedi maddeleri ve elektronik verilerden yararlanılarak tezin geliştirilmesi amaçlanmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ULUS/MODERN DEVLETİN TARİHSEL ARKA PLANINDA TÜRKİYE CUMHURİYETİ

1.1. Tarihsel Çerçeve Devlet

Devlet olgusu, antropoloji, siyaset bilimi, hukuk, felsefe, sosyoloji ve tarih gibi farklı sosyal bilim disiplinlerince incelenen bir çalışma alanıdır. Devletin varlığı insanların toplu yaşam kültürüne başlamasıyla başlatılabilir. Yönetme ve yönetilme davranışları insanlık kadar eski kavramlardır. Yönetenlerin oluşturduğu her türlü yapı zaman içerisinde devlet soyut kavramı içinde değerlendirilmektedir. Devlet kurumunun oluşumunda başlangıçta üretim ekonomisini ıslah etme, din, güvenlik ihtiyaçlarını düzenleme faaliyetleri olarak belirmiştir. Devlet olgusu, yabanıl hayat süren toplulukların yerleşik hayata geçmesiyle başlayan uygarlaşma çabaları sonucunda ortaya çıkmıştır. Devlet kavramı, pek çok farklı şekilde tanımlanmaktadır.

Devlet antropolojik açıdan, belirli bir toprak parçası üzerinde, sözel ya da kayda geçirilmiş norm, kural ve değerler aracılığıyla ya da gerekirse güç kullanarak, uyruk veya yurttaş sıfatıyla tanımlanan insanlar üzerinde doğrudan ve dolaylı denetim kuran ve bu denetimi meşru sayılan araçları yoluyla kullanan, bu kişiler üzerinde tanımlanmış haklara (hükümranlığa) sahip ve aynı zamanda bu kişilere karşı belirli ödevleri olan, siyasi varlığı kendi dışındaki siyasi varlıklar tarafından tanınan en üst yönetim aygıtıdır⁸¹.

Uygar toplumlar da öteki (ilkel, uygar) toplumlar üzerinde ekonomik ve askeri “şiddet” kullanabilmektedir. Dahası, uygar toplumun bir katmanı öteki katmanlar üzerinde baskıya, şiddete, sömürüye başvurabilmektedir⁸². Tilly’nin zor kavramıyla da açıklanabilecek olan bu yaklaşımın devletin ilk olarak ortaya çıkmasında uygarlaştırmanın da güç ve zor kavramıyla açıklanmasını doğurmuştur. Uygarlaşma yolunda ortaya çıkan devlet teriminin, bir toplumda var olan ilişkileri ve erkle, yetkeyle,

⁸¹ Kudret Emiroğlu, Suavi Aydın, *Antropoloji Sözlüğü*, Ankara, 2003, s. 215.

⁸² Alaeddin Şenel, *Kemirgenlerden Sömürgenlere İnsanlık Tarihi*, Ankara, 2006, s. 326.

güçle, adaletle, mülkiyetle ve daha başka birçok olguyla ilgili düşünceleri dile getirdiği söylenebilir⁸³.

Hükmetme aracı olarak devlet varoluşu gereği; mülkiyet bilmez iyi insanların mülkiyetin yaratılmasıyla birbirine düşmesi teorisine dayanıyor ve devlet bu anarşiyi önlemek için kontratla kurulan bir birliktir⁸⁴. Kronolojik olarak devlet, siyasal uğraşı sürekli ve özgül iş edinen ilk kuruluştur⁸⁵.

Devlet kavramına ilk defa felsefik açıdan yaklaşan eser olarak bilinen sokratik yöntemle yazılan Platon'un, *Devlet* eserindeki şu konuşmalar, devletin Antik Yunan'dan bugüne devletin varlık felsefesi bağlamında da hükmedici özelliğini güç üzerinden tanımlaması ve yönetsel farklılıkları işaret etmesi önemlidir.

“- O zaman dinle. Sen galiba bazı site devletlerinin tiranlıkla, bazılarının demokrasi ile bazılarının da aristokrasi biçimiyle yönetildiğini bilmiyorsun.” “Biliyorum, elbette.” “Her devlette hükümet koltuğunda oturanlar güçlüler değil midir?” “Evet, öyledir”⁸⁶.

Devlet, oluşumu sırasında tümüyle, varlığının ilk aşamalarında ise özünde ve neredeyse tümüyle, zafer kazanmış bir insan grubunun, (bu grubun) yendikleri üzerindeki egemenliğini bir düzene bağlamak ve kendini, içten gelecek ayaklanmalara ve dıştan gelecek saldırılara karşı güvenceye almak amacıyla, yendiği gruba zorla kabul ettirdiği bir toplumsal kurumdur. Bu egemenliğin sonul amacı, yenilenlerin yenenler tarafından ekonomik alanda sömürülmesinden başka bir şey değildir⁸⁷.

Tarım devrimiyle Eski Dünya'da oluşan kentleşme olgusunun ortaya çıkması, ekonomik yapıda uzmanlaşma, toplumsal ihtiyaçların planlanması, adaletin tesis edilmesi gibi temel yaşamsal ilişkiler ağı devlet kurumuna ihtiyacı doğurdu. Böylece İ.Ö. 3000 dolaylarında bir ekonomik devrim, Mısırlı zanaatçılara yalnızca geçim olanakları ve hammaddeler sağlamakla kalmayıp, aynı zamanda yazının ve öğretilmiş bilimlerin ortaya çıkmasına yol açtı ve devleti yarattı⁸⁸. Devletin varlık bulması güç ile bağlantılı bir kavramken, gücün kaynakları ise toprağa daha önce sahip olma, soy, asalet, dini/ilahi kaynak olmayla açıklanabilir. Devletin başkanı, bir tanrının topraklarını işleyen kiracısı

⁸³Henri J.M. Claessen, Peter Skalnik, *Erken Devlet Kuramları-Veriler-Yorumlar*, Ankara, 1993, s. 5.

⁸⁴ İlber Ortaylı, “Devlet’e Nasıl Bakmalı”, *Doğu Batı*, Devlet/1, Ankara, 2004, s. 12

⁸⁵ Cem Eroğul, *Devlet Nedir?*, 1990, Ankara, s. 37.

⁸⁶ Platon, *Devlet*, İstanbul, 2005, s. 42.

⁸⁷ Franz Oppenheimer, *Devlet*, İstanbul, 1984, s. 46.

⁸⁸Gordon Childe, *Tarihte Neler Oldu?*, İstanbul, 2009, s. 136.

değildi, bizzat kendisi sihirli ayinlerle ölümsüz kılınmış olan ve kendi sihriyle sürülerin ve ürünlerin bereketini güvenceleyen bir tanrı idi ⁸⁹. Toplumsal gereksinimlerden öncelikle güvenlik, barınma ekseninde oluşan ilkel devlet formları genel olarak teokratik ve oligarşi özellikleriyle kendilerini göstermiştir.

Ortadoğu'dan çıkan Hristiyanlığın, Küçük Asya'dan Roma İmparatorluğuna sirayet etmesiyle başlayan süreç Milano Fermanı⁹⁰ ile geri dönüşü olmayan dinin devlet üzerindeki tahakküm edici etkisiyle 380 yılında vaftiz edilen ve dindar bir Hristiyan olan Theodosius, Hristiyanlara sahip çıkmış ve 391'de Pagan kültleri yasaklayarak Hristiyanlığı devletin resmî dini yapmıştır⁹¹. Hristiyanlığın yükselişiyle dinin devlet üzerindeki baskıcı gücü, ruhban sınıfının etkisiyle, Hristiyan dünyasında skolastik anlayış pekişti. March Bloch, devletin zayıflaması ile feodalitenin oluşumunu birleştiren yaklaşımı şu şekilde geliştirmişti: *“Roma İmparatorluğu'nun yıkılmasıyla başlayan devletin güç yitimiyle gelişmiş Roma Uygarlığı yerini derebeyi yönetimine feodal üretim ilişkilerine bıraktı. Küçük kabile gruplarının kargaşasının üstünde, gerçek devletler ya oluşuyor ya da eğer daha önceden kurulmuşlarsa, durumlarını sağlamlaştırıyorlardı. Henüz çok dengesiz olan bu devletler, sayılamayacak kadar çok hanedan kavgalarıyla parçalanmış ve sürekli olarak birbirleriyle savaşmak zorunda kalmış olmalarına rağmen, güçlerini korkutucu bir biçimde birleştirme yeteneğine de sahiptiler”*⁹².

Feodal sistem siyaseten yeni bir devlet yapısını ortaya çıkardı. Siyasal ağırlığın merkezi giderek daha dar, yerel kökleri olan ve zamanla birbirinden bağımsız yönetim birimlerine doğru kaydı. Dolayısıyla bir türlü çözülmemeyen koordinasyon sorunları, düzen bunalımları ve tekrarlayan anarşi ve şiddet olayları ortaya çıktı⁹³. Feodal üretim ilişkileri yeni siyasi yönetimleri şekillendirdi.

Orta çağ dünyasında din faktörü devletlerin şekillenmesi ve yönetimi belirleyen temel fonksiyon haline gelmişti. Hristiyan devlet hükümdarları papalığın takdisi olmadan yönetim başına geçemezken, Orta çağ Avrupa Devletlerindeki Kilise etkisi, siyasal erkin

⁸⁹ G. Childe, “age.”, s. 132.

⁹⁰ Turhan Kaçar, “Roma İmparatorluğu, Hristiyanlar ve Milano Fermanı'nın 1700. Yılı”, *Toplumsal Tarih*, İstanbul, Şubat 2013/230, s. 46-50.

⁹¹ Bülent İplikçioğlu, *Helen ve Roma Tarihinin Ana hatları*, İstanbul 2007, s. 97.

⁹² Marc Bloch, *Feodalite*, Ankara, 1983, s. 40.

⁹³ Gianfranco Poggi, *Çağdaş Devletin Gelişimi*, İstanbul, 1991, s. 44.

Tanrının inayeti ve Papa'nın müsaadesi propagandası dönemin Avrupa Devletlerin meşruiyeti kaynağı olarak belirginleşen karakteristik özelliğiydi.

Kutadgu Bilig'de hâkimiyet ve iktidar anlayışı, Türk devlet geleneğinde olduğu gibi Tanrı tarafından kişiye bahşedilen bir olgu olarak ele alınmış ve incelenmiştir. Tanrı, hakana idare etme ve yönetme yetkisini, kendisine bağlı bulunan halka adaleti, huzuru ve iyiliği vermesi üzerine teslim eder. Çünkü bu Tanrı tarafından Hakan'a verilmiş olan bir emanettir, hakanın bu emaneti koruması en asli görevidir. Aksi takdirde Tanrı'nın verdiği bu emaneti geri alacağını da bilmektedir⁹⁴.

İslam medeniyetinde Dört Halife dönemiyle başlayan, Abbasiler ve Emeviler ile devam eden devlet geleneği içinde halifelik ve hükümdarlık kimliği tek kişide toplanmaktaydı. Selçuklular ile başlayan dini en yüksek makam olan halifeliğin ayrıştırılması ve hükümdarın himayesinde yüce bir makam hale getirilmesiyle boyut değiştirmiştir. Osmanlı Devleti'nde ilmiye sınıfı da pek çok ayrıcalık tanınan ve değer verilen biçimde gelişmiş ve siyasal yapıya angaje olma geleneğinde hareket etmiştir. Her ne kadar halifelik makamı I. Selim döneminden itibaren padişahların taşıdığı bir unvan olsa da istisnaları hariç olmak üzere halifelik makamı ikincil konumda kalmıştır.

Modern çağlara kadar devlet yönetim anlayışı inanç, töre, gelenek ekseninde hükümdarların bireysel siyasi tercihleri doğrultusunda şekillenmiştir. Modern anlamda siyaset ve ideoloji kavramlarının oluşmadığı İslam medeniyeti içindeki devletlerde, siyasetnameler, tavsiyeler, layihalar devlet kurumunun bir nevi hukuki, felsefi, siyaset bilimi sacayaklarını oluşturmaktaydı.

Egemenlik, toprak ve halk unsurlarının kolektif birliktelik temelinde bir araya gelmesiyle oluşan devlet, monarşik ve teokratik özellikleriyle orta çağ sonuna kadar varlığını sürdürdü. İtalyan Rönesans ile başlayan Avrupa'daki zihinsel dönüşüm, Kilise'nin gücünün deformasyonu ile oluşan reform hareketleri, Avrupa devletlerinde dinin ekseninde olan ve olmayan güçleri karşı karşıya getirdi. Otuz yıl savaşları sonunda, modern egemen devlet anlayışı, aslında 1648 Westphalia Antlaşmasıyla resmileşmiştir⁹⁵. Avrupa'da oluşan yeni yapılanmada, tanrısal yetkilendirmeden çok insani etkinlik olan

⁹⁴Levent Görüşük, "Doğu ve Batı Medeniyetlerinin Devlet ve Siyaset Söylemleri", *Muhafazakâr Düşünce*, Doğu'nun Hikmeti 11/ 43, Ankara, Ocak-Şubat-Mart 2015, s. 83.

⁹⁵ Andrew Heywood, *Siyaset*, Ankara, 2014, s. 126.

siyaset, dünyevi şeylere ilişkin⁹⁶ biçimde evrilmesiyle modern siyasetin önü açılmaya başlamıştır.

Modern devletin omurgasını Avrupa devletlerinin dönüşümünde aramak doğru olacaktır. Şüphesiz ki sermaye sahiplerinin siyasal olarak güç kazanması, bilim ve teknolojik gelişmeler neticesinde rasyonel düşüncenin gelişmesi, din müessesesinin özelde kilisesinin siyasal süreçlere etkisinin azalması seküler düşüncenin gelişmesini sağlamıştı. Bu çerçevede sermayenin dolaşımının güvence altına alınması para-mal-dolaşım ilişkisinin sorunsuz yürütülebilmesi hukukun güçlenmesine ve güçlü devletlerin iktidarına ihtiyaç duyulmasını zorunlu kılmıştı.

Modern devletin varoluşu olarak adlandırabileceğimiz 17.- 18. yüzyıllardan itibaren devletin ideolojik olarak da var olmaya başladığı dönemler olarak değerlendirilebilir. Genel anlamda orta çağda görülen teokratik karakter, monarşik yönetimler yerini; laik devlet, parlamenter monarşi, cumhuriyet yönetimleri, liberal ekonomik yapıların ikame edilmesi olarak farklılaşıyordu.

Modern devlet ideolojisinin gelişimine katkıda bulunan entelektüellerin gözüyle devlet tanımlamalarını incelediğimizde, J. J. Rousseau “*Toplum Sözleşmesi*” eserinde: “*Her birimiz bütün varlığımızı ve bütün gücümüzü bir arada genel istemin buyruğuna verir ve her üyeyi bölünmez bir parçası kabul ederi*”⁹⁷ demiştir. Rousseau’nun kavramsallaştırdığı toplum sözleşmesi devlet-birey-toplum ilişkisini feodal anlayıştan modern anlayışa getirmesiyle çığır açan kuvvetler birliği ilkesini geliştirmişti.

Hegel’de ifade bulan devlet tasarımı ise aslında öncülü olan J. J. Rousseau’yu işaret eder. Hegel’e göre, devlet, toplumsal bir sözleşmenin yasal bağları ya da bir boyun eğme sözleşmesi aracılığıyla bir arada tutulan bir bireysel istençler kümesinden başka bir şey değildir⁹⁸.

Aydınlanma çağı filozoflarından Locke da yaşadığı dönemdeki İngiliz siyasal rejiminden esinlenerek, devlette faaliyetleri üçe ayırır ve özellikle yasama ile yürütmenin

⁹⁶Cemal Bali Akal, *Devlet Kuramı*, Ankara, 2000, s. 220.

⁹⁷J. J. Rousseau, *Toplum Sözleşmesi*, İstanbul, 2012, s. 15.

⁹⁸Ernst Cassirer, *Devlet Efsanesi*, İstanbul, 1984, s. 268.

ayrı ayrı ellerde toplanmasının yurttaşların özgürlüklerini korumak için en güvenli çarelerden biri olduğunu söyler⁹⁹.

Bilimsel gelişmelerin pratiğe dönüşümünü ifade eden sanayi devrimi başta tekstil sektörü olmak üzere İngiltere’den tüm Avrupa kıtasına yayılarak yeni bir üretim mekanizması ve doğal olarak tüketim döngüsünü kurmuştu. Endüstriyel üretim neticesinde mal ve hizmetlerin bollaşması, ürünün dağıtımı, tüketimin artması, hammadde arayışı, yeni pazar yaratma isteği gibi yeni durumlar, ekonomik düzlemde liberal yaklaşımları beraberinde getirmişti. Liberalizmde, devlet her şeyden önce yurttaşların ekonomi alanındaki rekabetlerini düzenleyici ve düzeltici bir işlev taşır. Devlet, bireye elden geldiğince az kısıtlama getirerek, onun özgürce gelişmesi için gerekli olanakları güvence altına alan¹⁰⁰ yönetim biçimiyle üretim ve tüketimi ön plana koyan bir anlayışa gelmeye başlamıştır.

Ekonomik sistemin varlığını sürdürmesi ve büyüebilmesi için liberal siyasal düzlemde, devlet yapısı hukuk devletine, ideolojik olarak da liberal anlayışa doğru ivmelendi. 18. yüzyılın sonu ve 19. yüzyılda siyasal yapının ekonomik yapıya teyellendi bir dönemde ekonomik yapı artık siyasal yapıya yön veren bir hale gelmişti. Bu bağlamda, devletin liberal politikaların önünü açan kapitalist devlet düzenini yürüten ideolojik olarak ülke içinde ulusal çıkarları öne alan, ülke dışında ise emperyalist eğilimler artık modern devletlerin doğal biçimi haline gelmiştir.

Tilly’e göre, 1780’den sonra, ulusallaşma ve uzmanlaşma çağlarında, devletler genel dolaylı yönetimden, yeni doğrudan yönetim sistemine; yerel cemaatlerin, hane halkının ve üretici girişimlerinin yaşamlarına aracısız müdahaleye, çok daha hızla geçmeye başladılar¹⁰¹. Üretim ekonomisinin devamlılığı ve toplumun düzeni için devlet daha fazla görev almaya başlamıştı. Merkezi devlet yapısının güçlendiği bu dönemde devlet aygıtı “zor” kullanarak döngüyü yürüten büyük güç haline gelmişti.

Liberal dünya görüşü temelinde açıklamaya çalıştığımız tarihsel çerçevede devlet olgusu bir başka açıdan kısaca şöyle özetlenebilir. Antik devlet, her şeyden önce, köleleri boyunduruk altında tutmak için, köle sahiplerinin devletiydi; tıpkı feodal devletin, serf ve angaryacı köylüleri boyunduruk altında tutmak için soyluların organı ve modern temsili

⁹⁹ Server Tanilli, *Devlet ve Demokrasi Anayasa Hukukuna Giriş*, İstanbul, 1993, s. 358.

¹⁰⁰ Rolf Cantzen, *Daha Az Devlet Daha Çok Toplum*, İstanbul, 1994, s. 21.

¹⁰¹ C. Tilly, “age.”, s. 121.

devletin de ücretli emeğin sermaye tarafından sömürülmesi aleti olması gibi¹⁰². Marksist tarih anlayışı bağlamında değerlendirilecek olan devlet; genel olarak bir tahakküm aracı, modern dönemlerde ise sınıf çelişkisi üzerinden tahlil edilmiştir.

Avrupa'nın batısında modern devlet, daha önce var olmuş ortak mensubiyetleri aşarak taşra kentlerini bütünleştirdikten sonra, haklarını elde etmek için başarıyla mücadele eden toplumsal grupları sırası geldikçe kolektif yaşam içerisine alarak demokratik bütünleşmeyi sağlamıştır. Buna karşın doğuda, aynı zamanda hem tarihi bireysellikleri hem de gecikmiş bir sanayileşmenin ürünü olan toplumsal çeşitlilik ve kopuklukları da aşmak gerekmiştir¹⁰³. Batı Avrupa'da şekillenen modern devlet bünyesinde farklı etnisitelerden ama ortak değerleri taşıyabilen unsurları da beraberinde getirmesi ulus devlete giden yapısal dönüşümü de etkilemiştir.

Devlet olgusu tarihsel düzlemde; din, felsefe, ekonomi, toplumsal değişimler, yöneten kişi veya zümrelerden bağımsız değerlendirilemeyecek kadar pek çok değişkenle ilişkilidir. Devlet kurumunun ilk medeniyetlerde nüvesi atılmış ise de modern devlet kavramı başta Avrupa'da yaşanan evrimsel dönüşümün tezahürü sonucunda oluşa gelmiştir.

1.2. Türk Devlet Yapısı

İl sözcüğü *Divani Lügat'e* göre "barış" anlamındadır. İlçi "barışçı" demektir. Eski Türkler'de devlet, barış dininden doğduğu için devlete de il adı verildi¹⁰⁴. Eski Türkler'de devlet barış gibi toplumsal birleştirici kavramla ilişkilendirilmiştir. Devleti idare eden hakan ise, Türklerin anlayışına göre hükümdar, tanrının oğlu ve onun bir parçası değil, Tanrı tarafından yeryüzünü idare etme yetkisi verilen bir kişi, tanrının kulu olarak kabul ediliyordu. Başka bir ifade ile tanrının yeryüzündeki elçisi gibiydi. Kutsal sayılması da buradan geliyordu¹⁰⁵.

Türkler, başlangıçtan Osmanlılara kadar, boy beyleri idaresinde kabile birliğine ve feodal esaslara dayanan bir siyasî teşkilâta ve devlet anlayışına sahip oldukları için, bazen ayrı boy ve devletler halinde¹⁰⁶ bulunuyorlardı.

¹⁰² Stanley W. Moore, *Marx, Engels, Lenin'de Devlet Kuramı*, İstanbul, 1989, s. 51.

¹⁰³ Dominique Schnapper, *Yurttaşlar Cemaati Modern Ulus Fikrine Dair*, İstanbul, 1995, s. 126.

¹⁰⁴ Ziya Gökalp, *Türk Uygarlığı Tarihi*, İstanbul, 1991, s. 125.

¹⁰⁵ Salim Cöhçe, *Türk Tarihine Giriş*, Elâzığ, 1995, s. 100.

¹⁰⁶ Osman Turan, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi Türk Dünya Nizamının Milli İslami ve İnsani Esasları Cilt: I*, İstanbul, 1969, s. 11.

Türk halkları imparatorluk kurmakla ünlüdür; ama burada da aralarında büyük farklar vardır. Türkler büyük imparatorluklar yaratmış ya da böyle imparatorluklara hizmet etmişlerdir. Ancak göçebe hayvancılar olarak yaşayan Türkler genellikle devletsiz yaşamayı ya da siyasi bakımdan âdem-i merkeziyetçiliği tercih etmiş, bütün göçebeler gibi devlet egemenliğine sonuna kadar direnme eğilimi göstermişlerdir¹⁰⁷.

Türk devlet anlayışı eskiden de din, devlet ve insanlık ideali üzerine kurulmuştu¹⁰⁸. Velidi Togan'a göre; gök, yer, töre, gök tanrı inancı, hakanlığın ulusa bahşedilmesi ve hakanın gökten kut bulması İslamiyet öncesi Türklerde devlet anlayışının dayanaklarını oluşturmaktadır. Bilindiği üzere çeşitli Türk boyları sadece İslamiyet'i benimsememiş, başka dini inançları da kabul etmişlerdir¹⁰⁹.

Türkler, hicretin ilk asrından (VII. asır) başlayarak İslam dünyasına girmişler¹¹⁰, bu dönemden sonra kurulan devletler Türk töresi ve İslam inancı etkisindedirler. Bu dönemde dini inanç, siyasi, askeri ilişkileri etkilemesiyle devlet yönetiminde ağırlık kazanan bir faktör haline gelmiştir. Öteden beri töre gereği devlete atfedilen önem İslam etkisiyle yeni bir boyut kazanmıştır.

Müslüman Türk devletlerinin X. ve XI. yüzyıllarda kurdukları devletler, ileride kurulacak olan Büyük Selçuklu Devleti'ne de zemin hazırlamışlardır. Türk devlet geleneği içinde tarihsel dönüşüm sağlaması açısından Büyük Selçuklu Devleti önem arz etmektedir.

Türkler'in, Horasan dolaylarına gelmesiyle başlayan bölgede uzun yıllar hüküm süren güçlü devlet geleneği olan Pers devlet geleneği ile tanışmalarına vesile olmuştur. İslam dininin etkisi, Türklerin geleneksel devlet anlayışı ve bölgedeki müesses nizamın birleşimi yeni devlet yapısını şekillenmesine etki eden unsurlardır.

Selçuklu imparatorluğunun kurulmasıyla, yeni düşünce ve hayat tarzı ile yeni ananeler getirmiştir. Genel hatlarıyla yönetim düzeni (tabii-metbu ilişkisi), toprak yönetimi (ikta), vezirlik makamı, medrese eğitimi uygulanmaya başlanmıştır.

Faruk Sümer'in, *Oğuzlar* eserinde ifade ettiği gibi, “*Oğuzlardan mühim bir kısmının oturak yaşayışa geçmelerinde en mühim âmil, onların İslâmlığı kabulleridir*”¹¹¹. Bu çerçevede hilafet makamına saygının gereği, hilafetin korunması ve yüceltilmesi,

¹⁰⁷ Carter V. Findley *Dünya Tarihinde Türkler*, İstanbul, 2008, s. 29.

¹⁰⁸ Bahaeddin Ögel, *Türklerde Devlet Anlayışı (13. Yüzyıl Sonlarına Kadar)*, Ankara, 1982, s. 2.

¹⁰⁹ A. Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş C.1 En Eski Devirlerden 16. Asra Kadar*, İstanbul, 1981, s. 58.

¹¹⁰ Türk Ocağı Türk Tarihi Heyeti (ed.), *Türk Tarihinin Ana Hatları*, İstanbul, 1930, s. 547.

¹¹¹ Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy Teşkilatı-Destanları*, Ankara, 1972, s. 41.

halifelik makamından güç alarak egemenlik alametlerinin takdisi İslamiyet sonrası Türk devletlerinin yeni özellikleri olarak sıralanabilir.

Türk-İslam devlet geleneğinde, darülharp inancından dolayı egemenlik dışı toprakların ele geçirilmesi idari olduğu kadar dini açıdan da önem kazanmıştır. Devlet yapısının da fetih ve egemenlik temelinde oluşmasına yol açmıştır. Mehmet Altay Köymen, Selçuklu Devleti yönetim anlayışını şöyle değerlendirmektedir: *“Alparslan dönemi Selçuklu Devleti’nin egemenlik anlayışına göre, halk tabakalarının derinliğine pek nüfuz edemez. Devlet hâkimiyeti şakuli olmaktan ziyade ufkidir. Geniş ülkelere alabildiğine yayılmak istidadındadır; fakat o kadar derinleşemez. Esasında devlet kendisine muhatap olarak fertleri değil, daha ziyade teşekkülleri alır. Zaten hemen hemen her fert bir tarikata, bir loncaya veya -devlet dâhil- bir müesseseye mensuptur. Böylece devlet, teşkilatlı bir cemiyetle karşı karşıya bulunuyor demektir”*¹¹².

Daha önce mevcut müesseselerin devamlılığı bakımından Selçuklu saraylarında da bazı âdet, anane ve törenlerin bulunduğunu görüyoruz. Selçuklularda sultanların tahta çıkışları, hükümdarlıkla yönetilen bütün devletlerde olduğu gibi, bir törenle yapıldı. Ayrıca hükümdarlar, bu tahta geçiş töreninde halka cülûs bahşişi anlamında para ve mal dağıtırlardı. Bunun yanı sıra sarayda rehin bulundurma, elçi teatisi, fetihname ve tebrikname gönderme, karşılama ve uğurlama ile matem törenleri de Selçuklu sarayında varlığını sürdürüyordu¹¹³. Türk devlet yapısının devamlılığı içinde kabul edilebilecek bu yürütmeler, Anadolu Selçuklu Devleti ve Osmanlı Devleti’nde de varlıklarını zaman içerisinde değişimlere uğrayarak devam ettirmiş olmaları devlet geleneği açısından kıymetlidir.

Alp Arslan’ın özellikle Şafii ve Eş’ari olan Nizamülmülk’ü vezirliğe getirmesi, Şafilik ve Eş’ariliğin öğretildiği müesseselerin oluşmasını sağlamıştır. Nizamiye Medreselerini yine kendi desteğiyle açtırması¹¹⁴, Ehl-i sünnet inancının Şii batını tehdidine karşı panzehir olarak geliştirmişti. Sünni siyaset geleneğinin eğitimle içi içe geçmesiyle ilmiye sınıfının yetiştirilmesi, yetişen ulemanın da devletin ihtiyaç duyduğu alanlarda kullanılmaya başlaması, Türk devlet yapısının tipikleşen özelliği olmuştur. Büyük Selçuklular ile başlayan devlet yönetiminde İranlı devlet adamlarının etkisi, devlet dilinin Farsça olmasıyla devlet yapısında Farsi etki artmıştır. Türkler’in askerlikle

¹¹² Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi C.III. Alparslan ve Zamani*, Ankara, 2001, s. 67.

¹¹³ Ali Sevim, Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilât ve Kültür*, Ankara, 1995, s. 507.

¹¹⁴ Ahmet Ocak, *Selçukluların Dini Siyaseti (1040-1092)*, İstanbul, 2002, s. 95.

ilgilenmeleri, Türkmenlerin genel olarak yerleşik olmaması da devlet yönetiminde azalmalarına etki eden faktörler olarak sayılabilir. Diğer taraftan İslami inancı ve Arap kültürüyle etkileşim devlet geleneğini etkileyen diğer bir unsur oldu.

1.2.1. Osmanlı Devleti'nin Tanzimat Dönemine Kadar Devlet Yapısı

XIII. yüzyıldaki Moğol istilaları ve Anadolu Selçuklu Devleti'nin siyasi egemenliğinin zayıflaması sonucunda kurulan beyliklerden biri olan Osmanlı Beyliği'nin kuruluş ve gelişmesinde gazâ ülküsü önemli bir etmendir. Sınır beylikleri toplumunun kültürü, gazâ ve Darülslâm'ın bütün dünyayı kapsayana dek sürekli yayılması ülküleriyle kuşatılmıştı¹¹⁵.

Devletin idaresi padişahın tasarrufundadır. Ancak, eski Türk devletlerinde olduğu gibi Osmanlılarda saltanata kimin geçeceği hususunda herhangi bir düzenleme yoktu. Ülke, bütün hanedan üyelerinin (Osmanoğulları'nın) ortak malı sayılırdı. Saltanat koltuğuna, şehzadelerden kimin oturacağı noktasında ilk zamanlarda devlet ileri gelenleri (devlet erkânı), daha sonraları ise veziriazam, ulema (âlimler) ve yeniçeriler (asker) belirleyici olmuştur¹¹⁶.

Osmanlı Beyliği kuruluş dönemindeki yapılanmasında, Selçuklu ve İlhanlı devlet kuruluşlarından esinlenerek meydana getirmiştir. Devletin en sorumlu örgütü Divan idi. Ancak bu divan henüz beylik safhasında olan devlette mütevazı bir kuruluş idi¹¹⁷.

Toplumsal yaşamda da Osmanlı Devleti'nin erken dönemlerinden itibaren devlet görevlilerinin ve saray halkının önderlik ettiği vakıflar, dini vecibelerin yerine getirilmesi, müsadereye dolayısı servetin dağılmasını engelleme, eğitim ve din kurumlarının inşası ve devamlılığının sağlanması başta olmak üzere toplumsal ihtiyaçların karşılanması gibi hizmetler, devletin sosyal yönünün dolaylı idare edilmesi açısından karakteristik bir özellik taşımaktadır. Bu bağlamda, 14. ve 15. yüzyılda Osmanlı hükümdarları tarafından kurulmuş olan sosyal refah ağının dini ilişkiler ne olursa olsun herkese açık olduğu ortadadır¹¹⁸.

Osmanlı devleti, kuruluşundan 150 yıl sonra bir "imparatorluk" haline gelmişti. Bu gelişmeye paralel olarak devlet yönetiminde ve müesseselerde de değişimler oldu.

¹¹⁵ Halil İnalcık, *Osmanlı Klasik Çağ (1300-1600)*, İstanbul, 2003, s. 12.

¹¹⁶ Necdet Öztürk, *Çadırdan Saraya 14- 15. Yüzyıl Osmanlı Devlet Düzeni*, İstanbul, 2012, s. 70.

¹¹⁷ İsmet Parmaksızoğlu, *Türklerde Devlet Anlayışı (İmparatorluk Devri 1299-1789)*, Ankara, 1982, s. 25.

¹¹⁸ Heath W. Lowry, *Erken Dönem Osmanlı Devleti'nin Yapısı*, İstanbul, 2010, s. 91.

Devlet, daha merkeziyetçi bir karakter kazandı, hükümdarlık, divan-ı hümayun (hükümet), ordu ve hukuki müesseseler en mükemmel şeklini aldılar¹¹⁹.

Hükümdarların kullandıkları san ve unvanlar, devletin büyüklüğü ile orantılı olduğu gibi zaman içinde de değişiklik göstermiş olması devletin yapısal değişikliğini ifade etmektedir. Osmanlı hükümdarları kuruluş döneminde gazi, bey, sultan ve han gibi unvanlar taşımışlar, hatta fetret döneminde Süleyman Çelebi'nin Timur'a bağlılığını ifade eden emir unvanı kullandığı da görülmüştür. İstanbul'un fethi ile beraber devletin imparatorluğa dönüşmesi, II. Mehmed'in hükümdarlığını padişahlık mertebesine getirmiştir. Osmanlı padişahı tipini asıl yaratan hükümdar, Fatih Sultan Mehmet'tir¹²⁰.

Osmanlı Devlet yönetimi temel olarak merkezi idare ve taşra idaresi olarak ikiye ayrılmaktaydı. Osmanlı klasik döneminde padişah şarkiyatçı yaklaşımla her şeye muktedir gibi görünse de aslında devlet aygıtı kurumsal yapısı içinde yürütmeyi yapmaktaydı. Padişahın da ikametgâhı olan saray ve divan-ı hümayun (hükümet) merkezi idarenin tepesini oluşturmaktaydı. Gulam sistemine¹²¹ benzer kul sistemi içinde sarayda yetiştirilen kadrolar padişaha ve Devlet-i Aliye'ye hizmet etmekteydi. II. Mehmet'in saltanatıyla birlikte, subay ve eyalet yöneticileri olarak başarılarını kanıtlayanlara itimat edilip bunların başkentte önemli kamu görevlerine getirilmesine başlandı; içlerinden en başarılı olanlar bazen vezir-i azam bile olabiliyordu¹²². Kısmi de olsa sınıflar arası dikey geçişe emsal teşkil etmesi açısından bu düzen Osmanlı'nın daire-i adaletiyle açıklanmaktadır.

Bunun yanında taşra teşkilatında merkezden atanan valiler ve sancak beyleri olduğu gibi, imparatorluğa uzak coğrafyalarda yerel yöneticiler, beylik, yurtluk, vergi vermeye bağlı düzenler de tesis edilmiştir. Bu şekilde idareler kurulmasında yöresel özellikler, geçmişten gelen yönetsel alışkanlıklar dikkate alınmıştır. Merkeze uzak bölgelerde bölgenin önde gelen ailelerin bağlılığını sağlamak amacıyla zaman zaman bölge idaresinin verilmesi yöntemi de görülmekteydi.

Devlet'in kanun koymadaki tek otoritesi padişah olmakla beraber, hukuki kuralları koyarken ve önemli politik kararlar alırken fakihlere danışmışlar ve aynı amaç için şeyhülislamlık makamını da kurmuşlardır. Ancak, Osmanlı tarihinin sonraki dönemlerinde, özellikle Fatih'ten sonra yönetime ait alanlar, kanun yapma faaliyeti

¹¹⁹ Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, Isparta, 1997, s. 3.

¹²⁰ İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, Ankara, 2010, s. 171.

¹²¹ "Gulam Maddesi", *Millî Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi C.IV*, İstanbul, 1978, s. 823.

¹²² Suraiya Faroqhi, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, İstanbul, 2010, s. 44.

bakımından Sultan'a özgü ¹²³ hattı hümayunlar, fermanlar vb. kanunlarla idare olunmuştur. Kanunlar ve nizamnameler padişahlarla cariydi ancak genel teamüller de gelişmiştir. Adli anlamda yargı görevi son derece sade olan kadı teşkilatı üzerinden idare olunmaktaydı. Medrese eğitimi sonunda ulema sınıfına dahil olanlar müderrislik veya önce naiplik, ardından kadılık ederlerdi. Kadı, gerektiğinde padişah ile direkt yazışabilmesi ve adaleti tesis etmekteki misyonu yönünden önemli olmakla beraber; reaya açısından da adalet duygusunun pekişmesini sağlamıştır.

Mali ve askeri yönüyle tımar sisteminin, Osmanlı Devleti öncesinde değişik devletlerce kullanıldığı bilinmektedir. Bir sistem olması itibarıyla genel olarak, devlet görevlilerine hizmetleri karşılığında, belli bir bölgenin vergi toplama yetkisinin devredilmesi anlamına gelmektedir¹²⁴. Orta çağ devletlerinin pek çoğunda olduğu gibi nakit para ekonomisinin yeterince gelişmemesi ve devlet görevlileri için aylık nakit döngüsü yerine ikame edilen tımar sistemi, aynı zamanda ordu için ihtiyaç olan askerin beslenmesi açısından da değerli bir sistemdi.

Fetih imparatorluklarında, yerel halkların vergilerini ödedikleri veya gereken haraçları verdikleri sürece, daha evvelki davranış biçimlerini sürdürmekte serbest bırakılmaları genel bir durumdur; hatta kurulu idari sistemlerine de çoğunlukla dokunulmamıştır¹²⁵. Bu idari yaklaşım Osmanlı Devleti'nin klasik çağında uyguladığı bir yöntem olmuştur. Ancak XVII. ve XVIII. yüzyıllarda, idari mekanizmada değişim sinyalleri aslında kendini gösterir. Değişimi zorlayan birtakım iç etmenler baş göstermiştir. Örneğin, fetihlerin azalması, ateşli silahların yaygınlaşmasına bağlı olarak yeniçeri ve tımarlı sipahi ordularının yetersizliği, celali isyanları, ayanlar, vergi toplama konularında yaşanan sorunlar sayılabilir. Bununla beraber devletin hala muktedir olduğu yaklaşımı, padişahlara en yakın çevrelerce sürekli işlenerek kanuni kadim devam ettirmeye çalışılmıştır. Osmanlı Devleti, idari ve askeri teşkilatlanma başta olmak üzere, genel olarak XIX. yüzyıla kadar klasik özellikleriyle ömrünü devam ettirmiştir.

1.2.2. Osmanlı Devleti'nin Tanzimat Sonrası Devlet Yapısı

Avrupa merkezli dünyanın ekonomik ve siyasi yapısı değişirken, Donald Ouaretaert'in tahliliyle: *"XIX. yüzyılda, bir önceki dönemin Osmanlı siyasal ve iktisadi yaşam örüntüleri genelde pek çok bakımdan varlığını sürdürüyordu. Toprak kayıpları*

¹²³ Halil İnalcık, *Osmanlı'da Devlet, Hukuk ve Adalet*, İstanbul, 2005, s. 40.

¹²⁴ Fatma Acun, "Klasik Dönem Eyalet İdare Tarzı Olarak Tımar Sistemi ve Uygulaması", *Türkler Ansiklopedisi C. IX*, Ankara, 2002, s. 1665.

¹²⁵ A. Giddens, "age", s. 75.

devam etti, ülke küçüldü; merkezdeki ve taşradaki devlet adamları arasında iktidar ve vergi geliri üreten kaynaklara ulaşma mücadelesi devam ederken, uluslararası ekonomi daha da büyük önem kazandı"¹²⁶. Akdeniz ticaret ekonomisinin gerilemesi, Sanayi devrimi sonrasında değişen ekonomik düzen, uzun süren savaşlar, büyük toprak kayıpları Osmanlı Devleti'ni askeri, idari ve ekonomik değişime zorlayan başlıca etmenlerdi.

II. Mahmut'tan önce (1808-1839) yapılan yenileşme hareketleri, geleneksel devlet kurumlarına sinmiş olan zafiyeti telafi etmeye yönelik çeşitli girişimlerden ibaretti¹²⁷. Osmanlı'da yenileşme hareketlerini deneyimleyen padişahların önünü kesen temel iki organ, yeniçeri ocağı ile ulemaydı. Yeniçeri Ocağı, 1826'da ulemanın, bu sefer padişahı desteklemesiyle ve yine şeriat adına hareket edilerek, ortadan kaldırıldı¹²⁸. Rusya'da Petro, Prusya'da Büyük Frederich içeride ise Kavalalı Mehmet Ali Paşa örneklerinde olduğu gibi, otoriter, bilge, reform yanlısı monark örneklerine benzer özellikler taşıyan II. Mahmut, devletin askeri, idari, adli ve eğitim alanlarında yaptığı yeniliklerle yolunu açan padişah oldu. Yeniçeri ocağının kaldırılması, II. Mahmut'un hükümdarlık döneminde elinin rahatladığı ve ıslahat çalışmalarına hız verdiği dönemdir.

Bu döneme ait yenilikler, askeri alanda Asakir-i Mansure-i Muhammedîye ordusunun kurulması, askerî konularda Dâr-ı Şûra-yı Askerî, adlî alanda Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye, idarî konularla ilgili olarak da Dâr-ı Şûra-yı Babîâlî bunların en önemlileridir ¹²⁹. II. Mahmut, eğitimle uygarlaşmayı bir arada düşündüğünden, ilköğretimin zorunlu kılınmasını, açılan Rüşdiyeler'de öncelikle kamu görevi alacakların eğitilmesini, askeri okullardan da kültürlü ve alanında uzman subaylar yetişmesini istiyordu. Doğunun hekimlik geleneklerinden uzak Tıbhane ve Cerrahhane ile bunların yerini alan Darü'l-hikemîye-i Osmaniye'nin, ardından da Tıbbiye-i Aliye-i Şahanenin açılması; tüm bu okullara Fransızca dersler konulması, Avrupa'ya öğrenciler gönderilmesi¹³⁰ değişimin sinyalleriydi. Askeri, idari, adli, eğitim ve sosyal alanlarda yapısal değişimlerde yeni kurumlar inşa edilirken, aslında amaç askeri ve ekonomik alanda geri kalmışlığa bir formül arayışıydı. Sultan Mahmut'un bu ikinci hükümdarlık dönemi (*Yeniçeri Ocağı kaldırılması 1826*) olağanüstü bir hızla, fakat plansız bir şekilde yenileşme hareketleri içinde geçti. Devlet müesseseleri ve saray teşrifatı avrupaileşti.

¹²⁶ Donald Quartaert, *Osmanlı İmparatorluğu (1700-1922)*, İstanbul, 2004, s. 95.

¹²⁷ Zahra Zakia, "Sultan II. Mahmud'un (1808-1839) Reformları", *Osmanlı Ansiklopedisi C.VII*, Ankara, 1999, s. 250.

¹²⁸ H. İnalcık, M. Seyitdanlıoğlu (ed.), *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Enver Ziya Karal, "Gülhane Hattı Hümayununda Batı'nın Etkisi", İstanbul, 2017, s.119.

¹²⁹ Bülent Tanör, *Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)*, İstanbul, 2017, s. 67.

¹³⁰ Necdet Sakaoğlu, *Osmanlı Eğitim Tarihi*, İstanbul, 1991, s. 67.

Avrupalı kıyafet taklit edildi. Toplum hayatına yeni modalar girdi. Bu arada müzik değişti, alaturka müzik hor görülmeye başlandı. Sedir ve divan, yerini sandalye ve koltuklara bıraktı¹³¹. II. Mahmut'un başlattığı kurumsal yeniliklerde görülen genel sorun, yeterli insan kaynağı birikimi olmaması ve zihinsel dönüşümü yönetecek entelektüel kapasitenin azlığından dolayı dışardan getirilen uzmanlar eliyle yürütülmesiydi. Genel olarak yenilikler, hemen hemen tüm alanlarda Fransa modelinin intibakı olarak görülmekteydi. İslahat hareketleriyle devletin yapısal değişimi başlatılmıştı fakat istenen seviyelere ulaşamamıştı. İslahatların büyük para ekonomisine dayanması ve Osmanlı ekonomisinin yetersizliği başta olmak üzere, padişah ve yakın çevresince arzu edilen ıslahatların merkezi ve yerel idarece istenilen düzeyde desteklenmemesi, değişimin çarpanı olacak siyasi ve ekonomik şartların gelişmemesi, Osmanlı toplum yapısına nüfuz edememesi sayılabilir.

Osmanlı'da değişimin alametifarikası Tanzimat Fermanıdır. Tanzimat Fermanı sürecini her ne kadar hazırlayan II. Mahmut olsa da kendisi görememiş ancak oğlu Abdülmecid dönemine denk gelmiştir. Tanzimat Fermanı, Osmanlı devlet adamlarının İngiltere ve Fransa başta olmak üzere batı dünyasıyla etkileşiminden doğmuştur. Tanzimat'ı Hayriye, 18'inci yüzyılın başlarından beri devam edegelen ıslahatın da tamamlanması olacaktı. "Tanzimat-ı Hayriye" bir hatt-ı hümayun şeklinde ilân edildi. Hatt-ı hümayunu, Mustafa Reşit Paşa yüksek bir kürsüden okudu¹³². Ferman, Osmanlılara haklarını ve bağımsızlıklarını sağlayan bir yasa vermiş oluyordu. Müslüman olsun olmasın bütün uyruklularına bireysel özgürlük, can ve mal güvenliği, dinsel hoşgörü güvencesi sağlıyordu. Vergi tabanı ve toplanması, askere alma işleri, harcamaların denetimi sağlanacaktı; mahkemelerdeki duruşmalar açık olarak yapılacaktı, hiç kimse yargılanmadan ölüm cezasına çarptırılmayacaktı; hiç kimsenin malına el konulmayacaktı, tekeller kaldırılacaktı¹³³. Tanzimat Fermanı, ölü doğan Senedi İttifak'tan sonra anayasal anlamda ilk metin olması itibarıyla, Osmanlı devlet düzeninde değişimin hukuki dayanağının başlangıcıdır.

Her ne kadar Tanzimat Fermanı ilan edilmiş olsa bile pratikte hayata geçirmenin bir takım yapısal sorunları da vardı. Geçmişten gelen şerri ve örfi hukukun getirdiği farklı

¹³¹ Abdulkadir Özcan, "II. Mahmud Dönemi ve Reformları Hakkında Bazı Gözlemler", *Tarihi İncelemeler Dergisi*, C.X/1, İzmir, 1995, s. 14.

¹³² Enver Ziya Karal, *Osmanlı'da Tanzimat Dönemi (Osmanlı'da Tanzimat-ı Hayriye Devri) (1839-1856)*, İstanbul, 1999, s.5.

¹³³ Paul Imbert, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yenileşme Hareketleri Türkiye'nin Meseleleri*, İstanbul, t.y, s.129.

idari ve hukuki düzenlemeler, yekvücut devlet hizmetlerinin merkezileştirilmesini güçleştirmişti. Bu minvalde farklı etnisite, din ve mezhep farklılıkları, ekonomik gelişmişlik süreci zorlamıştır. Özellikle can ve mal güvenliğinin sağlanarak vergilerin herkesin gelirine göre alınması için, mal-mülk ve nüfus sayımına gerek vardı. Ayrıca hükümetin elinde yeterli ve bilgili eleman da bulunmamaktaydı. Bunların yanı sıra yeni düzenlemelerin yanlış yorumlanması ile birlikte çıkarları zedelenen büyük tepki gösterecekleri sanılmıyordu. Bu nedenle Tanzimat'ın ön gördüğü mali, idari ve askeri yenilikler imparatorluğun bütününde uygulamaya konulamadı¹³⁴.

Çeşitli kamu hizmetlerinin örneğin posta, telgraf, belediye, eğitimin yaygınlaştırılması, Osmanlı tebaasının imparatorluğa bağlılığını arttırmaya dönük modern devlet modelinin Tanzimat sonrası uygulamalarıydı. Avrupa'da başlayan imparatorluklardan bağımsızlıklarını almaya çalışan ulus hareketleri, Balkanlar da etkili oluyordu. Aslında, Tanzimat reformlarıyla izlenen merkezileştirme politikası tek ve birleşik bir Osmanlı ulusu yaratma yolları aramak için başlatılmıştı. Balkanlarda etkili olan ulusal uyanışlar zamanla Türkler ve Araplar da dâhil olmak üzere bütün etnik ve dini grupların ulusal uyanışının başlamasıyla, merkezileştirme politikası sona erdi¹³⁵.

Şüphesiz ki, Tanzimat dönemine damga veren pek çok hukuki ve idari uygulama olmakla beraber; devletin ihtiyaç duyduğu alanlarda eğitimli insan açığı vardı. Devletin idari ve teknik alanda yetkinleşmesi amacıyla Avrupa'ya gönderdiği gençler entelektüel değişimin nüvesi sayılacak dönem aydınları olmuşlardır. Yeni Osmanlılar¹³⁶ olarak adlandırılan aydınlar anayasal talepler başta olmak üzere devletin yapısal değişimini dile getirmişlerdir.

Şerif Mardin'e göre, “*Namık Kemal'in ve Yeni Osmanlıların merkezî grubunun liberal meşrutiyeti ve temsili demokrasiyi destekledikleri*”¹³⁷ yönünde yaklaşımları burjuvalaşmış batı toplumunun siyasal yöntemlerini hayata geçirerek, Batı uygarlığı yakalanabileceği gibi püriten bir tutum içindeydiler. Yeni Osmanlılar hareketi içinde olan aydınlar parlamenter yapı, hukuk, toplumsal düzen ve buna bağlı kültürel değişimleri daha çok önceleyen bir yaklaşımları vardı. Osmanlı ekonomisinin içinde bulunduğu vaziyet bu türeden talepleri hayata geçirebilecek dinamizmden Bununla beraber

¹³⁴ Musa Çadırcı, “Tanzimat Döneminde Türkiye’de Yönetim (1839-1856)”, *Belleten*, LII/203, Ankara, Ağustos 1998, s. 611.

¹³⁵ Kemal H. Karpat, *Osmanlı'da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma*, Ankara, 2006, s. 179.

¹³⁶ Bkz. Yeni Osmanlılar hakkında: Ebuzziya Tevfik, *Yeni Osmanlılar Tarihi*; Şerif Mardin, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu* vd.

¹³⁷ Şerif Mardin, *Türk Modernleşmesi Makaleler 4*, İstanbul, 1991, s. 61.

ekonomik yönden pek çok konuda dışa bağımlı haldeydi. Muzaffer Sencer bu durumu şöyle saptamıştır: “*Osmanlı ülkesi hammadde kaynakları olan, henüz el endüstrisi dönemini yaşayan ve ticareti, kapitülasyonlar ve 1838 Ticaret Anlaşmasıyla tanınan ayrıcalıklarla Avrupalıların tekeline giren bir ülke olmak yanında ayrıca kalabalık nüfusuyla elverişli bir tüketim alanı*”¹³⁸ olarak görülüyordu. Bu şartlar içerisinde, dışa bağımlılık artarken, yerel sermaye grupları da eziliyor ve sermaye birikimi gelişmezken diğer taraftan ihtiyaç duyulan askeri yatırımlar, eğitim kurumları açma, demiryolu hizmetleri sağlama işleri ya borçla gerçekleştiriliyor ya da yabancılara veriliyordu.

Toplumsal yaşamda durum genel itibarıyla devletin geri kalmışlığına çare aramaya çalışan aydınlar ve bu duruma destek olabilecek sivil toplumun gelişmediği biçimdeydi. Osmanlı Devlet düzeninde değişimlerin yoğun yaşandığı bir dönem olan XIX. yüzyılda değişimin tepeden inmesi, ciddi vergi yükleriyle genel halk yığınlarının benimsemekten çok, mağduriyetinin arttığı ancak; devlet ekonomisinden beslenen gruplar için (Galata bankerleri, ayanların, eşrafin...) devletin yapısal değişiminin finansal ve idari yönden desteklemeleriyle büyüdükleri bir evre olmuştu.

XIX. yüzyılın diğer bir olgusu da Meşrutiyetin ilan edilmesidir. Meşrutiyetin ilan edilmesine giden yolda, Yeni Osmanlılar farklı yöntemlerde denemişlerdir. Devrim kuramını zinde güçlere bağlayan Doğan Avcıoğlu’nun yaklaşımıyla, “*gönül rızasıyla Anayasa rejiminin getirilebileceğinden ümidi keserek bazı Tanzimat paşaları ile iş birliği halinde, Süleyman Paşa’nın Harbiye Taburu’nun vurucu gücüne dayanarak bir darbe düzenlemişler, Abdülaziz’i devirerek liberal bir sultanı (Murat) tahta getirmişlerdir. Murat’ın rahatsızlığı üzerine Abdülhamit, meşrutiyet vaadiyle tahta oturtulmuştur. Namık Kemal’in de katıldığı bir Anayasa Komisyonu, ilk Anayasayı hazırlamış (Aralık 1876) ve Meclis toplanmıştır (Mart 1877)*”¹³⁹.

Tüm farklılıklarına rağmen, Yeni Osmanlılar hareketi içinde olan aydınlar, Türk modernleşmesinin öncülleri olarak meşrutiyete giden zemini hazırlamışlardır. Tanzimat dönemi devlet adamlarının bir kurtuluş reçetesi olarak gördükleri meşrutî yönetime geçiş, yaşanan siyasal gelişmelerle hukuk, idare ve ekonomi alanları başta olmak üzere beklenenin uzağında gerçekleşecekti. Tanzimat döneminden itibaren başlayan bir takım hukuki kazanımlar buna bağlı siyasal ve sosyal yaşamın değişmesiyle, Osmanlıların alışageldikleri mutlak monarşi değişim sinyalleri veriyordu. Devlet ve demokrasi

¹³⁸ Muzaffer Sencer, *Osmanlı Toplum Yapısı Devrim Stratejisi Açısından*, İstanbul, 1969, s. 319.

¹³⁹ Doğan Avcıoğlu, *Türkiye’nin Düzeni*, Ankara, 1969, s. 237-238.

denkleminde, Meşrutiyet tebaadan yurttaş geçişin prototipi olması yönünde modernleşmenin ideolojik başlangıcı olarak değerlendirilebilir.

XIX. yüzyılda modern devlet aygıtına sahip olan devletlerin anayasalarına göre, monarşik yapıya daha bağlı bir modelleme olan Kanuni Esasi ilk anayasa olması itibarıyla önemlidir. Bu bağlamda Kanuni Esasi'nin yaratıcısı Mithat Paşa, fikirleri ile devrini aşan bir şahsiyet olduğu için din ile devlet münasebetleri ve Şeyhülislamlik müessesesi hakkındaki görüşleri kabul edilmedi; 1876'da ilan edilen Kanunu Esasi'de, din ile devlet münasebetleri hakkında hükümler kondu¹⁴⁰. Bu birikimlerin sonucunda gerçekleşen Meşrutiyet, bir değişimin işaret fişeğiydi. Davison bu süreci şöyle özetlemiştir: “*Abdülhamid bu kavramları özetleyen 1876 Anayasası'nı askıya almıştı, ama yeni anlayışı yok edemedi*”¹⁴¹. Meşrutiyet'in kısa ömrü anayasal temelde devletin ideolojik dönüşümünden çok, II. Abdülhamid'in İslamcı ideolojisinin Osmanlılık siyasetiyle beraber yürüttüğü biçimde oluştu. İngiltere ve Rusya tehditleri karşısında, Almanya müttefikliğinde geliştirilen politikalar bu dönemin ideolojisinin pratiğiydi.

1880'lerden itibaren, bir Osmanlı toplumu yaratmak idealiyle her vilayette pozitif ilimleri öğreten idadî liselerinin açılması, aydın Batıcı bir kuşak yetişmesini sağladı¹⁴². Padişah Abdülhamid'in tutucu anlayışına tezat (Tıbbiye ve Harbiye başta olmak üzere) düşen çağdaş eğitim vermeleri ile eğitimlerinde pozitif bilimsel yaklaşım geliştirmeleri ve ileride oluşacak Jön hareketinin insan kaynağının da buralardan doğmuş olması paradoksalıdır.

Bir yandan Tanzimat'ın getirdiği bir bürokrasi geleneği oluşmaya başlamış, merkezi yönetimin daha etkili olması için memur istihdamı arttırılmıştı, likit para ekonomisi gelişmediği Osmanlı Devleti'nde bu süreç sarsıcı olmuştur. Kırım savaşı dönemimde alınan ilk borçla başlayan dışa bağlı ekonomi politikaları, Abdülmecid ve Abdülaziz dönemlerinin müsrif harcamalarıyla devletin ekonomik iflasına yola açmıştı. Muharrem kararnamesiyle 1881 yılında Düyun-u Umumiye kurulmuştu. Ayfer Özçelik bu gelişmeleri şöyle açıklamıştır: “*Hükümetten ayrı, gerçekte hükümete bağlı bulunmayan fakat devletin gelirlerinin önemli bir kısmını ele geçiren bir kurum ortaya çıkmıştı. Daha da önemlisi, Osmanlı Devleti'nin bütün gayretlerine rağmen bu kurum, Avrupa devletleri tarafından bir özel şirket olarak değil, kendilerinin bir temsilcisi veya*

¹⁴⁰ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi VII. Cilt Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri (1876-1907)*, Ankara, 2007, s. 303

¹⁴¹ Roderic H. Davison, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform, 1856-1876*, İstanbul, 2005, s. 425.

¹⁴² Halil İnalcık, *Osmanlı Tarihinde İslâmiyet ve Devlet*, İstanbul, 2016, s. 138.

vekili gibi görülmüştür ve siyasi bir hüviyet kazandırılmak istenmiştir”¹⁴³. Düyunu Umumiye’nin vergi gelirleri, çok uluslu bürokratik yapısı, memurların kazançları, imparatorluğun kendi öz değerlerinin kırılması açısından son derece semboliktir.

Ayrıca Osmanlı Devleti, 1883 yılında yabancı sermayeyle kurulacak olan Tütün Rejisi Şirketi’ne imparatorluk içindeki tütün üretiminin denetlenmesinde, tütün alım ve satımında ve sigara üretiminde tekелci ayrıcalıklar tanımaktaydı¹⁴⁴. Reji idaresi, tütün üretimini ve fiyatlandırmasını kendi tekелci biçimde yaparak fiyatı kırmaktaydı bu da çiftçiye kaçakçılığa sevk etmekteydi. Daha önce olmadığı kadar kaçakçılık faaliyetleri gelişmiş, hayatını sürdürmek isteyen çiftçi için bir zorunluluk haline gelmişti¹⁴⁵. Reji İdaresinin özellikle görece gelişmiş Batı Anadolu’daki etkinliği, devletin ekonomik iradesinin azalması ve gayrimüslimlerin Osmanlı’ya bağlılıklarını gevşeten bir sembolik mekanizma gelişmesine yol açmıştı.

II. Abdülhamid’in dâhili politikaları olarak öne çıkan devletin merkeziyetçi gücünü artırma ve Panislamizm anlayışla Osmanlı Ortadoğu’suna daha fazla hâkim olma eğilimi, ekonomik değer olarak yükselen petrole sahip çıkma, idare ve sevkiyat için demiryolu ağı kurma devletin modernizasyonu açısından sembolik öneme sahipti. Gerek sermaye birikimi gerekse de teknik kapasite ve kalifiye insan yönüyle, demiryolu ağı kurma kapasitesi yapabilme ihtimali yoktu. Almanya’nın da doğu politikası gereği, Osmanlı-Almanya yakınlaşması neticesinde, Alman Şirketi ile 5 Mart 1903’te, kesin ayrıcalık Antlaşması, Nafia ve Ticaret Nazın Zihni Paşa ve Anadolu Demiryolu Şirketi Genel Müdürü Dr. Kurt Zander¹⁴⁶ arasında imzalandı. Bu antlaşma; askeri, ekonomik ve siyasi yönleriyle modernleşme çabalarının somut örneğiydi.

Tanzimat öncesi yenileşme hareketleriyle başlayan değişim süreci, yeni orduların kurulmasıyla II. Mahmut’un devletin yapısal değişimine hız vermesi açısından başat faktördür. Cumhuriyet Türkiye’inde olduğu gibi Osmanlı’da da devletin yenileşmesi Ordu’dan başlamıştır. Tanzimat fermanı ile başlayan modernleşme çabaları neticesinde ortaya çıkan meclislerin kurulması ve modern kanunların yürürlüğe girmesiyle (Arazi

¹⁴³ Ayfer Özçelik, *Osmanlı Devleti’nin Çöküşünde Ekonomi-Politik Baskılar Üzerine Bir Deneme (1838-1914)*, Ankara, 1993, s. 99.

¹⁴⁴ Şevket Pamuk, *Osmanlı- Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*, İstanbul, 2007, s. 232.

¹⁴⁵ Zeynep Karaçor, Perihan Hazel Kaya, Melikşah Aydın, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Özelleştirme Faaliyetlerine Örnek Olarak Reji Tütün İdaresi”, *Niğde Ömer Halis Demir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1/3, Niğde, 2019, s. 26.

¹⁴⁶ Mustafa Albayrak, “Osmanlı-Alman İlişkilerinin Gelişimi ve Bağdat Demiryolunun Yapımı”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 6, Ankara, 1995, s. 18.

Kanunu 1858, Vilayet Kanunu 1864, Maarif Nizamnamesi 1869...) devlet aygıtının kişi elinden çıkıp kamuya geçmesi adına önemliydi. Merkezi devleti etkinleştirmek için haberleşme (telgraf ve posta hizmetleri) önemsenmiş, Osmanlı ulusunun ulaşım hizmetinden çok, imparatorluğun mülki birimlere ulaşma eğilimi, finans kapital yetersizliklere rağmen modern devletin yapısal değişimlerini göstergeleriydi. Devletin modernize edilmesi, doğu toplumlarına özgü biçimde plandan uzak ve düzensiz şekillerde oluşmuştur. Devletin yeniden dizayn edilmesi bir nevi dışa bağımlı modernleşme projeleriydi. Bu projeler padişahların ufku ve müsaadesi doğrultusunda, bazı devlet adamları ve dar kadrolu aydın zümresinin ortaya koyduğu programlarla gerçekleşmiştir.

1.3. Ulus Devletlerin Oluşumu

Ulus tanımı yapılmadan ulus devlet anlaşılamaz. Ulus devletin birinci dereceden varlık sebebi olan ulus kavramı tarihsel gelişimini ortaya koymak için ulus altı birimleri ortaya koymak gerekir. Bu kapsamda, topluluk ve etnik gruplar tarihsel sosyoloji açısından millet olgusundan önce var olan toplumsal birimlerdir. Topluluk, bir kimsenin nasıl toplumsal olunacağını öğrendiği ve uygulamayı sürdürülen habitattır¹⁴⁷. Ortak kültürel değerler, din ve semboller etrafında birleşen modern öncesi topluluklar etnik yapıların temelini oluşturmıştır. Etnik gruplar ise dışa kapalı, dar çerçevede, nüfus yoğunluğu düşük, normlara sıkı sıkıya bağlı olduğu ve en nihayetinde otantik yaşantıların olduğu yapılar olması bakımından modernleşme öncesi milleti oluşturan birimdir.

Ulusları yaratan bir takım olmazsa olmaz değerler vardır. Smith, ulus sosyolojisini tahlil ederken bu değerleri şöyle açıklamaktadır: “*Mit, sembol ve iletişim birbirleriyle yakından ilgilidir. Bunlar, topluluğun düşünceleri, duyguları ve tavırları hakkında ipucu veren “el sanatları” ve zanaatların yanı sıra savaş donanımı ve üretim teknolojisi biçimleri, hiyerarşi şekilleri (sivil, askeri ve dini), kent planlama, yasalar, kurallar, şiir ve dans, müzik, sanat ve mimari, giyim tarzı, dinsel tapmaklar ve kutsal kitap ve diller gibi farklı türdeki olguların, nesiller boyunca kristalleşmesi ve paylaşılan anlamlar ve bireylerin deneyimlerinden oluşur*”¹⁴⁸. Başka bir söylemle, daha dar kapsamda yaşanan ezoterik (dinsel ritüeller ve gelenekler) ve otantik (örf, anane...) birtakım inanış ve yaşayışların genelleşmesi ve zaman- mekân olgusu içinde gelişen kabuller, modernitenin bir sonucu olarak küçük toplulukların biçiminden çıkıp, ulusların karakteristik özellikleri haline gelmektedir.

¹⁴⁷Anthony P. Cohen, *Topluluğun Simgesel Kuruluşu*, Ankara, 1999, s. 12-13.

¹⁴⁸Anthony D. Smith, *Ulusların Etnik Kökeni*, Ankara, 2002, s. 37.

Etnik grup, bir kere oluştuktan sonra, içerisinde toplumsal ve kültürel süreçlerin ortaya çıkacağı ve her tür koşulun ve baskının etkileyeceği “kalıplar” yaratarak, nesiller hatta yüzyıllar boyunca varlığını sürdürme ve “normal” şekilde değişen koşullar altında benzersiz bir süreklilik gösterme eğilimindedir¹⁴⁹. Anthony Smith’in etnik yapıya dair bu tanımlaması doğrultusunda; içkinleşen değerler ve normlarla beraber toplumların geliştirildiği ritüeller, sözlü ve yazılı olarak kuşaktan kuşağa aktarılmasıyla ulusların tarihsel bellekleri de oluşturduğu söylenebilir.

Ulus devleti tanımlamadan önce, başvurduğumuz topluluk ve etnik grup tanımları aslında millet ve ulus öncesi toplumsal yapı birimleridir. Alan yazımında ulus ve millet kavramları eş anlamlı olarak sıklıkla kullanılmaktadır. Her iki kavram birbirinin içine geçmiş durumdadır. Genel olarak halk yığınları millet olarak tanımlanırken, devletin biçimlendirilmesi ise ulus kavramı üzerinden yapılandırılmaktadır. Ulus veya millet ile karıştırılan diğer bir kavram da ırk kavramıdır.

İrk, antropoloji disiplini içinde değerlendirilirken; millet ve ulus kavramları ise siyaset bilimi ve tarih disiplini hinterlandındadır. UNESCO’nun 1952 yılındaki tanımına göre; ırklar, belirgin ve aynı zamanda kalıtsal olan, doğal ayıklanma, mutasyon, karışma gibi etmenlerin sonucunda ortaya çıkan bedensel farklılıklarla belirlenen insan birimleri olduğunu ileri sürdü. Tanımdan da anlaşılacağı gibi “ırk”ın biyolojik bir birim olduğu, herhangi bir sosyal ya da kültürel birime karşılık gelmediği vurgulanıyordu¹⁵⁰.

Ulusçuluğu kafatasçı bir mantaliteden uzak kültür formasyonunda değerlendiren Renan’a göre: “*Millet, birlikte katlanılan ve katlanmaya hazır bulunulan fedakârlıklar duygusunu yarattığı büyük bir karşılıklı bağlılıktır. Bu bağlılığın bir mazisi olması lâzımdır*”¹⁵¹.

Marksist tarihçi Hobsbawm ise ulus kavramını mülkiyet ilişkileri içerisinde değerlendirirken, toprağı olmayan toplumsal yapıların devlet haline gelemeyeceği için ulus olarak saymanın da mümkün olmayacağını şu şekilde ifade eder: “*Millet yalnızca özgül ve tarihsel bakımdan yakın bir döneme aittir. Millet ancak belli bir modern toprak esasına dayanan devletle, milli devletle ilişkilendirildiği kadarıyla bir toplumsal birimdir; bununla ilişkilendirilmedikçe milleti ve milliyeti tartışmanın hiçbir yararı yoktu*”¹⁵².

¹⁴⁹ A. D. Smith, “age.”, s. 38-39.

¹⁵⁰ Kudret Emiroğlu, Suavi Aydın, *Antropoloji Sözlüğü*, Ankara, 2003, s. 405.

¹⁵¹ Ernest Renan, *Nutuklar ve Konferanslar Millet Nedir?*, Ankara, 1946, s. 26.

¹⁵² Eric Hobsbawm, *1780'den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik "Program, Mit, Gerçeklik"*, İstanbul, 1993, s. 24.

Ulus kavramını etimolojik açıdan ele aldığımızda, Moğolca *ulus*; “kağan ailesinin her bir üyesine tahsis edilen ülke, devlet, pay” sözcüğünden alıntıdır. Moğolca olan sözcük eski Türkçe aynı anlama gelen *ülüş* sözcüğü ile eş kökenlidir. Bu sözcük eski Türkçe yazılı örneği bulunmayan *ülü* “pay etmek” fiilinden -iş son ekiyle türetilmiştir¹⁵³. Güncel manasıyla; çoğunlukla aynı topraklar üzerinde yaşayan aralarında dil, tarih, duygu, *ülü*, gelenek ve görenek birliği olan insan topluluğu, *ulus*¹⁵⁴. Bir başka tanımda millet, tarihi bir toprağı/ülkeyi ortak mitleri ve tarihi belleği, kitleyi bir kamu kültürünü, ortak bir ekonomiyi, ortak yasal hak ve görevleri paylaşan bir insan topluluğunun adı¹⁵⁵ olarak tanımlanabilmektedir.

Ulusçuluk, etnik sınırların siyasal sınırların ötesine taşınmasını ve özellikle- aslında genel ilkenin dışladığı bir rastlantı- olarak devletin içindeki etnik sınırların iktidar sahipleriyle yönetilenleri birbirinden ayırmamasını öngören bir siyasal meşruiyet kuramıdır¹⁵⁶. Diğer bir deyişle, siyasal egemenlerin, zor kullanarak kurdukları ekonomi politik yapıların varlığı ve devamlılığı için birden fazla ve farklı milletleri belirli ülküler dâhilinde sentezlemek suretiyle oluşturulan siyasal metot ve akım olarak da açıklanabilir.

Ulusçuluk çalışmalarının önde gelen isimlerinden olan Gellener da ulus-ulus devlet ilişkisini şu şekilde tahlil etmektedir: “*Ulus devlet yoğun bir şekilde milliyetçiliğe atıfta bulunan siyasi bir kurumdur. Bu kurum devlet millet birlikteliğini merkeze alan ve kendini bu beraberlik üzerinden anlamlandıran bir görünüme sahiptir. Çünkü ulus devletlerin kurulmasıyla birlikte, sosyal entegrasyon için milliyetçilik önemli bir araç olmuştur. Yani kavmiyetçilik yerini milliyetçiliğe, alt kültürler de üst kültüre bırakmıştır*”¹⁵⁷. Marx’ın alt yapı ve üst yapı teorisine benzetebileceğimiz bu yaklaşım, etkileşimlerin yeni bireşimleri ortaya çıkardığını gösterir. Din, dil, ortak kültürel birlik gibi ögeler etrafında toplanan toplulukların tarihsel düzlemde ulus haline gelmesi, ortak yaşantılar, savaşlar-barışlar, ortak değerlerin benimsenmesi gibi zenginliklerin belirli periyodları sonucunda oluşmuştur. Ancak ulus devletlerin oluşması ise, üst yapı öğelerinin birleşimden çok devlet politikaları gereği, ülke çıkarları doğrultusunda gelişmiştir.

¹⁵³ Ulus Sözcüğü, <https://www.etimolojiturkce.com/kelime/ulus> Erişim Tarihi:09.06.2020.

¹⁵⁴ Ulus Sözcüğü, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&kelime=M%C4%B0LLET, Ulus sözcüğü Türk Dil Kurum Sözlüğünde Millet kelimesi ile ikame edilmektedir. Erişim Tarihi:09.06.2020.

¹⁵⁵ Anthony D. Smith, *Milli Kimlik*, İstanbul, 2017, s. 70.

¹⁵⁶ Ernest Gellener, *Uluslar ve Ulusçuluk*, İstanbul, 1992, s. 20.

¹⁵⁷ Rifat Aydın, “Ulus, Uluslaşma ve Devlet: Bir Modern Kavram Olarak Ulus Devlet”, *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 6/1, İstanbul, Mart 2018, s. 233.

Ulus devlet tanımlaması feodalite, din ve mezhep savaşlarının sona ermesiyle ilişkilidir. Ulusçuluk ve ulus devlet Avrupa siyasi tarihinden çıkmıştır. Din merkezli toplum ve devlet yerine ulusları merkeze alan tarihsel olay, Otuz Yıl Savaşı'nın 1648'de sona ermesiyle birlikte, feodal sistemin yerini modern devletlerin¹⁵⁸ ortaya çıkması şeklinde gerçekleşmiştir. Avrupa'nın uzun süren savaşlar sürecinin bitmesi, din merkezli toplum yapısının yerini dil birliği, ortak tarihi değerler etrafında toplanan kent devletlerinin birer birer birleşerek büyük devletlere dönüşümü, ulus devletin milliyetçi karakterinin tarihsel gelişimi açısından önemlidir. Sembolize edilen değerler açısından, orta çağ din kültürlerinin yerini alan ulusal değerler, ulusal kahramanlar, ulusal kiliselerin kurulması, ulus devletlerin kültürel kodlarına etki etmiştir.

Ekonomi politik açıdan ulus devletler: Sanayi Devrimi sonrası başta tekstil endüstrisine bağlı sanayileşme olgusu içinde, ulusal çıkarlar doğrultusunda politikalar üretme zorunluluğu, ulus devlet faktörünün çarpan etkisi olmuştur. Üretim-tüketim döngüsünün Sanayi Devrimi öncesine göre farklılaşması, -klasik feodal ilişkiler ve kapalı pazar üretim ve tüketim eğrisi yerine- fabrikalaşma, basit seri üretim, mal üretiminin standardizasyonu, lojistik hizmetlerin gelişimi, kapitalizmi hızlandıran faktörler olarak ulusal ekonomileri geliştirdi. Ulusal ekonomiler için siyasi istikrar, savaş tehdidinin ortadan kalkması, hammadde ve pazar düzeninin kurulması gibi altyapı sorunlarını çözümleyen ülkeler, ulusal ekonomilerini inşa etmişlerdi. Hobsbawm paradoksal bir tanımlamayla “*Gelişen kapitalist dünya ekonomisi, akışkan olduğu kadar, katı blokların da bir toplamı*”¹⁵⁹ biçiminde gelişme gösterdiğini ifade etmektedir. Ekonomik döngü merkezi güçlü devletleri zorluyordu. Tarihsel açıdan İngiltere ve Belçika gibi güçlü bir ticarileşmenin olduğu ülkelerde ulusal devletlerin ortaya çıkmasıyla kapitalist ilişkilerin gelişmesi arasında sıkı bir ilişki bulunmaktadır¹⁶⁰. XIX. yüzyıl Avrupa'sında ticaret ağının devamlılığı ve gelişen sermaye hareketlerinin büyümesi, devletlerin ulusal birliklerini sağlamalarını pekiştiren bir süreci doğurmuştu.

Almanya ve İtalya örneklerindeyse, ulusal birliklerini geç kurdukları görülmektedir. İktisadi ve siyasi güçlenme politikasının gereği olarak parçalı siyasi birliklerin yerine ulusal birliklerini sağlayarak güçlü ülke teziyle hareket etmişlerdir. Almanya, sanayi ve ticarete ulaştığı gücü birleştirme eğiliminde ulus devlet olurken,

¹⁵⁸ Micheal G. Roskin, *Çağdaş Devlet Sistemleri Siyaset, Coğrafya, Kültür*, Ankara, 2012, s. 3.

¹⁵⁹ Eric Hobsbawm, *İmparatorluk Çağı 1875-1914*, Ankara, 1999, s. 52.

¹⁶⁰ Recep Boztemur, “Tarihsel Açıdan Millet ve Milliyetçilik: Ulus-Devletin Kapitalist Üretim Tarzıyla Birlikte Gelişimi”, *Doğu Batı*, Milliyetçilik-I 9/38, Ankara, 2006, s. 169.

İtalya ise iktisadi yetersizliğini ulusal birliklerini oluşturmayla aşılabileceği pratiğini benimsemiştir.

Tilly'nin ulus devletin soyağacı tezi: “*Büyük, güçlü ulusal devletler temelde, şehirlerin ve sermayelerinin bulunduğu fakat egemen olamadığı, şehir kuşağının kenar bölgelerinde oluştular. Daha dışarda devletler daha da büyük topraklara sahiptiler fakat çok daha uzun süre bu topraklardaki nüfus ve faaliyetler üstünde ancak olaylarla bağlantılı tesadüfî denetim uygulayabiliyorlardı*”¹⁶¹ diyerek ulus devleti sermaye ve merkezîyetçi devletin gücünü genele yaymasına vurgu yapmaktadır. Devletin örgütsel yönünün ön plana çıktığı, kamu organlarının aktif kullanılarak siyasal yapının dizayn edilmesi, ulus devletin belirleyici özelliği olmaktadır. “Zor” biçimi olarak da adliye-polis teşkilatlanması kapitalizm-ulus devlet dönemine denk gelmektedir. Çünkü sanayi ve ticaret ağının sağlıklı çalışması, gelişen kentleşme olgusu içinde asayişin sağlanması, lojistik hizmetlerinin yürütülmesi için adliye ve polis teşkilatları ulus devletlerin yeni zor aygıtlarını oluşturmuştur.

Ferdan Ergut, modern Türk tarihi açısından devletin zor kullanımını devletin hakimiyet meselesinin ortasına koyarak konuyu şöyle bağlamıştır: “*Devletin merkezileşme sürecini, toplumsal kontrol mekanizmalarını kimin belirleyeceği sorunu üzerinde, devlet ve toplumsal güçler arasındaki rekabetin bir sonucu olarak tanımlarsak, toplumsal kontrolle bir şekilde hâkim olmanın neden devlet için yaşamsal önemde olduğu anlaşılır*”¹⁶². Ulus devlet öncesi kolluk gücü işlevini askerlik hizmetleriyle ikame eden devletler, ekonomik ve sosyal sorunları bastırmanın aracını yeni bir güç olan polis desteğiyle yürütmeye başladı. Bu yeni “zor”; eşitlik, özgürlük ve adalet ile tesis edilemeyen devletlerin sosyal kontrolü sağlamak için kullandıkları güç olacaktı. Polis devleti, modern devlet aygıtının bir uzvu olarak uluslaşmaya direnen toplulukların da dizayn edilmesinde sıklıkla kullanıldı.

Bürokrasinin gelişmesinde kapitalist sistem, tek başına olmamakla beraber, hiç kuşkusuz en önemli rolü oynamıştır. Gerçekten de bürokrasi olmaksızın kapitalist üretim devam edemez¹⁶³ diyen Max Weber, yasal, geleneksel ve karizmatik otoritelerle meşru otoritenin sağlanmasıyla bürokratik ağın etkinleştirilmesiyle devletin muktedir olacağını

¹⁶¹ C. Tilly, “age.”, s. 228.

¹⁶² Ferdan Ergut, *Modern Devlet ve Polis Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Toplumsal Denetimin Diyalektiği*, İstanbul, 2015, s. 34.

¹⁶³ Max Weber, *Bürokrasi ve Otorite*, Ankara, 2005, s. 52.

savlamıştır. Merkezîyetçi ve kuşatıcı ulus devletler yapıları gereği de bürokratik devlet anlayışı gelişmiş şekilde örgütlenmişlerdir.

Giddens’a göre, ulus devletlerin oluşmasında, Avrupa devlet sistemi basit olarak içerisinde mutlak devletin ve ulus-devletin geliştiği “politik çevre” değildi. O, bu gelişmenin koşullarını savaş ve savaşa hazırlıkları¹⁶⁴ olarak değerlendirmiştir. Bu yaklaşım Tilly’nin “Zor” kavramı içinde devlet aygıtının toplumu değiştirme ve dönüştürme aracı olarak başta askeri güç üzerinden değerlendirmesiyle benzerlik göstermesi bakımından değerlidir. Merkezi mutlak devletlerin kendilerini koruma, yönetim alanlarındaki tüm birimlerde egemenlik sağlama temelinde orduların modernize edilmesi, bilim ve teknoloji yatırımlarının öncelikle ordu yatırımları üzerinden gelişmesi teziyle de doğrudan ilgilidir. Askeri gücün, ulus devlet modelinde sembolize edilen en önemli öğelerden olması, şaşırtıcı olmayan bir durumdur. Ulus devlet modeli içinde ulusal birliğin duygusal, sembolik ve mitleştirilen tarafında “Ordu/Asker” genel olarak yaygın kullanılan bir araçtır.

Weber’in devlet olgusunu bürokratik açıdan ele almasından sonra devlet ve bürokrasi ilişkisi ulus/modern devletlerin öne çıkan bir özelliği olmuştur. Bu durumu Selim Karyelioğlu : *“Siyasal anlamda ulus devletler, görece karmaşık bir “bürokratik” mekanizmanın şekillendirdiği, meşruiyetini milliyetçi ideolojinin sağladığı ve bazı toplumlarda farklı uygulamalar olmakla birlikte, siyasal kurgunun en azından ideal bir çerçeve olarak “parlamenter demokrasilere” dayandığı ve genellikle güçlü ve merkezi bir iktidarın hedeflendiği “ulus-devlet”, dünya üzerinde birbirinden farklı onlarca ülkede, (toplumların birbirinden farklı tarihsel dinamiklerine bağlı olarak) birbirinden farklı biçimlerde hayata geçirilen bir “evrensel proje” olma niteliği kazanmıştır*”¹⁶⁵ diyerek ulus devletlerin nitelik açısından benzer karakter olduğunu ifade etmiştir.

1.3.1. İmparatorluktan Ulus Devlete

¹⁶⁴ A. Giddens, “age.”, s. 154

¹⁶⁵ Selim Karyelioğlu, “Ulus Devlet ve Milliyetçiliğin Tarihsel Dayanakları ve Küreselleşmenin Ulus Devlet ve Milliyetçilik Üzerindeki Etkileri”, *ETHOS: Felsefe ve Toplumsal Bilimlerde Diyaloglar Dergisi*, Ocak/2012, 5/1, s. 141.

Başta İngiltere olmak üzere, Avrupa'nın başlıca memleketlerinde XVIII. yüzyılın başlarından XIX. yüzyılın ortalarına kadar olan zamanda, endüstri büyük gelişme kaydetti. Bu olay iktisadi, ilmi, siyasi ve nüfus artışları alanlarında her birinin kendini gösteren derin birçok değişiklikler ile birlikte meydana gelmiştir¹⁶⁶. Diğer taraftan 1789 tarihinde Fransa'da gerçekleşen devrim hareketi de değişimin diğer anahtarıydı. "Devrim", sadece siyasi bir ayaklanma değil, bir yönetim sisteminin toplumsal, iktisadi ve kültürel temelleriyle birlikte tamamen yıkılması şeklindeki modern anlamını veren bir olaydır¹⁶⁷. Bu gelişmeler, Osmanlı toplumunda gayrimüslimlerin çeşitli nedenleri bahane ederek ayaklanmalarına ve bağımsızlık mücadelesi başlatmalarına sebep olmuştu. Ortaya çıkan bu durumla statüko sarsılmaya başlamıştır.

Osmanlı Devleti'nin askeri ve siyasi gücünün azalmasıyla başlayan yetersizliği, Avrupa siyasetine etkisini azalmasına yola açmıştı. Osmanlı Devleti'nin güç kaybının diğer bir olumsuz yansıması da dış kaynaklı etkilere daha açık hale gelmesini doğurmuştu. XIX. yüzyıl Avrupa siyasetini belirleyen Viyana Kongresi, Osmanlı topraklarını büyük güçlere karşı güvenceye alınan toprakların dışına bırakmıştı¹⁶⁸. Bu durumun yansıması olarak, Osmanlı toplumundaki gayrimüslimlerin ulusal bağımsızlık hareketleri şeklinde cereyan etmesine yol açtı. Tabii bu gelişmeleri sadece ulus ideolojisiyle açıklamak eksik olacaktır. Osmanlı ekonomisinin içinde bulunduğu durum yarı sömürge ve açık pazar haline getirmişti. İmparatorluk halklarının istek ve beklentilerini büyük devletler üzerinde karşılama biçimi zaman içinde Osmanlı iç siyasetinin bir argümanı olmuş ve yüzyılın sonunda ağırlığını arttırarak devam ettirmiştir.

Osmanlı üzerindeki emperyalist mücadelede ve Osmanlı Devleti'ni paylaşım tasarılarında dini cemaatlerin rolü büyük olmuştur. Ruslar, Ortodoksları, Fransızlar Katolikleri, İngiliz ve Amerikalılar Protestanları bahane ederek Osmanlı iç işlerine sürekli müdahalede bulunmuşur¹⁶⁹. Balkan eyaletlerindeki Rum-Ortodoks Kilisesi'nin erimesi, genellikle ulusalcı Slav akımlarının gelişmesi; Tanzimat'ın maarif, idare ve basın alanındaki reformları sayesinde hızlanmıştır¹⁷⁰. Cemaatlere sağlanan olanaklar dâhilinde kendi topluluklarının sorunlarını çözen Osmanlı gayrimüslimlerinin, içindeki ulusçuluk ateşinin harlanması kiliseler belirleyici unsur olmuştur. Ulusçuluk, sekülerizmle beraber yükselen ve gelişen ideolojik yapılanmasıyla Avrupa'da vücut bulurken,

¹⁶⁶ Mustafa Akdağ, *Yakınçağ Dönemi Avrupa Tarihi*, Ankara, 2016, s. 193.

¹⁶⁷ Norman Davies, *Avrupa Tarihi*, Ankara, 2011, s. 704.

¹⁶⁸ J.M. Roberts, *Avrupa Tarihi*, Ankara, 2015, s. 479.

¹⁶⁹ Mehmet Yetişgin, *Modern Avrupa Tarihi*, Ankara, 2014, s. 311.

¹⁷⁰ İlber Ortaylı, *Osmanlı'da Milletler ve Diplomasi*, İstanbul, 2009, s. 32.

gayrimüslimlerde kilise üzerinden örgütlenmesi Osmanlı millet sistemi ve sosyolojisiyle açıklanabilecek bir durumdur. İnanç özgürlüğü kapsamında sağlanan olanaklar ve Islahat Fermanı sonrasında ulusçu kiliseler de süreci hızlandırmıştır.

Mehmet Ali Paşa ile başlayan Mısır'daki restorasyon süreci, Mısır'ın Osmanlı Devleti'nden bağımsız tavır geliştirmesine yol açarken, Kuzey Afrika ve Arap coğrafyasının merkezden uzaklığı, 19. Yüzyıldaki sömürgecilik faaliyeti açısından büyük devletlerin iştahını kabartıyordu. Ortadoğu ve Kuzey Afrika'daki Osmanlı topraklarının büyük devletlerce koparılması ortak kader birlikteliklerini doğuracaktı. Bu çerçevede, Kuzey Afrika topraklarının Batılı devletlerce işgale uğraması halkları ortak soruna karşı bir araya getirmiştir¹⁷¹. Ortak tehlikeye karşı geliştirilen siyasal söylem, II. Abdülhamid tarafından iç siyasetin temel yapıtaşı haline getirilen Panislamizm bölgeyi elde tutmanın yegâne yöntemi olarak sürdürülen politika olmuştur.

Avrupa devletlerinin XIX. yüzyılda uluslararası ticaret ve maliye ağına girmeye başlayan Ortadoğu'nun ekonomik içişlerine karışır olmuşlardır. Bu durumdan kaynaklanan değişiklikler, Ortadoğu'daki hayatı her yönüyle etkilemiştir¹⁷². Filistin ve Lübnan bölgesinde Dürzi-Marunî çekişmesini bahane eden Fransa ve İngiltere'nin bölgede egemen aktör olma mücadelesi, Osmanlı Devleti'nin etkin siyaset yürütememesi, azınlık okulları, ithalat ve ihracatta etkin olan Hristiyan Araplar, yeni başlayan Arap milliyetçiliğini tetikleyerek, ileride ayrılıkçı ulusçu hareketlerin özünü oluşturmuşlardır.

Osmanlı Devleti, kapitalizmin gelişmelerine ayak uyduramayan yapısıyla ekonomik olarak içeriden çürüdüğü gibi, açık pazar konumu da özellikle Müslüman halklar aleyhine işliyordu. Bu durum aynı zamanda Levanten kesimlerin görece burjuvalaşmasına neden oluyor ve bu kesimlerin yeni siyasal hak taleplerini de beraberinde getiriyordu. Devlet adamlarının çeşitli kanuni düzenlemelerle sağlamaya çalıştığı reformasyon süreci olan Tanzimat, Osmanlı Devleti'nde Avrupa Devletleri'ndeki gibi meyvelerini verememiştir.

Tevfik Çavdar'a göre: *“Anayasa, özgürlük vb. gibi kavramlar batı taklitçiliği uyarınca tanımlanıp değerlendirilmekteydi. Bu nitelikteki Osmanlı aydınları, uzun süre batı ülkelerinde yaşamalarına rağmen, bu toplumların tarih doğrultusu içerisindeki gelişmelerini incelememişlerdir. Hele hayranlıkla baktıkları batı kurumlarının kökenleri üzerinde hiç durmamışlardır. Batıda gördükleri üst yapı kurumlarının bu toplumların*

¹⁷¹ Kemal H. Karpat, *Ortadoğu'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk*, Ankara, 2001, s. 151.

¹⁷² Bernard Lewis, *Ortadoğu*, İstanbul, 2003, s. 343.

gelişmelerindeki ana neden gibi ele almışlardır”¹⁷³. Osmanlı’nın yarı sömürge haline gelmesindeki aydın körlüğü, insan kaynağının niteliği olarak da göze çarpmaktaydı. XIX. yüzyılın ikinci yarısında daha çok karşımıza çıkacak olan aydın tipi, ülkenin gidişatına karşı gösterdiği yaklaşım itibarıyla Tefik Çavdar’ın tahlilindeki neden-sonuç ilişkisini yanlış kavrama eğilimini sürdürmüştür.

XIX. yüzyıl Osmanlı millet sistemi içinde gayrimüslimler için vatan ve ulus kavramı anlamlı bir ifadeyken, görece geri kalan Anadolu’da yaşayan Müslüman toplumuna uzak kavramlardı. Taner Timur bu durumu şöyle saptamaktaydı: *“Bu dönemde Osmanlı, toplumu ulus devlet şeklinde beliren ve gerekli kurumsal yapıya sahip olan modern bir devlet aygıtından yoksundu. Ne düzenli bir bütçesi ne istikrarlı bir bürokrasisi ne de homojen bir hukuk yapısı vardı. Osmanlı Devleti'nin vergileri "havale" sistemiyle ve mültezimler aracılığıyla ile toplanıyor ve küçük memurların maaşları düzenli bir şekilde verilemezken, yüksek yöneticilerin aylıkları o andaki güçlerine göre ve adeta pazarlıkla veriliyordu. Modern bir "vatan" kavramı ve bunun içerdiği kanun önünde eşit bir "vatandaş" kavramı, Osmanlılara yabancıydı*”¹⁷⁴.

II. Abdülhamid’in ilan ettiği Meşrutiyet, tüm sorunların çözüm kaynağı olarak dönem aydınlarınca kabul gören bir anahtardı. 1877-1878 döneminde toplanan Mebuslar Meclisi’nin, Osmanlı-Rus savaşı sırasında dağıtılması ile meşruti rejim rafa kaldırılmıştı. İngiltere, Fransa ve Rusya’nın Hristiyan azınlıkları kışkırtan ve hele İngiltere’nin Meşrutiyeti teşvik eden davranışları, II. Abdülhamid’i ürküten konulardı¹⁷⁵. Yükselen ulusçu akımlara karşı kendine ideolojik destek olarak Almanya’yı gören II. Abdülhamid, yükselen Alman siyasetinden yararlanarak denge politikası için emniyet supabı geliştiriyor, diğer taraftan Alman tekniği ve yetişmiş insan kaynağını da ülkenin sanayileşmesi ve bayındırlaşması için gerekli görüyordu. Bu iyileştirmelerle ulusçu hareketlerin zayıflamasını umuyordu.

François Georgeon doğduğu dönem itibarıyla “Doğu Sorunu Çocuğu” olarak tanımladığı “II. Abdülhamid’i, fiilen mutlak bir iktidara sahiptir”¹⁷⁶ olarak tanımlar. Demiryolu ve telgrafa verilen önemle ülke içerisinde daha etkin bir iletişim ağının kurulması II. Abdülhamid döneminin önemli bir özelliğidir. II. Abdülhamid eğitim ve

¹⁷³ Tefik Çavdar, *Osmanlıların Yarı Sömürge Oluşu*, İstanbul, 1970, s. 62.

¹⁷⁴ Taner Timur, *Osmanlı Çalışmaları İlk Feodalizmden Yarı Sömürge Ekonomisine*, İstanbul, 1989, s. 299.

¹⁷⁵ İlber Ortaylı, *İkinci Abdülhamit Döneminde Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu*, Ankara, 1981, s. 41-42.

¹⁷⁶ François Georgeon, *Sultan Abdülhamid*, İstanbul, 2006, s. 172.

modernleşme hareketlerine verdiği önem kadar devletin kudretli olmasının mutlak iktidardan geçtiğine inanıyordu. Bu inancı gereği, memleketin nabzını tutmanın kendi gücünün de ayarı olduğunu jurnalcilik gibi pek çok uygulamasıyla göstermiştir. Ayrıca kendinden önceki padişahlara göre daha güçlü olduğu politikasını gütmüştür. Ancak yüzyılın içinde bulunduğu ulusçuluk akımları, her dönem devletin ve şahsi ajandasının temel sorunlarından biri olmuştur.

Gökhan Çetinsaya'nın II. Abdülhamid dönemi siyasetine yön veren kavramlar olarak belirlediği, Muhafazakârlık, Mutlakıyet/Otokrasi, Merkeziyetçilik, İttihad-ı İslâm, Reform, Statüko¹⁷⁷ faktörleri, baskılanan ulusçuluk hareketlerinin yer yer ve zaman zaman patlamasına yol açtı. Şöyle ki, Yeni Osmanlılar ile başlayan ve Jön Türk hareketiyle artarak devam eden liberal talepler karşısında muhafazakâr siyaset, Jön Türk hareketinin güçlenmesini arttırdı. Merkeze uzak eyaletlerdeki isyanlar, vergi toplama ve asayiş sorunu, devletin kamusal gücünün artırılması; bey ve aşiret reislerinin geleneksel yönetimlerinin kırılmasına neden oldu. Panislamizm, Arap eyaletlerinden çok Hint ve Türkistan coğrafyalarındaki Müslümanlara tesir etmesi açısından son derece şaşırtıcı olmuştur. Tarihsel sosyoloji açıdan bu bölgelerde yaşayan Müslüman nüfusların Rus ve İngiliz emperyalizmine maruz kalması, siyasal birikimin yetersizliği ve siyasal olarak kendini ifade etmeyen toplulukların dini kimlik üzerinden kendilerini güçlendirmeye çalışması olarak görülebilir. Denge politikasının kilidi olarak statükonun devamlılığı, iç ve dış siyaset açısından sürdürüldü. Bu politikalar ulusçu ayrılıkçı hareketlere ivme kazandırdı. Ulusçuluk temelinde Balkanlar'da başlayan hareketlere zamanla Anadolu'da Ermeni isyan hareketleri eklendi. Bu gelişme ulusçu ayrılık hareketlerin genişlemesi açısından önemli olmuştur.

Büyük devletlerin patronajlığında gerçekleşen Ermeni hareketi, 1890 yılında Erzurum'da ortaya çıktı. Aynı yıl İstanbul'da bir ayaklanma denemesi yapıldı. 1892-1895 yılları arasında Kayseri, Yozgat, Çorum, Merzifon, Zeytun ve Sasun'da ayaklanmalar çıkarıldı. 1894 yılında Osmanlı Hükümeti'nin çalışma yeri olan Bab-ı Ali'ye baskın düzenleyecek kadar ileri gidildi. 1896 yılında Van'da ayaklanma çıkarıldı. Bunu İstanbul'daki Osmanlı Bankası işgali izledi. 1903'te İkinci Sasun Ayaklanması, 1905'te Osmanlı padişahına karşı düzenlenen suikast ve 1909 Adana Ayaklanması, Ermenilerin

¹⁷⁷Mehmet Bulut (vd.), (ed.), *Sultan II. Abdülhamid Dönemi Siyaset- İktisat- Dış Politika- Kültür – Eğitim*, Gökhan Çetinsaya, "Abdülhamid Rejiminin Kilit Taşı: Merkeziyetçilik" İstanbul, 2019, s. 6.

çıkardığı önemli ayaklanmalardan bir kısmıdır¹⁷⁸. Ermeni ulusçuluğu temelinde komita hareketlerinin sonucudur. Bu ayaklanmalar iki özelliğinden dolayı farklılık ve önem arz eder: Birincisi Osmanlı tebaası konumundaki gayrimüslim toplulukların ulusçu ayrılık hareketleri, bağımsız veya yarı bağımsız devlete dönüşmelerinde Osmanlı Devleti'nden kopmak suretiyle oluşmuştur. Ermeni toplumu, Osmanlı Devleti mevcudiyetini koruyana kadar bağımsızlığını kazanamamış olması yönünden farklılık arz eder. İkincisi, Ermeni isyanlarının geçtiği bölgelerin Anadolu'da olması, Millî Mücadele döneminde de bir iç güvenlik meselesi olmuştur. Cumhuriyet döneminde Ermeni sorunu, Türk ulusçuluğunun gelişimini bağnazlaştıran bir yapıya dönüşmesinde kullanılan temel söylem biçimlerinden biri haline gelmiştir.

Osmanlılık ekseninde, devleti zinde tutma arayışları olarak üst düzey görevlere, Ermeni, Rum, Arap kökenli paşaların görevlendirilmesi, II. Abdülhamid döneminde kullanılan bir yönetsel taktik olmakla beraber tabana tesir etmeyen bu yaklaşımlar zaman içinde iflas etmiştir.

Osmanlı toplumunu din esaslı etrafında bir araya getirerek, dâhilde huzur ve güveni sağlamak; Hilafeti, İngiltere ve Rusya başta olmak üzere Müslüman kolonisi bulunan sömürgeci devletlere karşı bir tehdit unsuru olarak kullanmak¹⁷⁹ şeklinde İslamcılık politikaları güden II. Abdülhamid'in siyaseti, aslında denge politikası üzerine kuruluydu. Dünya siyasetinin sömürgecilik, ulusalcılık, kapitalist gelişme parametreleriyle şekillendiği bir dönemde, İslamcılık üzerinden yapılan siyaset, sorunları çözme konusunda yeterli cevabı vermekten uzak bir siyaset biçimiydi.

Yusuf Akçura'nın 1904'te kaleme aldığı “*Üç Tarz-ı Siyaset*” makalesinde, İslamcılığın ulusal çıkarlar karşısında şansının olmadığını, içinde bulunulan dönemin İslamiyet'e bağlılıktan çok ülke çıkarları paydasında değerlendirileceği analizi, ulus devlet çağını kavrayan bir aydın olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda belirttiği, “*Tabiiyetlerinden bulunan Müslümanların, hatta kuvvetlice manevi bir vasıta ile olsun, hudutları haricindeki siyasi merkezlere bağlılıkları, istikbalde, mühim neticeleri çıkabilecek umumi bir fikre hizmetlerini menfaatlerine aykırı gördüklerinden ortaya çıkmasına her suretle karşı koymak isterler ve bütün İslam devletleri üstündeki nüfuz ve iktidarları sayesinde bu istediklerini icra edebilirler. Binaenaleyh, zamanımızda en kuvvetli İslam devleti olan Osmanlı Devleti'nin bile ciddi bir surette İslam birliği*

¹⁷⁸ Yavuz Ercan, *Osmanlı İmparatorluğunda Bazı Sorunlar ve Günümüze Yansımaları*, Ankara, 2002, s. 61.

¹⁷⁹ Cezmi Eraslan, *Doğruları ve Yanlışlarıyla Sultan II. Abdülhamid*, İstanbul, 1996, s. 64.

*siyasetini tatbike kalkışmasına, belki de muvaffakiyetle, karşı koyarlar”*¹⁸⁰. Bu yaklaşımın, XX. yüzyılın başında Müslüman toplumları barındıran ülkelerin, hemen hemen tamamının sömürge haline getirildiği ve Osmanlı Devleti bünyesindeki Müslüman halkın da geri kaldığından hareket ettiği aşikârdır.

Çok uluslu bir toplum olan Osmanlı’da ulusçu hareketlerin olması kadar doğal bir hareket olamazdı. Ulusçuluk hareketleri genel olarak gayrimüslim topluluklarda görülürken; Osmanlıcılık ve İslamcılık politikalarının geçerliliğini yitirmesiyle, Osmanlı devlet adamlarının ve aydınlarının çıkış yolu olarak ortaya koydukları yeni tez Türkçülük olmuştur.

Osmanlı Devleti’nin kurucu unsuru olan Türklerde, ulusal uyanışlar, XX. yüzyılın başlangıcında ancak görülmeye başladı. Türklerde ulusal uyanışın diğer topluluklara göre daha geç başlamasında pek çok etmen sıralanabilir. Milliyetçi düşünce gelişiminin Türk toplumunda gelişmemesi ve buna bağlı olarak da Türk ulusu üzerinden siyaset zemini aramamak başta sayılabilir. Dönem aydınları içinde bile ulus bilincini ortaya koyması açısından şu örnek dikkat çekicidir: “XIX. yüzyılın sonlarına doğru, Paris’te bulunan birkaç Jön Türk’e hangi ulustan oldukları sorulduğunda, önce “Müslümanız” diye karşılık verirler, Müslümanlığın bir din olduğunun belirtilmesi üzerine, “Osmanlıyız” derler; bunun da bir millet olmadığının hatırlatıldığı, ama gençlerin bir türlü Türk olduklarını söylemeyi düşünmedikleri aktarılır”¹⁸¹.

Smith, ulus ve ulusçuluk çalışmasında ulus bilincinin gelişmesinde şu çarpıcı yorumu yapmıştır. “*Bir etnik evveliyatın olmadığı ve etnik bağların bulanık veya uydurma olduğu yerlerde bile, eldeki malzemeden tarihi ve kültürü olan bir toplulukla ilgili tutarlı bir mitoloji ve sembolizm yaratma ihtiyacı, her yerde millî beka ve birliğin koşulu olarak yüce bir iş haline gelmiştir. Etnik bir köken olmadan millet-olma (süreci) yarım kalırdı*”¹⁸². Bu yorum Massimo d’Azeglio: “*İtalya’yı yarattık, şimdi de İtalyanları yaratmalıyız*”¹⁸³ kültleşmiş sözüne paralel bir yorumdur. Ulusal bilinç ve farkındalık oluşturmak suretiyle, ulusal kimlik inşa etmede Türk ulusalcılığı, diasporadaki Türklerden beslenmiştir. Şükrü Hanioğlu’nun tespitiyle, “Azeri ve Tatar gibi “Osmanlı” dışı görülen topluluklar, ortak bir “biz”in unsurları haline gelmişlerdir. Muhacirler köprüsüyle “Osmanlı” dünyasına bağlanan, bulunduğu yerde oluşan bu diaspora gerek

¹⁸⁰ Yusuf Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, Ankara, 1976, s. 33.

¹⁸¹ Taner Akçam, *Türk Ulusal Kimliği ve Ermeni Sorunu*, İstanbul, 1993, s. 36-37.

¹⁸² A. D. Smith, “age.”, s. 73.

¹⁸³ E. Hobsbawm, “age.”, s. 63.

Türklük bilincinin ortaya çıkmasında gerekse de bunun süreç içinde milliyetçiliğe dönüşmesinde ciddi roller oynamıştır. Hem kendilerini hiçbir zaman Osmanlı olarak tanımlamamış Rus idaresindeki Türkler ve hem de kaybedilen topraklarda yabancı yönetimi altında Osmanlılık kimliğini bırakarak Türk ve Müslüman azınlıklara dönüşen topluluklar, bu yeni kimlikler çerçevesinde ortaya çıkan bir milliyetçiliği şekillendirdikleri gibi, bunu anavatana da ihraç gayreti içine girmişlerdir”¹⁸⁴.

Meşrutiyetin ilanı (1908) ve İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin güç kazandığı yıllarda, Türkçülük faaliyetleri de boy vermeye başlamıştı. Eskiden beri uygulanagelen merkezîyetçi yönetimin ideolojisi olan Osmanlıcılık, aslında bir nevi Türk ulusalcılığına dönüşmeye başlamıştı. Türk kökenlilerin ön plana çıkması ve Balkanlar’ın elden çıkma travması da sürecin baskın iki faktörü olarak değerlendirilebilir.

Türkçülük faaliyetlerinin ilk kalesi sayılabilecek olan Türk Yurdu dergisi, ilk sayısından itibaren Türk birliği fikrini yaymaya başladı. Aynı dergide Ziya Gökalp, Köprülüzade Mehmet Fuat, Halide Edip (Adivar) makaleleri, Ahmet Hikmet, İzzet Ulvi edebi yazıları, Mehmet Emin (Yurdakul), Ali Rıza Seyfi, F. Sacit, Aka Gündüz şiirleri ile Rusya’dan gelen göçmenler, Azerbaycanlı Ahmet Aga (yev), Akçuraoğlu Yusuf, Halim Sabit (Şibay) vb.¹⁸⁵. Daha sonra 1912 yılında Türk Ocağı kurulmuş aynı işlevi devir almıştır ¹⁸⁶. Meşrutiyet’in ilanı ile basın hayatının hareketlilik kazanması, Türk ulusçuluğunun gelişiminde olumlu katkı sağladığı söylenebilir.

Türk Yurdu dergisinin amacı; bir Türk orta sınıfı ve ulusal bir burjuvazi yaratmaktır. Derginin ideolojisi, dinsel tutuculuğa karşı mücadele eden, kadının toplumdaki siyasal ve ekonomik rolünü güçlendirmeye çalışan ve eğitimin modernleştirilmesini isteyen "münevver" bir kesimin ideolojisiydi. Genel nitelikli bir dergi olmasına karşın, Türk Yurdu’nda ekonomik sorunların önemli bir yeri vardı. Türk burjuvazisine “ekonomi” denen kavramın anlamını kavratmak, bir yandan da Türk burjuvazisinin gelişmesinin koşullarını yaratacak olan milli bir iktisat inşa etmek gerekiyordu¹⁸⁷.

Ulusçu uyanışın diasporadaki aydınlardan Osmanlı aydınlarına sirayetiyle, gündelik siyasette yer bulmaya başlayan Türk ulusçuluğu, İttihat Terakki’nin de ideolojik söylemlerinden biri haline gelmiştir. Tefik Çavdar bu gelişmeyi şu denklemde

¹⁸⁴ Şükrü Hanioğlu, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Zihniyet, Siyaset, Tarih*, İstanbul, 2010, s. 253.

¹⁸⁵ Nadir Devlet, *Rusya Türkleri Millî Mücadele Tarihi (1905-1917)*, Ankara, 2014, s. 193.

¹⁸⁶ David Kushner, *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu 1876-1908*, İstanbul, 1998, s. 132.

¹⁸⁷ François Georgeon, *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri -Yusuf Akçura (1876- 1935)*, Ankara, 1986, s. 61.

kurmuştur: “Ziya Gökalp, *İT’nin düşünsel yapısının bileşenlerini belirleyen kişiydi. Türk Ocakları, bu doğrultuda örgütlenmenin somut örneğini oluşturmuştur. Türk Yurdu, Yeni Mecmua, hatta bir yerde gene İT’nin çıkarttığı İslam Mecmuası, reformcu ve radikal tezler üreterek gelişen bu yeni düşünceyi geliştirmeye çalışmaktadır*”¹⁸⁸. İttihat Terakki Cemiyeti üst kadrolarında görülen Alman sempatisi ve Almanya’nın yanında Dünya Savaşı’na dâhil olunması; ulusçuluk perspektifinde okunmalıdır. Birinci Dünya Savaşı sürecinde güvenlik gerekçesi ile yapılan Ermeni tehciri, Arap bölgelerinde Osmanlı ordusuna gösterilen kayıtsızlık ve destek vermeme olayları, aslında Osmanlıcılık ve İslamcılık siyasetinin bittiğine birer örneği olduğunu ve ulus devlet çağının da Osmanlı coğrafyasında başladığını gösteren işaretlerdi.

Türk ulusçuluğunun menbası haline gelen İttihat Terakki Cemiyeti’nde ulusçuluk iki farklı temelde gelişmekteydi. Devlet çıkarlarını dikkate alan bürokratik türde bir milliyetçilik ve sivil toplumdan çıkmış, “ulus” sorununa daha duyarlı bir milliyetçilik. Bu buluşmanın odak noktasında da Ziya Gökalp yer almaktadır¹⁸⁹. Gökalp’in ulus görüşü, Osmanlı İmparatorluğu’nun milliyetlere bölünme savaşının kenarına gelindiğini gösteriyordu¹⁹⁰. Bu yaklaşım, toprak kayıplarının yaşanması ve imparatorluk halklarındaki ulusçu ayrılık hareketlerini dizginlenememesi sonucunda, İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin daha tekleşen siyasi çizgiye çekilmesinin ideolojik yansıması olarak açıklanabilir.

İttihat ve Terakki’nin ulus devlete giden yoldaki konumu dünya konjonktürünün bir yansıması biçiminde oluşmuştur. Milliyetçilik, dünyanın baskın ideolojisi olmuş ve W. Wilson’ın ulusların kendini yönetme yanlısı oluşu bu görüşün haklılığını desteklemiştir. Çökmekte olan Osmanlı devletinde, Türk milliyetçiliğine dönüşmekte olan Müslüman milliyetçiliğinin savunuculuğunu yapan İttihat ve Terakki idi¹⁹¹.

1908-1918 yılları arasında Osmanlı Devleti siyasetine damga vuran İttihat ve Terakki Cemiyeti, savaş yenilgisi sonucunda meşruiyetini yitirmesiyle yeni bir siyaset ve varoluş mücadelesi kendiliğinden doğacaktı. Millî Mücadele sonrası, kurulan yeni devlet Mustafa Kemal Paşa’nın görüşleri doğrultusunda şekillenecekti.

1.4. Türkiye Cumhuriyeti’nin Siyasal Yapısı

¹⁸⁸ Tevfik Çavdar, *İttihat ve Terakki*, İstanbul, 1991, s. 97.

¹⁸⁹ François Georgeon, *Osmanlı Türk Modernleşmesi (1900-1930)*, İstanbul, 2006, s. 33.

¹⁹⁰ N. Berkes, “age”, s. 438.

¹⁹¹ T. G. Fraser, A. Mango, R. Mcnamara, *Modern Ortadoğu’nun Kuruluşu*, İstanbul, 2011, s. 117.

Bilindiği üzere Erzurum Kongresi'nde Temsili Heyeti'nin¹⁹² kurulmasıyla, Millî Mücadele'nin ilk yürütme organı oluşmuştur. Temsil Heyeti'nin girişimleri doğrultusunda yerel güçleri birleştirmek için tüm yurdu kapsayacak şekilde Sivas Kongresi toplanmıştı. Sivas Kongresi'nde, yurdun karşılaştığı elim olaylar sonucunda, milletin vicdanından aynı amaç için kurulmuş olan kurumların birleşmesiyle, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti (ARMHC)¹⁹³ olarak birleşmişti. Bu birleşmenin mimarı şüphesiz Mustafa Kemal Paşaydı. Tüm ulusal güçleri aynı amaç ve hedef doğrultusunda birleştirerek hareket etmenin gerekliliğine inanan Mustafa Kemal Paşa, alınan kararları ve yapılan uygulamaları, genele yayarak siyaset üretme düşüncesindeydi. Attila İlhan'ın “*Mustafa Kemal, Amasya Tamiminden itibaren Osmanlı meşruluğunu reddetmiş, tarihsel meşruluğu önemsemiştir*”¹⁹⁴ yaklaşımıyla, aslında Temsil Heyeti'nden Türkiye Büyük Millet Meclis'ine uzanan siyasal meşruiyetin, Atatürk açısından ne denli önemli olduğunu vurgulamıştır. Rıdvan Akın'ın da dediği gibi, Mustafa Kemal Paşa ortadan kaldırmak istediği düzenin üstyapı kurumlarını, ihtilalin başarılmasında, son derece akıllıca kullanmıştır. Çünkü meşruiyeti belli bir düzene dayandırma zorunluluğu vardı. Kazanılan meşruiyet, ilerde padişahın dinsel-geleneksel otoritesine karşı, Mustafa Kemal'in halka dayalı otoritesinin kabul edilmesi sürecinde önemli bir görev yapacaktı¹⁹⁵. Halka dayalı otorite, Türkiye Büyük Millet Meclisi olarak 23 Nisan 1920'de tescil etmiştir.

Diğer taraftan, Birinci Dünya savaşının sona ermesinden 29 Ekim 1923'te cumhuriyetin ilanına kadar geçen zamanda, Osmanlı Devleti ve TBMM Hükümeti'nin ikiliği oluşmuştur. Bu bağlamda, 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması, fiili olarak Osmanlı Devleti'ni bitiren bir antlaşmadır. Ancak Osmanlı Devleti, hukuken ve siyaseten varlığını devam ettiriyordu. 1921 Anayasası'nın yürürlüğe girmesiyle; kanun yapma gücünü kullanarak Türk İstiklal Savaşı'nı yöneten ve bu süreçte çeşitli uluslararası diplomatik ilişkiler kuran TBMM Hükümeti'nin, siyasi oluşum açısından devlet hüviyeti ile hareket ettiği görülmektedir. Osmanlı Devleti ve TBMM

¹⁹² Dursun Ali Akbulut, “Heyet-i Temsiliye Nasıl Teşekkül Etti?”, *Atatürk Dergisi*, 1/4, Erzurum, 1990, s. 44-55.

¹⁹³ Tevfik Çavdar, *Türk Demokrasi Tarihi 1839-1950*, Ankara, 1995, s. 163-164.

¹⁹⁴ Attila İlhan, “Kemalizm: Müdafaa-i Hukuk Doktrini”, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Kemalizm C.II*, İstanbul, 2009, s. 519.

¹⁹⁵ Rıdvan Akın, *TBMM Devleti (1920-1923) Birinci Meclis Döneminde Devlet Erkları ve İdare*, İstanbul, 2001, s. 47.

Hükümetinin Londra Konferansı'na davet edilmeleri, siyasal ikilikten yararlanmak isteyen İtilaf devletleri tutumu olarak tarihte yerini almıştır.

Türk İstiklal Savaşı'nın fiilen bittiğini işaretleyen Mudanya Ateşkes Antlaşması'nı imzalayan İsmet Paşa'nın TBMM Hükümeti adına Mudanya görüşmelerine katılması, Osmanlı Devleti'ni temsilen katılımının olmaması ve VI. Mehmet Vahdeddin'in İstanbul'u terk etmesi, Osmanlı Devleti'nin kendini sonlandırmasıdır. Osmanlı Devleti'ni sonlandıran yasal statü de "Saltanatın Kaldırılması" kararıdır. Saltanat, TBMM Hükümeti'nin 1 Kasım 1922 tarihinde yayımladığı meclis kararıyla kaldırıldı: Heyet-i Umumiye Kararı¹⁹⁶ ile bir devir tamamen kapanmış ve ikili statü de sona ermişti.

TBMM Hükümeti'nin, uluslararası anlamda tanınması Lozan Antlaşması ile gerçekleşecekti. Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümeti ile Britanya İmparatorluğu, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan ve Romanya Hükümetlerinin salâhiyetler murahasaları arasında 1339/1923 senesi temmuzunun yirmi dördüncü günü Lozan'da akit ve imza olunan Sulh Muahedenamesiyle be veçhi zir tadat olunan Mukavelât ve Senedat Türkiye Büyük Millet Meclisince kabul ve tasdik olunmuştur¹⁹⁷. Lozan Antlaşması'nın Meclis tarafından onaylanmasıyla, yeni devletin kurulmasına yönelik uluslararası devletler hukuku çerçevesinde sorun kalmamıştı.

Şerafettin Turan, dönemin koşullarını rejim bağlamında şöyle değerlendirmektedir: *"23 Nisan 1920'den beri Ankara'da uygulanan rejim, bir saltanat ya da meşrutiyet olmayıp ulusal egemenliğe ve ulusal meclisin üstünlüğüne dayanan bir "cumhuriyet" demektir. Ancak ülkenin ve ulusun kurtuluşu, Ulusal Antta öngörülen ilkelerin gerçekleştirilmesinin esas olduğu dönemde "cumhuriyet" adı açıkça belirtilerek bir rejim tartışmasına yol açmak istenilmemiştir"*¹⁹⁸. Bu tutum, Atatürk'ün, kaygan siyasal zemini Millî Mücadele ekseninde kenetlemek istemesi ve oluşabilecek hedef sapmalardan uzak tutmak amacıyla yaptığı söylenebilir.

Millî Mücadele'nin başlangıcından Cumhuriyetin ilanına kadar oluşan siyasal yapıyı Tanör, şu şekilde özetlemiştir: 1) Yerel kongre hareketleri, 2) Ulusal kongre

¹⁹⁶ Bülent Tanör, *Kuruluş*, İstanbul, 1997, s. 9.

¹⁹⁷ Düstur 3. Tertip, Cilt 5, s.13 No: 7- *Lozan Sulh Muahedenamesinin kabulüne dair kanunlar* (1), 10 Muharrem 1342/23 Ağustos 1339, Kanun No: 340, s. 13-357.

¹⁹⁸ Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi II. Ulusal Direnişten Türkiye Cumhuriyeti'ne*, Ankara, 1998, s. 294.

iktidarı (Sivas) ve ARHMC, 3) Ulusal Meclis (TBMM), 4) Meclise bağımlı hükümet (TBMM Hükümeti), 5) Meclisten görece bağımsızlaşan hükümet (1923 sonrası)¹⁹⁹. Cumhuriyetin kuruluş sürecinde en önemli etkenin ulusal egemenlik ve bunu yürütmeye muktedir olan meclisin yasama-yürütme ve yargı güçleriydi. Ülkenin içinde bulunduğu koşullarda Kurtuluş Savaşı verilmesi, iç isyanlar, asayiş, üretimin devamını sağlamaya yönelik vb. tedbirleri alma konusunda tasarruf ehliyetini elinde bulunduran TBMM, siyasette geçerli olan “*iktidar boşluk kaldırmaz*” prensibinden hareketle, Osmanlı Devleti’nin boşalttığı alanı Mustafa Kemal’in önderliğinde doldurmuştur.

Kemal Gözler, devletin kuruluşunu ve rejimin ortaya çıkmasını “kurucu iktidarın anayasa yapması ve değiştirmesi”²⁰⁰ olarak tanımlamaktadır. Kurucu iradenin geliştirdiği devletin siyaseti ve nitelikleri, 1921 ve 1924 Anayasaları üzerinden izleri sürülebilir.

1.4.1. Siyasal Oluşum Ekseninde Anayasal Gelişmeler

Devletin biçimini, yapısal özelliklerini, temel hak ve özgürlükleri tanımlayan temel hukuk kaynağı olan anayasa, modern/ulus devletlerin hukuki dayanağıdır. 1876 yılında Kanun-i Esasi ile başlayan anayasal hukuk düzeni kısa sürede askıya alınmış, ancak 24 Temmuz 1908’de ilan edilen II. Meşrutiyet ile tekrar yürürlüğe girmiştir. Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin, kuvvetler birliği prensibinden hareketle yaptığı 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, Millî Mücadele’yi yürütmenin yasal boyutu olmuştur. Cumhuriyet sonrası dönemde, 1924 Anayasası’nın hayata geçirilmesi, yeni devletin modern/ulus devlet olma yolunda hukuk rehberi olmuştur.

1.4.1.1. 1921 Anayasası

Türkiye Büyük Millet Meclisi, 18 Eylül’den başlayarak 20 Ocak 1921’e kadar, 13 gün Teşkilatı Esasiye Kanunu’nu/1921 Anayasası’nı görüşmüştür²⁰¹. 1921 Anayasası, olağanüstü şartlarda yapılan, aynı zamanda en kısa ömürlü anayasa olarak tarihteki yerini almıştır. 1921 Anayasası’nı önemli yapan, Türkiye Cumhuriyeti kurulmadan hayata geçirilen ve devlet kurulduktan sonra yürürlükte olan anayasa olmasıdır. 1921 Anayasası, kurucu iradenin hukuki varlığının çerçevesini çizmiştir.

¹⁹⁹ B. Tanör, “*age.*”, s. 288.

²⁰⁰ Kemal Gözler, *Kurucu İktidar*, Bursa, 1998, s. 10.

²⁰¹ İhsan Güneş, “Teşkilatı Esasiye Kanun’unun (1921 Anayasa’sının) Yapılış Süreci”, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20/2, Eskişehir, 2020, s. 244.

1921 Anayasası'nda "İdare usulü halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına müstenittir"²⁰² ifadesi yürütmeyi kapsarken, yürütme organı net biçimde tanımlanmamıştır. Madde 3. "Türkiye Devleti, Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur ve hükümeti, "Türkiye Millet Meclisi Hükümeti" unvanını taşır"²⁰³. İfadede görüldüğü üzere, daha 1921 yılının başlarında Kurtuluş Savaşı'nın ortasında, Ankara idaresinin bir devlet olarak planlandığı görülmektedir. Hatta devlet adının tasarısındaki şekli olan "Türkiye Halk Hükümeti", daha sonra Türkiye Devleti şeklinde değiştirilmiştir²⁰⁴. Devletin rejim biçimi olan Cumhuriyet ifadesi geçmemiştir. Hükümet sistemi açısından, 1921 Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, hükümet sistemi olarak "meclis hükümeti sistemini" kurmuştur²⁰⁵. Kuvvetler birliği ilkesi Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun yürütme biçimini açıklar. Meclisin içinden çıkarılacak olan İcra Vekilleri Heyeti, meclisin etkin görev yapması açısından kurucu meclisin güçlü tutulması eğiliminin uzantısıdır.

29 Ekim 1923'te Cumhuriyetin ilanıyla, anayasada değişiklik ihtiyacı doğmuştur. Bu kapsamda devletin şekli şöyle tanımlanmıştı: "Birinci Madde- Hâkimiyet, bilâkaydû şart milletindir, idare usulü halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına müstenittir. Türkiye Devletinin şekli Hükümeti, Cumhuriyettir"²⁰⁶. Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nda toplam altı maddede değişikliğe gidilerek yeni devletin anayasal çerçevesi düzenlenmiştir. "Cumhurbaşkanı devletin reisidir." düzenlemesi dikkat çeken yenilik olarak sıralanabilir.

1921 Anayasası, TBMM'nin birinci döneminde ya da diğer bilinen adıyla Birinci Meclis (23.04.1920- 10.08.1923), İkinci dönem de (11.08.1923- 02.09.1927) 20.04.1924'e kadar uygulanmıştır. Bülent Tanör, 1921 Anayasası'nı, aldığı kararlar ve çıkardığı yasalar açısından ihtilalci karakterde²⁰⁷ tespitinde bulunmuştur.

Cumhuriyetin ilanından sonra 1921 Anayasası'nın yetersizliklerinden dolayı yeni anayasa yapma ihtiyacı oluşmuştu. Özellikle yasama ve yürütme ilişkisinin yeniden

²⁰² Suna Kili, Ahmet Şerif Gözübüyük, *Türk Anayasa Metinleri Senedi İttifaktan Günümüze*, İstanbul, 1985, s. 91.

²⁰³ Mehmet Okur, "Milli Egemenlik ve Teşkilatı Esasiye Kanunu", *Atatürk Dergisi*, 3/1, Erzurum, Ocak 2000, s. 297.

²⁰⁴ Zeki Çevik, "Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Rejiminin İlk Anayasası: Teşkilat-ı Esasiye Kanunu", *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 26, İstanbul, Mart 2002, s. 32.

²⁰⁵ Kemal Gözler, *1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu*, <https://www.anayasa.gen.tr/tek-1921.htm>, Erişim tarihi:06.10.2020.

²⁰⁶ TBMM, Zabıt Ceridesi, 29 Teşrinievvel 1339, Devre 2, İçtima 43, Celse 1, Cilt 3, s. 120.

²⁰⁷ Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)*, İstanbul, 2017, s. 245.

düzenlenmesi ihtiyacı vardı. Mümtaz Soysal, 1921-1924 anayasalarındaki durumu şu saptamayla ortaya koymuştur: “1921 sisteminin bir kalıntısı olarak “yasama yetkisi ile yürütme erkinin Büyük Millet Meclisi’nde belireceği ve onda toplanacağı” ifade edilmişti. Meclis, yasama yetkisini doğrudan doğruya kullanmakla birlikte, yürütme yetkisini kendi seçtiği Cumhurbaşkanı ve onun atayacağı Bakanlar Kurulu eliyle kullanacaktı”²⁰⁸.

1.4.1.2. 1924 Anayasası

Peki, 1924 Anayasası’nı yapan Meclis nasıl bir meclisti? Bu Meclis, 1 Nisan 1923’te yeniden seçim kararı almıştı. Seçimlerden sonra ikinci Türkiye Büyük Millet Meclisi oluşmuş ve 11 Ağustos’ta çalışmalarına başlamıştır²⁰⁹. Anayasa teklifi üzerindeki Genel Kurul görüşmeleri, 9 Mart 1924’te başlamış ve 20 Nisan 1924’te teklifin tümünün kabulüyle sona ermiştir²¹⁰. 1924 Anayasası yapıldığı sırada, başlıca üç ilkeye dayanıyordu: Cumhuriyet, milliyetçilik ve güçler birliği²¹¹. 1924 Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, “katı” bir anayasadır. Yani değiştirilişi adı kanunlardan daha zor usullere bağlanmıştır²¹².

1924 anayasası devletin temel özelliklerinin çerçevesini çizer. Birinci Fasl, “Ahkâm-ı Esasiye” (Esas hükümler) başlığını taşımakta ve sekiz maddeden oluşmaktadır. İlk üç madde, Cumhuriyet ilkesini, devletin bazı özelliklerini ve millî egemenlik ilkesini düzenlemektedir²¹³. Madde 1.- Türkiye Devleti bir Cumhuriyettir²¹⁴. Cumhuriyetin ilanı ile kabul edilen kanun, anayasa metnine girmiş, aynı zamanda devletin yönetim şeklini kesin bir ifadeye bağlamıştır.

1924 Anayasası’nın ilk şekline göre, “Türkiye Devleti’nin dini, Din-i İslâmdır” (m.2). Bu hüküm Anayasa’dan 1928 yılında çıkarılmış; yerine 1937 yılında “lâiklik ilkesi” konulmuştur²¹⁵. “Lâiklik” deyiminin Anayasa’da yer alması, ancak 1937’deki Anayasa değişikliği ile gerçekleşmiş olmasına rağmen, 1928 değişikliği ile Cumhuriyetin

²⁰⁸ Mümtaz Soysal, *100 Soruda Anayasanın Anlamı*, İstanbul, 1979, s. 41.

²⁰⁹ Ahmet Mumcu, “1924 Anayasası”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 2/5, Ankara, 1986, s. 385.

²¹⁰ Ergun Özbudun, *1924 Anayasası*, İstanbul, 2012, s. 4-5.

²¹¹ A. Mumcu, “*agm.*”, s. 389.

²¹² Kemal Gözler, *1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu*, https://www.anayasa.gen.tr/tek-1924.htm#_ftn5, Erişim tarihi:06.10.2020.

²¹³ E. Özbudun, “*age.*”, s. 13.

²¹⁴ Resmî Gazete, 24.04.1924, Düstur No: Tertip 3, Cilt 5, *Teşkilatı Esasiye Kanunu*, s. 576,

²¹⁵ Kemal Gözler, *Türk Anayasa Hukuku Dersleri*, Bursa, 2007, s. 35.

açıkça lâik bir karakter almış olduğunda şüphe yoktur²¹⁶. Afet İnan'ın hatıralarında, Atatürk devlet hayatının “En yüksek medeni icaplara göre ilerlemesini temin edecek yeni müesseselerden” söz ederken devletin din işleri ile meşgul olmamasını ve dini hislerin siyasi amaçlar için istismar edilmemesini daima söylemiş ve bu prensibi, yeni Türkiye devletinin başlıca prensibi saymıştır²¹⁷. Ergün Aybars yeni düzenin temel ideolojisi olarak laiklik olduğunu vurgulayarak, devlet sisteminin, siyasal yapının ve toplumsal ilişkilerin de dinamizmini oluşturduğunu²¹⁸ söylemektedir. 22 Eylül 1924'te Gazi Mustafa Kemal'in, “*Dünyada her şey için, uygarlık için, hayat için, başarı için en hakikî yol gösterici, bilimdir, fendir. Bilim ve fennin dışında yol gösterici aramak gaflettir, cehalettir, sapkınlıktır*”²¹⁹ diyerek laik devlet anlayışını temellendirmiştir. Yeni devletin ideolojisini şekillendiren bu yaklaşımla çeşitli hukuki düzenlemelerle, dinin taassubu toplum üzerinden kaldırılıyordu. 3 Mart 1924'te hilafetin kaldırılmasıyla²²⁰ başlayan dini kurumların kamusal alandaki hâkimiyetini sınırlayan kanuni düzenlemelere, 30 Kasım 1925'te tekke ve zaviyelerin kapatılması²²¹ eşlik etmiştir. Din ve vicdan özgürlüğü önündeki bu engellerin kaldırılması, ulus devletin karakterini güçlendirmiştir.

Cumhuriyetin ilanı ile Cumhurbaşkanlığı seçimi yapılmış, Gazi Mustafa Kemal 159 mebusun oy birliği ile Cumhurbaşkanlığına²²² seçilmiştir. Devlet başkanlığı Cumhurbaşkanlığı şekliyle uygulanacaktı. Fiilen uygulanan, ancak anayasada bulunmayan Cumhurbaşkanlığının tanımlanması, 1924 Anayasası'nın yeniliklerindendi. Meclis içinden seçim yoluyla Cumhurbaşkanlığı ve İcra Vekilleri Heyeti oluşturulması suretiyle yürütme organları kurulmaktaydı (Madde 7). Yürütmenin ikili yapısı ve işleyişi açısından “kuvvetler birliği ve görevler ayrılığı sistemi”²²³ çok partili hayata kadar devam etti.

1921 Anayasası'nda bağımsız yargıya yer verilmemişti. Dönemin askeri ve siyasi şartları içerisinde yargı meclise bırakılmıştı. 1924 Anayasası ile yargı bağımsızlığı teminat altına alınmıştı. Madde 54- Hâkimler bilcümle davaların muhakemesinde ve

²¹⁶ E. Özbudun, “age.”, s. 14.

²¹⁷ Afet İnan, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, İstanbul, 2009, s. 354.

²¹⁸ Ergün Aybars, *Atatürk Çağdaşlaşma ve Laik Demokrasi*, İzmir, 1994, s. 60.

²¹⁹ Doğu Perinçek (der.), *Atatürk Din ve Laiklik Üzerine*, İstanbul, 1997, s. 87.

²²⁰ Düstur: Tertip:3, Cilt: 5, *Hilafetin İlga ve Hanedanı Osmaninin Türkiye Cumhuriyeti Memaliki Haricine Çıkarılmasına Dair Kanun*, s. 323.

²²¹ Düstur: Tertip: 3, Cilt: 7, *Tekke ve Zaviyelerle Türbelerin Seddine ve Türbedarlıklar ile Birtakım Unvanların Men ve İlgasına Dair Kanun*, s. 113.

²²² Süleyman Coşkun, *Türkiye'de Politika (1920-1995)*, İstanbul, 1995, s. 23.

²²³ K. Gözler, “age.”, s. 37.

hükmünde müstakil ve her türlü müdahâlattan azade olup ancak kanunun hükmüne tabidirler. Mahkemelerin mukarreratını Türkiye Büyük Millet Meclisi ve İcra Vekilleri Hey'eti hiçbir veçhile tebdil ve tağyir ve tehir ve infaz-ı ahkâmına mümanaat edemez²²⁴. Kuvvetler ayrılığı ilkesinin temelini atan, yargının anayasal teminata alınması olmuştur. Bu teminat, aynı zamanda modern/ulus devletinin inşasında toplumun adalet duygusunu tesis etme işlevini yüklenen madde olmasıyla önemlidir.

1924 Anayasası, modern/ulus devletlerde yurttaşlara sağlanması gereken hak ve ödevleri de belirten metin olması yönünden önemlidir. Şöyle ki, güvence altına alınmayan hak ve özgürlüklerin olduğu bir ülkede hukuk devletinden bahsedilemez. Yurttaşlık haklarının, “Türklerin Kamu Hakları” başlığında belirlenmesi ulusçu siyasetin izleri olarak görülmelidir. Ortak değerler ve ülküler oluşturma düşüncesinin, anayasada ifade bulması biçimi olan “Türklerin” ifadesi, erken Cumhuriyet döneminde ulus devletinin hukuk düzeni içerisinde kavramsallaştığını gösteren somut bir örnektir. Bu kapsamda, özgürlüklerin ancak kanunla sınırlanabileceği (68), kanun önünde eşitlik (69), kişi dokunulmazlığı, vicdan, düşünce, söz, yayın, seyahat, mukavele, çalışma, mülkiyet, toplantı, dernek ve şirket kurma hak ve özgürlükleri (70), can, mal, ırz ve konut dokunulmazlığı (71), basın özgürlüğü (77), haberleşme özgürlüğü (81), kanuni mahkeme ilkesi (83), bunlar arasındadır²²⁵.

Ulus devletinin ideolojik dilinin ulusçu, ancak ırkçı olmadığını somut örneği olan, Madde 88.- Türkiye ahalisine din ve ırk farkı olmaksızın vatandaşlık itibariyle (Türk) ıtlak olunur²²⁶. Modernleşmenin temel ilkelerinden olan hangi dini inanç ve topluluk üyesi olursa olsun, tüm yurttaşların eşitlik içinde görülmesi, yeni devletin anayasal hukuk düzeninden yana olduğunu göstermekteydi. Diğer taraftan etnisite gözetmeksizin, Türk ulusal kimliği üzerinde birleştirici yurttaşlık, yeni devletin ideolojik misyonunu göstermektedir. Ziya Gökalp'ın temellendirdiği kültür milliyetçiliği perspektifinin, kanuni olarak vücut bulmuş haliydi. Başka bir ifadeyle, sübjektif milliyetçilik temelinde, yurttaşlık bağının güçlü tutulmaya çalışmasının ilk adımlarıydı.

Yeni devlet 1921 ve 1924 anayasalarının yapılmasıyla, hukuk düzeni içerisinde var olmuştur. 1924 anayasası ile devletin siyasal yapısı şekillenmiştir. Bu bağlamda; devletin yönetim biçimi, yasama, yürütme, yargı esasları, temel hak ve özgürlükler ile

²²⁴ Resmî Gazete, 24.04.1924, Düstur No: Tertip 3, Cilt 5, *Teşkilatı Esasiye Kanunu*, s. 576.

²²⁵ Taha Parla, *Türkiye'de Anayasalar*, İstanbul, 1991, s. 20.

²²⁶ Resmî Gazete, 24.04.1924, Düstur No: Tertip 3, Cilt 5, *Teşkilatı Esasiye Kanun*, s. 576.

Atatürk ilkelerinin anayasada ifade edilmesiyle devletin siyasi ve ideolojik yapısı anayasal güçle de sağlamlaştırılmıştır. Cumhuriyete ve kazanımlarına kastedecek tüm yapılanmalara karşı bir güç kaynağı olan anayasa, devletin karakterini belirlemesi açısından siyasal çerçeveyi oluşturmuştur.

1924 Teşkilat-ı Esasiye'si, yürürlükte kaldığı 1961 anayasası dönemine kadar, beş defa değişikliğe uğramıştır. Bu değişiklikler içinde devletin ideolojik çerçevesini çizmesi babında, 5 Şubat 1937'de CHP'nin “Altı Oku” Anayasa maddeleri arasına alınmış, devlet temel özellikleriyle cumhuriyetçi, milliyetçi, halkçı, devletçi, laik ve inkılapçı²²⁷ olarak tanımlanması yoluna gidilmiştir. Ulus devletin ideolojik olarak kristalize edildiği bu dönüm noktasında, Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1923'ten itibaren siyasal güç olarak devletin siyasetini belirleyen organ olacaktı.

1.5. İdeolojik Güç Kaynağı: Cumhuriyet Halk Partisi

Türk devriminin siyasal yapılanmasının örgütü olan Cumhuriyet Halk Fırkası, emperyalistlere ve yerel işbirlikçilerine karşı verilen Kurtuluş Savaşı sonrasında kurulmuştur. Cumhuriyet Halk Fırkasının çekirdeğini oluşturan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti (ARMHC), Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğinde bir oluşumdur.

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kuruluşuna götüren koşullar, Millî Mücadele'nin siyasal örgütlenme döneminde gerçekleşmiştir. Erzurum Kongresi'nde seçilen Temsil Heyeti'nin çağrısıyla Sivas'ta, Anadolu ve Rumeli'deki millî güçleri bir araya getirmeyi amaçlayan kongre yapılması kararlaştırılmıştı. Daha sonra, 4-11 Eylül 1919 tarihleri arasında Sivas Kongresi yapıldı. Kongrenin önemli sonuçlarından biri de Millî Mücadele'nin siyasi ve hukuki zeminde birleştirilmesiydi. O günleri anlatan Mazhar Müfit Kansu, durumu şöyle nakletmiştir. “*Anadolu ve Rumeli'de müteşekkil bilumum Müdafaa- i Hukuku Milliye ve sair milli ve vatani, milli cemiyetlerle Reddi İlhak heyetlerinin Sivas'ta 4 Eylül 1335 tarihinde akdettikleri umumi kongre kararıyla "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" namı müşterek altında olmak ve hukuku milliye ve menafi Osmaniye'yi müdafaa etmek üzere birleşmiştir.*” Heyeti Temsiliye namına Mustafa Kemal²²⁸. Anadolu Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti

²²⁷ Mehmet Kayıran, Mustafa Yahya Metintaş, “Türkiye’de Anayasal Gelişme (1876-1924)”, *Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Yakın Tarih Dergisi*, 1/1, Eskişehir, 2017, s. 38.

²²⁸ Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber C.II*, Ankara, 1986, s. 344.

üyeleri, her ne kadar grup kuramaları da Meclisi Mebusan'da etkin rol oynayarak, Misak-ı Milli'nin kabul edilmesini sağlamışlardır. Ancak Meclis'i Mebusan'ın dağıtılması, İstanbul'un işgali olayları üzerine, kurtuluşun Anadolu'da olduğu gerçekliğiyle ARMHC'nin sürgünden kaçabilen üyeleri, Ankara'ya geçmişlerdir.

Heyet-i Temsiliye namına Mustafa Kemal Paşa, “salahiyeti fevkaladeyi haiz” bir meclisi Ankara'da toplantıya çağırmış²²⁹, bu çağrısı nihayetinde Ankara'da 23 Nisan 1920'de Büyük Millet Meclisi, milli iradenin toplandığı yer olmuştur. Meclis'in en temel dayanağı Misak-ı Milli ekseninde ülkeye sahip çıkmaktır. Ülkenin kurtuluşu konusunda düşünsel farklılıklar, zamanla çeşitli grupların kurulmasına yol açtı. Mustafa Kemal Paşa, gruplar üstü siyaset anlayışını kenara koyarak Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk grubu adı altında grup kurulmasına karar verdi. Grubun amacı, Misak-ı Milli esasları içinde, ülkenin tamamını ve milletin istiklalini sağlayacak barışı getirmek, bu amaca ulaşmak için de ülkenin tüm maddi ve manevi gücünü gerekli hedeflere yönlendirerek, devletin ve milletin örgütlenmesini²³⁰ sağlamaktır. Grubun kurulması, Türk İstiklal Savaşı'nı başarıyla yürütmek olduğu kadar, ülkenin kaderine yön verecek yapı olan TBMM'yi, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk grubunun geliştireceği politikalar doğrultusundaki hamlelerle yönetmekti.

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun yeni iç tüzüğü'nün kabulünden dört buçuk ay sonra, Mustafa Kemal Paşa gazetecilere bir demeç vererek, barışın sağlanmasıyla halkçılığa dayanan ve “Halk partisi” adını taşıyan bir parti kurulacağını açıklamıştır²³¹. Meclis'te seçim kararı alındıktan sonra, 8 Nisan 1923'de Mustafa Kemal Paşa, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi olarak bir beyanname yayımlamıştır. 9 “Umdeden” oluşan bu beyannamede, mecliste var olan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubunun Halk Fırkasına intikal edeceğini²³² açıklamıştır. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Meclis grubunca 9 Eylül 1923'te onaylanmıştı. Grubun Halk Fırkasına dönüşmesi ise 23 Ekim 1923'te Dahiliye Vekâletine müracaat etmesiyle, resmen tasdiki sağlanmıştır²³³. Halk Fırkası aslında yeni kurulacak

²²⁹ Mete Tunçay, *T.C. 'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*, İstanbul, 1989, s. 40.

²³⁰ İhsan Güneş, “Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nden Halk Fırkasına Geçiş”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 3/8, Ankara, 1987, s. 437.

²³¹ Ercan Haytoğlu, “Türkiye'de Demokratikleşme Süreci ve 1945'te Çok Partili Siyasî Hayata Geçişin Nedenleri (1908-1945)”, *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 3/3, Denizli, 1997, s. 47.

²³² İ. Güneş, “*agm.*”, s. 440.

²³³ Hakan Uzun, “Tek Parti Döneminde Yapılan Cumhuriyet Halk Partisi Kongreleri Temelinde Değişmez Genel Başkanlık, Kemalizm ve Milli Şef Kavramları”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, IX/20-21, İzmir, 2010/Bahar-Güz, s. 235.

devletin siyasal örgütü olacaktı. Bu hususta Gazi Mustafa Kemal'in kendi söylem, tutum ve tavırlarının yanında, modern devlet olma yolunda siyasal parti aracılığıyla politika yapılması Halk Fırkasıyla somutlaşacaktı. Geliştirilecek siyasal yaklaşımların parti şemsiyesi altında gerçekleştirilme iradesi cumhuriyet yönetimine zemin hazırlayan siyasal bir olaydı. Halk Fırkasının ileride görüleceği üzere siyasal çizgisi ulus/modern devleti kurmak ve geliştirmek üzerine bina edilecekti.

Mete Tunçay Halk Fırkasının üç temel amacı olduğu söylemektedir: “*Demokrasi, çağdaşlaşma ve hukuk devleti. İkinci maddeyle, sınıflar üstü bir halk tanımından hareket edilerek her türlü ayrıcalığa karşı çıkılmaktadır. Üçüncü madde, Halk Fırkasına her Türk'ün dışarıdan gelip Türk uyruklu ve kültürünü benimseyen herkesin girebileceğini göstermektedir*”²³⁴.

Kuruluşunu Sivas Kongresi'ne (4-11 Eylül 1919) dayandıran Cumhuriyet Halk Partisi, yeni devletin kurulmasından sonra yönetim şekli olan cumhuriyet idaresinin, fırkanın da isminin önüne getirilmesi gerektiği düşüncesiyle, Halk Fırkasının adı 10 Kasım 1924 tarihinde verilen bir karar ile Cumhuriyet Halk Fırkası olarak ilân edildi²³⁵. Partinin adı, Türk dilindeki sadeleştirme çabalarının da etkisiyle, 1935'te toplanan Dördüncü Büyük Kongresi'nde, “Cumhuriyet Halk Partisi”²³⁶ olarak değiştirildi.

Görüldüğü üzere, Cumhuriyet Halk Partisi'nin kuruluşu 1919'a kadar uzanmakta olup, 1923'te de siyasi parti haline gelmiştir. Yeni devletin ideolojik yapısının oluşumunda, 1927-1931-1935 kongreleri belirleyici olmuştur.

Devleti kuran parti konumunda olan Cumhuriyet Halk Fırkasının, cumhuriyetin ilanından kısa bir süre önce kabul edilen tüzüğünde öne çıkan iki madde, aslında yeni devletin ideolojik ve siyasal söyleminin temelini belirlemiştir. CHF, 1923 Nizamnamesinin 2. Maddesinde: “*Halk Fırkası nazarında halk mefhumu herhangi bir sınıfa münhasır değildir. Hiçbir imtiyaz iddiasında bulunmayan ve umumiyetle kanun nazarında mutlak bir müsavatı kabul eden bütün fertler halktandır*”²³⁷. Partinin geliştirdiği toplum anlayışı, sınıf egemenliğine dayalı olmayan ve tüm yurttaşları kucaklama esasına dayalıdır. İdeolojik olarak sınıf egemenliğini reddeden, aynı zamanda

²³⁴ M. Tunçay, “age.”, s. 58.

²³⁵ Cemallettin Taşkıran, “Atatürk Döneminde Demokrasi Denemeleri (1925-1930)”, *Atatürk Yolu Dergisi*, 4/14, Ankara, 1994, s. 257.

²³⁶ H. Uzun, “agm.”, s. 236.

²³⁷ 1923 CHP Nizamnamesi, TBMM Kitaplığı, Ankara, 1339 (1923), Demirbaş 81- 4003, s. 5.

dönemin yükselen totaliter rejimlerine de mesafe koyan bir ideolojik çizgideki halk kavramı, Türk toplumunu sınıfsal nitelemeden imtina ederek tanımlamaktadır. Fırka herhangi bir kişi veya zümrenin de öne çıkarılması anlayışını reddeden siyasal tutumuyla da Osmanlı toplum yapısına ait “Efendi, Paşa, Ağa, Şeyh vb.” dinsel, siyasal ve feodal unvanların da sonlandırılacağına işaretini vermektedir.

1923 CHF Nizamnamesi 3. Maddesinde: “*Halk Fırkası her Türkün ve haricinden gelip Türk tabiiyet ve harsı kabul eden herkes de dâhil olabilir*”²³⁸. Türklük aidiyetini kültürel temelde kabul eden ve etnik temeli arka plana alan siyasal yaklaşımda, Ziya Gökalp’ın milliyetçilik yaklaşımından esinlenildiği aşikârdır. Din, mezhep, soy-nesep bağıntısı yerine ulusal değerleri öne koyan siyasal perspektif, yeni devletin modelini belirlemesi açısından önemlidir.

15 Ekim 1927’de toplanan Cumhuriyet Halk Fırkası 2. Büyük Kongresi, yeni bir Nizamname kabul etti ²³⁹. Umumi Esaslar Madde 1. “*Cumhuriyet Halk Fırkası, Cemiyetler Kanununa tevfikân teşekkül etmiş cumhuriyetçi, halkçı, milliyetçi, siyasi bir cemiyettir ve merkezi Ankara’dadır*”²⁴⁰. Cumhuriyet Halk Partisi ile müsemma olan “Altı Ok’un” daha müesses nizam haline getirilmeden önce kendini milliyetçi tanımıyla açıklaması, devletin ulusal yönünü pekiştiren önemli bir özelliktir. 1923-1927 yıllarında Gazi Mustafa Kemal’in rejimi sağlamlaştırmaya çalıştığı ve milliyetçiliğin birleştirici unsur olarak ön plana çıktığı söylenebilir. Unutulmamalıdır ki, dönemin koşulları içinde rejimi tehdit eden olayların bertaraf edilmesi ve Millî Mücadele ile Cumhuriyetin savunması niteliğinde olan Nutuk da bu kongrede okunmuştur.

1927 yılındaki parti programı 7 madde halinde “genel esaslar” başlığı altında ortaya konurken, Gazi Mustafa Kemal, Halk Fırkasının “banisi ve umumi reisi” ilan edilir²⁴¹. 1927 Kongresinin önemli olaylarından biri olan bu durum, ileride Gazi’nin “Ebedî Şef” unvanı ile de anılmasını sağlayacak olayın başlangıcıdır. Programda kurucu liderliğin ve genel başkanlığın beraber zikredilmesi, tartışmaya mahal verecek her türlü girişimin önüne geçilmesi amacıyla konulduğu düşüncesini vermektedir. Cumhuriyet

²³⁸ 1923 CHP Nizamnamesi, “age.”, s. 5.

²³⁹ Doğu Perinçek, *Kemalist Devrim-6 Atatürk’ün CHP Program ve Tüzükleri*, İstanbul, 2008, s. 32.

²⁴⁰ Taha Parla, *Türkiye’de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları C.III. Kemalist Tek-Parti İdeolojisi ve CHP’nin Altı Ok’u*, İstanbul, 1992, s. 26.

²⁴¹ Erdoğan Teziç, *100 Soruda Siyasal Partiler Partilerin Hukuki Rejimi ve Türkiye’de Partiler*, İstanbul, 1976, s. 237.

Halk Fırkası, yeni devleti kuran parti olması sıfatıyla devletin kurucusunu ve liderliğini de işaret ettiği söylenebilir.

Madde 3- *“Fırka; itikadat ve vicdaniyatı siyasetten ve siyasetin mütenevvi ihtilaflarından kurtararak milletin, siyasi, içtimai, iktisadi bilcümle kavanin, teşkilat ve ihtiyacatını müsbet ve tecrübevi ilim ve fenlerin muasır medeniyete bahş ve temin ettiği esas ve eşkâle tevfikân tahakkuk ettireceği, yani devlet ve millet işlerinde din ile dünyayı tamamen birbirinden ayırmayı en mühim esaslarından addeyler”*²⁴². 10 Nisan 1928 tarihinde yapılan değişiklikle Anayasa’nın 2. maddesinde yer alan *“Türkiye Devleti’nin dini İslam’dır.”* hükmünün kalkması, partinin laiklik eksenine yaklaşan ama görece ihtiyatlı tutumunun göstergesi sayılabilir. Ulus/modern devletin belirleyici özelliklerinden olan laiklik ilkesinin parti programına girişi, son derece bilinçli bir tercihtir. Atatürk döneminde gerçekleşen devletin ideolojisini geliştirme hareketleri, önce parti program ve tüzüklerinde ele alınması, daha sonra yasal zeminde kanunlaşması tesadüf değildir.

Madde 5- *“Fırka; vatandaşlar arasında en kavi rabitanın dil birliği, his birliği, fikir birliği olduğuna kani olarak Türk dilini ve Türk kültürünü bihakkın tamîm ve inkişaf ettirmeği ve bütün şubâtı faaliyette bu esası mevki itibar ve meriyette bulundurmaya ve vazedilecek kanunların vilâyeti ammesini ve her ferde seyyanen tatbikini umde-i esasiye olarak tahrir eder”*²⁴³. Ulusal birliğin; dil, duygu ve fikir birliğini Türk dili ve kültürü üzerine bina etmesi, ulus devletin tesisi yönünden partinin ideolojisini yansıtır. Tarihsel ve siyasal nedenlerden dolayı ulus bilinci gelişmemiş; ama aynı dil, duygu ve kültür birliği olan yurttaşları ortak ülkülerde birleştirmek partinin önemli bir göreviydi. Türk Ocakları ve Halkevleri bu boşluğu doldurmak amacıyla açılan kurumlardı.

Metin Heper’in kavramsallaştırdığı “aşkın devlet” bağlamında, devletin iktidarını koruma ve yönetmede güçlü olduğu, kurumlarıyla mutlak muktedir olduğu aşkın devlet anlayışı devlet geleneğimizin temel özelliklerinden biridir. Bu kapsamda, Türkiye Cumhuriyeti’ne Osmanlı’dan (belli başlı politikaları toplum kesimlerinden bağımsız tespit edebilme gücünü sahip olan) aşkın bir devlet ve zayıf bir toplum miras kalmıştır²⁴⁴. Böyle bir sosyolojide, Cumhuriyet Halk Partisi de yukarıdan aşağıya geliştirilmeye

²⁴² T. Parla, “age.”, s. 27.

²⁴³ 1927 CHP Nizamnamesi, TBMM Kitaplığı, Ankara, 1927, Demirbaş 81- 3991, s. 4.

²⁴⁴ Metin Heper, *Türkiye’de Devlet Geleneği*, Ankara, 2018, s. 40-41.

çalışılan ulus/modern devletin aracı rolünü yürüten siyasal organ görevindeydi. Kitle siyaseti içinde toplumsal değişimi de hedefleyen parti programları, Cumhuriyet Halk Parti'sinin belirgin özelliklerinden biriydi. Devletin ideolojik aygıtları, yukarıdan aşağıya dönüşümü sağlamaya çalışırken; ulusun, Cumhuriyet modernleşmesiyle de aşağıdan yukarıya da kendisini örgütlemesini hedefliyordu. Nihai olarak, Atatürk bu türden aşkın bir devlet yerine; eğitimle güçlendirilmiş bir toplumsal yapı oluşturmak suretiyle ılımlı aşkın devlet sentezinde bir devlet-toplum yapısı kurulmasını hedeflemiş ve Cumhuriyet Halk Partisinin aktif görev almasını sağlamıştır.

Fırkanın 1931 Kongresi'ne başkanlık eden Gazi Mustafa Kemal, genel başkanlık beyannamesi için Başvekil İsmet Paşa'ya söz verdiğinde; 1927 yılından 1931 yılına kadar olan gelişmeleri ve genel siyaseti tasvir eden İsmet Paşa, fırkanın kırmızı çizgilerini şöyle izah etmişti:

*“Fırkamız; cümhuriyetçi ve halkçı vasıflarında milletimizin esas temayülüne ve kabiliyetine isnat ettiği ve bu memleketin muasır bir devlet kudret ve umranına mazhariyeti için cümhuriyetçi, halkçı, milliyetçi, laik ve inkılapçı bir idarenin yerleşmesinin esas şart bulunduğu kanaatindedir. Tesadüf ettiğimiz maniaları hep bu zihniyetle takip ettik”*²⁴⁵.

Başvekil İsmet Paşa, Şeyh Sait Olayı, Serbest Fırka meselesi, Menemen Olayı ile ihata ettiği konuşmasında, cumhuriyet ve devrimlerine sahip çıkmayı rejimin en önemli meseleleri olarak görmüştür. Cumhuriyetçilik, laiklik, ulusçuluk, halkçılık ilkelerinin yanında çağdaş uygarlık düzeyinde taviz verilmeyecek politikaların, parti-devlet politikasının temel ideolojisi olduğu ortaya konuluyordu.

10 Mayıs 1931'de kabul edilen CHF programında, “Cumhuriyet Halk Fırkasının ana vasıfları 1- Cümhuriyet Halk Fırkası, A- Cümhuriyetçi, B- Milliyetçi, C- Halkçı, Ç- Devletçi, D- Lâyik, E- İnkılâpçıdır”²⁴⁶. Altı Ok ‘un ilk defa yer aldığı program, devletin ideolojik yapısını kesin bir şekilde ifade etmiştir. Devletçilik, “Ferdî mesai ve faaliyeti esas tutmakla beraber mümkün olduğu kadar az zaman içinde milleti refaha ve memleketi mamuriyete erdirmek için milletin umumî ve yüksek menfaatlerinin icap ettirdiği işlerde- bilhassa iktisadî sahada- Devleti fiilen alâkadar etmek mühim esaslarımızdandır”²⁴⁷. Devletçiliğin özellikle uygulama sahası olan kamu iktisadi teşekkülleri, zamanla devrimin sembolize edilecek kurumları olacaktı. Büyük yatırımların devlet eliyle tesis

²⁴⁵ CHF Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları 10 – 18 Mayıs 1931, İstanbul, 1931, s. 3.

²⁴⁶ CHF Nizamnamesi ve Programı, Ankara, 1931, s. 30-31.

²⁴⁷ CHF Nizamnamesi ve Programı, s. 31.

edilmeye başlanmasında planlı ekonomi modeli etkili olacaktı. 1929 Ekonomik Buhranı sonrası, dünyada yaşanan ekonomik dar boğazdan etkilenen kapitalist devletlerin yanında büyümeye devam eden Sovyetler Birliği, İtalya ve sonrasında Almanya örnekleri vardı. Planlı ekonomi modelinin uygulanmaya konulması, 1930’lar Türkiye’sinin kalkınma modeli olacaktı. Devletçilik politikalarının sağladığı ekonomik gelişme, 1930’lu yıllarda CHP’nin toplumun geniş kesiminin desteğini almasını sağlamıştır²⁴⁸.

1931 CHF programında yeni devletin hukuk alanındaki rehberinin bilim ve bilimden yana esaslar olduğu yaklaşımını gösteren madde şu şekildeydi: “*Fırka, Devlet idaresinde bütün kanunların, nizamların ve usullerin ilim ve fenlerin muasır medeniyete temin ettiği esas ve şekillere ve dünya ihtiyaçlarına göre yapılmasını ve tatbik edilmesini prensip kabul etmiştir*”²⁴⁹. Şerri ve örfi hukuk geleneğiyle yönetilen Osmanlı Devleti’nin aksine, pozitivist eğitim ve bilim esaslarıyla devlet aygıtını yönetmek ilkesel bir duruştu. Bu kapsamda kurulan Halkevleri, üniversite reformu, modern kanunların kabul edilmesi bu prensibin somut örnekleriydi.

1931 Cumhuriyet Halk Fırkasının üçüncü büyük kongresinden kısa bir süre önce parti genel sekreterlik görevine Recep Peker getirilmişti. Recep Peker, katı, sert, çalışkan, genel olarak otoriter eğilimli olarak bilinen, kişiliğiyle de çekinilen bir şahsiyetti. Atatürk’ün ilgisine mazhar olan Recep Peker, 1935 sonrasında genel sekreterlik göreviyle beraber İçişleri Bakanlığı görevini de yürüttü. Parti ideolojisinin belirlenmesinde kilit rol üstlendi. Genel Sekreterlik görevini yürüttüğü sıralarda, İnkılap tarihinin okul programlarına alınmasını sağladı ve 1942’ye değin Ankara – İstanbul’daki Üniversite ve Yüksekokullarda, Harp Akademisinde bu dersi okutup kitabını yazdı²⁵⁰. Recep Peker, bizatihi kendisinin yazdığı *İnkılap Dersleri* adlı eserinde: “*Cumhuriyet Halk Partisi programının kökleri yeni devletin doğuş vakaları içinde beslenerek iş ve eser halinde bir realite olduktan sonra geçmişi ve geleceği kavrayan prensipler olarak yazılmıştır*”²⁵¹ ifadesiyle parti-devlet bütünlüğünü ortaya koyuyordu. Gazi Mustafa Kemal ve İsmet

²⁴⁸ Caner Erdoğan, “Tek Parti İktidarı Dönemi’nde (1923-1950) Cumhuriyet Halk Partisi’nin İdeolojik Değişim ve Dönüşüm Sürecinin Çözümlemesi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10/51, Samsun, Ağustos 2017, s. 277.

²⁴⁹ T. Parla, “age.”, s. 36.

²⁵⁰ Nilgün Nurhan Peköz Kara, *Türk Siyasi Hayatında Recep Peker*, (Basılmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, 1999, s. 8.

²⁵¹ Recep Peker, *İnkılap Dersleri*, İstanbul, 1984, s. 63.

İnönü'den sonraki üçüncü kişi olan Recep Peker, tek parti yönetiminin güçlenmesinde önemli rol oynadı.

Mayıs 1935'deki IV. Kurultaydan önce Avrupa'da, özellikle İtalya ve Almanya'da uzun bir inceleme gezisine çıkan Peker, gözlemlerinden yola çıkarak hazırladığı yeni tüzük ve program tasarısı ile ülkeye döndü. Bu tasarıda parti-devlet özdeşliğini savunmaktaydı²⁵². Atatürk'ün 1930'larda yükselen totaliter rejimlere mesafeli yaklaşmasının temelinde, cumhuriyetin erdemlerine ve devrimlere uygun olmadığı görüşü bilinmekteydi. Peker'in Faşist İtalya ziyareti sonrası partiye sunduğu rapora Atatürk'ün “*bunları ancak ben öldükten sonra hayata geçirirsiniz*”²⁵³ diyerek tepki göstermesi, Atatürk'ün bu ironik tepkisi doktrinleşmeye karşı partiyi ve devleti koruma refleksi olarak açıklanabilirdi.

İdeoloji oluşturma bağlamında, CHP Milletvekili Yakup Kadri Bey'in imtiyaz sahibi olduğu *Kadro* dergisi ile Recep Peker ekibinin farklılıkları 1930'ların ilk yarısında belirmişti. Hakkı Uyar bu ideolojik ayrışmayı ve benzeşmeyi şöyle yorumlamıştır: “*Kadrocular, Kemalizm'e sosyo-ekonomik bir yorum getirmeye çalışırken, Ülkü dergisi etrafında toplanan Recep Peker ve ekibi, Kemalizm'e sosyo-kültürel bir içerik kazandırmaya çalışıyordu. Her iki kesimin ortak noktası, bir seçkinler grubu önderliğinde “otoriter” bir ideoloji oluşturmaktı*”²⁵⁴.

Atatürk'ün katı bir ideolojik anlayışı benimsemediği, hatta bu konudaki uygulamaları da engellediği bilinmekteydi. Falih Rıfkı, *Çankaya* adlı eserinde *Kadro* dergisinin 1934'te yayınlarına son verilmesi²⁵⁵ olayını aktarmıştır. Recep Peker'in faşist parti modelinden esinlenmelerini engellemek ve diğer nedenlerden dolayı, 1936 yılında parti genel sekreterlik görevinden alınması parti-devlet ideolojisinin tek kutuplu bir eksene kaymasını engellemek şeklinde açıklanabilir.

1935 Dördüncü Büyük Kongre öncesi, yeni devletin ideolojik konumunu belirleme arayışları içerisinde gerçekleşti. Kongreyi belirleyici yapan unsurlardan biri de

²⁵² Burak Özçetin, “Zigana Dağındaki Portakal Ağacı: Recep Peker ve Kemalizm”, *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, 20, Antalya, 2010, s. 180.

²⁵³ Ahmet Özkaya, “Cumhuriyet Döneminin İdeoloğu: Recep Peker'in Kişiliği ve İdeolojilere Bakışı”, *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD)*, 7/3, 2020, s. 150.

²⁵⁴ Hakkı Uyar, *Türkiye'de Tek Parti Döneminde İktidar ve Muhalefet (1923-1950)*, (Basılmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, 1998, s. 58.

²⁵⁵ Bkz. Falih Rıfkı Atay, *Çankaya*, Atatürk tarafından son derece kibar ve diplomatik şekilde Yakup Kadri Bey'den *Kadro* dergisinin yayınlarını sonlandırması istenmiştir.

1932 yılında kurulan Türk Dili Tetkik Cemiyeti'nin öz Türkçeleştirme hareketinin yansımasıydı. Fırka yerine “parti” sözcüğü başta olmak üzere, pek çok eski sözcük yerine getirilen yeni sözcükler parti programına girdi. Parti programına giren sözcüklerden biri de “Kamalizm” idi. Cumhuriyet ideolojisine verilmek istenen bu ad, 1935 kongresinin yeni uygulamalarından biriydi.

Dördüncü Büyük Kongre'nin parti programında ana vasıflar başlığında: a- Cumhuriyetçi, b- Ulusçu, c- Halkçı, ç- Devletçi, d- Layık, e- Devrimci'dir²⁵⁶. İlk defa 1931 Kongresinde parti programına giren ilkeler, 1935'te artık kalıcı hale gelmiştir.

Parti programının halkçılık kısmında: “*Kanun karşısında saltık bir eşitlik kabul eden ve hiçbir ferde, hiçbir aileye hiçbir klase, hiçbir cemaate ayrıcalık tanımayan yurddaşları, halktan ve halkçı olarak kabul ederiz. Türkiye Cumhuriyeti halkını ayrı ayrı sınıflardan karışık değil, fakat ferdî ve sosyal hayat için, iş bölümü bakımından, türlü hizmetlere ayrılmış bir sosyete saymak esas prensiplerimizdendir; ...Türk ulusal kuramının başlıca çalışma örgenleridir*”²⁵⁷. Sınıf veya zümre üstünlüğünü reddeden yapısıyla 1935 parti programı, 1931 parti programının devamı niteliğindedir. Diğer taraftan yükselen Bolşevik sosyalizmi eğiliminden kesin olarak ayrılan ve bunu da net biçimde ifade eden bir halkçılık tanımlamasıdır. Taha Parla bu durumu şöyle açıklıyordu: Kemalist ideolojide, zengin, fakir, halktan olan herkesin birlikte “müreffeh ve mesut”²⁵⁸ yaşaması esastır. Tüm yurttaşların halkçılık potasında ulusal değerler etrafında bütünleşmiş bir hale getirilmesi amaçlanıyordu.

Parti'nin devletçilik konusundaki yaklaşımı da: “*Devletin ekonomi ileri ile ilgisi fîliş surette yapıcılık olduğu kadar, özel girişimlere ön vermek ve yapılmakta olan işleri düzenlemek ve kontrolde etmektir*”²⁵⁹ olmuştur. Bu yaklaşım, karma ekonomik düzen olarak ileride adlandırılacak olan ekonomik modelin ideolojik temeliydi. Ulusun çıkarları için bazı yatırımların devlet eliyle gerçekleştirilebileceği, ama özel sektörün de ekonomik hayatta olması gerektiğini savlayan 1935 parti programı, uzun yıllar sürecektir olan karma ekonomi modeli savunmaktaydı.

²⁵⁶ CHP Programı, Ankara, 13 Kanuni Sani 1336, Büyük Millet Meclisi Kütüphanesi Es. No: 110-1336, Ramiz S.S. 339-a, s. 6.

²⁵⁷ CHP Programı, “age.”, s. 7-8.

²⁵⁸ T. Parla, “age.”, s. 42.

²⁵⁹ CHP Programı, “age.”, s. 10.

Tüzükte, 6 oklu bayrak, parti rozeti ve parti marşı gibi ortak sembolik değerlere yer verilmiş olması²⁶⁰, parti- devlet ideolojisinin kitleselleşmesi olarak okunabilir. Kitle siyasetine yönelik sembolik değeri olan öğelerin yerleşik hale getirilmesi, partinin kamusal alanda daha fazla görünür olmasını sağlamak amacıyla gerçekleşmişti.

Cumhuriyet Halk Partisi'nin devletin ideolojik yapısını belirlemesi kadar, yönetime de bizzat dâhil olması, 1936 yılında partinin iki numarası olan İsmet İnönü'nün yayımladığı bildiri ile gerçekleşmiştir. Bu bildiride:

“Cumhuriyet Halk Partisi'nin, ülkenin politik ve sosyal yaşantısında güttüğü yüksek amaçların gerçekleştirmelerini kolaylaştırmak ve Parti'nin gelişimini arttırmak ve hızlandırmak için, bundan sonra, parti çalışmaları ile hükümet yönetimi arasında, daha sıkı bir yakınlık ve daha eylemli bir beraberlik sağlanmasına, Genel Başkanlık Kurulu'nca (Partinin üç kişilik en yüksek yönetim organı: Genel Başkan Atatürk, Genel Başkan Vekili İsmet İnönü ve Genel Sekreter) karar verilmiştir. Bu amaçla, 1) İçişleri Bakanı, Genel Yönetim Kurul üyeliğine alınmış ve kendisine Parti'nin Genel Sekreterlik görevi verilmiştir. 2) Bütün illerde, parti başkanlıklarına, İl Valisi memur edilmiştir. 3) Genel müfettişler, bölgeleri içinde bütün devlet işlerinin olduğu gibi, parti çalışmalarının ve örgütlerinin de yüksek denetmeni ve müfettişleridirler. 4) İllerde, İl Yönetim Kurul'unca seçilmiş bulunan başkanlar, üye durumunu almış ve atanarak ya da bölgelerince seçilerek başkanlığa getirilmiş, mebus başkanlarının başkanlık görevleri son bulmuştur. 5) Bu bildirinin gereklerini, Parti Genel Sekreterliği'ne getirilen İçişleri Bakanı izleyecek ve düzenleyecektir. 6) Yukarıdaki maddeler, bütün Parti kuruluşları, Valilik ve Genel Müfettişliklere duyurulmuştur”²⁶¹.

İçişleri Bakanlığı görevine Şükrü Kaya atanmış, aynı zamanda partinin genel sekreterlik görevine getirilerek partinin üç numarası haline gelmiştir. Merkezi yönetimin yerel yönetimi de sıkı bir şekilde dizayn etme eğiliminin yansıması olarak da okunabilecek bu bildiri neticesinde, partinin gücü arttırılmıştı.

Cumhuriyet Halk Partisi'nin Atatürk döneminde gerçekleşen önemli olayları, nizamnameleri ve parti programları üzerinden izah etmeye çalıştığımız yeni devletin ulus/modern devlet olarak inşasında, partinin fonksiyonunun son derece etkili olduğu söylenebilir. Parti, yeni ulus/modern devletin ideolojik alt yapısını yüklenen cumhuriyetçi, ulusçu, halkçı, devletçi ve laik temeller üzerine inşa etmiştir. Atatürk dönemi siyasal olayları ve önceliklerine bağlı olarak zaman zaman öne çıkan ilkelerde, dönemin siyaseti belirleyici olmuştur. Dünya konjonktüründeki olaylar, Cumhuriyet Halk

²⁶⁰ Caner Erdoğan, “Tek Parti İktidarı Döneminde (1923-1950) Cumhuriyet Halk Partisi'nin Örgütlenme Yapısının ve Yönetim Anlayışının Çözümlemesi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10/ 52, Samsun, Ekim 2017, s. 378.

²⁶¹ Mahmut Goloğlu, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi- II 1931-1938 Tek Partili Cumhuriyet*, İstanbul, 2009, s. 190-191.

Parti'sinin siyasetinde ve ideolojisinde zaman zaman belirleyici olmuştur. Atatürk'ün doktrinasyona karşı zaman zaman müdahaleleri, Cumhuriyet Halk Partisi özelinde ideolojinin yönünü tayin etmiştir. Cumhuriyet Halk Partisi, toplumun hızlı değişimini arzulayan, yukarıdan aşağıya politikalar geliştiren ve cumhuriyet ideolojisinin kitleselleşmesini kendisine ödev edinen karakteriyle öncü parti rolünü oynamıştır.

1.6. Kurucu Lider: Mustafa Kemal Atatürk

“Yaptığımız ve yapmakta olduğumuz inkılâpların gayesi, Türkiye Cumhuriyeti halkını tamamen çağımıza uygun ve bütün mana ve biçimiyle medenî bir toplum haline ulaştırmaktadır. İnkılâplarımızın temel prensibi budur. Bu gerçeği kabul edemeyen zihniyetleri darmadağın etmek zarurîdir. Şimdiye kadar milletin dimağını paslandıran, uyuşturan bu zihniyette bulunanlar olmuştur. Herhalde zihniyetlerde mevcut hurafeler tamamen kovulacaktır. Onlar çıkarılmadıkça, dimağa gerçek parıltılarını yerleştirmek imkânsızdır”²⁶².

30 Ağustos 1925 tarihinde, Gazi Mustafa Kemal'in Kastamonu'daki halka hitabında, yeni devletin gayesini açıklayan bu sözler son derece anlamlıdır. Yeni devletin yönünü çizen Mustafa Kemal Atatürk, hedef olarak çağdaş uygarlık düzeyini göstermiştir. 29 Ekim 1923'te kurulan Türkiye Cumhuriyeti, bir çağdaşlaşma projesidir. Ulus/modern devletin tesis edildiği Atatürk döneminde atılan devrimci adımlarda, toplumun geri kalmışlığını ortadan kaldırmak hedeflenmiştir. Yeni devletin ulus iradesine dayanan cumhuriyet yönetimiyle tesis edilmesini sağlayan lider Atatürk'tür.

Mustafa Kemal Paşa'nın 7 - 8 Temmuz 1919'da sabaha karşı. Mazhar Müfit'e yazdırdığı şu notlar, kurulan Cumhuriyetin ve yapılan devrimlerin tesadüfi olmadığını ortaya koymaktadır.

“Zaferden sonra şekli hükümet Cumhuriyet olacaktır. Bunu size daha önce de bir sualiniz münasebetiyle söylemiştim. Bu bir.

İki: Padişah ve hanedan hakkında zamanı gelince icap eden muamele yapılacaktır.

Üç: Tesettür kalkacaktır.

Dört: Fes kalkacak, medeni milletler gibi şapka giyilecektir.

Beş: Latin hurufu kabul edilecek”²⁶³.

²⁶² Utkan Kocatürk, *Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri*, Ankara, 1999, s. 69-70.

²⁶³ Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber I. Cilt*, Ankara, 1998, s. 131.

Türk aydınlarının dahi karanlıkta olduğu 1919 yılında, Mustafa Kemal Paşa'nın cumhuriyeti ve çağdaşlaşmayı esas alan görüşlerinin, ileride kurulacak yeni devletin temellerinin ülkenin içine düştüğü sıkıntılı günlerde tasarlandığını göz önüne sermektedir.

Yeni devletin kuruluş temelinde yatan siyaset ve yönetim anlayışının mimarı olan Atatürk, olayları gerçekçi bir gözle, akılcı metotlarla ve bilimden yararlanarak çözme yöntemini geliştirmiş, son derece zeki ve yetenekli bir kişiydi. Atatürk, aldığı askeri eğitimler, subaylık vazifesinde edindiği tecrübeler, incelediği ve okuduğu eserler, bilgi ve görgüsünü geliştiren gezi ve seyahatlerindeki izlenimleri sentezleyen ve bunu da uygulayabilen bir kişiydi. Bu kişisel özelliklerinin yanında askeri, siyasi bir lider ve devlet adamıydı.

Yeni devletin hukuk, ekonomi, eğitim, toplumsal yaşam gibi alanlar başta olmak üzere, yapılan değişimler devrimci metotlarla gerçekleştirilmişti. Değişime kaynaklık eden, yeni devletin uygulamalarıydı. Yapılan değişimler devrimci hamleler şeklinde olup, bizzat Atatürk'ün önderliğinde gerçekleşmekteydi. Atatürk'ün önderlik ettiği devrimlerin bir kısmı hukuk ve ekonomi alanlarında yapılmış olup yasalaşması ise TBMM tarafından gerçekleştirilmekteydi. Devrimler, kurumlar ve bürokrasi eliyle hizmete dönüşmekteydi. Diğer taraftan, eğitim ve toplumsal yaşam alanlarında yapılan devrimlerde, bizzat uygulayıcı olan Atatürk, liderin rol model olması gerektiğine inandığını da göstermiştir.

Devlet lideri olarak Atatürk, doktriner politikalara karşı mesafeli yaklaşmıştır. Hatta bu konuda zaman zaman kullandığı “*Biz, bize benzeriz*”²⁶⁴ ifadesiyle de izah edilebilir. Son derece ironik sayılabilecek bu benzetme, aslında Türk devriminin ve yeni devletin yapısını özetleyen bir sözdür. Diğer taraftan, Lord Knieross'un tanımlamasıyla: “*Gazi, bir ideoloji adamı değil, düşünce bakımından da gerçekçi bir insandı*”²⁶⁵. Bir başka örnekte de Yakup Kadri Karaosmanoğlu ile Atatürk arasında geçen şu diyalog, katılmış her türlü ideolojik yapıya karşı olduğunu net bir biçimde açıklamaktadır:

“-Paşam, bu partinin doktrini yok,” dediği zaman, ona cevabı şu olmuştu:
“- Elbette yok çocuğum, eğer doktrine gidersek hareketi dondururuz”²⁶⁶.

²⁶⁴ Şeref Aykut, *Kamalizm*, İstanbul, 1936, s. 8.

²⁶⁵ Lord Knieross, *Atatürk Bir Milletten Yeniden Doğuşu*, İstanbul, 1994, s. 596.

²⁶⁶ Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam Mustafa Kemal Üçüncü Cilt (1922- 1938)*, İstanbul, 1975, s. 530.

Atatürk, görüldüğü üzere, her türlü katılaşmaya açık ve esnek bir siyaset anlayışıyla yeni devletin devrimci karakterine uygun, devletin ideolojik açmazlara girmesini engelleyen bir tutum sergilemiştir.

Atatürk'ün düşünce dünyasını anlamak için yeni devletin temel amacına bakmak gerekir. Yeni devlet iki esas üzerine inşa edilmiştir. Birincisi, uluslaşma ve ulus devleti kurma; ikincisi ise, çağdaş uygarlık düzeyine ulaşma olarak izah edilebilecek olan modernleşme faaliyetleridir. Bu amaçlara ulaşmada Atatürk pozitivist felsefeden esinlenerek hareket etmiştir.

Atatürk, pozitivist felsefenin siyasi açıdan uygulaması olan rasyonalizm ve pragmatizm ilkelerine dayanarak siyaset geliştirmiştir. Atatürk gerek askerlik yaşamında gerekse de siyasi yaşamında akılcı, gerçekçi politikalarla hareket etmiştir. Atatürk, yeni devletin kurulmasından önce ve sonra gelişen olaylar karşısında, zaman-mekân-şartlar-güç-fayda bileşenlerini analiz eden politikalarla hareket eden siyasi lider görünümündedir. Olaylar karşısında geliştirdiği stratejik akılla, Millî Mücadele'yi Cumhuriyete taşımıştır. Cumhuriyetin büyümesinde Atatürk'ün pozitivistlikten aldığı en büyük etki, bilimin üstünlüğü, bilimin tek ve evrensel doğruyu temsil ettiği görüşüdür²⁶⁷. Taner Timur'a göre: “*Kemalizm'i pozitivistlik paraleline sokan diğer iki temel kavram da ilim ve laiklik kavramlarıdır. Atatürk'e göre çağdaş medeniyet, “ilim”e dayanmaktadır*”²⁶⁸.

Atatürk'ün ulusal duygularının kabarmasına yol açan ve ileride ulus devlet kurma fikrine yönelten düşünceler, daha gençlik yıllarında ruhunu sarmıştı. Genç Mustafa Kemal; vatan ve özgürlük kavramlarını yeni kuşaklara aşılamış olan Namık Kemal, Osmanlılık yerine Türklüğü ve Türk duygusunu dile getiren ulusal şair Mehmet Emin Yurdakul ve zorbalığa karşı direnip insancıl söylemiyle Tevfik Fikret²⁶⁹'in etkisinde kalmıştır.

Atatürk, ulus devleti kurma konusunda, toplumun ulusal karakterini Türk kimliği üzerinden kurmuştur. Ancak, ırkçı ve faşist bir anlayış yerine, daha çok kültür temeline oturtulan bu “ulusal kimlik” birtakım öğelerle açıklanabilir. Munis Tekinalp, CHP parti programına dayanarak yeni devletin ulus tanımını şöyle yapmaktaydı: “*Ulus, dil, kültür*

²⁶⁷ Özgür Körpe, Hikmet Kırık, “Bir Pragmatik Eylem Düşüncesi Olarak Taarruz Ruhu ve Atatürk'ün Taarruzi Söylemi”, *Güvenlik Stratejileri*, 14/28, İstanbul, Ekim 2018, s. 229-273.

²⁶⁸ Taner Timur, *Türk Devrimi ve Sonrası*, Ankara, 1993, s. 107.

²⁶⁹ Şerafettin Turan, *Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünürler ve Kitaplar*, Ankara, 1982, s. 7.

ve ülkü birliği ile birbirine bağlı vatandaşların oluşturduğu, bir siyasal ve toplumsal topluluktur (heyettir)''²⁷⁰. Atatürk kendi ifadesiyle de Türk ulusunu şöyle açıklamıştı: “Türkiye Cumhuriyeti’ni kuran Türkiye halkına, Türk milleti denir”²⁷¹. Görüldüğü üzere daha önceleri Ziya Gökalp’ın millet diye tabir ettiği tanıma uygun gelen bir anlayışta ulus kavramı geliştirilmişti. Ziya Gökalp de ulusu şöyle tanımlamıştı: “Dil, din, ahlak ve bütün güzel sanatlar bakımından ortak olan, yani aynı eğitimi almış bulunan kişilerden oluşan bir topluluktur”²⁷². Ulus devletin özünü oluşturan “ulus” kavramı kapsayıcı özellikteydi. Yeni devletin kurulmasında kendini bulan, aynı coğrafyada yaşayan ve ortak toplumsal değerler etrafında birleşen, kendisini Türk olarak gören tüm farklı etnik yapıdaki birey ve toplulukları içine alan bir anlayış oluşturulmuştu. Bu yaklaşım biçimi, tamamen ideolojik bir tutumun eseri olup, dinin birleştiriciliği yerine ulusun birleştirici öge olmasını sağlamak için geliştirilmişti. Aslında gelişebilecek her türlü iç ve dış tehlikeye karşı da yeni bir güç olarak ulus ikame edilmiştir. Baskın Oran, bu anlayışı hem sınıfsal hem de etnik açıdan “bölünmez” bir blok oluşturmak istenilmesiyle ²⁷³ değerlendirmektedir.

5 Kasım 1925’te Gazi Mustafa Kemal’in Ankara Hukuk Mektebi’nin açılışındaki söylevinde, “Bugünkü devletimizin şekli, asırlardan beri gelen eski şekilleri bertaraf eden en mütekâmil tarz olmuştur. Millet, idamei mevcudiyet için efradı arasında düşündüğü rabitai müştereke, asırlardan beri gelen şekil ve mahiyetini tebdil etmiş, yani millet, dinî ve mezhebi irtibat yerine, Türk milliyeti rabitasıyla efradını toplamıştır. Millet, beynelmilel umumi mücadele sahasında sebebi hayat ve sebebi kuvvet olacak iklim ve vasitanın ancak muasır medeniyette bulunabileceğini, bir hakikati sabite olarak umde ittihaz eylemiştir. Velhasıl Efendiler, millet saydığım tahavvülât ve inkılâbatın tabîî ve zaruri icabı olarak idarei umumiyesinin ve bütün kanunlarının ancak dünyevi ihtiyacattan mülhem ve ihtiyacın tebeddül ve tekâmülüyle mütemadiyen tebeddül ve tekâmül etmesi esas olan dünyevi bir zihniyeti idareyi mabihülhayat addeylemiştir”²⁷⁴. Atatürk, yeni devleti kesin biçimde bu şekilde tanımlamaktaydı. Dini inanç ve mezheplerin yerine ulus egemenliğine dayanan ve bu temelde kurulan devletin şu ana kadar en gelişmiş devlet modeli olduğunu ifade etmiştir. Bugüne kadar süre gelen birlik

²⁷⁰ M. Tekinalp, “age.”, s. 281.

²⁷¹ Aydın Sayılı, “Atatürk İdeolojisi”, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Erdem Dergisi, 5/12, Ankara, 1988, s. 972.

²⁷² Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, İstanbul, 1999, s. 27.

²⁷³ Baskın Oran, *Atatürk Milliyetçiliği Resmî İdeoloji Dışı Bir İnceleme*, Ankara, 1990, s. 190.

²⁷⁴ Atatürk, “age.”, s. 366.

ve beraberliğin kaynağı olan dini inançlar yerine, ulusal birlik ve beraberlik bilincine dönüşmesi, ulusun ancak uluslararası düzeyde var olabileceği ilkesinin benimsenmesiyle sağlanabileceğini vurgulamıştır. Nihai olarak da değişen ve gelişen şartlar içerisinde yapılan devrimlerin devamlılığında çıkış kaynağı olarak akıl ve bilimin esas alınmasını miras bırakmıştır. Atatürk, ulusun çağdaş uygarlık seviyesine erişmesini arzu eden ve bunun da yöntem olarak ulus/modern devlet olmaktan geçtiğini gören devlet adamıdır.

Atatürk, entelektüel gelişim açısından pek çok alandan eseri okuma ve inceleme şansı bulmuştur. Savaş cephelerinde dahi elinden kitap düşürmemesiyle bilinen Atatürk'ün, iyi derecede Fransızca bilmesi, yabancı literatürü de okuma fırsatı bulduğunu gösterir. İleride Türk aydınlanmasının ve devriminin fikri temellerinin atıldığı Atatürk'ün özel kitaplığı, Şerafettin Turan'ın saptamasıyla, 4289 bibliyografik künyeden ²⁷⁵ oluşmaktadır. Atatürk'ün okuduğu kitapların oluşturduğu zengin kaynağın dışında, Gürbüz D. Tüfekçi'nin derlediği eserde²⁷⁶, kitap kenarlarına Arap ve Latin harfleriyle aldığı notlar da mevcuttur. Bu notlar, ileride kurulacak olan yeni devletin ideolojik alt yapısını oluşturmuştur. J.J. Rousseau, Stuart Mill, Montesquieu Atatürk'ün siyasal yönetim anlayışının cumhuriyetçi olmasını yakından etkileyen düşün insanları olmuştur.

Atatürk'ün düşünce yapısına etki eden Aydınlanma felsefesi; toplumun kültürünü aklın ve bunun ürünü olan bilimin eleştirisinden geçirerek, yeni, laik bir insanlık kültürü²⁷⁷ kurma yolunda gerçekleşmiştir. Türk çağdaşlaşmasının önündeki engelleri köhneleşmiş geleneksel inanç ve dini bağnazlık olarak gören Atatürk, Cumhuriyetin ilanından laiklik ilkesinin anayasada yer aldığı süre içerisinde, bu konuda yapılan devrimlerle bir nevi Türk Aydınlanmasını sağlamıştır. Atatürk, bilim ve laikliği bireyin ve toplumun önündeki gerici zihniyeti ortadan kaldıran birer anahtar olarak görmekteydi. *“Laiklik bir yandan çağdaşlaşma karşıtı bir din sömürücülüğü ideolojisine, diğer yandan onu dışardan yürütmek isteyen siyasal güçlere karşı ulusal varlığın bağımsızlığı, kişi olarak vatandaş özgürlüğü ilkesine dayanır”*²⁷⁸ diyen Niyazi Berkes laiklik konusunda oluşturduğu bu yaklaşım tarihsel gerçekliğe dayandırmıştır. Atatürk dönemindeki ayaklanmalarda görülen dış güçlerin din kisvesi adı altında taşeron birtakım kişi ve kişilerce cumhuriyet rejimini tehdit etmeye yönelik hareketleri, önemli bir tarihsel

²⁷⁵ Ş. Turan, “age. ”, s. 9.

²⁷⁶ Gürbüz D. Tüfekçi, *Atatürk'ün Okuduğu Kitaplar II Cilt*, İstanbul, 1983.

²⁷⁷ Macit Gökberk, *Aydınlanma Felsefesi Devrimler ve Atatürk*, İstanbul, 1997, s. 51

²⁷⁸ Niyazi Berkes, *Atatürk ve Devrimler*, İstanbul, 1992. s. 167.

sosyolojik olgudur. Dini değerlerin yıpratılmamasının da teminatı olan laiklik ilkesi, Cumhuriyetin varlığı ve devamı açısından Atatürk'ün üzerinde önemle durduğu bir ilke olmuştur. Atatürk, kulluktan yurttaşlığa geçen toplumsal değişimin, devletin gerici kurumlarının ortadan kaldırılmasıyla ve modern laik kurumların kurulmasıyla sağlanacağını ortaya koyan politikaları yürütmüştür.

İdeolojik bağlamda, Atatürk'ün görüş ve düşüncelerini siyasal sistem eksenine oturtmak yanlış olacaktır. Eklektik özelliğiyle Atatürk'ün görüş ve düşünceleri yaşadığı çağın felsefe, bilim ve ideolojilerinden esinlenme olarak da görülebilir. Atatürk'ün görüş ve düşüncelerini somut göstergesi, Altı Ok'tur. Cumhuriyetçilik ilkesi, devletin kuruluş amacı ve yönetim biçimidir. Ulusçuluk ilkesi, yeni devletin birlik ve beraberliğinin esasını oluşturmaktadır. Laiklik ilkesi, gerçekleştirilen devrim hareketleri içerisinde olgunlaştırılarak bilinen halini almıştır. Devletçilik ilkesi, dönemin ekonomik şartları içerisinde gelişerek zamanla karma ekonomik modele dönüşmüştür. Halkçılık ilkesi, sınıf egemenliğine dayanmayan, aksine toplumu eşitlikçi yapıda gören Fransız Devriminden esinlenen bir anlayışla ele alan bir form olarak uygulanmıştır. Ulusal egemenliğin halkın ihtiyaçlarına göre devlet eliyle gerçekleştirilmesi, tam bağımsızlıkçı ve antiemperyalist yaklaşımının eseridir. Devrimcilik ilkesi ise, toplumun geri kalmışlığına yeni devletin belirlediği ihtiyaçlar doğrultusunda geliştirdiği kanun ve uygulamalar şeklinde gerçekleşerek vücut bulmuştur.

Atatürk'ün görüş ve düşüncelerinin birer uygulaması olan Altı Ok, kendine özgü bir ideoloji olarak da kabul edilebilir. Başka bir deyişle, belirli bir felsefe ve dünya görüşünden hareketle başlatılan Cumhuriyet devrimleri, çerçevesi daha önceden belirlenmiş bir siyasal sistem değildir. Aksine Atatürk'ün pek çok söylevinde ifade ettiği gibi, özünü ulusun ihtiyaçlarından, modern dünyanın gerçeklerine uygun, bilimsel esaslarla değişime ve gelişime açık bir sistemdir. Atatürk'ün yeni devletin ideolojisini belirlemede çizdiği yola da değişik adlandırmalar da bulunulmuştur. Kemalizm, Atatürkçülük ve Atatürkçü Düşünce Sistemi, Atatürk'ün görüş ve düşüncelerini sistematize edilmesinde kullanılan siyasal adlandırmalar olarak Türk siyasetine yerleşmiştir.

1.7. Ulus Devletin Doktriner Söylemi: Türk Tarih Tezi

Yeni devlet, tüm yurttaşlarını Türk kimliği etrafında, ulusal değerler doğrultusunda birleştirmek amacındaydı. Kültür ve eğitim alanında yapılan devrimler, kurumsal olduğu kadar toplumsal amaçlıydı. Kültür ve eğitim alanının önemli bir parçasını oluşturan toplumsal tarih, toplum hafızasını ve kimliğini şekillendiren önemli bir ideolojik aygıttır. Bu çerçevede 1923-1930 yılları arasında yapılan tarih çalışmaları ve eğitimi, hanedan tarihinden arındırılmış, dini olmaktan çok ulusal ve cumhuriyetçi biçimde gelişti. 1930 sonrasında, Atatürk'ün önderlik ettiği, Türk Tarih Kurumu kurumsal çalışmalarıyla ulus devletin doktriner söylemi olan Türk Tarih Tez'ini geliştirdi.

Atatürk'ün öteden beri tarihe ilgisi olmasından dolayı yerli ve yabancı literatürde pek çok eseri inceliyordu. Atatürk, yerli eserlerde Türk tarihinin genel olarak Osmanlı tarihi ekseninde anlatıldığı, yabancı eserlerde de Türk tarihine pek yer verilmediği gibi Türklerin sarı ırktan olup ikinci sınıf bir ulus olduğu yaklaşımlarını tespit etmesi üzerine, tarih çalışmalarına hız verilmesini istemişti. Afet İnan hatıralarında bu durumu: “1930 yılı, yeni kitapların getirilmesiyle ve etrafındaki devlet ve bilim adamlarının da Türk tarihi üzerine ilgisini çekmek suretiyle geniş bir tarih araştırmaları devri açılmıştır. Atatürk, Türk tarihine ait konuları bizzat okuyor ve etrafındakilere görevler veriyordu”²⁷⁹ diyerek anlatmıştır.

Tarih çalışmalarının ilk ürünü olan *Türk Tarihinin Ana Hatları*²⁸⁰ adlı eser, 1930 yılında 100 adet olarak basıldı. Eser, Türk Ocağı Türk Tarihi Heyeti üyelerinden Afet İnan, Mehmet Tevfik Bıyıklıoğlu, Samih Rifat, Yusuf Akçura, Dr. Reşit Galip, Hasan Cemil Çambel, Sadri Maksudi Arsal, Şemsettin Günaltay, Vasıf Çınar, Yusuf Ziya Özer tarafından hazırlanmıştı. Eseri hazırlayan komisyon, “*Bu kitap Niçin Yazıldı*” başlıklı bölümde şu çarpıcı yaklaşımla konuyu açıklıyorlardı: “*Türk milleti için millî bir tarih yazmak ihtiyacı önünde atılmış ilk adımdır*”²⁸¹. Diğer taraftan Atatürk, bu kitabın birçok yerlerini beğenmedi²⁸². Yeni çalışmalar için dönemin önemli bilim insanlarını teşvik ve motive etti.

²⁷⁹ A. İnan, “age.,” s. 257.

²⁸⁰ Türk Ocağı Türk Tarihi Heyeti, *Türk Tarihinin Ana Hatları*, İstanbul, 1930.

²⁸¹ Türk Ocağı Türk Tarihi Heyeti, “age.,” s. 1.

²⁸² Enver Ziya Karal, “Atatürk'ün Türk Tarih Tezi”, *Atatürkçülük (İkinci Kitap) Atatürk ve Atatürkçülüğe İlişkin Makaleler*, İstanbul, 2001, s. 161.

Atatürk yaptığı incelemeler, çevresindeki bilim insanları, dönemin aydınları ile yaptığı görüşmeler sonucunda Türk Tarihi Tezini birtakım esaslara dayandırmaktaydı. Atatürk'ün tarih tezlerinin esasları şunlardı:

1. Medeniyetin çıkış yeri ve beşiği Orta Asya'dır.
2. Brakisefal ve beyaz ırkın ilk yurdu Orta Asya'dır.
3. Türkler brakisefal ve beyaz ırktan olup, Anayurtları Orta Asya'dır.
4. İlk medeniyetin yaratıcısı Türkler'dir.
5. Tarih öncesi devirlerde Orta Asya'da meydana gelen büyük ve uzun kuraklık yüzünden bu medeniyet dağılmış ve sahibi olan Türkler de Hint'e, Çin'e, Mezopotamya'ya, Anadolu'ya, Kafkasya'ya ve dünyanın diğer yerlerine göç etmişlerdir. Bu göç sırasında gittikleri yerlere medeniyetlerini götürmüş ve oradaki topluma öğretmişlerdir. Böylece medeniyet, Türkler tarafından dünyaya yayılmıştır.
6. Anadolu'nun ilk yerli halkı olan Hititler, Orta Asya'dan gelmiş Türklerin atalarıdır²⁸³.

Etenine Copeaux'nin Türk Tarih Tezinin geliştirilmesine ihtiyaç duyulmasında geliştirdiği bir yaklaşım olan; *“Balkan Savaşları sonunda, Türkler Avrupa'nın nerdeyse tamamen dışına atıldıkları sırada, Anadolu'daki varlıklarının meşruluğu bile tartışma konusu yapılmış ve geldikleri yere, Orta Asya'ya sürülmelerini isteyen sesler”*²⁸⁴, olduğu tezine bir anti tez maiyetinde geliştirildiği söylenebilir. Doğu'da Ermeni, Batı Anadolu'da Rumların Anadolu'ya hâkim uluslar söylemine karşılık Anadolu'nun Türk Yurdu olarak vurgulanması, Batı kamuoyuna duyurulması, Türk Tarih Tezini etkileyen dış faktörler olarak sıralanabilir.

Türk tarihinin araştırılması, incelenmesi, oluşturulacak yeni eserlerle Türk ulusuna rehberlik yapacak çalışmaların yapılması, tarih biliminin yanı sıra devletin ideolojik gelişimi için de gerekli hale gelmişti. 28 Nisan 1930 tarihinde, Atatürk'ün de bizzat katıldığı Türk Ocakları'nın VI. Kurultayı'nın son oturumunda, Afet İnan tarafından 40 imzalı bir önerge Türk tarihi ve medeniyetinin incelenmesi ve sürekli bir kurul oluşturulmasına dair teklif verildi. Bunun üzerine, aynı gün Kurultay'da yapılan görüşme

²⁸³ Cemal Safi, “Türk Tarih Tezi Amacı, Uygulanışı ve Sonuçları”, *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2005-2/11, Bolu, 2005, s. 16.

²⁸⁴ Etenine Copeaux, *Tarih Ders Kitaplarında (1931-1993) Türk Tarih Tezinden Türk-İslam Sentezine*, İstanbul, 2000, s. 15.

sonucunda, Türk Ocakları Kanunu'na, 84. madde olarak, “Merkez Heyeti, Türk tarih ve medeniyetini ilmî surette tetkik ve tettebbu eylemek vazifesiyle mükellef olmak üzere bir Türk Tarih heyeti teşkil eder.” şeklinde bir madde eklenmiştir. Bu karar çerçevesinde, 16 üyeden oluşan bir “Türk Tarihi Tetkik Heyeti”²⁸⁵ oluşturuldu. Türkçe'nin arılaştırılması sonucunda Türk Tarihi Tetkik Heyeti'nin adı Türk Tarih Kurumu olarak değişecek ve Türk Tarih Tezinin oluşturulmasını misyon edinecekti. Atatürk, Hasan Cemil Çambel'in deyiimiyle Türk Tarih Kurumuna iş kanunu olarak şu düsturu verdi: “*Tarih yazmak, tarih yapmak kadar mühimdir. Yazan yapan sadık kalmazsa değişmeyen hakikat, insanı şaşırtacak bir mahiyet alır*”²⁸⁶.

Türk Tarih Tezinin içeriğinin oluşturulması kadar kitleselleşebilmesi de önemliydi. Ders kitapları, yeni devletin Türk ulusal kimliğini yeniden inşa etmek üzere hazırlanmıştı. Liseler için hazırlanan ilk resmî tarih ders kitapları, 4 cilt halinde 1932 yılında yayınlandı. Bu kitapların ana esin kaynağı, 1929-30 yıllarında yazılmış olan, *Türk Tarihinin Ana Hatları* adlı çalışma idi²⁸⁷. *Tarih I*²⁸⁸, tarih öncesi çağlar ve ilk medeniyetleri ele almaktaydı. *Tarih II*²⁸⁹, Orta çağ devirlerine ait Asya ve Avrupa devletler tarihinin yanında Müslüman Türk Devletleri ve Selçuklular tarihini işlemektedir. *Tarih III*²⁹⁰, Osmanlı Devleti'ni ele alan konular bulunmaktaydı. *Tarih IV*²⁹¹, iki kısımdan ve son derece ayrıntılı şekilde oluşmaktaydı. “Birinci Kısım Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu”, “İkinci Kısım İstiklal Harbinden Sonra İnkılap ve Islahat Safhaları” olarak kitap tamamlanmıştı. *Tarih III* adlı eserin, Osmanlı Tarihi devri konularını alması itibarıyla, diğer kitaplara oranla sayfa sayısının (312 sayfa) azlığı dikkat çekicidir.

Türk Tarih Kongresi, Türk Tarih Tezinin oluşturulmasında ikinci aşamayı oluşturmuyordu. 2-11 Temmuz 1932 tarihinde Ankara'da toplanan Birinci Türk Tarih Kongresi²⁹², geniş bir katılımcı listesine sahipti. Katılanların 198'i lise ve ortaokul öğretmenleri, 18'i üniversite profesörleri ya da asistanlar, çoğu meclis üyesi olan 25'i de

²⁸⁵ Türk Tarih Kurumu tarihçesi, <https://www.ttk.gov.tr/genel/tarihce/>, Erişim Tarihi: 09.12.2020.

²⁸⁶ Hasan Cemil Çambel, “Atatürk ve Tarih”, *Belleten*, III/10, 1 Nisan 1939, s. 272.

²⁸⁷ Büşra Ersanlı, *İktidar ve Tarih Türkiye'de “Resmî Tarih” Tezinin Oluşumu (1929-1937)*, İstanbul, 2018, s. 126.

²⁸⁸ Türk Tarih Tetkik Cemiyeti, *Tarih I Kemalist Eğitimin Tarih Dersleri (1931-1941)*, İstanbul, 2000.

²⁸⁹ Türk Tarih Tetkik Cemiyeti, *Tarih II Orta Zamanlar*, İstanbul, 1931.

²⁹⁰ Türk Tarih Tetkik Cemiyeti, *Tarih III Yeni ve Yakın Zamanlarda Osmanlı-Türk Tarihi*, İstanbul, 1931.

²⁹¹ Türk Tarih Tetkik Cemiyeti, *Tarih IV Türkiye Cumhuriyeti*, İstanbul, 1931.

²⁹² Kenan Pala, *Atatürk Dönemi Türk Tarih Kongreleri*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Samsun, 2008, s. 9.

Türk Tarih Kurumu üyesiydi. Bunlardan sadece 33'ü aktif olarak tartışmalara katılmışlardır, diğerleri ise dinleyici olarak izlemişlerdir²⁹³. 1932 Kongresi, aslında Atatürk'ün yakın çevresinde oluşturulan tarih anlayışının, Türkiye'de tarih eğitimi veren geniş bir öğretmen kitlesine benimsetilmesi amacıyla düzenlenmişti²⁹⁴. Birinci Türk Tarih Kongresi'nin tartışmaları dört ana konu etrafında toplanmıştır:

1-Tarih öncesi ve tarih dönemlerine ait kaynakların kullanımı meselesi.

2-Türk dilleri üzerine tartışma.

3-Orta Asya'dan geniş çaplı bir göçe yol açan coğrafi ve doğal değişikliklerin tartışılması.

4-Aynı yıl basılan ders kitapları üzerine tartışma²⁹⁵.

Birinci Türk Tarih Kongresi, Orta Asya ile Anadolu arasında tarihsel bağ dokusu kurma, Türklerin medeni bir ulus olduğunun yanında, yapılan göçler neticesinde bulundukları bölgeye de medeniyet aşılamları üzerinde yoğunlaşmıştır. Antropolojik çalışmalara başvurulma konusunda Pittard'ın tezlerinden yararlanıldığı gibi, Şevket Aziz'in "*Türk Antropolojisi*" adlı çalışması da dikkat çekicidir. Antropolojinin yanında coğrafya biliminden yararlanarak geliştirilen yaklaşımlar da öne çıkmıştır. Dr. Reşit Galip, Sadri Maksudi'nin kuraklık ve göç temasına bağlı olarak, Türklerin göç etmeye alışkın, bunun yanında gittikleri yerlerde de devlet kurabilme potansiyelini ortaya koyan bildirileri olmuştur. Afet İnan, o dönemde öğretmen olmasına rağmen, sunduğu bildiri ve Atatürk'ün teşvik ve talimatıyla başlayacağı akademik eğitimleri sonrası, Türk Tarih Tezinin önemli savunucularından biri olacaktı. Afet İnan'ın Eugene Pittard'ın danışmanlığında yaptığı doktora çalışması²⁹⁶ bu bağlamda önemlidir.

Türk Tarih Kurumu, çalışmalarını yayımlayacağı bir yayına ihtiyaç duymaktaydı. 1 Ocak 1937 tarihinde, dört ayda bir yayımlanmak üzere Atatürk'ün ismini verdiği, *Belleten*²⁹⁷ adlı dergi çıkmaya başlamıştı. Dergi, başta Türk Tarih Tezi olmak üzere

²⁹³ B. Ersanlı, "age.", s. 139.

²⁹⁴ Zafer Toprak, *Darwin'den Dersim'e Cumhuriyet ve Antropoloji*, İstanbul, 2012, s. 150.

²⁹⁵ Arzu Yüzer, *Atatürk Döneminde Türk Tarih Kurumu Tarafından Yapılan Çalışmalar (1931-1938)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), T.C. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul, 2006, s. 83.

²⁹⁶ Bkz. Afet İnan, *Türk Halkının Antropolojik Karakterleri ve Türkiye Tarihi Türk Irkının Vatanı Anadolu (64000 kişi üzerinde anket)*, Ankara, 1947.

²⁹⁷ Uluğ İğdemir, "Atatürk ve Belleten", *Belleten*, III/10, 1 Nisan 1939, s. 355-356.

yapılan çalışmaları yayımlamak üzere çıkarılıyordu. Türk Tarih Kurumu, Türk Tarih Tezi üzerine geliştirilen çalışmaları bilim çevrelerine duyurmak için ikinci kez kongre yapmaya karar verdi.

İkinci Türk Tarih Kongresi, 20-25 Eylül 1937'de İstanbul'da gerçekleştirildi. İkinci kongre, yabancı katılımcı sayısının yüksek olduğu bir kongre olmuştu. Türk Tarih Kurumu Başkanı Hasan Cemil Çambel, açılış konuşmasında: “*Araştırmalarında, tezlerini isbat için arkeoloji ve antropoloji gibi müsbet ilim buluşlarına ve bunlarla beraber türk lengüistiğine dayanır. Hurafeler, dini ve siyasi incizaplara yazılmış eserler, indi mülahazalar ve mütalealar, Türk Tarih Kurumu için kıymet almaktan uzak tutulur*”²⁹⁸ demiştir. Kongre bildirileri ve makaleler incelendiğinde, tarih çalışmalarının arkeoloji, antropoloji ve filoloji bilim dallarının desteklediği bilgi ve bulgularla beslendiği görülmekteydi. Bilimsel çalışmalardan beslenmek, ulus devletin dayandığı pozitivist felsefe, seküler düşünce biçiminin gelişimine örneklik teşkil etmesi açısından önemlidir.

Şemsettin Günaltay kongrede yayımladığı makalesinde Türk Tarih Tezini şu esaslara dayandırıyor:

1. Orta Asya'nın kurulması meselesi
2. Türkistan en eski kültür merkezi ve Türklerin Anayurdudur.
3. Brakisefal ırkın ana yurdu Orta Asya'dır.
4. Türkler beyaz ırktandır, Anayurtları Moğolistan değil Türkistan'dır²⁹⁹.

İlk kongrede, Orta Asya ve Anadolu'nun görece eşit ağırlıkta kıymetlendirilmesine rağmen, ikinci kongrede ağırlığın tamamen Anadolu'ya kaydığı gözlenmektedir. Tarihi zaman olarak hala tarih öncesi ve tarihi dönemlerin ilk zamanları ağırlığı teşkil etmektedir³⁰⁰. Tabii bu yaklaşımın geliştirilmesinde, Anadolu'da Türk tarihine ilişkin dayanak geliştirmesi amaçlandığı düşünülmektedir. Genel olarak Türk tarihinin İslam ile ilişkilendirilmesi ve Osmanlı üzerinden kurgulanan tarih anlatısı yerine gerek Orta Asya gerekse de Anadolu üzerinden yeni bir tarih anlatısı, Türk Tarih Tezinin

²⁹⁸ Hasan Cemil Çambel, *Türk Tarih Kongresi Açılış Konuşması*, <https://drive.google.com/file/d/0B7liBn5XLsAfeVZFNGk1eGE3N1U/view>, Erişim Tarihi:10.12.2020.

²⁹⁹ Şemsettin Günaltay, “Türk Tarih Tezi Hakkındaki İnikatların Mahiyeti ve Tezin Kat'i Zaferi”, *Belleken*, II/7-8, Temmuz- Teşrin 1938, s. 337-365.

³⁰⁰ Celal Metin, *Türk Tarih Tezi ve Tarih Ders Kitaplarında Türkiye Cumhuriyeti Tarihi (1923-1960)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Ankara, 1998, s. 55.

temel dayanağıydı. Yeni devletin ulus/modern devlet ideolojisi içinde dini retorikten uzak, Türk tarihinin Osmanlı tarihi dışında da olabileceğini ispat etme yükümlülüğü, Türk Tarih Tezini şekillendirmekteydi.

Türk Tarih Tezinin geliştirilmesinin bir aracı da 1933 yılında yapılan üniversite reformudur. Bu reformla 240 öğretim üyesinden 157'sinin görevine son verildi. Uzaklaştırılanların yerine Almanya'dan kaçan göçmen Alman profesörler getirildi³⁰¹. Alman bilim insanlarının gelmesiyle üniversitede pek çok kürsü kuruldu. Darülfünun' un eğitim anlayışı yerine, üniversal düzeyde eğitim öğretim yapılmasının yolu açılmıştı. Başkentte bilim çalışmaları için, Ankara Dil Tarih-Coğrafya Fakültesi, 14 Haziran 1935'te 2795 numaralı kanun ile³⁰² açıldı. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Türk Tarih Tezinin gelişimine kaynaklık edecek ikinci üniversite kurumu olması açısından önemlidir. Türk Tarih Tezinin geliştirilmesine kaynaklık edecek bilimsel çalışmalar artık üniversiteler düzeyinde de sağlanmıştı.

Yeni devlet, ideolojik olarak Türk Tarih Tezini geliştirerek, iki temel amaca hizmet etmiştir. Birincisi, özellikle Batı dünyasına Türklerin uygar bir ulus olarak bulundukları kültür ve medeniyeti geliştiren, devlet kurma geleneği olan bir ulus olduğunu kanıtlamaktır. İkincisi ise, Türk toplumuna resmi ortak bellek oluşturmak suretiyle, dini değerlerin yanında Türk ulusal kimliğini olgunlaştırmayı amaçlamıştır.

1.8. Ulus Devletin Dili: Güneş Dil Teorisi Bağlamında Ulusçuluk

Dil, belirli bir coğrafyada toplumun öteden beri kullandığı, kendi ahengi içinde değişim gösteren, aynı zamanda din, siyaset vb. kurumlarının etkileşiminde farklılaşan bir iletişim aracıdır. Dil, tarihsel süreklilik bağlamında değerlendirilmesi gereken ve yaşayan bir varlıktır. Atatürk dönemi siyasi pratiklerin düşünce sistemi olarak belirlediği, ulus devlet teorisinin uluslaşma sürecini bütünleyen atılımlardan biri de dil çalışmalarıdır. Ulusçuluğu, ırkçı bir temele oturtmak yerine kültür birliği ekseninde geliştiren yeni devlet için; Türk dilinin arılaştırılması, zenginleştirilmesi ve modern dünya dilleri arasında yer alması ulus/modern devletin gereği idi.

³⁰¹ B. Ersanlı, "age.", s. 197.

³⁰² Afet İnan, "Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesinin Kuruluş Hazırlıkları Üzerine", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 0/1, Ankara, Ocak 1957, s. 1.

Cumhuriyet rejiminin, siyasi ve hukuki olarak gelişmesinin yanında kültür alanında yapılacak değişimlerle güç kazanacağı muhakkaktı. Toplumun, ulusal kimlik kazanmasında dilin belirleyici role sahip olduğu gerçeği ile Türk dili çalışmalarına ağırlık verildi. Cumhuriyet'i yekpare çağdaşlaşma faaliyeti olarak gören Atatürk, Türk dilini ulusal servet olarak görüyor ve bu konuya bizzat kendisi yoğunlaşıyordu. Bedia Akarsu, Atatürk'ün öncülüğünde yapılan dil çalışmalarını iki temel amaca dayandırmıştır: “1. *Türk dilinin incelenmesi, kaynaklara inilerek araştırmalar yapılması*, 2. *Türk dilinin “yabancı diller boyunduruğundan kurtarılması”, halkın konuşma dili ile yazı dili arasında bir uyum sağlanması, öz Türkçe bir kültür dilinin yaratılması*”³⁰³. Atatürk ile başlayan dil çalışmaları, kurumsal olarak Türk Dil Kurumu aracılığıyla yürütülmüştür.

Dil konusunda ilk kurumsal faaliyetlerin nüvesini oluşturan, 1926'da kurulan Dil Heyeti adıyla anılan bir Dil Kurulu'nun oluşturulmasıdır³⁰⁴. Dil Heyeti'nin istenilen çalışmaları yapamaması üzerine, 23 Mayıs 1928 tarihinde, Bakanlar Kurulu kararı ile bir heyetin³⁰⁵ kurulmasına karar verildi. Falih Rıfkı Atay, Fazıl Ahmed Aykaç, Ruşen Eşref Ünaydın, Hulusi Özdem, Ahmed Cevad Emre, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Mehmet Emin Erişirgil, İhsan Sungu ve İbrahim Grantay'dan oluşacak bir “Dil Encümeni”³⁰⁶ kuruldu.

Kurul, Dolmabahçe Sarayı'nda Atatürk'ün de katıldığı çalışmalarına “elifba” (abece) ve “gramer” diye iki kolda³⁰⁷ çalışmaya başladı. Atatürk, çeşitli yurt gezilerinde Dil Encümeni'nin üzerinde çalıştığı Latin Harflerini, yurttışlara tanıtmaya çalışmaları bulundu. Yeni harflerin toplumdaki yansımaları olumlu gören Gazi Mustafa Kemal, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin III. seçim döneminin II. toplantı yılının I. oturumu³⁰⁸ olan 1 Kasım 1928 tarihinde, 1353 sayılı “Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki Hakkındaki Kanun'un”³⁰⁹ yasalaşmasıyla, Latin harflerinin kabulüyle dil devriminin de önü açılmış oldu. Millet Mekteplerinin açılmasıyla okuma yazma seferberliği de başlatılmıştı.

³⁰³ Bedia Akarsu, *Atatürk Devrimi ve Temelleri*, İstanbul, 2003, s. 179.

³⁰⁴ Şerafettin Turan, *Atatürk ve Ulusal Dil*, İstanbul, 1998, s. 31.

³⁰⁵ Seda Bayındır Uluskan, *Atatürk'ün Sosyal ve Kültürel Politikaları*, Ankara, 2010, s. 194.

³⁰⁶ Ağah Sırrı Levend, *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri*, Ankara, 1960, s. 401.

³⁰⁷ Şerafettin Turan, “Cumhuriyet Kavramının ve Ulus –Devlet Anlayışının Pekişmesinde Dil ve Tarih Çalışmalarının Önemi”, *Cumhuriyet Kazanımları*, Ankara, 2014, s. 42.

³⁰⁸ A. S. Levend, “age.”, s. 403.

³⁰⁹ Düstur: Tertip: 3. Cilt: *Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki Hakkında Kanun*, Numarası: 1353 Kabul Tarihi: 1/11/1928 Yayımlandığı Tarih: 3/11/1928 Sayı: 1030, s. 3.

Sadri Maksudi Arsal, 1930'da yazdığı “*Türk Dili İçin*” adlı yapıtında bir Dil Akademiyası kurulmasını savunmuş ve Dil Heyeti’nin akademi düzeyine çıkartılmasını dilemişti. Atatürk, yazarın ricası üzerine kitaba kendi el yazısıyla yazdığı sunuşta, Türkçeye ve dil çalışmalarına ilişkin şu açıklamalarda bulunmuştu³¹⁰: “*Milli his ile dil arasındaki bağ çok kuvvetlidir. Dilin milli ve zengin olması milli hissin inkişafında başlıca etkindir. Türk dili dillerin en zenginlerindendir. Yeter ki dil şuurla işlensin. Ülkesini, yüksek istiklalini korumasını bilen Türk milleti, dilini de yabancı diller boyunduruğundan kurtarmalıdır*”³¹¹. Arap ve Fars etkisindeki Türk dilinin sadeleşmesi ve kendi özgün formunu bulmasıyla dilin ulusal nitelik kazanması, yurttaşlardaki ulusal bağlılığı arttıracığına inanan Atatürk, Türk dilinin incelenmesini ve hak ettiği değere çıkarılmasını arzu ediyordu.

Maarif Vekâlet’inde harf devrimini hazırlamak için kurulan Dil Encümeni, bu derece geniş bir işi başaramazdı. Daha esaslı bir kuruma ihtiyaç vardı. Atatürk’ün direktifi ile Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti’ne eş olarak, 12 Temmuz 1932’de Türk Dili Tetkik Cemiyeti kuruldu³¹².

26 Eylül-6 Ekim 1932 tarihleri arasında toplanmış olan 1. Türk Dil Kurultayı’ndan sonra, Türk dil alanındaki çalışmaları yönlendirecek bir ana program hazırlanmıştır. Yönetim Kurulu, 17 Ekim 1932 tarihli bildirisinde, yapılacak işlerle ilgili ilkeleri ana program niteliğindeki iki maddede toplamıştır:

1. Türk Dilini kültürümüzün eksiksiz ifade vasıtası haline getirmek; Türkçeyi muasır medeniyetin önümüze koyduğu bütün ihtiyaçları karşılayabilecek bir mükemmeliyete erdirmek.

2. Yazı dilinden Türkçeye yabancı kalmış unsurları atmak, halkçı bir idarenin istediği şekilde halk ile münevver arasında birbirinden mahiyetçe ayrı iki dil varlığını ortadan kaldırmak ve temel unsurları öz Türkçe olan milli bir dil yaratmak³¹³.

Türk Dili Tetkik Cemiyeti’nin, kurultay sonrasında gerçekleştirdiği dil çalışmaları şunlar olmuştur:

³¹⁰ Ş. Turan, “age.” s. 48.

³¹¹ Atatürkçülük (Birinci Kitap) Atatürk’ün Görüş ve Direktifleri, İstanbul, 2001, s. 362.

³¹² A. S. Levend, “age.”, s. 408-409.

³¹³ Atatürk, Atatürk’ün “Dil Yazıları” I (Sözlük Çalışmaları), Ankara, 2011, s. 5-6.

a) 1933 yılının ilk ayında başlayan halk ağzından söz derleme işi için, Kurultay’a kadar Ankara’da biriken fiş sayısı 130.000’e ulaşmıştır.

b) 12 Mart 1933 tarihinde başlayan yabancı kelimelere karşılık bulma işi, ilan edilen 1382 Arapça ve Farsça kelimeye gelen karşılıklardan 1100 tanesi anket komisyonunca seçilmiş, bunlardan da 640 tanesi merkezce kabul edilmiştir.

c) Çeşitli kaynakların taranmasıyla elde edilen 125.000’den fazla fişten 7572 tanesi için Osmanlıcadan Türkçeye Söz Karşılıkları Tarama Dergisi, birinci cildi meydana getirilmiştir³¹⁴.

Cumhuriyet, dil devrimini yaparken gücünü halktan alan bir yaklaşım içinde çalışmalarda bulunuyordu. Dilde öze dönüş hareketi, halkçılık anlayışı içinde devletin halka verdiği değeri gösteren bir uygulamaydı.

I. Türk Dili Kurultayı’nın açılış günü olan 26 Eylül tarihi, 1933 yılından itibaren “Dil Bayramı” olarak kutlanmaya başlandı. Dil alanında farkındalık oluşturmak, başta okullar ve basın üzerinden dil konusunda bilinç oluşturmak amacıyla kutlanmaya başlanan Dil Bayramı, Türk Dili Tetkik Cemiyeti’nin yaptığı çalışmaları tanıtıyordu. 26 Eylül 1933 tarihli *Cumhuriyet Gazetesi*’nin üçüncü sayfasında yer alan “*Türkdili bayramı*” başlıklı haber, “*Bugün ilk Dil bayramıdır, cemiyet bu münasebetle geçen bir yıl içinde neler yapıldığını anlatıyor*”³¹⁵ şeklinde çıkararak Dil Bayramı basında da yer bulmaya başlamıştı.

Türk Dil Kurumu Başkanlığı görevini de yürütmüş olan Şerafettin Turan’a göre: “*Türkçeyi ulusal dil durumuna getirmeye yönelik Dil Devrimi, düşünülmesi, hazırlanması ve uygulanması açısından tümüyle ulusçuluk ilkesinin en belirgin bir uygulamasını göstermektedir. Bunların dışında, Dil Devrimi’nin bilim dilinin Türkçeleşmesine, ibadet dilinde Türkçeye ağırlık verilmesine çalışması ve Arapça ’ya kutsallık tahtından indirmesi yönünden laiklik ilkesinin yerleşmesi*”³¹⁶ olarak değerlendirmektedir. Yeni devletin ideolojik duruşunun dil alanındaki uygulamalarına Kur-anı Kerim’in Türkçeye çevrilmesi, ezanın Türkçe okunması, resmi yazı dili ve

³¹⁴ Ahmet Haşim Altınışık, *Atatürk-İnönü Dönemi Kültür Politikaları Temelinde Türk Tarih ve Türk Dil Kurumu*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), T.C. Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Kırşehir, 2011, s. 259.

³¹⁵ “Türkdili bayramı”, *Cumhuriyet*, 26 Eylül 1933, s. 3.

³¹⁶ Ş. Turan, *Atatürk ve Ulusal Dil*, s. 57.

eğitimde dilin ulusal karakter kazandırılması ulus devletin, toplumun gündelik yaşamına değen tarafı olmuştur.

İkinci Türk Dil Kurultayı 18-28 Ağustos 1934 tarihleri arasında, yine Dolmabahçe Sarayı'nda toplanmıştır³¹⁷. Kurultay'da Cemiyetin adı, Türk Dili Araştırma Kurumu³¹⁸ olmuştur. Kurultay'da, “Osmanlıcadan Türkçeye Söz Karşılıkları Tarama Dergisi” merkezli gelişmeler, Türkçede kullanılan Arapça ve Farsça kökenli sözcüklere Türkçe karşılık bulunması için Türkiye Türkçesinden başka Çağatay, Kıpçak ve Altay kollarından da kelime alınması kararlaştırıldı³¹⁹. Bu yeni bulunan kelimeleri kullanıma sokma görevini ise öncelikle bu hareketin fikir mimarı Atatürk üstlenir³²⁰.

Ulus gazetesinin ana sayfasında yer alan “Gündelik” başlıklı bölümünde zaman zaman dil üzerine yazılar yayımlanıyordu. Yazıların genel olarak, İbrahim Necmi Dilmen³²¹, Falih Rıfkı Atay³²² tarafından kaleme alındığı görülmekteydi. Bu yazılarda; dilimizden atılmak istenen bazı Arapça ve Farsça kelimelerin köken bakımından Türkçe oldukları kanıtlanmaya çalışılıyordu. Her yazıda birkaç kelime üzerinde durulmaktaydı: Millet, devir, zaman, sabah, hadise, mühim, hak, hakikat, sefa, dua, ilahi, Allah, kemal, kuvvet ve ümit gibi³²³. *Ulus* gazetesinin dil araştırmalarına verdiği önemin bir göstergesi olan *Türk Dili Araştırma Kurumu Bildirisi*³²⁴ başlıklı haberin, gazetenin 25 Mart 1935 tarihli sayısının ana sayfasını tamamen kaplaması ve zaman zaman yayımlanan yeni sözcüklere de yer verilmesi dil çalışmalarına verilen önemin kanıtıydı.

Üçüncü Dil Kurultayı'nda Türk Dili Araştırma Kurumu'nun adı Türk Dil Kurumu olmuştur³²⁵. Kurultay, 24-31 Ağustos 1936 tarihleri arasında gerçekleşmiştir. Kurultayı önemli kılan Güneş Dil Teorisinin bilimsel olarak tartışmaya açılmasıdır. Kurultayda sunulan bildirileri üç aşamalı olarak değerlendirmek gerekmektedir. Birinci aşama; Avrupa'da yapılan çalışmaların tanıtılması, eleştirilmesi ve yıpratılması yönünden; İkinci

³¹⁷ Saim Sakaoğlu, “Türk Dili Tetkik Cemiyeti'nin Kuruluşu ve Atatürk”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 39, Ankara, 1991, s. 29.

³¹⁸ Türk Dil Kurumu tarihçesi, <https://www.tdk.gov.tr/tdk/kurumsal/tarihce-2/>, Erişim tarihi: 14.12.2020.

³¹⁹ Nagihan Özdemir, *Atatürk Dönemi Türk Dil Kurultayları ve Türk Dünyası*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), T.C Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Erzurum, 2018, s. 110.

³²⁰ Gökhan Yavuz Demir, “Türk Tarih Tezi ile Türk Dil Tezinin Kavşağında Güneş-Dil Teorisi”, *U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11/19, Bursa, 2010/2, s. 391.

³²¹ “Yazı Dili Hangi Konuşma Dili ile Birleşecek?”, *Ulus*, 27 Aralık 1934, s. 1.

³²² “Özdil”, *Ulus*, 17 Mart 1935, s. 1.

³²³ Nail Tan, *Atatürk ve Türk Dil Kurumu*, Ankara, 2011, s. 78.

³²⁴ “Türk Dili Araştırma Kurumu Bildirisi”, *Ulus*, 25 Mart 1935, s. 1.

³²⁵ Türk Dil Kurumu tarihçesi, <https://www.tdk.gov.tr/tdk/kurumsal/tarihce-2/>, Erişim tarihi: 14.12.2020.

aşama, Güneş Dil Teorisinin tarihi felsefesinin ve etimoloji felsefesinin izahı yönünden, üçüncü aşama ise teorinin uygulanma esaslarını gösteren kelime etimolojileri yönünden³²⁶ açıklanmasını içermektedir.

Şüphesiz, Üçüncü Türk Dil Kurultayı'na damgasını vuran, Dr. Phil H. F. Kvergie'in Atatürk'e gönderdiği, Türk dilinin başka dillerle ilişkisi konusunda yeni bir teoriye zemin hazırlayan, *La Psychologie de quelques elements des langues turques* (Türk Dillerindeki Bazı Ögelerin Psikolojisi) adlı çalışmasından ilhamını alan Güneş Dil Teorisi'dir. Güneş Dil Teorisi'nde iddia edildiği gibi bütün dillerin Türkçeden geldiğine dair bir tez ortaya koymayan, daha ziyade Antropoloji ve Freud'un psikanaliz yöntemlerinden faydalanarak Türkçe'nin başka bazı dillerle akrabalığı olabileceğini ileri sürmüştür³²⁷.

Bu teorinin başlıca önermelerinden biri, Türk dilinin ve ırkının Avrupa dilleri ve uygarlığının kaynağı olarak ele alınmasıydı. Güneş Dil Teorisi'nde ayrıca ilk ses ve kelimelerin başlangıcı olan güneşle bağlantı³²⁸ kurulma yoluna gidilmişti. Türk Dili Araştırma Kurumu genel sekreterlik görevinde bulunan İbrahim Necmi Dilmen, Güneş Dil Teorisinin dayanaklarını açıklarken getirdiği şu yaklaşım önemlidir: “İnsanın ilk önce idrak ve şuur ile “güneş” mefhumunu ifade için çıkardığı iradî ve manalı ses “ağ”dır. Dilin ana kökü de budur”³²⁹. Güneş Dil Teorisi sadece gazetelerde üzerine yazılmış ya da Türk Dil Kurultaylarında tartışılan ve araştırılan bir konu olmanın ötesinde akademik camiada da ders olarak işlenmişti. Abdülkadir İnan, Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde Güneş Dil Teorisi dersini okutmuş, ders notlarını da *Güneş Dil Teorisi Üzerine Ders Notları*³³⁰ ismiyle yayınlamıştır.

İbrahim Necmi Dilmen, 1937'deki II. Türk Tarih Kongresi'nde sunduğu makalesinde, Güneş Dil Teorisine göre ses olaylarını açıklamış ve teorinin oturduğu temel dayanağı şöyle açıklamıştır: “Türk tarih ve dil çalışmalarının birbirine sıkı sıkıya bağlı olan verimlerinde görebiliriz. Türk Tarih Tezi'nin ortaya koyduğu yeni ve büyük ışık, Türk Dil teorisinin de ilham kaynağı olmuştur. Bilmukabele, Türk Dil teorisi de Türk Tarih

³²⁶ M. Emin Yıldızlı, Çetin Pekacar, “Güneş Dil Teorisinin Gelişim Süreci”, IV. Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Sempozyumu 26-28 Nisan 2017, Niğde, s. 486.

³²⁷ Özlem Şendeniz, “Erken Cumhuriyet Dönemi Dil Politikaları Güneş Türk Dil Teorisi'nin Türk Basınında Yansımaları”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi* 10/20, Ankara, Güz 2014, s. 313.

³²⁸ B. Ersanlı, “age.”, s. 207.

³²⁹ Kazım Yetiş, *İbrahim Necmi Dilmen*, Ankara, 1989, s. 83.

³³⁰ Abdülkadir İnan, *Güneş Dil Teorisi Üzerine Ders Notları*, İstanbul, 1936.

Tezi'nin delilleri arasında mühüm bir yer tutmaktadır"³³¹. Türk Tarih Tezi ile Güneş Dil Teorisinin birlikte var olduğunu, ayıramayacağını ortaya koyan değerlendirme, ulusçuluğun dil ve tarih öğretileriyle pekiştirilen bütüncül bir sav olduğunu ortaya koyuyordu.

Yeni devletin ideolojik yaklaşımının bir ürünü olan Güneş Dil Teorisi, dil alanında yapılan devrimci kültür atılımlarından biri olarak toplumun ulusal kimlik olgusunun sağlamlaştırılması için geliştirilmiş bir yaklaşımdır. Teori, dilbilim açısından dönemin bilimsel arayışlarının bir yansıması olarak görülebilir. Güneş Dil Teorisi, Türk Tarih Teziyle birlikte birbirini destekleyen olgusal boyutuyla tarih, coğrafya ve antropoloji disiplinlerinden beslenmiştir. Teorinin geliştirilme evresi ve sonrasında yapılan araştırmalar ve derlemelerle, Cumhuriyet öncesi hak ettiği değeri görmeyen Türkçenin zenginliğinin ortaya çıkarılması amaçlanmış ve günümüz Türkçesine pek çok sözcük kazandırılmıştır. Yapılan araştırma ve derleme faaliyetleri neticesinde halkçılık anlayışı içinde halkın diline devlet kurumsal vasfıyla sahip çıkmıştır. Güneş Dil Teorisi kapsamında yapılan dil çalışmaları neticesinde Arapça ve Farsça sözcüklerin yerine; öz Türkçe sözcük, deyim ve terimlerin geliştirilmesi ulus devletin gelişmekte olan laik yapısına kültürel anlamda güç katmıştır.

³³¹ İbrahim Necmi Dilmen, *Türk Tarih tezinde Güneş-Dil teorisinin yeri ve değeri*, II Türk Tarih Kongresi 20- 25 Eylül 1937, İstanbul, s. 85-98.
<https://drive.google.com/file/d/0B7liBn5XLsAfTHJfUE5IUUnVBdTg/view>, Erişim Tarihi:15.12.2020

İKİNCİ BÖLÜM

YENİ DEVLET İDEOLOJİSİNİN TOPLUMA YANSIMALARI: SEMBOLİZE EDİLEN EKONOMİK KURUMLAR (1923-1938)

*“İstiklal-i tam için şu iki düstur var: Hâkimiyeti-i Milliye, hâkimiyeti iktisadiye ile tarsin edilmelidir”*³³². M. Kemal Paşa

2.1. Yeni Devletin Ekonomi Politikası

Ulusal bağımsızlığın ekonomik bağımsızlıktan geçtiği gerçeği ile hareket edilen Lozan antlaşması sürecinde; kapitülasyonlar, gümrük vergileri meselesi, Osmanlı borçlarının yapılandırılması konuları önemli yer tutmuş ve bu konularda tavizsiz bir tutum sergilenmesi sonucu elde edilen kazanımlarla yeni devlet kurulmuştu. Cumhuriyet sonrası ekonomi yönetimini, nüfusun yetersizliğinden kaynaklı üretim azalması, topraksız köylüler, ilkel tarım uygulamalarına bağlı düşük verimlilik ve yok denecek kadar az olan sanayi gibi önemli sorunlar bekliyordu.

Banka-finance sektörü, demiryolları, liman işletmeleri, su ve gaz işletme dağıtımı, nehir taşımacılığı vb. diğer sektörler stratejik açıdan kilit olmanın yanında üretim-dağıtım yönüyle ekonominin sacayaklarını oluşturan önemli hizmet kollarıydı. Ancak bu sektörlerin azınlıklarla ortaklık yapan yabancı sermaye gruplarının veya direkt yabancı sermayenin tekelinde olması, Türk ekonomisinin açmazlarını oluşturunuyordu. Nihai olarak 25 Mayıs 1954’e³³³ kadar süren Osmanlı borçlarının ödenmesi sorunu, yeni devletin kuruluş döneminin en can alıcı ekonomik sorunu idi.

Yeni devletin ekonomi siyasetinin yönünü belirleyen ekonomik sorunlara karşı geliştirilen temel tez ise, ulusal ekonomi yaratma ve korumacı ekonomik büyüme şeklinde oldu. Bu yaklaşımın altında yatan ihtiyatlı ekonomi politikasında izlenen yol, sıkı para politikası, ihracatı arttırma ve dış borç açığı vermeme üzerine kurulmuştu. Ekonomi siyasetinde izlenen bu genel tutum, yakın tarihte Osmanlı’nın dışa bağımlılığı sonucunda ülkenin ekonomi-politikasının tıkanma noktasına gelmesi ve yeni devletin

³³² Afet İnan, *İzmir İktisat Kongresi 17 Şubat- 4 Mart 1923*, Ankara, 1989, s. 64.

³³³ Hüseyin Yücel, *Cumhuriyet Ekonomisinin Kuruluşu ve Gelişimi*, Ankara, 2017, s. 70.

İttihat ve Terakki döneminde uygulamaya başladığı “*kendi kendine yetme*” ekonomisinin bir sonucudur.

Ulusal ekonomi siyasetinin miladı İzmir İktisat Kongresi ile başlatılabilir. İzmir İktisat Kongresi ile başlayan Cumhuriyetin ekonomik programı, Atatürk döneminde iki ana döneme ayrılabilir. 1923-1930 dönemi, görece liberal ekonomik politikanın uygulamaya konduğu ve kısıtlı sermaye gruplarının girişimlerinin desteklendiği dönemi kapsar. İkinci dönem ise, yeni devletin tasarrufundan çok finans çevrelerinin “Kara Perşembe” diye tabir ettiği, Amerikan borsasının çökmesiyle başlayan Dünya Ekonomik Buhranından sonra geliştirilen devletçi ekonomi politikaların uygulandığı dönemi kapsar. Bu politikaların ideolojik boyutu devletçilik ve halkçılık ilkelerinde aranmalıdır. 1934 sonrası Türk ekonomisinin büyüme gösterdiği yıllar, planlı ekonomi modelinin uygulandığı ve kazandırılan yatırımlar sayesinde gerçekleşmiştir.

Ekonomi politikaları ve programlarının yanı sıra sermaye yapısının, girişimlerin, büyük yatırımların devlet eliyle gerçekleşmesi veya ulusal olması konusunda yeni devletin hassasiyeti görülmekteydi. Değişen nüfus yapısı da bunu destekler hale gelmişti. Gayrimüslimlerin toplam nüfus içindeki payı, 1913 yılında yaklaşık yüzde 20 iken, 1927 tarihinde yapılan Cumhuriyet’in ilk nüfus sayımında yüzde 2 dolaylarına³³⁴ inmesi, toplumun ulus açısından homojen hale gelmesini sağlamıştı. Sermayeyi Türkleştirmek için Müslüman-Türk unsurun himayesi³³⁵ açısından İzmir İktisat Kongresinde “misak-ı iktisat” esas başlığı altında alınan kararlar, yeni devletin ekonomi politikasının Türklük ve ulusal çıkarlar doğrultusunda olacağını göstermesi bakımından önemlidir. Aşağıda bu konuyu açıkça ifade eden karar maddelerinden örnekler verilmiştir:

Madde 9- Türk, dinine, milliyetine, toprağına, hayatına ve müessesatına düşman olmayan milletlere daima dosttur; Ecnebi sermayesine aleyhtar değildir. Ancak kendi yurdunda kendi lisanına ve kanununa uymayan müesseselerle münasebette bulunmaz. Türk ilim ve sanat yeniliklerini nerede olursa olsun, doğrudan doğruya alır ve her türlü, münasebette fazla mutavassıt istemez.

³³⁴ Şevket Pamuk, *Türkiye’nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi, Büyüme, Kurumlar ve Bölüşüm*, İstanbul, 2018, s. 69.

³³⁵ Murat Koraltürk, *Erken Cumhuriyet Döneminde Ekonominin Türkleştirilmesi*, İstanbul, 2011, s. 119.

Madde 11- Türkler, hangi sınıf ve meslekte olurlarsa olsunlar, candan sevişirler. Meslek, zümre itibariyle el ele vererek birlikler, memleketini ve birbirlerini tanımak, anlaşmak için seyahatler ve birleşmeler yaparlar.

Madde 12- Türk kadını ve kocası, çocukları iktisadî misaka göre yetiştirir³³⁶.

2.1.1. 1923-1930 Dönemi

17 Şubat-4 Mart 1923 tarihler arasında gerçekleşen İzmir İktisat Kongresi, yeni devletin ekonomi politikalarının temellerini oluşturdu. Kongre dört ana meslek grubu üzerinde teşekkül olmuştu. Çiftçi, tüccar, sanayici ve işçilerden oluşmasıyla tüm meslek gruplarına hitap ediyordu. Ulus devletin idealize edildiği sınıfsız, ulusal çıkarları öne alan, Türk ulusal kimliğinde birleşmiş, kolektif bir ekonomik bilinç ve yapı oluşturmaya atılmış bir adımdı. Doğal olarak dönemin koşulları, rejimin zamanla şekillenen ideolojisi, devlet aygıtının gücü gibi faktörler belirlenen esasların tamamını hayata geçirmeye olanak sağlamıyordu. Kongrede grupların talepleri ve kararları dâhilinde geliştirilen uygulamalar şöyle özetlenebilir:

Çiftçi grubu için hayati önemi olan Aşar vergisi, 17 Şubat 1341 (1925) tarihinde “Aşarın İlgası, Yerine İkame Edilecek Mahsulat-ı Arziye Vergisi Hakkındaki Kanun” ile kaldırılmış³³⁷ olması, Türk köylüsüne verilen desteğin somutlaşmasıydı. Türk köylüsünün kalkınması ve verginin getirdiği olumsuzluğun kalkmasıyla kısmi de olsa refah artışının sağlanması amaçlanmıştı.

Tüccar grubunun esaslar başlığının oy birliğiyle kabul edilen birinci maddesi “*münasip bir isim altında bir ticaret ana bankası teşkili*”³³⁸ şeklindedir. Bu kapsamda Cumhuriyet döneminin özel sermaye ile kurulan ilk büyük mali müessesesi, Türkiye İş Bankası’dır³³⁹. İş Bankası’nın kuruluşunun temel felsefesi fabrikalar ve işyerleri kurmak ve geliştirmek için Türk girişimcilerine mali yardım sağlamaktır³⁴⁰.

Tüccar grubunun diğer önemli bir talebi de “*kendi limanlarımızda kendi bayrağımızdan maadasının ticaret yapmaması ve (Kabotaj) da hakk-ı istiklalimizin*

³³⁶ A. İnan, “age.”, s. 20.

³³⁷ Gülsevin Okçuğlu, İzzetin Önder, “Aşarın Kaldırılması”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, İstanbul, 1987, 45/1-4, s. 261.

³³⁸ A. İnan, “age.”, s. 32.

³³⁹ Halis Özer, “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Milli Tüccar Oluşturma Çabalarında İş Bankası’nın Rolü”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 69/02, Ankara, 2014, s. 353.

³⁴⁰ Recep Boztemur, “Özel Girişimciliğin Gelişiminde Devletin Rolü: İş Bankası Örneği”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 18/29, Ankara, 1996, s. 71.

tamamen istimal edilmesi”³⁴¹ oybirliğiyle kabul edilmişti. “Misakı iktisat” politikası içinde denizlerde, nehirlerde, göllerde vb. yerlerde ticaretin Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlarına ait bir faaliyet olduğunu gösteren “Türkiye sahillerinde nakliyatı bahriye (kabotaj) ve limanlarla kara suları dâhilinde icrayı sanat ve ticaret hakkında kanun”³⁴² 19 Nisan 1926 tarihinde yasalaşmıştır. Türklerin ticaret hayatında daha fazla rol almasına imkân sağlamıştır.

Sanayi grubunun sanayi teşvik kanunu talebi ve sanayi bankasının hayata geçirilmesi öne çıkan taleplerdi. 1925 yılında 633 sayılı kanunla kurulan Sanayi ve Maadin Bankası’nın ³⁴³ kurulması, amacına uygun bankacılık işlemleri yapmanın yanında, Osmanlı’dan kalan sanayi kuruluşlarını, kurulacak şirketler devralana kadar yönetmek ve yenilerini kurmak³⁴⁴ üzere tesis edilmesi, yeni devletin sanayii sektörünü hareketlendirmek istediğinin kanıtıydı. Ekonomide gelişme kaydetmeye çalışan genç Cumhuriyet, 1929 Ekonomik Buhranının ortaya çıkmasıyla ciddi yara aldı.

Sanayi ve Maadin Bankası, yeni devletin sembolleşen kurumlarından olan Sümerbank için bir nevi hazırlık olacaktı. Sanayi’nin gelişimine destek vermek amaçlı diğer bir hamle de 28 Mayıs 1927 tarihinde 1055 sayılı³⁴⁵ Teşvik-i Sanayi Kanunu’nun yürürlüğe girmesiydi. Sanayi sektörünün gelişmesi için yapılan kanun düzenlemesiyle; altyapı eksikliği, sermaye birikiminin olmaması, girişimci ve teknik eleman yetersizliği, iş gücü eksikliği, özellikle savaşın yaralarını saracak yeterli zamanın geçmemiş olması, nüfus azlığı, okuryazar oranının düşüklüğü gibi³⁴⁶ nedenlerle istenen etki yaratılamadı.

İzmir İktisat Kongresi’nde, işçiler, sendika hakkının tanınması ve iş güvenliğinin sağlanması gibi somut biçimde “işçi” olarak kabul edilmişlerdi. Buna karşılık, toplu iş ilişkileri bakımından önem taşıyan toplu sözleşme ve grev hakları, kabul edilen esaslar arasında yer almamıştır³⁴⁷. 8 Haziran 1936’da kabul edilen 3008 sayılı İş Kanunu³⁴⁸ işçi grubunun taleplerinin ancak bir kısmına yanıt verebilmişti. Cumhuriyet, sınıfsız,

³⁴¹ A. İnan, “age.”, s. 37.

³⁴² Düstur 3.Tertip, Cilt:7, *Türkiye Sahillerinde Nakliyatı Bahriye (Kabotaj) ve Limanlarla Kara Suları Dâhilinde İcraı San’at ve Ticaret Hakkında Kanun* No: 815, Tarih: 29.4.1926, Sayı: 359, s. 759.

³⁴³ Korkut Boratav, *Türkiye’de Devletçilik*, Ankara, 2006, s. 124.

³⁴⁴ T. Fikret Yücel, *Cumhuriyet Türkiye’sinin Sanayileşme Öyküsü*, Ankara, 2015, s. 23.

³⁴⁵ K. Boratav, “age.”, s. 129.

³⁴⁶ Kadir Kasalak, “Teşvik-i Sanayi Kanunları ve Türkiye’de Sanayileşmeye Etkileri”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 27, Isparta, Aralık 2012, s. 73.

³⁴⁷ Tankut Centel, “Atatürk Dönemi Çalışma Politikası”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 45/1-4, İstanbul, 1981, s. 135.

³⁴⁸ Resmî Gazete, *Kanun No:3008 İş Kanunu*, 15 Haziran 1936, Sayı 3330, s. 6621-6639.

solidarist-korporatist toplum yapısını oluşturmak için işçilerin sınıfsal taleplerini³⁴⁹ kanunlaştırmamıştı. Cumhuriyetin ideolojik yapısının yansıması olan 3008 sayılı İş Kanunu, geleneksel patrimonyal devlet yönetimi içinde işçilere de bahşettiği kadar haklar sağlamıştır. Millî burjuvazi yaratma ve devletçi ekonomik büyüme politikasının gereğiyle proleterleşmeye yol açacak gelişmeler en başından engellenmiş oluyordu.

1923-1930 yılları arasında uygulanan ekonomi programı, tarımsal kalkınmayı sağlamak amacıyla çiftçiyi vergi yükünden kurtarmak ve ticaret ve sanayi alanında millî burjuvazi yaratmak için devletin imkânlar dâhilindeki uygulamalarını içermekteydi. Sermaye yetersizliği, kalifiye personel eksikliği, sanayileşmenin sığ kalması, ulaşım şartlarının olanaksızlığı, ticaret ve sanayi sektörlerinin gelişmesini engelleyen temel yetersizliklerdi.

2.1.2. 1930-1939 Dönemi

1930-1939 dönemi dünya ekonomisinin çalkantılı, Türk ekonomisinin ise değişim yıllarıydı. Değişimin, devletin ideolojik yöneliminden çok konjonktürel gelişmelerden kaynaklı olduğu söylenebilir. Tüm dünyayı etkileyen 1929 Ekonomik Buhranı ile başlayan finansal krizin Türkiye'ye etkisini Çağlar Keyder şöyle özetlemiştir: Birincisi, İhraç mallarının fiyatları hızla düştüğü gibi, tarımda ticarete yönelik üretimi besleyen ve ödemeler dengesindeki kısa dönemli açıkları kapayan ticari krediler de artık gelmez olmuştu. Sonuçta döviz krizi çıktı. Türk lirasının değerinin düşmesi, ithalatçıların borç yükünün artmasına yol açtı ve ticaret sektöründe iflaslar yaygınlaştı³⁵⁰. İkincisi de Lozan Antlaşması'nda karara bağlanan Osmanlı borçları ödemesinin 1929 yılında başlaması, ödemeler dengesini bozması, yeni ekonomi politikalarının geliştirilmesine zemin oluşturmuştu. Ayrıca gümrük tarifeleri, devletleştirmeler, “kuraklık ve kıtlık” gibi tarım sektörü ile ilgili olumsuzluklar³⁵¹ millî burjuvaziyi yaratmaya yönelik liberalleşme politikalarının sonunu getirmişti. 1930'lar Türkiye'sinin ekonomideki bu görünümünü Korkut Boratav 1930'lardaki Türk ekonomisinin genel görünümünü şöyle analiz etmiştir: “Korumacı önlemlerle yetinilen 1930 ve 1931 yılları, devletçi uygulamalara ani (ve iş

³⁴⁹ Umut Karabulut, Ömer Faruk Özkul, “Atatürk Dönem İşçi Hareketleri ve İş Hayatına Dair Yasal Düzenlemeler”, *Sabit Duman Armağanı*, Ankara, 2020, s. 247.

³⁵⁰ Çağlar Keyder, *Türkiye’de Devlet ve Sınıflar*, İstanbul, 2014, s. 123.

³⁵¹ İlhan Keser, *Türkiye’de Siyaset ve Devletçilik*, Ankara, 1993, s. 84.

çevrelerine göre “aşırı”) bir geçişi temsil eden 1932 yılı ve devletçiliğin rayına oturduğu 1933-1939 yılları”³⁵².

Pek tabii ki ekonomide bu gelişmeler olurken, siyaset tarafında da yaşanan ekonomik darboğaza çözüm yolları aranıyordu. Gazi Mustafa Kemal’in işaretiyle Serbest Cumhuriyet Fırkası kuruluyordu. Parti, devletin yürüttüğü ekonomi siyasetini eleştiriyor, vergi yüklerinin azaltılarak girişimcilere daha fazla destek verilmesi yönünde ekonomi söylemleriyle yeni bir program ortaya koymaya çalışıyordu. SCF parti programında yer alan şu maddeler ekonomiye bakışı gösteriyordu:

“2. Vergiler, millet fertlerinin iktisadi teşebbüs kabiliyetini sarsmayacak ve halkın gücünün sınırını aşmayacak derecede hafifletecektir. Vergi konulma ve alınmasındaki yolsuzluklar kaldırılacaktır.

3. Fırka devlet gelirinin verimli surette sarfına dikkat ve büyük bayındırlık teşebbüslerinin yalnız bir nesle yüklenmesinden kaçınır. İsraflara karşı mücadele eder.

4. Fırka, paramızın bir an evvel tesbiti için tedbir almak ve memleketimize iş görmek isteyecek harici sermayeye bu suretle yol açmak azmindedir”³⁵³.

Fethi Okyar’ın 14 Eylül 1930 tarihli *Akşam* gazetesi haberine göre; Bandırma Nutku başlığı altında “Devlet bütçesinde tasarruf yapılabilir. İcra ve iflas kanunları ilga edilmelidir”³⁵⁴ beyanın yanında gazetenin sütunlarında, tekellerin kaldırılmasını, vergilerde kolaylık sağlanmasını ve Ziraat Bankası’nın düşük faizle kredi vermesine yönelik söylemleri içeriyordu. Dönemin yasal tek muhalefet partisi lideri konumundaki Fethi Bey’in, yurttaşın üstündeki vergi yükünün hafifletilmesini isteyen, yabancı sermayeye olumlu bakan partisi uzun ömürlü olmadı. Partinin kısa sürede kapatılması cılız liberal söylemleri söndürdü.

Cumhurreis Gazi Mustafa Kemal, 1930 ve 1931 yıllarında yurt gezilerinde bulunmuştu. Gezilerde halkla bizzat temas ederek Cumhuriyetin kazanımlarını ve yurttaşların genel durumunu gözleme şansı buluyor, ekonomideki güncel durumu yerinde tespit ediyordu. 4 Şubat 1931 tarihinde Reiscumhur Gazi Mustafa Kemal’in Aydın ilini ziyaretini haber yapan *Milliyet* gazetesinin aktardığı görüşmeler şunları kapsıyordu.

³⁵² Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002*, Ankara, 2005, s. 67.

³⁵³ Cemal Kutay, *Fethi Okyar, Üç Devirde Bir Adam*, İstanbul, 1980, s. 470-471.

³⁵⁴ “Bandırma Nutku”, *Akşam*, 14 Eylül 1930, s. 2.

“...firkada ihracat maddeleri yetiştiren muhtelif mıntıkaların umumi vaziyeti, ihtiyaçları ve istihsal kooperatiflerinin faaliyet ve inkişafı üzerinde uzun müddet tetkikatta bulunmuşlardır. Verilen malumata nazaran, kredi ve satış kooperatiflerinin ortaklarına temin ettiği menfaatler ve vasıl oldukları inkişaf derecesi bu müesseseleri layık bulundukları itibara mazhar kılmıştır. İncir ve pamuk müstahsilleri gibi tütün, afyon ve üzüm müstahsillerinin de bu nevi birleşmelere muhtaç oldukları ve bu ihtiyacı temine hazırlandıkları anlaşılmaktadır”³⁵⁵. Haberde görüldüğü üzere Gazi Mustafa Kemal, yurt gezilerinde üretim, ihracat vb. konularda ayrıntılı brifing alıyordu. Tarıma dayalı ekonomi ve ihracat yapısının yanında, yabancılara ait çeşitli hizmetlerin devletleştirilmesinin getirdiği mali yükler, ekonominin dinamosu olması istenen yerli sermayenin büyümemesi ve ekonomik canlanmanın sağlanamaması o günlerin ifadesiyle “mutedil devletçiliği” doğuruyordu. Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal, ekonomide yaşanan durgunluk, sanayileşme alanındaki yetersizliklere çözüm olması babında İktisat Vekilliğinde bir değişiklik yapılmasının yararlı olacağını düşünüyordu. Bu konuda İş Bankası’nın başında bulunan Celal Bayar’ın yararlı olacağı kanaatindeydi. Gazi’nin bu durumu çözümlemesini Yakup Kadri anılarında şöyle aktarmıştır: “İktisat Vekâleti-İş Bankası meselesini, Mustafa Şeref’in istifası ve yerine Mahmut Celal (Bayar) Bey’in getirilmesi suretiyle, kendi bildiği gibi halletmiştir”³⁵⁶. Celal Bayar, 1932 Eylül’ünden itibaren beş yıl süreyle iktisat vekilliği, 1937 sonbaharından 1939 başına kadar da başvekillik yaptı³⁵⁷. Liberal ekonomik anlayışına rağmen, devletçilik politikalarına Celal Bayar önderlik etmiştir.

Devletçilik uygulaması iki düzeyde incelenebilir: Bunlardan birincisi ve daha önemli olanı, devletin sanayi üretim alanındaki yeni girişimciliğidir. Diğer de buna bağlı olarak ekonominin diğer sektörlerinde yapılan düzenlemeler ve sağlanan gelişmelerdir³⁵⁸. Sanayi üretimini kurabilecek finans açığı ve uzman kadroya sahip olmayan Türkiye, 1930’ların başında arayış içerisindeydi Sovyetler Birliği, kapitalist batı dünyasına göre her ne kadar teknolojiye geri de olsa 1929 Ekonomik Buhranından etkilenmediği gibi, ekonomik büyümesini arttıran nadir ülkelerdendi. Dönemin Başvekili İsmet İnönü, Sovyetler Birliği’nden destek alınması siyasetini güdüyordu. Hükümetler arası görüşmeler neticesinde resmi ziyaretin yapılması kararlaştırıldı. İnönü’nün Moskova’ya

³⁵⁵ “Gazi Hz.”, *Milliyet*, 5 Şubat 1931, s. 1.

³⁵⁶ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Politikada 45 Yıl*, İstanbul, 1984, s. 145.

³⁵⁷ K. Boratav, “age.”, s. 155.

³⁵⁸ Yakup Kepenek, Nurhan Yentürk, *Türkiye Ekonomisi*, İstanbul, 2001, s. 67-68.

yaptığı ziyaret sırasında, iki taraf 8 Mayıs 1932’de bir anlaşma yapmayı kararlaştırdı. Anlaşma gereğince; Türkiye, 8 milyon dolar tutarında bir Sovyet kredisi alacak ve bu kredi 1935’te 10 milyon dolara çıkarılacaktı. 21 Ocak 1934 tarihli Sovyet-Türk kredi anlaşmasına göre, Sovyetler Birliği bu para karşılığında dört yıllık bir süre içinde makine ve teçhizat verdi. Türkiye, kredinin karşılığını 20 yıl içinde geleneksel Türk ihraç ürünleri olarak faizsiz ödeyecekti³⁵⁹. Bu kredi desteği sayesinde yeni devletin sanayileşme atağı başlayacaktı. Sovyetlerde uygulanan planlı ekonomi modeli konusunda uzman desteği sağlanarak, 1933 yılında birinci beş yıllık sanayi planı tamamlandı ve 1934 yılında hayata geçirildi.

1930’lı yılların ekonomi modeli olan devletçiliğin *Kadro* dergisi tarafından yeni ulus devletin ideolojik enstrümanı haline getirilme çabaları da önemlidir. İdeolojiler çağında, yeni devletin ulus/modern devlet modeli ideolojik konuma taşıma çabasını güden Kadrocular, ekonomideki devletçilik uygulamalarını ideolojik aparat olarak değerlendirmekteydiler. Daha birinci sayıdaki Vedat Nedim’in “*Müstemleke İktisadiyatından Millet iktisadiyatına*” başlıklı yazısında, ulusal ekonomi yaratmanın üzerinde durduğu gibi bu ekonomi modelinin aracının da planlı ekonomiyle gerçekleşeceğini vurguluyor ve yazısını şu ifadelerle tamamlıyordu: “*Şuursuz iktisat siyasetinden, şuurlu iktisat siyasetine geçiyoruz. Şuurun en canlı nişanesi ise program ve plandır*”³⁶⁰. Şevket Süreyya Aydemir de sanayileşme ve ulusal ekonomi yaratılması cihetinde şu yaklaşımı getirmiştir: “*Bu itibarla millî sanayi davası, millî iktisat bünyesinin iskeleti ve iktisadî istiklâl mücadelesinin mihveri olduğu gibi, milletimizin diğer milletler arasında, müstakil bir cüzütam olması için cereyan eden millî kurtuluş hareketimizin de beynelmilel siyasetini tayin eden bir senboldür*”³⁶¹. Devletçilik uygulamaları, ulusal ve modern toplum olma yolunda yürütülen siyasetin sembolize edilmesinde önemli bir aygıt olduğunu ortaya koyan ifadelerdir.

Sanayileşme, her şeyden önce yaygın tüketim mallarının ülke içinde üretilmesi yönünde gerçekleşmiştir ve dönem son bulduğunda Türkiye artık “üç beyazları”, yani un, şeker ve dokumayı, kural olarak yerli üretimle sağlıyordu³⁶². “Dünya buhranı koşullarında gelişme ve sanayileşme” ifadesiyle nitelendirebileceğimiz bu gelişmenin,

³⁵⁹ J. Glosneck, “age. ”, s. 60.

³⁶⁰ Vedat Nedim, “Müstemleke İktisadiyatından Millet iktisadiyatına”, *Kadro*, 1, Ankara, 1932, s. 9.

³⁶¹ Şevket Süreyya, *İnkılap ve Kadro (İnkılabın İdeolojisi)*, Ankara, 1932, s. 124.

³⁶² K. Boratav, “age. ”, s. 71.

esas olarak ekonominin öz güçleriyle gerçekleştirilmiş olması fevkalade önemlidir. Yukarıda da belirtildiği gibi, bu dönemde bazı dış krediler alınmış olmakla birlikte, dışa bağımlılığın önemli bir göstergesi olan dış ticaret açığı, 1930-1939 yıllarında ortadan kalkmıştır. Dönem boyunca, 1938 hariç, her yıl dış ticaret fazla vermiştir³⁶³.

Atatürk döneminde ekonomi alanındaki alınan yol ve sağlanan hizmetlerin yurttaşların ihtiyaçlarını karşılaması işlevinin yanında; iş ve istihdam sağlaması, elde edilen mal ve hizmetlerin ihtiyaçları karşılaması söz konusudur. Bu ekonomik faaliyetler kullanıma girdikçe de zihinsel dönüşümün destekleyicisi olmuştur. Cumhuriyet tarihinin Atatürk döneminde başlayan ulus/modern devletin kolektif kültürünün ve belleğinin şekillenmesinde ekonomik kurumlar etkiye bulunmuştur. Devlet ideolojisinin birer aygıtı olarak sembolize edilen demiryolları, fabrikalar, yerli malı haftaları, modern giysiler ve üretimi vb. ürünler ulus/modern devletin yaşayan ve görünen yüzü haline gelecekti.

Ekonomi alanında Cumhuriyet'in inşa ettiği yeni kurumlar üretimleri ve hizmetleriyle sembolleşirken kurumların yanında yeni devlet ideolojisini sembolize ettiği değerler, kurumlar, yapılar 1927 yılında ilk defa bastırılan Türkiye Cumhuriyeti kağıt paralarında da yer bulmuştur. İngiltere'de basılan birinci emisyon kağıt paralar yazılar Arap harfleri ile yazılı Türkçe ve Fransızca idi³⁶⁴. Birinci emisyon kağıt paralar 1, 5, 10, 50, 100, 500 ve 1000 Türk Lirası olarak basıldı. Meclis Binası, Ankara Kalesi, Eski Başbakanlık Binası ve karasabanla çift süren bir köylü ve köprü (Ankara) 1, 5 ve 10 TL'de, Afyon şehrinden bir görünüm ve Atatürk portresi 50 TL'de, Atatürk portresi ve bir köy resmi 100 TL'de, Sivas Gök Medrese, Atatürk portresi ve Sivas şehrinden bir görünüm 500 TL'de, Atatürk portresi ve Sakarya Demiryolu'nda 1000 TL'de yer bulmuştur. Atatürk döneminde tedavülde kalan bu paralar 1937-1939 yıllarında yerini ikinci emisyon paralara bırakmıştır. Milli Mücadele'nin kazanılmasında rol oynayan ve yeni devlete başkentlik yapan Ankara, Sivas ve Afyon kentlerine sembolleştirilmesi dönemin ekonomi kurmaylarınca ve siyasal iradenin bilinçli bir tercihidir. Anadolu'ya ve Anadolu insanına verilen değeri yansıtmaları açısından Türk köylüsünü, köyü ve karasabanla çift süren köylü illüstrasyonları halkçı devletin sembolleştirilmesidir. Atatürk dönemi Türkiye'sinde medeniyet getiren ulaşım aracı olarak sembolize edilen demiryollarının Sakarya hattından bir kesitin en büyük para birimi olan 1000 TL'de

³⁶³ K. Boratav, "age.", s. 72.

³⁶⁴ Murat Fidan, Serkan Dilek, Ayşegül Esev, "Dünden Bugüne Paranın Tarihi ve Türkiye'de Kâğıt Para Kullanımı", *Sosyal Bilimler Dergisi*, 9/18, Kilis, Aralık 2019, 141-162.

işlenmesi iki yönlü sembolik değer taşımıştır. Devlet başkanı sıfatıyla Atatürk portrelerine yer verilmesi artık yeni rejimin niteliğini tasvir etmesi bakımından önemli bir sembol olarak değerlendirilmelidir (Ek-1 Birinci Emisyon Grubu 1000 Türk Lirası Ön ve Arka Yüz)³⁶⁵.

2.2. Demiryolları

*“Çıktık açık alınla on yılda her savaştan
On yılda on beş milyon genç yarattık her
yaştan;
Başta bütün dünyanın saydığı başkumandan,
Demir ağlarla ördük anayurdu dört baştan”*³⁶⁶.

Günümüzde, endüstri 1.0 olarak tanımlanan mekanik üretimin fosil yakıtlarla birlikte kullanılmasından doğan demiryolları, modern ulaşımın ilk örneği olarak Birleşik Krallıkta XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde kullanılmaya başlandı. Çok geçmeden tüm dünyaya yayılan demiryolları, 1830’lu yıllardan itibaren Osmanlı Devleti’nin ilgilendiği bir ulaşım aracıdır. Osmanlı sınırları içerisinde yapılan ilk demiryolları, imtiyazı 1856 yılında verilen İzmir-Aydın, Rumeli toprakları üzerinde yapılan ilk demiryolu ise, imtiyazı 1857 yılında verilen Köstence-Çemavoda (Boğazköy)³⁶⁷ hatları olmuştur. Osmanlı Devleti, sanayi potansiyeli ve finansal açıdan gücünün zayıf olmasından dolayı; demiryolu yapım işleri, imtiyaz haklarının satılması yoluyla gerçekleştirebilmiştir. Osmanlı demiryollarının yapımında, 1870’lere kadar İngiliz yabancı yatırımları ön planda iken, 1880’lerden itibaren Fransızların payı artmış, daha sonra ise Alman sermayesi yükselişe geçmiştir³⁶⁸. Osmanlı Devleti zamanında döşenen demiryolu hatlarının tümü, yabancı sermayenin güdümünde, yabancı şirketlere ihale edilerek gerçekleştirilmiştir. Demiryolu yapımında kullanılan “kilometre güvencesi sistemi” dış borçlanmayı ve giderek ülke mâlîyesi üzerinde, yabancı denetiminin artması sonucunu beraberinde getirmiştir³⁶⁹.

³⁶⁵ Birinci Emisyon Grubu 1000 Türk Lirası Ön ve Arka Yüz, <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Banknotlar/Cumhuriyet+Done mi+Banknotlari/Emisyon+Gruplari/1.+Emisyon+Grubu/Emisyon7>, Erişim Tarihi:14.07.2021.

³⁶⁶ Onuncu Yıl Marşı, <https://www.ktb.gov.tr/TR-96293/10-yil-marsi.html>, Erişim tarihi:28.12.2020.

³⁶⁷ Soyalp Tamçelik, “Osmanlı Dönemi Demiryollarının Tarihî Gelişimi İçerisinde Siyasî ve İktisadî Sosyal Etkileri”, *Erdem*, 12/35, Ankara, 2000, s. 496.

³⁶⁸ Turan Yay, “Atatürk Dönemi Türkiye Ekonomisi ve Osmanlı İmparatorluğu’ndan Devralınan Miras”, *Contemporary Research in Economics and Social Sciences*, 3/1, İstanbul, 2019, s. 90.

³⁶⁹ S. Tamçelik, “*agm.*”, s. 499-500.

Osmanlı yöneticilerinin demiryollarına duydukları ilgi daha çok yönetsel/stratejik kaygılara dayanıyor; ülkede giderek artmakta olan iç ve dış karışıklıkların, demiryolunun sağlayacağı süratli asker sevkiyatı ile önlenebileceği düşünülüyordu. İkinci olarak ise demiryollarının mali bunalımın hafiflemesine yardımcı olacağı³⁷⁰ düşüncesi hâkimdi. XX. yüzyılın başında Osmanlı devleti tarım ülkesi olmasına karşın ithalat kaleminde önemli miktarlarda buğday, un, pirinç ithal ediliyordu³⁷¹. Bu durumun temel nedeni ülke içi ulaşımın yetersizliği idi. Demiryolları ağının kurulması, tarım ürünlerinin yurt içi ihtiyacını karşılaması ve ihracatın geliştirilmesi için de acil bir ulaşım hizmeti idi. Dönemin koşulları içinde merkezi devletin kamu hizmetlerini ulaştırması açısından demiryolları zorunlu seçenek olarak görünüyordu.

Osmanlı döneminde yapımı gerçekleştirilen demiryolları, liman kentlerini iç bölgelere bağlaması ve tarım ürünleri ihracatının artmasında etkili rol oynamıştır. Demiryolu istasyonlarının bulunduğu bölgeler ticari açıdan büyüdüğü gibi; nüfus, sosyal hareketlilik ve değişimin diğer bölgelere göre daha hızlı geliştiği yerler olmuştur.

Donald Quataert, Osmanlı demiryollarının yapımının getirdiği sonucu şu şekilde izah etmiştir: “*Demiryolları İmparatorluğa önemli iktisadi, siyasi ve askeri menfaatler temin ettiyse de bunlar için ödenen fiyat çok yüksekti; bugün için istikbal temlik ediliyor, Avrupa mali ağının içinde takılıp kalınıyor ve bağımsızlık feda ediliyordu*”³⁷². Devletin askeri, ekonomik ve sosyal açıdan ihtiyaç duyduğu ulaştırma hizmetlerinde dışa bağımlılık ekonomik esareti beraberinde getiren bir olgu olmuştu. Her ne kadar demiryolları yapımında çalışan işçilerin istihdam edilmesi ve demiryollarının geçtiği bölgelerde pazar hareketlerinde artış görülse de devlet ekonomisinin bağımlılığı makro düzeyde artmaktaydı. Diğer taraftan demiryollarının yapımının getirdiği mali tutsaklığın yanında askeri ve stratejik önemi I. Dünya savaşı sonrası imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması ile daha da belirginleşmişti. Antlaşmanın 10. ve 15. maddelerine³⁷³ istinaden demiryolları itilaf kuvvetlerinin eline geçmesine olanak sağlıyordu. Millî Mücadele döneminde Misakı Millî sınırları içerisinde kalan demiryolları şunlardı:

³⁷⁰ Murat Özyüksel, “Anadolu ve Bağdat Demiryolları”, *Osmanlı Ansiklopedisi 3 İktisat*, Ankara, 1999, s. 663.

³⁷¹ Ş. Pamuk, “age”, s. 104.

³⁷² Halil İnalcık, Donald Quataert (ed.), *Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi Cilt 2 1600-1914*, İstanbul, 2004, s. 932.

³⁷³ Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri C.I*, Ankara, 1953, s. 521-522.

1. Anadolu Demiryolu (İstanbul- İzmit- Eskişehir- Ankara)
2. Bağdat Hattı (Eskişehir- Afyon- Konya- Adana- Halep)
3. Mersin- Tarsus- Adana
4. İzmir- Aydın
5. İzmir- Salihli- Alaşehir- Uşak- Afyon
6. İzmir- Manisa- Soma- Bandırma
7. Mudanya- Bursa³⁷⁴

Kurtuluş Savaşı'nın başlamasıyla birlikte, büyük bir bölümü millî hükümetin eline geçen bu demiryollarından Anadolu hattının 926, Bağdat hattının 325 ve İzmir kasaba hattının 223 km'lik kesimleri, 19 Temmuz 1920 tarihli Büyük Millet Meclisi kararıyla Eskişehir'de oluşturulan bir "İşletme Umum Müdürlüğü" eliyle yönetilmeye başlanmıştır³⁷⁵. TBMM Hükümeti'nin diğer bir demiryolu hamlesi de Büyük Taarruzun başlatılmasından önce ordunun ulaşımını kolaylaştırmak ve Ankara-Sarıköy hatlarıyla, Konya-Çay hattına bir bağlantı kurmak için Azariköy İstasyonu'ndan başlamak ve Cihanbeyli'de sona ermek üzere bir dar hattın yapımına girişilmesi ve bu hattın 50 km'lik kısmının³⁷⁶ bitirilmesidir. Millî Mücadele'nin kazanılmasında demiryollarının oynadığı stratejik rolü liman kentlerine hâkimiyet sağlamak ve asker ve mühimmat taşınması açısından değerlendirilmelidir. Yeni devletin kuruluşundan önce tarihi bir misyon taşıyan demiryolları, çağın ulaşım aracı olmanın yanında sembolleşen yönüyle de siyasi ve toplumsal hafızalara kazınmıştır.

Bir Amerikan Amirali olan Chester, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'yu içine alan ve Mezopotamya'ya uzanan bölgede demiryolu yapımı ile ilgili Osmanlı Devleti'ne yatırım projesi sunmuştur. Yapılan görüşmeler neticesinde, Chester ve ekibi 1909 yılında Nafia Vekâleti ile bir ön sözleşme³⁷⁷ imzalamışlardır. Dönem itibarıyla II. Meşrutiyet'in

³⁷⁴ Tevfik Çavdar, *Millî Mücadele'ye Başlarken Sayılarla Durum ve Genel Görünüm I*, İstanbul, 2001, s. 79.

³⁷⁵ S. Tamçelik, "agm.", s. 521

³⁷⁶ Nezahat Demirhan, *Atatürk Dönemi Ulaştırma Politikası ve Demiryolları*, (Basılmamış Doktora Tezi), Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi, İstanbul, 1995, s. 29.

³⁷⁷ Nuran Kılavuz, "Chester Demiryolu Projesi", *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 1/1, Batman, 2012, s. 1038.

ilk yıllarındaki siyasal karışıklıklar ve kurulan hükümetlerin uzun erimli programlarının olmamasıyla ³⁷⁸ proje, dönemin hükümetlerince onaylanmadığı için hayata geçirilmemişti. Millî Mücadele döneminin sonlarında, Amiral Chester ve beraber hareket ettiği ABD’li yatırımcı grubu, demiryolu projesini bu sefer TBMM’ye sundular. Balkan Harbiyle başlayan savaş ekonomisi, Anadolu’nun imar edilmesi, sermaye yetersizliği gibi sorunlarla uğraşan TBMM, kalkınma ve ulaştırma amacına hizmet eden bu projeyi kabul etti. Chester’ın kurmuş olduğu Ottoman-American Development Company şirketinin birkaç temsilcisi, Ankara hükümetinin sağladığı tüm kolaylıklara ve sürenin defalarca uzatılmasına rağmen, projenin gerçekleşmesi yönünde bir başarı elde edememişlerdi. Yaşayıp yaşamadığı bile belli olmayan böyle bir şirkete ve onun hiçbir mali gücü olmayan temsilcilerine, Ankara hükümeti tarafından aylarca gösterilen beklenilenden fazla “tahammül”, 1923 yılının son aylarında tükendi. Şirketin işe başlanması için tanınan sürenin uzatılmasıyla ilgili talebi, Ankara hükümeti tarafından reddedildi ³⁷⁹. Artık demiryolları yapımı konusunda Chester Projesi yerine, devlet yatırımlarının başlayacağı bir süreç başlıyordu.

Yeni devletin kurulduğu dönemde, Osmanlı Devleti’nden yalnızca 4138 km demiryolu devralınmıştır. Bu demiryollarının çok büyük bir kısmı ise, uzun süren savaşların verdiği tahribat, maddi imkânsızlıklar ve teknik personel yetersizliği gibi nedenlerle bakıma muhtaç durumdadır ³⁸⁰.

1923 – 1938 döneminde demiryolları ülkenin en önemli sorunu olmuş ve büyük bir ciddiyetle ele alınmıştır. “*Bir karış şimendifer*” parolasıyla “*millî vahdet, millî mevcudiyet, millî istiklal meselesi*” olarak görülmüştür ³⁸¹. Ulusal anlam yüklenilen demiryolları politikasının tarihsel arka planını şu nedenlerde aramak doğru olacaktır:

1. I. Dünya Savaşı döneminde cephelere ulaşmada yaşanan ulaşım sorunundan dolayı çok sayıda askerin kaybedilmesi.
2. Mondros Ateşkes Antlaşmasıyla demiryolları yönetiminin İtilaf Devletleri’nin ele geçmesini sağlayacak maddelerin konulmasının getirdiği stratejik sorun.

³⁷⁸ Hasan Taner Kerimoğlu, “Yeni Bilgiler Işığında Chester Projesinin İlk Başvuru Süreci 1908 -1912”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 20/41, İzmir, 2020, s. 437.

³⁷⁹ Bilmez Bülent Can, *Demiryolundan Petrole Chester Projesi 1908-1923*, İstanbul, 2000, s. 325-326.

³⁸⁰ Müşerref Avcı, “Atatürk Dönemi Demiryolu Politikası”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 54, Ankara, 2014, s. 54.

³⁸¹ İsmail Yıldırım, “Atatürk Dönemi Demiryolu Politikasına Bir Bakış”, *Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XII/35, Ankara, 1996, s. 389-390.

3. Kurtuluş Savaşı'nda lojistik açıdan karayollarının çok yetersiz olduğu Anadolu'da, demiryollarının istenilen seviyede olmaması nedeniyle cephelere sevkiyatlarda sorun yaşanması.
4. Chester Projesi'nde olduğu gibi, yabancı sermayenin demiryolları yapımını imtiyaz koşullarına bağlama talebi.

Yukarıda belirtilen maddeler, demiryollarının devletin eliyle yapılmasını zorunlu kılan tarihsel, askeri ve stratejik nedenlerdi. Ulus/modern devlet olma yolunda Cumhuriyet Türkiye'sinin gelişimi için, demiryollarının yapımını şu gerekçelerde aramak gerekir:

1. Cumhuriyet idaresinin, ulus devletin olmazsa olmaz şartlarından biri olan üniter devleti tesis etmesi açısından, ülkenin demiryolu ağıyla teşmil edilme zorunluluğu.
2. Ulusal güvenliği tehdit eden ve doğal afet gibi durumlarda kamusal hizmetlerin ivedi biçimde ulaştırılması.
3. Doğal zenginlikler ve yer altı kaynaklarına ulaşmada, çıkartmada, işlemede ve nihai olarak sevkiyatında kullanılması.
4. Ekonomik kalkınma ve büyümeye şiddetle ihtiyacı olan yeni devletin, üretim ve tüketim ilişkilerini canlandırmak istenmesi.
5. İhracat kalemi içinde önemli yer tutan tarımsal ürünlerin pazar bulması ve limanlara taşınması yönünden nakliyeciliğin önemi.
6. Kamu ulaşımında yurttaşların ilkel taşımacılık yerine modern ulaşım hizmetlerinden yararlanması şeklinde özetlenebilir.

Cumhuriyetin kurulmasından sonra demiryollarının devletleştirilmesini içeren bir dizi kanunun yürürlüğe girmesiyle, demiryolları idaresi yeni devlet yönetimine geçmiştir. Bu süreci kısaca incelemek gerekirse, 22.4.1924 tarih ve 506 sayılı Anadolu Demiryollarının Mübayaasına ve Müdiriyeti Umumiyesinin Teşkilât ve Vezaifine Dair Kanun³⁸² ile Haydarpaşa-Ankara-Eskişehir-Konya-Arifiye-Adapazarı demiryolları ve Haydarpaşa Liman ve Rıhtımının bütün bağlantılarıyla Hükümetçe satın alınmasıdır³⁸³. Yine aynı

³⁸² 22.4.1924 tarih ve 506 sayılı Anadolu Demiryollarının Mübayaasına ve Müdiriyeti Umumiyesinin Teşkilât ve Vezaifine Dair Kanun, https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc002/kanuntbmmc002/kanuntbmmc00200506.pdf, Erişim Tarihi:14.01.2021.

³⁸³ N. Demirhan, "age.", s. 120.

gün, Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demiryolları İdaresi³⁸⁴ kurulmuştur. 23 Mayıs 1927'de kabul edilen 1042 sayılı kanunla teşkilat, *Devlet Demiryolları ve Limanları İdare-i Umumiyesi* adını almıştır. Teşkilat yine Nafia Vekâletine bağlıdır. 1929 yılına gelindiğinde, demiryollarına yönelik yeni bir idarî reform göze çarpmaktadır. 30 Mayıs 1929 tarih ve 1483 sayılı kanuna göre, hâlihazırda mevcut, inşa edilen ya da ileride inşa edilecek devlet demiryollarını ve devlete ait binalarını işletmek, inşa etmek, gereken yerlerde dalgakıran ve basit liman tesisleri yapmak için Nafia Vekâletine bağlı bir umum müdürlükçe yönetilecek ve tüzel kişiliğe sahip *Devlet Demiryolları ve Limanları İşletme Umum Müdürlüğü* kurulmuş ve merkez, Haydarpasa'dan Ankara'ya nakledilmiştir³⁸⁵. Demiryollarının hizmetlerini anlatan ve ulaşımdaki yenilikleri kamuoyuna duyurmayı amaçlayan “*Demiryolları Mecmuası*”, 1 Mart 1925 tarihinde yayınlanmaya başlamıştır.

Cumhuriyetin kurulmasından sonra 1923-1938 tarihleri arasında yabancı şirketlerden satın alınan 3387 km demiryolu için 42.515.486 TL. ödenmiştir³⁸⁶. Yeni devlet ideolojisi içinde sembolize edilen ekonomik ve sosyal yönde önemli olan demiryolları, İç Anadolu, Doğu ve Güneydoğu bölgelerini de kapsayan bir boyuta taşınmıştır. Bu politikaya göre; 1927'de Kayseri, 1930'da Sivas, 1931'de Malatya, 1933'de Niğde, 1934'de Elâzığ, 1935 Diyarbakır, 1939'da Erzurum demiryolu ağına bağlanmıştır³⁸⁷. Bu hatların yapılmasında üç ilkenin egemen olduğu görülmektedir. Birincisi, ülkenin demiryolu bulunmayan doğu kesimini, Ankara-Kayseri-Sivas-Erzurum, Çetinkaya-Malatya-Diyarbakır-Kurtalan, Malatya-Yolçatı-Elâzığ-Genç “ana hatlar” ile orta Anadolu'ya ve batıya bağlamak için yollar yapmaktır. İkincisi ise, var olan birbirinden ayrı şirketlerin yaptığı hatları, ağ haline dönüştüren “iltisak hatlarıdır”. Afyon-Karakuyu, Fevzipaşa-Malatya, Boğazköprü-Kardeş gediği, Alayurt-Balıkesir vb. hatları gibi, üçüncüsü ise, Orta Anadolu'da gelişen demiryolu ağını limanlara bağlayan hatlardır. Samsun-Kalın, Irmak-Zonguldak hatlarında olduğu gibi³⁸⁸. 29 Ekim 1938 tarihi

³⁸⁴ Filiz Çolak, “Atatürk Dönemi'nde Türkiye Cumhuriyeti'nin Ulaşım Politikasına Genel Bir Bakış”, *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 8/2, Ankara, 2013, s. 353.

³⁸⁵ Efdal As, *Atatürk Döneminde T.C. Devlet Demiryollarının Gelişimi*, Atatürk Ansiklopedisi, https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/Atat%C3%BCrk_D%C3%B6neminde_T.C._Devlet_Demiryollar%C4%B1n%C4%B1n_Geli%C5%9Fimi, Erişim Tarihi: 14.01.2021.

³⁸⁶ İ. Yıldırım, “*agm.*”, s. 10.

³⁸⁷ Sedef Akgüngör, Ceyhan Aldemir, Yeşim Kuştepe, Yaprak Gülcan, Vahap Tecim, *Türkiye'de Demiryolları ve Karayollarının Ekonomik ve Sosyal Etkileri: 1856-2008 Dönemi için Bir İnceleme*, İzmir, 2012, s. 60.

³⁸⁸ İlhan Tekeli-Selim İlkin, *Cumhuriyetin Harcı Modernitenin Altyapısı Oluşurken*, İstanbul, 2010, s. 437-438.

itibarıyla demiryolları ağını gösteren haritada olduğu gibi, ülkenin ana arterleri demiryolu ağına kavuşturulmuştu (Ek-2)³⁸⁹. Bu hatların yapılmasıyla demiryolu uzunluğu 1938’de 6927 kilometreye ulaşmıştır³⁹⁰. Demiryolları ağının gelişmesine paralel olarak taşınan yolcularda da büyük bir artış sağlanmıştır. 1923 yılında taşınan yolcu 1.919.000 iken, 1925’de 3.685.000’e, 1930’da 5.453.000’e, 1935’de 11.565.000’e, 1940’da 30.326.000’e çıkmıştır³⁹¹.

Demiryolları yapımına dair Cumhuriyet dönemindeki ilk yatırım Samsun’da yapılmıştı. Gazi Mustafa Kemal’in de katıldığı bu yatırımın açılış töreni, şöyle cereyan etmişti. 21 Eylül 1924’te, Türkiye’nin ilk kez yerli sermaye ile inşa ettiği Samsun-Çarşamba Demiryolunun temel atma törenine katıldı. Bir gün öncesinden tören alanında zarif bir tak hazırlanmış, aralıklı biçimde gölgelikler yapılmıştı. Bütün çevre temizlenmiş defne yaprakları ve bayraklarla süslenmişti³⁹². Samsun-Çarşamba arasında yapılacak olan demiryolu temel atma töreninde Gazi halka hitabında:

*“-Efendiler, Vatandaşlarımızın milli bir sermaye ile memlekette demiryolu inşa etmek teşebbüsü, izaha muhtaç olmayan birçok nokta-i nazarlardan fevkalade mühimdir. Böyle milli teşebbüslerin Hükümet-i Cumhuriyetimiz ve riyaset tarafından ne kadar büyük memnuniyet ve mefharetle karşılanmakta olduğu suhuletle tahmin edilebilir. Demiryolu yapmakta ilk milli teşebbüsün tatbikatına başlandığını bizzat görmek fırsatı cidden benim için mutlu bir tesadüftür Memleketimizim asırlardan beri yolsuz bırakıldığı ve bir demiryoluna olan ihtiyacın şiddeti düşünülürse, bu hususta müteşebbis olanları ne kadar takdir etmek ve onlara ne derece müzahir olmak lazım geleceği pek güzel anlaşılır”*³⁹³.

Gazi bu konuşmasını bitirince, temel atma törenine geçildi. Önceden hazırlanan gümüş kazma ve kürekle temele ilk harcı Mustafa Kemal Paşa, ondan sonra da Vali Fahri Bey koydu³⁹⁴. İlk demiryollarının Samsun’da yapımına başlanması, Millî Mücadele’nin temelinin de atıldığı kent olması açısından sembolik yönünü arttırmaktaydı.

Tren istasyonları bulundukları kente katma değer katan, ekonomiye can veren ulaşım aracı olduğu konusunda çeşitli halk talepleri de mevcuttur. Atatürk, 1924 yılında gerçekleştirdiği Yozgat gezisinde, belediyede Halk Fırkası heyetleri, eşraf, tüccar ve çeşitli esnaf temsilcileri ile bir saatten fazla memleketin ihtiyacı hakkında sohbet etmiştir.

³⁸⁹ Afet İnan, *Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti’nin Birinci Sanayi Planı 1933*, Ankara, 1972.

³⁹⁰ İ. Yıldırım, “agm.”, s. 10.

³⁹¹ Kurban Ünlüöner, “Türkiye’de Ulaştırma Sektörünün Tarihi Gelişimi (Karayolları- Demiryolları)”, *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 5, Diyarbakır, 1992, s. 341.

³⁹² Kemal Arı, “Samsun-Çarşamba Demiryolu’nun Temel Atma Töreni ve Reiscumhur Gazi Mustafa Kemal Paşa’nın Samsun Gezisi”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, VII/21, Ankara, 1991, s. 618.

³⁹³ K. Arı, “agm.”, s. 619.

³⁹⁴ K. Arı, “agm.”, s. 620.

Orada bulunan herkes memleketin gelişmesi için demiryolunun Yozgat'tan geçirilmesini, tüccarlar ise İş Bankası'nın burada bir şube açmasını rica etmişlerdir. Bunun üzerine Gazi Mustafa Kemal, demiryolu güzergâhını bir daha tetkik ettireceğini, eğer bir sakınca yoksa bunun olabileceğini, aksi takdirde bir bağlantı şubesi araştıracağını vaat etmiştir³⁹⁵. Demiryolları bağlantısının olduğu kentler, halkın nazarında gelişimin sembolüydü. Yerel yöneticiler ve halk, merkezi yönetimin kendilerine verdikleri değeri, demiryolu getirilmesiyle ilişkilendirmekteydiler.

Geziler, güzergâh ve programlar dâhilinde yapılırken, bazı kentlerde program olmasa dahi mola şeklinde aralar veriliyordu. Halk, kentlerinden geçecek olan Cumhurreis Gazi Mustafa Kemal ile tanışmak ve onu görmek için tren istasyonlarında toplanıyordu. 1926 yılında yapılan Güney Anadolu gezisinde, 8 Mayıs'ta Konya'da olmayı planlayan heyet, Afyon-Akşehir yolunu kullanıp aynı gün içinde Konya'ya varmıştır. Tren Afyon istasyonuna uğradığında, Gazi Paşa ile bir ihtiyar arasında şöyle bir diyalog geçmiştir:

“-Nasılsınız, iyi misiniz baba?

-Çok şükür Paşam, sayenizde çok iyi ve rahatız. Yurdumuzu kurtardın, düşmanları kovdun, çıkardın ve hepsinin hadlerini bildirdin. Senden Allah razı olsun. Artık ölsek de gam yemeyiz”³⁹⁶.

Bu konuşmada olduğu gibi, tren istasyonları halkın Ata'sı ile buluşmasında bir merkez haline gelerek Cumhuriyet devrimlerinin anlatıldığı, halkın sorunlarının dinlendiği, yurttaşla devletin buluştuğu mekânlar haline gelmişti. Bununla birlikte yeni çekim merkezleri haline gelen tren istasyonları, (yeni devletin ideolojisinde modernleşmenin bir aracı olarak) kasaba görünümündeki kentlerin merkezi noktası oluyordu. Devlet adamlarının karşılandığı ve uğurlandığı, törenlerin yapıldığı yerler haline gelen tren istasyonlarının önemi artıyordu.

Görüldüğü üzere, yurttaşlara sunulan bir ulaşım hizmeti olmanın yanında ekonomik boyutuyla da ciddi katkı sağlayan demiryolları, ulusal iktisat politikasının önemli bir parçasıydı. Aynı zamanda Cumhuriyet Türkiye'sinin toplumsal modernleşme

³⁹⁵ Hamdi Doğan, “Mustafa Kemal Atatürk'ün Yozgat Gezileri”, *Milli Kültür Araştırma Dergisi*, 1/2, Niğde, Aralık 2017, s. 19-20.

³⁹⁶ Nesrin Atıcı Kanberoğlu, “1926 Yılı Türk Basınında Mustafa Kemal Atatürk'ün Yurt Gezileri ve Yurt Gezilerinin Kamuoyu Oluşturmadaki Rolü”, *History Studies International Journal of History*, 6/6, Samsun, Aralık 2014, s. 135.

imajında kullanılan önemli bir figür haline gelmiştir. Bu imajın oluşmasında hiç şüphesiz Atatürk'ün yurt gezilerinin çoğunu “Beyaz Tren”³⁹⁷ ile yapmış olması etkili olmuştur.

Büyük Ege Gezisi kapsamında Cumhurreis Gazi Mustafa Kemal, 4 Şubat 1931’de Denizli’de bulunmuş ve tren istasyonunda halkla temas etme fırsatı oluşmuştu. Demiryollarının sembolleşmesi bağlamında Gazi’yi görmeye gelen kalabalıkların tren istasyonundaki büyüklüğünü, o günlerde Rıza Akın şöyle dile getirmiştir: “4 Şubat 1931 Çarşamba günü Ata’yı karşılamak üzere yüzlerce kişi istasyon caddesini doldurmuş, sel gibi akıyordu. Ben de o günün imkânları ile sağladığı bir stüdyo fotoğraf makinesi ile istasyona indim. Öyle müthiş bir kalabalık vardı ki, bu durumda Ata’nın fotoğrafını çekebilmenin imkânı yoktu”³⁹⁸. Milliyet gazetesi, 6 Şubat 1931 tarihli sayısında bu olayı şöyle geçmiştir: “Reisicümhur Hazretleri refakatlerindeki zevat ile İzmir’e avdet etmek üzere bu sabah saat 9,5’ta hareket etmişlerdir. İstasyonda, Denizli erkânı memurin ve halk tarafından teşyi olunmuşlardır”³⁹⁹.

Atatürk’ün Malatya’ya yapmış olduğu ziyareti haberleştiren Vakit gazetesinin 14 Şubat 1931 tarihinde yaptığı “Telgraf Haberleri” başlığında, “Gazi Hz. Malatyada yeni yapılan demiryolu ile Malatyayı teşrif eden Gazi Hz. İsmet Paşaya çektiği telgrafla derin takdirlerini beyan ediyor.”⁴⁰⁰ şeklinde geçmiştir. Haberde, kentin ileri gelenleri ve Malatyalı vatandaşlar tarafından, kentin üretiminde ve ekonomik gelişmesinde sağlayacağı yararlarından bahsedilmiştir. Demiryollarının, iktidarın modernleşme harcında kullandığı bir araç olmanın yanında ekonomik hayata direkt etki eden bir unsur olduğu, yurttaşlarca da bilinen ve istenen bir hizmetti. Yeni devletin ekonomik güçlenmesindeki önemli bir aracı olan demiryolları ağını geliştirmek, Atatürk döneminin önemli bir misyonu haline gelmişti.

Cumhurreis Gazi Mustafa Kemal, 1933 yılında Balıkesir’i ziyaretlerinde de yine demiryollarını kullanmıştı. Gazi, tren yolculuklarında zaman zaman “Beyaz Treni” konaklama amaçlı da kullanmaktaydı. Bandırma-Balıkesir arası konakladığında Gazi’nin treni, öğleye doğru kadın erkek binlerce kişinin doldurduğu Balıkesir Tren İstasyonu’na gelmiştir. Gazi, gülümseyen bir çehre ile trenden inmiş ve “hoş geldin, yaşa gazi”

³⁹⁷ Muhittin Gül, “Atatürk’ün Yurt Gezilerinin Kamuoyu Oluşturmadaki Rolü”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8/3, Afyon, 2006, s. 4.

³⁹⁸ Tahir Kodal, “Mustafa Kemal Atatürk’ün Denizli Ziyaretleri”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XIX/55, Ankara, 2003, s. 158.

³⁹⁹ “Gazi Hz. İzmir’de haberin devamı”, *Milliyet*, 6 Şubat 1931, s. 2.

⁴⁰⁰ “Telgraf Haberleri”, *Vakit*, 14 Şubat 1931, s. 2.

sedaları arasında yaya olarak vali konağına doğru ilerlemiştir⁴⁰¹. Atatürk ile bütünleşen demiryolu metaforu, devrimi sembolleyen bir figür haline gelmekteydi.

Demiryollarının sembolleşmesinde Atatürk'ün demiryollarına verdiği önem ve kullanımının dışında, hükümet yatırımlarında da önemli bir kalemi işgal etmesiyle de açıklamak gerekir. Dönemin Nafia Vekili Recep Bey'in, yeni devletin bayındırlaşmasında koyduğu hedefler içinde demiryolları öne çıkmaktaydı. *Akşam* gazetesinin 4 Nisan 1929 tarihli haberinde “*Türk vatanın imarı*” manşetinin altında yer alan şu detaylar dikkat çekicidir. “25 senede 10.000 kilometre demiryolu, 6 liman yapılacak, 15 milyon dönüm toprak sulanacaktır! Nafia Vekâletinin en fazla meşgul olduğu işleri üçe ayırabiliriz: 1-Demiryollar ve limanlar, 2-Su meselesi, 3-Yollar”⁴⁰². Haberin içeriğinde yatırımlar konusunda demiryollarına verilen önem ortaya konmaktaydı.

Gelişmişliğin, kalkınmanın ve varılamayan yerin kalmadığının betimlenmesinde, dönemin önemli siyasi figürleri demiryollarını söylemlerinde kullanmışlardır. Başvekil İsmet Paşa, demiryollarının Sivas’a kadar ulaşması hakkında söylediği: “*Demek tren Sivas’a da gidiyormuş.*”⁴⁰³ ifadesinin yer verildiği 29 Ağustos 1930 tarihli *Cumhuriyet* gazetesindeki sürmanşette, “*İlk tren Sivas’a hareket etti*” haberiyle baskıya çıkmıştı. İsmet Paşa’nın yaklaşımında, Millî Mücadele için sembol bir kent olan Sivas’a trenle ulaşımın sağlanması, yeni devletin devrimlerinin ve olanaklarının her yere ulaşabileceğini göstermek istediğinin kanıtıydı. Yurdun dört bir yanının demiryolu ağlarıyla sarılması, Cumhuriyetin somutlaşan başarısı olarak kamuoyu oluşturmada kullanılan sembolleşmiş bir ulaşım aracıydı. 30 Ağustos’ta Sivas’a ulaşması beklenen tren, Büyük Taarruzun kazanıldığı tarih olmasıyla da özel olarak seçilen sembolik bir tercihin sonucuydu. Zafer Toprak, Erken Cumhuriyet döneminde demiryolların şenlik alanlarına dönüşünü şöyle ifade etmektedir: “*Ulusal günlerde demiryolu tıpkı okullar gibi süslenir, bezenirdi. Zafer takları demiryolu hattı üzerinde kurulurdu. Lokomotifler çiçeklerle donatılır, ay yıldızlar dört bir yana asılırdı. Tren sanki demirden bir gelindi. Aslında bu süs devletin taçlandırılışı, hegemonik konumunun pekiştirilmesiydi*”⁴⁰⁴.

⁴⁰¹ Recep Aslan, “Atatürk’ün Balıkesir Ziyaretleri”, *Belgi Dergisi*, 2/18, Denizli, 2019, s. 1292.

⁴⁰² “Türk vatanın imarı”, *Akşam*, 4 Nisan 1929, s. 1.

⁴⁰³ “İlk tren Sivas’a hareket etti”, *Cumhuriyet*, 29 Ağustos 1930, s. 1.

⁴⁰⁴ Zafer Toprak, “Cumhuriyet, Demiryolu ve Laiklik bir “Modernite” Metaforu”, *Toplumsal Tarih*, 168, İstanbul, 2007, s. 27.

Demiryollarının Elazığ'a kadar ulaşmasında dönemin Nafia Vekili Ali Bey'in ağzından manşet atan *Akşam* gazetesi şöyle yazıyordu. “*Bugün Elazizdeyiz, yarın Diyarıbekirde, belki de çok yakında Kardeş ellere kadar uzanmış olacağız*”⁴⁰⁵. Hükümetin sadece yurdu kapsayan demiryolu ağıyla yetinmeyip komşu ülkelere kadar uzanan hatlarla ticari, sosyal ve kültürel ağlar kurmak istediğini göstermektedir. Bu politikanın altında, Atatürk'ün “Yurtta sulh cihanda sulh” söylemi etkilidir. Dönemin yükselen siyasal gerginliğinin aksine dış politikada komşularla sıfır sorun anlayışının bir yansıması olarak değerlendirebilecek bir tutumdur. Haberin içeriğinde Nafia Vekili'nin ifade ettiği, “*Büyük İsmet paşa Hz. Daha dün denenecek kadar kısa bir zaman evvel “yurdu demirle örmek azmimizdir”*” cümlesi, Onuncu Yıl Marşı'nın dillere pelesenk olan dizelerinin siyasal söyleme oturduğunu kanıtlar niteliktedir. Onuncu Yıl Marşı, Atatürk'e, devrimlerine, cumhuriyete bağlılığın sembolleşen bir marşı olmuştur. Bu oluşumun gerçekçi ve duygusal iki yönü vardır. Birinci boyutu, Atatürk'ün sağlığında gerçekleştirilen yatırımlarla, ülke kalkınması ve büyümesindeki gelişmeler sonucunda “*az zamanda çok ve büyük işler*” döneminin gururudur. İkincisi de Atatürk'e duyulan özlem olarak açıklanabilir.

Halk kitlelerinin demiryolları hizmetleriyle sosyalleşmesi, dönemin basın haberlerinden de okunmaktadır. *Akşam* gazetesinin Memleket Haberleri sütununda yer alan, “*Eskişehirde tenezzüh trenleri*”⁴⁰⁶ başlıklı haberde, Vali ve Belediye Başkanı da dâhil olmak üzere halktan kişilerin çevre gezintilerini trenle yaptıkları haberinin yanında, Pazar yerlerine indirimli tren tarifelerinin başlanacağı haberleri yapılmıştır. Devletin ileri gelenlerinin yanı sıra halkın sosyal aktivite içinde tren kullanması ve bu konuda kentlerin yöneticilerinin teşvik edici rollerde bulunması, yeni devletin demiryollarına verdiği öneminin yanında modern Türkiye'nin sembolü haline getirme amacı yatmaktadır.

Demiryolları, kentleşme olgusu ve toplumsal davranış kurallarını da içine alan ve değişimin önünü açan kentsel mekânlar haline geliyordu. Bu konuda tren istasyonları etrafında gelişen yapılaşma, sosyal mekânlar, insanların yaşam merkezi halini alıyordu. Bu değişim şüphesiz modernleşen bir toplumun sekülerleşmesini güçlendiriyordu. Zafer Toprak, “modernite metaforu” makalesindeki bu durumu şöyle tasvir etmiştir. “*Kasaba insanı, büyük bir ahenk içinde çalışan demir yığınına görmek için istasyona gidiyordu.*

⁴⁰⁵“Bugün Elazizdeyiz, yarın Diyarıbekirde, belki de çok yakında Kardeş ellere kadar uzanmış olacağız” *Akşam*, 12 Ağustos 1934, s. 1.

⁴⁰⁶ “Memleket Haberleri”, *Akşam*, 19 Ağustos 1934, s. 6.

İstasyon bir cazibe merkeziydi ve zamanla, caminin çevresinde oluşan kamusal alana rakip oldu. Osmanlı'da "İslam" kentinin odak noktası cami idi. Caminin iç ve dış avlusu kamusal alanı simgeliyordu. İktidar odağı, cami mekânı ile yakından bağlantılıydı. Cami imamı yörede "uhrevi" olduğu kadar "dünyevi" bir işlev de görüyordu. Din ile devlet iç içe geçmişti. 19. yüzyılda gerçekleştirilen idari reformlarla, cami imamının iktidarını yöreye atanan kaymakam paylaşmıştı. Demiryolunun kasabaya gelişyle bu kez yeni bir kimlik daha ortaya çıkıyordu. Oturduğu mekânla, giyim kuşamıyla, düzenli aylık maaşıyla ve de "şapkasıyla" istasyon şefi yörede "dış dünyayı" simgeler oldu, saygı gördü"⁴⁰⁷.

Cumhuriyetin modern yurttaş yetiştirme politikası anlayışıyla sporun yaygınlaştırılmasında da demiryolları 1930'lu yıllarda öncü rol oynamıştır. Günümüzün en popüler sporu olan futbol başta olmak üzere, çeşitli spor dallarının demiryolları ile iç içe geçmiş tarihi, cumhuriyet ideolojisinin topluma yansımalarının bir başka örneğiydi. Demirsporların ilki Ağustos 1930 yılında Eskişehir Cer Atölyesi'nde Eskişehir Demirspor Kulübü'nün kurulmasıyla başladı⁴⁰⁸. Bu kulüp ilerleyen yıllarda hızla artan "Demirsporlar'a" da örnek olmuştur. 29 Haziran 1938'te kabul edilen ve 16 Temmuz 1938'de Resmî Gazete'de yayımlanan, 3530 sayılı Beden Terbiyesi Kanunu'nun 21.maddesi, kurum takımlarının oluşturulması için yasal zemini oluşturdu⁴⁰⁹. Bu düzenlemeden sonra Haydarpaşa, Derince, İzmit, Bilecik, Ankara, Irmak, Çankırı, Karabük, Çatalağzı, Zonguldak, Balıkesir, Bandırma, Soma, Tavşanlı, Kütahya, Kayseri, Sivas, Zile, Samsun, Çetinkaya, Divrik, Yerköy, Malatya, Diyarbakır, Maden, Adana, Fevzipaşa, Mersin, İskenderun, Ulukışla, Afyon, Konya, Uşak, İzmir, Manisa, Alaşehir, Nazilli, Çamlık, Denizli, Dinar, Sirkeci, Edirne, Erzurum, Sarıkamış, Erzincan, Eskişehir, Mudanya ve Edremit'te⁴¹⁰ Demirspor adında kulüpler kurulmuştur.

Demiryolu işçilerinin spor ihtiyaçlarını gidermek amaçlı kurulan bu kulüpler, zamanla bulundukları kasaba ve kentlerin gençlerinin toplumsallaşmasında önemli rol oynamıştır. Demiryollarının gittiği kasaba ve kentlerin, gençlerin spor ihtiyaçlarının karşılanması ve cumhuriyet ideolojisiyle bütünleşmesinin sağlanması amacıyla kurulan

⁴⁰⁷ Z. Toprak, "agm.", s. 28.

⁴⁰⁸ Halil İbrahim Uçak, "Demiryollarında Sportif Faaliyetler ve Ankara Demirspor Kulübü", *Kebikeç Dergisi*, 11, Ankara, 2001, s. 283.

⁴⁰⁹ Yavuz Yıldırım, "Yeni Başkent'in Sportif Yüzü: Ankara Demirspor", *Mülkiye Dergisi*, 32/261, Ankara, 2008, s. 120.

⁴¹⁰ Erdem Çanak, "Devlet Demiryollarında Sportif Faaliyetler ve Adana Demirspor Kulübü", *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24/1, Adana, 2015, s. 3.

bu kulüpler, pek çok dalda sporcu yetiştirme görevinde de bulunmuştur. Demirsporların siyasal ve toplumsal fonksiyonun en iyi açıklayan husus, Onuncu Yıl Marşı'nda olduğu gibi *imtiyazsız, sınıfsız, kaynaşmış bir kitle* olabilmek için sporun birleştirici gücünden yararlanmak olmuştur. Günümüzde halen varlığını devam ettiren Ankara Demirspor ve Adana Demirspor, takım formalarında taşıdıkları mavi ve lacivert renkleri demiryollarını simgelerken, kulüp bayraklarında demiryollarının sembollerini taşımaktadır. Futbol başta olmak üzere, ulusal ve uluslararası pek çok sporcu yetiştiren Adana Demirspor, demiryollarına halkın sempatisini toplamayı da başarmıştır. Cumhuriyetin ve devrimlerinin sportif alanda görünmesini sağlayan Demirsporlar, yeni ulus/modern devletin toplumla bütünleşmesinin ve sembolleşmesinin yapıları olmuştur.

2.3. Yerli Malları

*“Yerli malı Türk’ün malı,
Her Türk onu kullanmalı”
Anonim.*

Yerli malı kavramı, ekonomik ve politik bir argüman olarak ilk defa siyasal erk tarafından II. Meşrutiyet sonrasında Millî İktisat politikasına yerleştirildi. Millî İktisat söyleminin politikaya dönüşmesinde temelde iki neden yatmaktaydı. Birincisi, İttihat ve Terakki yönetimi genel siyasetinin yönünde, değişimle orantılı olarak önce Osmanlı malları ve üretimi politikası üzerine kurulu politika, kısa sürede Müslüman-Türk ahalinin iktisadı üzerine kurulu Millî İktisat politikası geliştirilmesi şeklinde gelişti. İkinci neden de dış gelişmeler ekseninde gelişti. 1908’de Bulgaristan’ın bağımsızlığını ilan etmesi ve Avusturya Macaristan’ın Bosna Hersek’i ilhakıyla devam eden gelişmeler, Osmanlı toplumunda daha önce görülmeyen toplumsal olaylara yol açmış ve bu ülke mallarına karşı boykot hareketleri Milli İktisat fikrini tetiklemişti. Nitekim ilerleyen zaman diliminde İtalya’nın Trablusgarp’ı işgali, boykot hareketlerinin devamını getirmiş ve halkın yerli mallara yönelmesine yönelik sivil toplum kuruluşları ve basın eliyle çağrılar olmuştur. Girit sorunu bağlamında özellikle İzmir ve çevresinde Yunan mallarına karşı boykot hareketleri yerli mallar konusunun gündemde kalmasına yola açan diğer bir gelişme olmuştur. Boykot hareketleri boykot edilen mallara “adi”, “bozuk”, “çürük” gibi ortak kelimelerle yaftalamıştı. Yerli mallar bu hareketlerin sembolü haline gelmişti⁴¹¹.

⁴¹¹ Y. Doğan Çetinkaya, *Osmanlı’yı Müslümanlaştırmak Kitle Siyaseti, Toplumsal Sınıflar, Boykotlar ve Milli İktisat (1909-1914)*, İstanbul, 2015, s. 17.

Millî İktisat politikasının tarihsel arka planını Umut Karabulut şöyle özetlemekteydi: “1913 yılındaki Babıali Baskını ile iktidarı ele geçirecek olan İttihatçılar milli iktisat fikrini uygulamaya koyacaklardır. Birinci Dünya Savaşı’nda tek taraflı olarak kapitülasyonları kaldıracaklar ve gümrük tarifelerini milli bir iktisadın oluşabilmesi için makul seviyelere çekeceklerdir”⁴¹². 1913 yılında parasız dağıtılan “Müslümanlara Mahsus Kurtuluş Yolu” adlı yayında, “En büyük ve en mühim iş ise mümkün olduğu kadar yerli malı kullanmaktır. Vakıa yerli mallarımız, Avrupa mallarına bakılınca biraz fena... biraz pahalı gibi görünür. O kabalık, bizim şerefimiz, bizim iftiharımız olmalı... O pahalılık; bize daha ucuz, daha faideli görünmelidir”⁴¹³.

Millî İktisat politikaları, Osmanlı Devleti’ni idare eden İttihat ve Terakki kadrolarının geliştirdiği bir politika olarak tarihteki yerini alırken, Millî Mücadele döneminde Millî İktisat politikası içinde yerli malı kullanımı gündeme gelmiştir. Birinci Meclis döneminde, Konya Mebusu Kazım Hüsnü Bey, 30 Aralık 1920’de sunduğu teklifle yerli kumaş kullanma sorununu gündeme getirmekteydi. 20 Haziran 1921’de “yerli kumaş giyilmesi hakkında kanun tasarısı” görüşülmeye başlanır⁴¹⁴. Ancak dönemin koşulları içinde yerli kumaş üretimi ve dağıtımı zaten belli başlı bir sorunken kanun tasarısı hayata geçememiştir. Cumhuriyetin ilanından sonra yerli malı kullanımını teşvik etme amaçlı yapılan ilk düzenleme olan, “Yerli Kumaştan Elbise Giyilmesine Dair Kanun”⁴¹⁵ ile yerli kumaş kullanımı özendirilmeye amaçlanmıştır.

İzmir İktisat Kongresi etrafında şekillenen yeni devletin ekonomik siyaseti daha önce de arz ettiğimiz gibi, ulusal burjuvazi etrafında devlet desteğiyle ekonomik kalkınmayı amaçlamıştı. Lakin sermaye yetersizliği ve yetersiz kalan yatırımların üzerine eklenen Dünya Ekonomik Buhranı, ekonomide makas değişikliğini zorunlu kılmıştı. Yaşanan genel ekonomik durgunluk(deflasyon), mal ve hizmet fiyatlarının ciddi oranda düşmesi, Türk Lirasının yabancı paralar karşısında değer yitirmesi yerli mallara yönelmeye neden olmuştur.

Genel itibarıyla 1929 ekonomik buhranına kadar yeni devletin ekonomik anlayışı, ulusal üretime ya da yerli malı kullanımına önem verirken, ulusal tutum ya da tasarrufu

⁴¹² Umut Karabulut, *İzmir Kentinde Siyasi Protesto Kültürü (1908-1912)*, İstanbul, 2014, s. 202.

⁴¹³ Zafer Toprak, *Türkiye’de Ekonomi ve Toplum (1908-1950) Milli İktisat- Milli Burjuvazi*, İstanbul, 1995, s. 179.

⁴¹⁴ Mehmet Başaran, “Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’in İlk Yıllarına Yerli Malı Kullanımı Teşviği”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 4/11, İzmir, 2005, s. 58.

⁴¹⁵ TBMM Kanunlar Dergisi Cilt: 4, 9 Kânunuevvel 1341 /9 Aralık 1925, s. 33.

da özendirmeyi⁴¹⁶ amaçlamıştır. İsmet Paşa'nın 12 Aralık 1929 tarihinde TBMM'deki konuşmasında, “*Paramızın kıymetini yükseltmek için ittihaz olunacak tedabire müteallik nutukları*”⁴¹⁷ üzerinde durmuş, Türk Lirasının değer kaybetmesi ve tasarruf etmenin önemine dikkat çekmesi takdir ve alkış toplamıştı. Bu hitap, Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'nin doğuşuna vesile oluyordu. Nihayetinde olabildiğince tasarrufta bulunmak, öncelikle yerli ürünleri tüketmek ve böylelikle Türk lirasının Sterlin karşısındaki değer kaybını önlemek amaçlanıyordu. Ekonomi krizine bağlı olarak ortaya çıkan bu politika, aynı zamanda yeni kurumların da ortaya çıkmasına neden oldu. İşte Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti bu kurumlardan biridir⁴¹⁸. 14 Aralık 1929 yılında Kazım Paşa'nın başkanlığındaki toplantı sonucunda Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti resmen kurulur⁴¹⁹. Cemiyetin temel amaçları şunlardı:

“A- Halkı israfla mücadeleyle, hesaplı ve tutumlu yaşamaya ve tasarrufa alıştırmak,

B- Yerli mallarımızı tanımak, sevdirmek ve kullanırmak,

C- Yerli mallarımızın miktarını çoğaltmaya, cinslerini metanet, zerafet, nefaset ve sair evsafi itibariyle yabancı mümasil mallar dercesine getirmeye ve fiyatlarını ucuzlatmaya çalışmak,

D- Yerli mallarımızın sürümünü arttırmak suretiyle milletin iyi yaşamasını temin etmektir”⁴²⁰.

Cemiyetin nizamnamesine göre, Madde 1- “*Türkiye Cumhuriyeti Reisi Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin himayeleri altında Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti namı ile bir cemiyet teşkil edilmiştir*”⁴²¹. Devlet başkanı kimliğiyle Gazi Mustafa Kemal'in bizzat himayesinde kurulan bu cemiyet, devletin ekonomi alanında uygulamak istediği politikaları sivil toplum örgütü eliyle kamuda daha hızlı yaygınlaşmasını

⁴¹⁶ Y. Kepenek, N. Yentürk, “age.”, s. 37.

⁴¹⁷ TBMM Zabıt Ceridesi Cilt 14, On üçüncü Birleşim, 12 Aralık 1929, s. 31-35.

⁴¹⁸ Doğan Duman, “Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 1/2, İzmir, 1992, s. 129.

⁴¹⁹ Doğan Duman, *Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), T.C. Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, 1990, s. 48.

⁴²⁰ Erdinç Tokgöz, *Dünden Bugüne Türkiye Ekonomi Kurumu (Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti)*, Ankara, 2004, s. 7.

⁴²¹ Aysun Özçaylak, *Cumhuriyet Dönemi Ekonomisinde Yerli Malı Politikaları ve Uygulamaları*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), T.C. Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Erzurum, 2016, s. 94.

amaçlamaktaydı. Cemiyet, siyasal gücün kurumsallaşması içinde devletin ideolojik söylemlerini dile getiren, yarı sivil yarı kamu organı olarak görev yapan bir kurum haline gelecekti. İktidarın, devlet kurumları dışında sivil toplum örgütü aracılığıyla da yaygınlaştırılmasına tipik bir örnek olan bu cemiyet, aynı zamanda yeni devletin ulus devlet ideolojisinde ifade bulan sınıfsız, ortak ulusal değerler etrafında birleşen yurttaş topluluğu oluşturulmasında rol oynayacaktı.

Cemiyetin resmi olarak kurulduğu tarih olan 14 Aralık 1929 tarihli gazetelerde hemen yankı bulan yerli malını, koruma ve kullanımını arttırmaya dayalı söylemler manşetlere çıkıyordu. *Vakit* gazetesi, “*Büyüklerimiz yerli malı giyiyor*”⁴²² manşeti ile basılıyordu. *Milliyet* gazetesi de aynı tarihte cemiyetin kuruluşunun yapıldığı haberde, Kazım Paşa’nın söylemiyle: “*Milletimiz yeni mücadelesinde de muvaffak olacaktır*”⁴²³ vurgusu dikkat çekmektedir. Kazım Paşa’nın yerli malı konusunu bir mücadele olarak addetmesi, yerli malına yüklenen misyonun hangi raddede olduğunun işareti sayılabilir.

Cemiyete gösterilen ilgi oldukça memnunluk verici bir boyuta ulaşmıştır. Zira çok kısa bir süre içinde ülkeye yayılmış, illerde ve ilçelerde 273 şube açılmıştır⁴²⁴. Diğer taraftan cemiyet çalışmalarını kitlelere duyurmak için, 1930-1936 yılları arasında *İktisat ve Tasarruf*⁴²⁵ adlı dergi de çıkartılmıştır. Doğal olarak dönemin ekonomik koşulları değerlendirildiğinde, herhangi bir cemiyetin kısa sürede örgütlenmesi ve çok sayıda şube açabilmesinin mümkün olmadığı aşikârdır. Gazi Mustafa Kemal Paşa’nın Cumhurreis olarak himaye ettiği, Başvekil İsmet Paşa’nın ateşli Meclis konuşmasının vesile olduğu ve cemiyet başkanı olan Kazım Paşa’nın da TBMM Başkanı olması, devlet aygıtının bir uzantısı gibi cemiyetin taşrada yapılanmasını sağlamıştır. Dergi çıkarmanın bir finans meselesi olmasına rağmen aşılması ve yayın çıkarılması, devletin tasarruf etme ve yerli malının özendirilmesi konusunda ne kadar kararlı olduğu şeklinde okunmalıdır. Derginin yayın yönetmeni *Kadro* yazarlarından olan Vedat Nedim Tör’ün olması, yerli malı kullanımının Kemalist ideolojinin oluşturulmasında bir fonksiyon olarak da analiz edilebilir.

⁴²² “Büyüklerimiz yerli malı giyiyor”, *Vakit*, 14 Kânunuevvel 1929, s. 1.

⁴²³ “Milli iktisat hareketi başlamıştır”, *Milliyet*, 14 Kânunuevvel 1929, s. 1-2.

⁴²⁴ Sevilay Özer, “1929 Dünya Ekonomik Bunalımı Çerçevesinde Yerli Malı ve Tutum Haftası Kutlamaları”, *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 8/5, Ankara, 2013, s. 602.

⁴²⁵ E. Tokgöz, “age.”, s. 24.

Gazi Mustafa Kemal, İsmet Paşa, Kazım Paşa isimleri üzerinden teşekkül olan yerli malını korumaya ve tasarrufu özendirmeye yönelik çalışmalarda dikkat çeken bir özellik, her üç kişinin de asker kökenli olmasıdır. Sermaye-üretim-tüketim döngüsünü ideolojik bir yapıya oturtmaya yönelik siyasal-toplumsal davranış kazandırmaya yön verecek güçlerin olması, yeni devletin inşa edilmesinde asker rolünü tekrar gözler önüne sermektedir. Charles Tilly'nin kavramsallaştırdığı zor ve sermaye bağlamında, yeni devletin insan tipolojisini oluşturma, devlet-toplum bütünleşmesinin üst aklı olarak askerlerden mürekkep devlet yöneticileri, başka örneklerde olduğu gibi burada da işlevsel haldedir.

Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti Genel Merkezi, 1930 yılında Sanayi Kongresi düzenlemiştir. Kongrede raporlar, kararlar ve zabıtlar birleştirilerek kitap halinde yayımlanmıştır. Yayımlanan kaynak kitapta tam sayfaya yerleştirilen, *“Gayemiz: Türkiye Sanayii Türkiye Devleti gibi yeni ve ileri olmalıdır”* ve *“İşte Sanayi kongresinin vazifesi sanayiimizin “asri” ve “milli” icabata uygun bir tarzda inkişafını temin edecek yolları aramaktır.”*⁴²⁶ ifadeleri yer almıştır. Tasarruf etmenin ve yerli malı kullanmanın yolunun toplumsal davranış değiştirmenin yanında, sanayileşmek suretiyle ithalatın azaltılarak Türk ekonomisinin toparlanacağı düşünülmüştür. Yapılan kongrede özetle; tekstil, kimya, maden ve deri sanayileri ile yiyecek-içecek sektörü, orman ürünleri, taş, toprak, cam sektörü ve muhtelif sektörlerle ait raporlara yer verilmiştir. Çağdaş ve ulusal sanayi kurulmasının öneminin altı çizilmiştir.

1929 yılında dünya ekonomisinde yaşanan dalgalanmadan sonra, devletin kalkınması ve toplumun refah meselesinin merkezine yerli mallar ve tasarruf konusunu koyan ve buna hamilik eden Atatürk'ün, Yalova'da bulunduğu sırada yerli malı kullanımına dair ilginç bir anekdotu, on iki yıl boyunca emrinde çalışan Cemal Granada, hatıratında şöyle aktarmıştır:

“-Bundan sonra önder olarak benim de yerli malı kullanmam lâzım. Gardroptaki elbiselerimi getirin. Köşkün önünde yakın...”

Emrini verdi. Herkeste bir sessizlik... O şen, gürültülü sofra sanki bir anda mezar sessizliğine bürünmüştü. Herkes birbirinin yüzüne bakıyordu. Sessizliği ilk önce

⁴²⁶ 1930 Sanayi Kongresi Raporlar Zabıtlar, Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti Umum Merkezi, Ankara, 1930, s. 6.

konuklar arasında bulunan *Ulus* gazetesi başyazarı Falih Rıfkı Atay bozmağa cesaret edebildi:

-Paşam, bu elbiseleri yakmayın, birer tanesini bizlere verin. Biz de hâtıra olarak saklayalım... Deyince Atatürk hafifçe, gülümsedi:

-Peki, dedi.

Orada hazır bulunan herkese birer kat elbise verildi. Bunların artık o elbiseleri hâtıra olarak mı sakladıklarını, yoksa giyerek mi eskittiklerini bilemem. Bir gün sonra Beyoğlu'nun tanınmış terzilerinden Arman Yalova getirildi. Atatürk, Köştekilerin gözleri önünde yerli kumaştan elbisesini kestirdi ve diktirdi. O olaydan sonra Atatürk, elbiselerini hep yerli kumaştan alarak Arman'a diktirmiştir. Bir daha da İsviçre'den kumaş gelmedi.”⁴²⁷

Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, “*Yurdunu Tanı! Yurdunu Sev!*” başlığı adı altında bir dizi kitap yayını yapmıştır. Bu yayınlar içerisinde Şevket Süreyya (Aydemir) tarafından kaleme alınan, “*Cihan İktisadiyatında Türkiye*” (1931), “*Mektep Kooperatifçiliği ve Tasarruf Terbiyesi*” (1932), “*Ege Günü*” (1933), “*Orta Yayla*” (1937) ve “*Halk İçin İktisat Bilgisi*” (1938)⁴²⁸ kitapları, halkı bilinçlendirmek için hazırlanmıştır. Eğitimin, devletin ideolojik bir aygıtı olarak kullanıldığını gördüğümüz bu kitaplarla devlet, yurttaşından istendik tasarruf davranışı geliştirmesini, ülkenin yetiştirdiği ürünleri öğretmeyi ve bu ürünlerin kullanılması konusunda bilinçlendirmeyi amaçlamıştı.

Cemiyetin nizamnamesinde 45. Madde olan, “*Cemiyet her sene bir haftayı “Tasarruf ve yerli malı haftası” yapacaktır. Bu haftanın ilk günü İsmet Paşa Hazretlerinin 1929 senesinde Büyük Millet Meclisinde Millî İktisat ve Tasarruf hakkında beyanatta bulundukları 12 Kânunuevvel (Aralık) tarihidir*”⁴²⁹. Tarihe mal olan bu madde, ileride kitlesel törenlere ve okul etkinliklerine dönüşümün başlangıcı olmuştur. Nitekim 1930 yılından itibaren, 12-19 Aralık tarihleri arasında “Tasarruf ve Yerli Malı Haftası” olarak kutlanmaya başlandı. Formal eğitim içinde ilerleyen yıllarda çok önemli bir yere gelecek olan “Tasarruf ve Yerli Malı Haftası’na” dair ilk resmi yazı, 1930 yılında “Maarif

⁴²⁷ Turhan Gürkan, *Atatürk’ün Uşağının Gizli Defteri Atatürk’ün on iki yıl hizmetini gören Cemal (Çelebi) Granda’nın hâtıraları*, İstanbul, 1971, s. 159.

⁴²⁸ Nurdan Güven Toker, “Cumhuriyetin İlk yıllarında Toplumla Bütünleşme Projesi Olarak Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti”, *History Studies*, 11/2, Samsun, 2019, s. 662.

⁴²⁹ E. Tokgöz, “*age.*”, s. 9.

Vekâletinin Tasarruf ve Yerli Mallar Haftasıyla İlgili Genelgesi⁴³⁰ olarak yayımlandı. 1930'da başlayan ve tüm okullarda bir ritüele dönüşecek olan yerli malları haftası, öğrencilerin yerli malı kullanması ve tasarruf etmesi konusunda eğitici olduğu kadar resmî ideolojinin kamuda yaygınlaşmasına da en çarpıcı örnek oluyordu.

Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, örgütlenmesini tamamladıktan sonra 21 Ocak 1930'da "Millî Sanayi Numune Sergisi" açmaya karar vermiştir⁴³¹. İlerleyen yıllarda devamı gelecek olan bu sergilerde ülkenin pek çok yöresinde yetişen ürünler ve fabrika üretimleri sergilenmiştir. Cemiyet, Ankara'da düzenlediği sergiler dışında İstanbul'da 1929-1938 yılları arasında 10 yıl boyunca "Yerli Malları Sergisi'nin" düzenlenmesini sağlar⁴³². Cemiyet, yurt dışında açılan fuarlara da büyük önem atfetmiştir. Bu fuarlar aynı zamanda Türkiye'nin yurt dışı imajının geliştirilmesi bakımından önemli bir avantaj olarak görülmüştür⁴³³. Yurtdışında açılan sergiler yeni devletin yabancı kamuoyuna kendini anlatmasında bir kültür ataşesi gibi lobicilik faaliyeti görevini yürütmüştür. Kendi kendine yeten ekonomik anlayış ve Modern Türkiye imajı ile birlikte, başta Ankara olmak üzere yurtiçinde ve yurtdışındaki tanıtımlarla yeni devletin gücü, başarısı ve toplumla bütünleşmesi amaçlanmıştır.

Yerli malı konusunda daha küçük çaplı bir takım, dernekleşme faaliyetleri de gerçekleşmişti. Birincisi, Türk Ocağı'nda 1928 yılında genel merkezde "Türk Mallarını Koruma Cemiyeti'nin"⁴³⁴ kurulmasıdır. İkincisi de Millî Türk Talebe Birliği'nin kurduğu "Yerli Mallarını Koruma Cemiyeti'dir."⁴³⁵ *Milliyet*'in birinci sayfadan verdiği haberin içeriği şöyleydi: "*Cemiyetin propaganda işleri: Cemiyetin idare heyetinde birde propaganda müdür de bulunacaktır. Millî fabrikalar yerli malları hakkında filmler yapacaklardır. Bu filmler cemiyetin vereceği konferanslarda ve sinemalarda halka gösterilecektir*"⁴³⁶. Siyasal iletişim açısından sinema gibi yeni bir kitle iletişim aracının

⁴³⁰ Doğan Duman, "1930'larda Ekonomideki Korumacılık Politikasının Okullardaki Yansımaları

"Yaşasın Yerli Malı Yaşasın Kumbara", *Toplumsal Tarih*, 40, İstanbul, 1997, s. 22.

⁴³¹ Fatma Filiz Osuca, *Yerli Malları Sergileri- Erken Türkiye Cumhuriyeti Uygulamaları*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı Sanat Tarihi Bölümü, Ankara, 2019, s. 46.

⁴³² Gülname Turan, Ayla Ödekan, "Erken Cumhuriyet Dönemi'nde Yerli Malı Kavramı ve İstanbul Yerli Malı Sergileri", *İTÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 6/2, İstanbul, 2009, s.18.

⁴³³ N. G. Toker, "agm.", s. 671.

⁴³⁴ Nevin Çoşar, "Cumhuriyet Türkiye'sinde İktisadi Terbiye: Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti", *Dünya ve Bugünüyle Toplum ve Ekonomi*, 8, İstanbul, 1995, s. 76.

⁴³⁵ "Yerli Mallarını Koruma Cemiyeti", *Vakit*, 20 Nisan 1929, s. 1.

⁴³⁶ "Yerli Malları koruma cemiyeti dün teşekkül etti", *Milliyet*, 20 Nisan 1929, s. 1.

kullanılması, ideolojik söylem yapıları⁴³⁷ açısından oldukça dolaylı veya sezdirilerek verilmesi, toplumsal açıdan daha etkili olacaktı. Propaganda müdürü pozisyonu, dönemin dünya siyasetinde görülen bir konum olmakla beraber Türk siyasetinde de yer etmeye başlaması dikkat çekicidir. Türk Ocağı ve Milli Türk Talebe Birliği gibi devletin desteği ve himayesini alan ve bir nevi kamu yararına çalışan sivil toplum örgütler, yarı resmi vaziyette devlet yararına çalışması olarak görülebilir.

1930 yılından itibaren muhtelif gazetelerde, yerli malı kullanımını özendirmeye yönelik reklamların yayınlandığı görülmeye başlanmıştır. *Vakit* gazetesindeki reklam metninde görülen “*Vatandaş!.. Arkadaş! ...Yerli Malı kullanacaksın...*”⁴³⁸ ifadeleri, yerli malı satın almayı bir ihtiyaç görmekte ve devletin yerli malı konusunda ideolojik dilini yansıtmaktadır. Dönemin ekonomik koşullarında Türk Lirasının değer kaybından dolayı ithalat yapmanın güçlüğü dikkate alındığında, hayati önemi olmayan kalemler dışında devletin ithalat yapmaya sıcak bakmadığı bilinmekteydi. Yayımlanan reklam, kıyafet, giysi, şapka, parfüm, ayakkabı gibi gündelik yaşamda ihtiyaç duyulan ürünler olması itibarıyla özendirici olması ve “ucuz, temiz ve sağlam” ölçütleriyle verilmiştir. Şapka Kanunu sonrasında modern giyimin toplumsal yaşamda önemli bir noktaya gelmesi bu tür ürünlerin satışını da arttıran diğer bir çarpan etkisiydi. 1930 yılından yayımlanan bir başka gazete reklamında da “*Yerli malı alınız, Yerli malı kullanınız.*”⁴³⁹ sloganıyla Yerli Mallar Pazarı reklamı yapılmıştır. Feshane, Hereke, Beykoz, Bakırköy fabrikalarında üretilen giysi, ayakkabı, çorap, mendil vb. ürünlere yer verildiği görülmüştür.

12 Aralık 1930’de yayımlanan *Milliyet*’in, “*Millî mücadelede birinci hedefimiz “Akdeniz”, ikinci “iktisat”tır.*”⁴⁴⁰ haberinde metaforlaştırılan “Akdeniz”, Mustafa Kemal Paşa’nın sembolleşen “*Ordular İlk hedefiniz Akdeniz’dir.*” sözüne bir göndermedir. Tasarruf yapmaya ve yerli malı kullanmaya teşviki, bizzat Cumhurreis Gazi Mustafa Kemal’in halkından talebi şeklinde işlenmiştir. Haberin içeriğinde pek çok gelişmiş ülke halkının ne kadar oranda tasarruf ettiği ve zenginleşmenin tasarruf etmekten geçmesi halka propaganda edildiği anlaşılmaktadır. Günümüzde kumbara denince ilk akla gelenlerden olan İş Bankası kumbaralarının dağıtıldığı, Taksim’den Fatih’e kadar

⁴³⁷ Teun Van Dijk, “Söylem ve İdeoloji: Çok Alanlı Bir Yaklaşım”, *Söylem ve İdeoloji Mitoloji-Din-İdeoloji*, (ed. Barış Çoban, Zeynep Özarslan), İstanbul, 2003, s. 54.

⁴³⁸ “Yerli Mallar Pazarı”, *Vakit*, 2 Mayıs 1930, s. 8.

⁴³⁹ “Yerli Mallar Pazarı”, *Akşam*, 5 Mayıs 1930, s. 8.

⁴⁴⁰ “Millî mücadele de birinci hedefimiz “Akdeniz” ikinci “iktisat”tır”, *Milliyet*, 12 Kânunuevvel 1930, s. 1,6.

geçit törenlerinin yapıldığı ve yeni arabaların sergilendiği yazılmıştır. Geçit törenleri, iktidarların ideolojilerini ritüellere dayandırmada sıkça kullandıkları bir araçtır. Geçit törenleriyle tasarruf etme bilincinin halka kazandırılmak istenmesi, iktidarın istekliliğini ortaya koymaktadır. Aynı haberde dikkat çeken bir başka alt başlıkta, “*Tasarruf cemiyeti umdeleri tayyarelerle atılacaktır.*” yazıldığı görülmüştür. Dönemin teknolojik ve ekonomik koşulları göz önüne alındığında, uçak teknolojisinden yararlanmanın konuya verilen önemi gösteren diğer bir gösterge olduğu görülür.

12 Aralık 1930’da yayımlanan bir başka gazete olan, *Vakit* gazetesinin birinci sayfasındaki, “*Tasarruf Haftası Bugün Başlıyor.*”⁴⁴¹ manşetinin altındaki bir illüstrasyon dikkat çekicidir. İllüstrasyonda, tarlada kara saban süren çiftçi ile bacaları tüten fabrika görülmektedir. 1930 Türkiye’inde tarım üretiminin yoğun olduğu gerçeğiyle ekonomik kalkınmanın anahtarı olarak fabrikalaşma resmediliyordu. “Vatandaş, tasarrufa alışmak ve yerli mallar kullanmak istiklal ve medeniyeti ibadetidir!” sloganı ilgi çekici olduğu kadar, sloganda birden fazla sembolize edilen durum da görülmektedir. Bağımsızlık, yerli malları ve tasarrufla ilişkilendirildiği gibi modernleşmek için bir gereklilik olarak da anlatılmak istenmektedir. Bu edimin kavramsallaştırılmasını “ibadet” ile açıklaması ve bir nevi dini vecibe babında görülmesi, ulus/modern devletin yurttaşlarının içinde bulunduğu dini değerler dünyasını da selamlaması paradoksal bir vaziyet çizmiştir.

Ulus/modern devlete ideolojik bir karakter kazandırmak isteyen sol orjinli aydınlardan oluşan *Kadro* dergisi, daha ilk sayısında “*Tasarruf ve yerli malı haftası*”⁴⁴² konulu yazı yayımlamıştır. Yazının içeriğinde, “*Bizce çok dikkate değer bir nokta da bu hafta münasebetile Anadolunun muhtelif yerlerinde tasarruf etmek, yerli malı kullanmak mevzuları üzerinde cidden manalı ve kıymetli müteaddit “Halk destanlarının” yazılmış olmasıdır.*” anlaşıldığı üzere, yerli malı kullanımının halkça sahiplenildiği, hatta sözlü kültür eserleri ortaya çıktığı işlenmiştir. Nitekim derginin ikinci sayısında Yakup Kadri, “*Millî tasarruf ve Halk edebiyatı*”⁴⁴³ adlı yazıyı kaleme almıştır. Milli tasarruf hareketinin halkta yankılar uyandırdığını, destanlar, türküler ve koşmaların yazılıp söylendiğini, bunun tamamen ulusal bilinçle ve ısmarlama olmadan hayata geçirildiğini dile getirmiştir. Yazıda şu dörtlüğe yer verilmiştir.

“*Bir kadın mantosu binlerce lira,*

⁴⁴¹ “Tasarruf Haftası Bugün Başlıyor”, *Vakit*, 12 Kânunuevvel 1930, s. 1.

⁴⁴² “Tasarruf ve yerli malı haftası”, *Kadro*, Ocak 1932, s.1, s. 47-48.

⁴⁴³ Yakup Kadri, “Millî tasarruf ve Halk edebiyatı”, *Kadro*, 2, Şubat 1932, 2, s. 26-28.

*Elbette dayanmaz buna hiç para,
Hangi servetine behey budala,
Bir gün olacaksın sersem perişan.”*

Koşma biçiminde yazılan bu dörtlükte, eğitici olduğu kadar ibretlik bir benzetmeyle tasarrufun önemi işlenmiştir. Dörtlükte kullanılan “Dilin” buyurgan ve sertliği dönemin toplumsal ruh halini yansıtmaları açısından dikkate değerdir.

Yerel basın bağlamında İzmir’de yayımlanan *Anadolu* gazetesinde, başyazı köşesinde “*Tasarruf Bayramı*”⁴⁴⁴ adlı yazının kaleme alınması, yerel basının da tasarrufa verdiği önemi gösteriyordu. İlbay (Vali) Fazlı Güleç’in başkanlığında toplanan ulusal ekonomi ve yerli malı kurum yönetim kurulunun, Tasarruf ve yerli malı haftasına dair planlamalarının yazıda verildiği görülmektedir. Vali’nin başkanlık ettiği bir organizasyon içinde hafta programı düzenlenmesi, devletin taşrada bürokrasiyi etkin şekilde kullanarak yerli malı ve tasarruf konusunu işlediğini göstermektedir. Haberde hafta programı verilmiştir. Hafta programı kapsamındaki etkinliklerden ikisi ilgi çekicidir:

“9-Yerli malı marşı ve notası müstahkem muzıkasına bütün mekteplere ve musiki evlerine tevdi edilecektir.

10-Camilerde vaizler tarafından ulusal ekonomiden, yerli malından ve tasarruftan bahsedilmesi müftülük yolu ile temin edilmiştir.”

Yerli Malı Marşı⁴⁴⁵, yeni devletin ekonomi alanında toplumsal bütünleşme çabalarının bir eseri olarak görülmelidir. Kültür alanında müziğin efektif etkisinden yararlanma amacı, devletin her türlü propaganda aracını kullandığını göstermiştir. Programda dikkat çekici diğer bir konu olan cami görevlileri aracılığıyla hutbe, vaaz ve dini telkinler yoluyla cemaate yerli malı ve tasarruf konusunda irşatta bulunulması, devletin her türlü ideolojik aygıtı kullandığını göstermiştir.

*“Yurtdaş En değerli ve en manalı hediye tasarruf kumbarasıdır”*⁴⁴⁶ afişini birinci sayfasını taşıyan 12 Aralık 1934 tarihli *Milliyet*’te Başbakan’ın bir söylev vereceği bilgisi de geçilmiştir. Başbakan düzeyinde resmi söylemlerde yer bulan tasarruf konusu, devletin 1934 yılında da gündemi olarak görülmekteydi. “*Andımız andımızdır*” sloganıyla çıkan

⁴⁴⁴ “Tasarruf Bayramı”, *Anadolu*, 12 Birinci kânun 1935, s. 1-2.

⁴⁴⁵ Yerli Malı Marşı 1930’lar, <https://www.youtube.com/watch?v=kkUiuhAD9Q>, Erişim tarihi: 30.01.2021.

⁴⁴⁶ “Yurtdaş En değerli ve en manalı hediye tasarruf kumbarasıdır”, *Milliyet*, 12 K. evvel 1934, s. 1.

CHP'nin yayın organı olan *Ulus* gazetesinde, “*Artırım ve yerli mallar yedigünü başladı*”⁴⁴⁷ manşetiyle yerli malı ve tasarruf haftası etkinlikleri haber olarak geçilmiştir. Haberdeki artırım ve yedigün sözcükleri Güneş Dil Teorisi bağlamında dildeki sadeleşme ve yenileşmelerin bir yansımasıdır.

Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, 1936 yılında adını Ulusal Ekonomi ve Arttırma Kurumu olarak değiştirerek faaliyetlerine devam etmiştir. 1937 yılında kurumun açtığı “*Yazı Musabakası*”⁴⁴⁸ *Türk Dili* gazetesi aracılığıyla ilan edilmiştir. Yarışmada dereceye girenlere yerli mallarından oluşan hediyelerin verileceği bilgisine yer verilmiştir. Tasarruf ve yerli malı üzerine, düz yazı niteliğinde eserlerin yarışacağı bu yarışma formatında, gazeteğe ulaşan eserlerin de yayımlanması basın düzeyinde verilen değeri göstermektedir. Yarışma ilanındaki bilgilere göre, yarışmanın hedef kitlesi gençlerdir. Yarışma aracılığıyla, gençlere toplumsal ve ekonomik düzeyde tutum kazandırılmak istendiği söylenebilir.

1937 yılının yerli malları ve tasarruf haftası, Ankara Halkevi’nde, Başvekil Celal Bayar’ın verdiği söylevle açılmıştır. Hafta açılışını haberleştiren *Akşam* gazetesi açılışı oldukça ayrıntılı vermiştir. Haberde, yerli malı ve tasarruf haftasına dair şu ifade dikkat çekicidir: “*ulusal ekonomi ve arttırma kurumunun güzel bir anane haline getirmiş olduğu*”⁴⁴⁹. Yeni devletin, kendi ritüellerini ve ananelerini oluşturmaya başlaması yapılan uygulamaların genel olarak toplumsal kabul görmesi bakımından ideolojik üstünlüğün artması olarak açıklanabilir. Başvekil Celal Bayar verdiği söylevde ayrıntılı biçimde ekonomideki başarıları anlatmıştır. Haberde söylevin verildiği salona dair bir fotoğrafa yer verilmiştir. 1937 yılı itibarıyla devletin iki numarası olan Celal Bayar’ın açılıшта bulunması tasarruf ve yerli malı konusunu önemini koruduğunu göstermiştir.

Günümüze kadar ulaşan yerli malı ve tasarruf haftası, yeni devletin ekonomik kalkınmayı arttırmak, Türk lirasının değerini korumak, ithalatı azaltmak en nihayetinde de birer tüketici konumunda olan yurttaşlarda davranış değişikliğini ulusal kimlik üzerinden kurulmasıyla oluşmuştur. Ekonomik başarısını bir tarafa koymak gerekirse, ulusal bilincin gelişmesinde yerli mallarına sahip çıkmak ve yerli malı kullanmak önemli bir rol oynamıştır. Okullarda, Halkevlerinde, Cumhuriyet meydanlarında kutlanan yerli

⁴⁴⁷ “Artırım ve yerli mallar yedigünü başladı”, *Ulus*, 13 İlkânun 1934, s. 1.

⁴⁴⁸ “Yazı Musabakası”, *Türk Dili*, 15 Kanunu evvel 1937, s. 1

⁴⁴⁹ “Türk vatanını istihdaf eden hiç bir tehlike yoktur”, *Akşam*, 13 Kânunuevvel 1937, s. 1,7.

malı ve tasarruf haftası, günümüzde okullarda yerli malları haftası adı altında kutlanmaya devam etmektedir.

2.4. Sümerbank

*“Adana’da pamuksun, yiğit Maraş’ta telsin,
Her mevsimde baştasın, her bedende güzelsin,
Bir tatlı gülücüktür, Nazilli’de basmalar,
Goblende meyve verir hevenk hevenk asmalar
Öncüsün, öğretmensin, ana sütünden aksın,
Duysun adını cihan, en bizim Sümerbanksın”* (Ek-3)⁴⁵⁰.

Atatürk dönemi devletçilik uygulamalarının beyni Birinci Beş Yıllık Sanayi planı ise, kalbi de Sümerbank olmuştur. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı öncesinde, Türk sanayisini ve yatırımcısını desteklemek amacıyla Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası⁴⁵¹ kuruldu. Sermaye yetersizliği, girişimcilerin ekonomik öncülükte bulunamaması ve 1929 Ekonomik Buhranının olumsuz etkileri sonucunda Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası istenilen faydayı sağlayamadı. 1930’dan itibaren geliştirilen ulusal ekonomi politikaları bağlamında devletçilik faaliyetleri önem kazanırken bu kapsamda önce, 3.7.1932 tarih ve 2058 sayılı kanun ile Devlet Sanayi Ofisi ve 7.7.1932 tarih ve 2064 sayılı kanun ile de Türkiye Sanayi Kredi Bankası tesis olmuştur⁴⁵². Sümerbank’ın kuruluşu öncesindeki bu girişimler ve faaliyetler Türk ekonomisinde bir tecrübe kazandırmış; ancak istenilen ivme Sümerbank ile sağlanmıştır. Celal Bayar’ın İktisat Bakanlığı dönemindeki Devlet Sanayi Ofisi hakkındaki görüşü bu durumu ortaya koymaktadır: *“Ben ilk iş o Ofisi dağıttım ve bugünkü Sümerbank’ı kurarak ve onu ticari zihniyetlerle çalıştırarak fabrika kurmak iktidarını kazandırmaya uğraştım”*⁴⁵³. 1933 yılının Nisan ayında, başlarında Mustafa Kemal tarafından bulunulduğu belirtilerek “Sümerbank” adı ilk defa yer aldı. 16 Nisan 1933 tarihinde de İcra Vekilleri Heyeti toplanarak Sümerbank kuruluş kanunu tasarısını TBMM’ye sunma kararı aldı⁴⁵⁴. 3.6.1933 tarihinde 2262 kanun numarası ile Sümerbank

⁴⁵⁰ Sümerbank, *Cumhuriyetin 50.Yılında Sümerbank*. t.y., s. 5.

⁴⁵¹ TBMM Kanunlar Dergisi Cilt: 3, No:96, 23.04.1341/1926, s. 1-8,

⁴⁵² Ekrem Özelmas, *Devletçilik ve Türkiye’deki Tatbikatından Sümerbank*, Ankara, 1963, s. 84.

⁴⁵³ İlhan Tekeli, Selim İlkin, *Uygulamaya Geçerken Türkiye’de Devletçiliğin Oluşumu*, Ankara, 1982, s. 175.

⁴⁵⁴ İ. Tekeli, S. İlkin, “age.”, s. 176-177.

kanunu⁴⁵⁵ kabul edilerek yayımlandı. Sümerbank'ın resmi olarak faaliyete geçmesi, 12 Temmuz 1933 tarihli *Cumhuriyet* gazetesi tarafından haberleştirilmişti⁴⁵⁶. Gazetenin aynı tarihteki başyazısında⁴⁵⁷ Sümerbank'ın önemine yer veren yazıda, 11 Temmuz 1933 tarihi itibarıyla Sümerbank Kanunu'nun yürürlüğe girdiği belirtilmiş ve Türk sanayisi için önemi anlatılmıştı.

Sümerbank kanunun birinci maddesinde yer aldığı üzere, bankacılık hizmetinin yanında genel olarak sanayi işleriyle de uğraşmak için kurulmuştu. Sümerbank kanunu çok geniş kapsamıyla topyekûn kalkınma aracı olarak hazırlandığı belliydi. Sümerbank kanunun ikinci maddesinde açıklanan amaç ve görevler kapsamında sırasıyla; fabrikaları işletmek, özel izinlere dayalı fabrikalar hariç olmak üzere bütün sanayi işletmelerinin etüt ve projelerini hazırlamak, tesis etmek ve idare etmek, kurulması ve büyütülmesi gerekli olan sanayi işletmelerine yardım etmek, fabrikalarda görev alacak teknik personeli yetiştirmek, eğitimlerini sağlamak, sanayi işletmelerine kredi sağlamak, ulusal sanayi için gerektiğinde görüş vermek şeklinde özetlenebilecek yetki sahası oldukça geniş çizilmişti. Dikkat edileceği üzere, Sümerbank banka adıyla kurulmasına rağmen bankacılık hizmetinden çok fabrikalaşmaya yönünü doğrultmuştur. Tabii bu durum teknik personel ihtiyacını tetikleyeceği düşüncesiyle Sümerbank'a aynı zamanda teknik bir eğitim kurumu misyonu da yüklemiştir. Sümerbank, verilecek eğitimlerle kalifiye personel yetiştirme, insan gücünün niteliğini arttırma, iş olanağı yaratarak bireyin ve toplumun refahına katkı sağlama gibi amaçlarıyla sosyal devlet anlayışına da hizmet etmeyi amaçlamıştır. Etüt ve proje hazırlama görevi ve ulusal sanayinin gelişimi için görüş sunması itibarıyla Sümerbank, sadece kendi kurumlarına hizmet veren bir kurum değil tüm ülke kapasitesine destek olma noktasında konumlandırılmıştır. Tüm bu faaliyetler, 1934 yılında uygulamaya geçen Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı ile eşgüdümlü şekilde yürütülmek suretiyle hayata geçirilmiştir.

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı, Atatürk dönemi devletçilik politikasında uzmanlaşmanın ilk adımı sayılabilir. 1933 yılında hazırlanan rapora göre, “*Cumhuriyet Hükümeti ile Sovyet Rusya Hükümeti arasında aktedilmek üzere bulunan mali protokolün derpiş ettiği sekiz milyon dolarlık kredi sanayi programımızın tahakkukunda bize mühim bir yardım ifa edeceği gibi Rusyadan teminine imkân görülemeyen tesisat için beynelmilel*

⁴⁵⁵ Resmî Gazete, Kanun No:2262 Sümerbank Kanunu, 11 Haziran 1933, Sayı 2424, s. 2676-2678.

⁴⁵⁶ “Sümerbank Dün Resmen Faaliyete Geçti”, *Cumhuriyet*, 12 Temmuz 1933, s. 1.

⁴⁵⁷ “Sümerbank İşe Başlarken”, *Cumhuriyet*, 12 Temmuz 1933, s. 1.

piyasaların kredisinden de istifade edeceğiz”⁴⁵⁸ denilmiştir. Finans sorunu, bulunan krediyle çözülmüştü. Bu kredi antlaşması gereğince, Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı, hayata geçirildi. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planına göre ana sektörler şöyle belirlenmişti:

- A- Mensucat sanayii (pamuk, kendir, yün),
- B- Maadin sanayii (Demir, sömük kömürü, kömür müştekatı, bakır, kükürt),
- C- Sellüloz sanayii (Sellüloz, kaat ve karton, sun’i ipek),
- D- Seramik sanayii (şişe, cam ve porselen)
- E- Kimya sanayii (Zağ yağı, klor, sudkostik, süper fosfat)⁴⁵⁹

Sovyet Rusya’dan sağlanan kredi desteği ve uzman yardımlarıyla yapılan Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı’na göre (BBSP), pek çok fabrika Sümerbank tarafından yapıldı. Atatürk döneminde yapılan fabrikalara kısaca göz atmak istersek, Sümerbank ile özdeşleşmiş olan dokuma sanayiine ait beş fabrika işletmeye açılmış, birinin de temeli atılmıştır. Maden sanayi içinde Türkiye’nin ilk ağır sanayii fabrikası olan aynı zamanda Karabük’ün mahallelerden kente dönüşmesini sağlayan Karabük Demir Çelik ve Keçiborlu Kükürt fabrikaları olmuştur. Sellüloz sanayii içinde ilerleyen yıllarda “SEKA Kâğıt Fabrikası” olarak anılacak olan da dâhil olmak üzere toplam üç fabrika açılmıştır. Seramik sanayii alanında ise Beykoz Şişe ve Cam Fabrikası işletmeye açılmıştır. Kimya sanayii alanında da bir fabrikanın temeli atılmış, Sünger ve Gülyağı alanında birer fabrika işletmeye açılmıştır⁴⁶⁰.

1930’lu yıllarda başlayan devletçilik politikasının en büyük finans ve yatırım aracı haline gelecek olan Sümerbank’ın ismi konusu da dil ve tarih çalışmaları bağlamında değerlendirilmesi gerekir. Şüphe yoktur ki, Atatürk özellikle 1930 sonrasında, ulus/modern devletin devrimlerinin halka aşılmasında dil ve tarih çalışmalarını önemli bir yere koymuştu. O günlerde geliştirilen Türk Tarih Tezi ve Güneş Dil Teorisi ekseninde, Türklerin tarihsel bağlarının sadece Osmanlılardan ibaret olmadığını gerek Orta Asya gerekse Anadolu ve çevresiyle ilişkili olduğuna dair bilimsel çalışmalara önderlik ediyordu. Ünlü Sümerolog Muazzez İlmiye Çığ, Atatürk ve Sümer-Türk ilişkisi kapsamında, dayanak noktasını Atatürk’ün araştırmalarıyla ilişkilendirmektedir. Atatürk’ün Sümerlilere olan ilgisinin ilk olarak, bir Fransızca kitapta okuduğu ve altını çizerek yanına “mühim=önemli” diye not düştüğü, “Sumerliler Orta Asya’dan gelmiş

⁴⁵⁸ Afet İnan, *Raporlar Kısım I Sınai Tesiat ve İşletme (İktisat Vekâleti)*, Ankara, 1933, s. 11.

⁴⁵⁹ A. İnan, “age.” s. 13.

⁴⁶⁰ İ. Tekeli, S. İlkin, “age.”, *Birinci Beş Yıllık Sanayi Planındaki Fabrikaların Uygulanma Durumu*.

olabilirler ve dilleri Ural-Altay dillerine benziyor” cümlesi ile başladığı kanısındayız. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi’nin kuruluşunda, her yerde adı “Asuroloji” olan bölümün adını, “*Bırakın şu Samileri!*” diyerek “Sumeroloji” koydurtması ve yeni açılan bir bankaya “Sumerbank” adını verdirtmesi hep Sumerlilere olan ilgisindendi⁴⁶¹. Şemsettin Günaltay’ın 1938 yılında yayımladığı makalesinde⁴⁶², Sümerlilerle-Türkler arasındaki tarihsel ilişkiyi birtakım gerekçelere dayandırarak Türk-Sümer tarihi bağıını kurduğu görülmüştür. Makalede, fiziki benzerlik, brakisefal kafatası yapısı, etnografik ortak özellikler ve ortak sözcükler üzerinden dil benzerliği işlenmiştir. Sümerlerin bilinen ilk yazıyı kullanmaları, şehirler kurmaları, bilim ve uygarlık kurmadaki başarıları, Yeni Türk Devleti için çağdaş uygarlık seviyesine ulaşmada bir esin kaynağı olarak değerlendirilmekteydi.

Sümerbank faaliyete geçtiğinde şu varlıklara sahipti: Devlet Sanayi Ofisinden ve Sanayi Kredi Bankasından devraldığı bütün haklar ve ihtiyat akçeleri, Devlet Sanayi Ofisinden devraldığı fabrikaların sabit ve mütedavil sermayeleri ve birikmiş amortismanları, Devlet Sanayi Ofisinden devraldığı iştirak hisseleri ile beraber toplam dört fabrikaya sahipti.

Bakırköy Pamuklu Dokuma Fabrikası,

Feshane Yünlü Dokuma Fabrikası,

Hereke İpekli ve Yünlü Dokuma Fabrikası,

Beykoz Deri ve Kundura Fabrikaları⁴⁶³.

Sümerbank kanun tasarısına göre, Sümerbank’ın devralacağı ve yeniden kuracağı fabrikaların, devir ve tesis tarihinden başlayarak anonim şirket haline getirilmesi ve hisse senetlerinin yüzde 25’inin Türk olan kişilere ait olması yükümlülüğünü getirmektedir. Hatta daha da ileri giderek, Sümerbank’ın kendine ait fabrikaların hisselerinin yüzde 50’den fazlasını Türklere ve Türk teşekküllere satması öngörülmüştü⁴⁶⁴ ancak Sümerbank kanununda, Hükümetin teklifi üzerine umumî heyetçe verilecek karara göre bu hisse senetlerinin kısmen veya tamamen Türk eşhas ve müesseselerine satılması

⁴⁶¹ Muazzez İlmiye Çığ, *Atatürk ve Sumerliler*, İstanbul, 2014, s. 58.

⁴⁶² Ş. Günaltay, “*agm.*”, s. 358-362.

⁴⁶³ Sümerbank, “*age.*”, s. 3-4.

⁴⁶⁴ D. Avcıoğlu, “*age.*”, s. 460-461.

caizdir ⁴⁶⁵ denilmiştir. Ekonominin Türkleştirilmesi olarak değerlendirilebilecek bu yaklaşım tesadüfî olmaktan çok bilinçli bir tutumu göstermekteydi. Devletçilik, planlı ekonomi ve sermaye hareketlerinde ulusallaşma, birbirleriyle ilişkili düşünülmesi gereken ekonomideki gelişmelerdi. Sümerbank'ı da bu üçgende analiz etmek daha doğru olacaktır. Sümerbank'ın Yurda Dağılışı (Fabrika ve Banka Şubeleri) konulu haritada (Ek-4) ⁴⁶⁶ ülkenin tüm bölgelerinde girişimleri olan, şubeler açan, istihdam ve iş imkânı sağlayan yapısıyla; toplumun refahını arttıran, yurttaşın devlete bağlılığını kuvvetlendiren, bölgeler arası gelir dağılımı dengesizliğine de çare olması amaçlanmıştır. Bilindiği üzere, Osmanlı döneminde sanayileşme daha çok liman kentleri ve azınlıkların görece yoğunlaştığı bölgelerde sıkışmıştı. Sümerbank, devletçilik politikasının bir eseri olarak sermaye gruplarının çıkarları yerine; halkçı politikalarla mümkün olduğunca coğrafyaya yayılan bir sanayileşme ve kalkınma hareketi olarak doğmuştur. Bilsay Kuruç, Sümerbank işletmelerinin coğrafi dağılımı konusunu şöyle analiz etmiştir: “*Kıyı bölgelerine yönlendirilmiş olan üretim ve ticareti tipik bir “sömürge ekonomisinin özelliği sayan Cumhuriyet yönetimi, iç bölgeleri canlandıracak yatırımlarla ekonomik coğrafyayı değiştirmeyi yeni rejim için başlı başına bir amaç olarak görmektedir*”⁴⁶⁷. Sümerbank'ın ülkeye yayılmasını sadece ekonomik bir mesele olarak değil aynı zamanda sosyal, kültürel ve ulusal bütünleşmenin bir tamamlayıcısı olarak değerlendirmek gerekir.

I. Sanayi Programı, devlet işletmeciliğinin genel çerçevesini çizmesinin yanında, planlı sanayileşme isteğini yansıtmaları açısından da önemli bir gelişmedir. Programa dâhil dokuma, maden, selüloz, seramik ve kimya sanayii için yaklaşık 45.000.000 lira sermaye tahsis edilmiş, ancak bu miktar daha sonraki yıllarda önce 65, sonrada 100.000.000 liraya yükseltilmiştir (Ek-5)⁴⁶⁸.

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın yapılmasında teknik uzman desteği sağlayan Sovyetler Birliği, aynı zamanda fabrikaların yer tespiti ve yapımı konusunda iş birliği ve yardıma devam etmiştir. Yer tespiti yapılırken iktisadi sebepler kadar stratejik faktörler de göz önünde bulundurulmuştur⁴⁶⁹. Yapılan etüt ve fizibilite çalışmaları sonucunda ilk

⁴⁶⁵ Resmî Gazete, Kanun No:2262 Sümerbank Kanunu, 11 Haziran 1933, Sayı 2424, s. 2677.

⁴⁶⁶ İ. Tekeli, S. İlkin, “age.”, *Sümerbank'ın Yurda Dağılışı (Fabrika ve Banka Şubeleri) Haritası*

⁴⁶⁷ B. Kuruç, “age.”, s. 175.

⁴⁶⁸ Serkan Tuna, *Dünya Ekonomik Krizine Bir Cevap Mı? Türkiye’de Devlet İşletmeciliği ve Sümerbank (1932-1939)*, İstanbul, 2009, s. 210.

⁴⁶⁹ Yaşar Semiz, Güngör Toplu, “Cumhuriyet Döneminde Devlet Tarafından Kurulan İlk Sanayi Kuruluşu Kayseri Sümerbank Bez Fabrikası”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 45, Konya, 2019, s. 37.

fabrikanın Kayseri’de yapılmasına karar verilmişti. Türkiye’nin o yıllardaki, ekonomik ve sosyal görünümü içinde bir kente bir fabrikanın kurulması o kentin talihinin değişmesine vesile olan büyük bir olay olarak değerlendirilmelidir. Nitekim 15 Ağustos 1933 tarihli *Cumhuriyet* gazetesi haberinde yer alan Kayseri’den bir görünümün altında yazan şu ifade, dönemin ruhunu yansıtır. “*Yakında mühim bir sanayi merkezi olacak olan Kayseri’den umumi bir görünüş*”⁴⁷⁰.

1934 yılı, devletçiliğin ete kemiğe büründüğü bir dönemin başlangıcı olması itibariyle tarihi bir dönemeç olarak kabul edilebilir. Sümerbank’ın yatırımını bizzat üstlendiği fabrikaların temellerinin atılması ve faaliyete geçmeleri, bu tarihten itibaren gerçekleşir⁴⁷¹. Zafer Toprak’ın Sümerbank’ı incelediği eserinde: “*Sümerbank’ın yaptığı ilk fabrika olan Kayseri Sümerbank Bez Fabrikası’nın temeli 20 Mayıs 1934’te atıldı. Fabrika’nın kurulumuna dair test çalışmaları, 1 Haziran 1935’te ve üretim de aynı yılın 16 Eylül tarihinde başladı. Böylece sadece Türkiye’nin değil tüm Orta Doğu’nun da en büyük sanayi yatırımı sadece 483 günde tamamlandı*”⁴⁷² belirterek yatırımın hızını ve büyüklüğünü tespit etmiştir.

20 Mayıs 1934 tarihinde Kayseri Sümerbank Bez Fabrikası’nın temel atma töreni gerçekleşmiş ve törende Başvekil İsmet Paşa’nın şu konuşması manşete çekilmişti. “*Memleketin kurtuluş hareketinde en inandırıcı ve en parlak delil, fabrikaları kurmak ve onları işletmekte gösterdiğimiz himmet ve liyakat olacaktır*”⁴⁷³. Bağımsızlık ve egemenliğin ekonomik manada güçlü olma konusuna vurgu yapan Başvekil İsmet Paşa, bu durumu söylevinin ilerleyen kısmında, “*İnkılap kahramanlarımızın omzunda kuruldu*” ve “*Türk milleti bu sahada da liyakatini gösterecektir*” şeklinde devam ettirmiştir. Sanayileşmeye ve özelde Sümerbank ve yatırımlarına verilen önemin Millî Mücadele ile eş tutulmuş olması, Cumhuriyet mücadelesinin artık sanayileşme ve ekonomik olarak güçlenme üzerine kurulduğunu göstermektedir. Türk ulusunun tarihsel süreçte pek çok başarıyı sağladığı, bu konuda da başarılı olunacağı konusunda halka hem güven hem de misyon yüklediği görülmektedir. Temel atma sonrası çok hızlı giden inşaat

⁴⁷⁰ “Yakında mühim bir sanayi merkezi olacak olan Kayseri’den umumi bir görünüş”, *Cumhuriyet*, Ağustos 1933, s. 1.

⁴⁷¹ Janset Özen Aytemur, *1930-1945 Yılları Arasında Türk Yönetim Düşüncesi: Sümerbank Örneği Üzerinden Tarihsel Bir Çözümleme*, (Basılmamış Doktora Tezi), Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, Antalya, 2007, s. 109.

⁴⁷² Zafer Toprak, *Sümerbank*, İstanbul, 1988, s. 46.

⁴⁷³ “İktisat Savaşında Yeni Bir Zafer”, *Cumhuriyet*, 21 Mayıs 1934, s. 1.

çalışmaları zaman zaman basına haber olmuş ve toplumda heyecan yaratacak şekilde haberleştirilmiştir.

17 Şubat 1935 tarihli *Cumhuriyet*'in manşetinde, “*Ulusal Sanayide bir Devre!*”⁴⁷⁴ olarak çıkmıştır. Sümerbank'ın gerçekleştireceği ile birlikte diğer yatırımların da bilgisi geçilmekteydi. Haberde temel atma töreninde çekilen fotoğrafta fabrika, devlet yetkilileri ve halkın olduğu karenin seçilmesinde devlet, sanayi, yurttaş üçgeni sembolize edilmiştir. Sümerbank yatırımlarının hızla ilerlemesinin yarattığı güvenle basında Sümerbank lehine kamuoyu köşe yazıları da yayımlanıyordu.

Cumhuriyet'in 27 Şubat 1935 tarihli sayısında, “*Devlet fabrikacılık edebilir miymiş edemez miymiş?*”⁴⁷⁵ adlı başyazıda Abidin Daver şunları yazıyordu: “*Bütün Sümerbank ve fabrikalarında Türkiye'nin okumuş, işinde usta olmuş değerli gençliği, ne yaptığını bilerek çalışıyor, genç Türk, Cumhuriyetinin genç sanayii bu gençliğin elinde doğup büyüyor. Bu her Türk'ün sevinç ve kıvanç duyduğu bir başarıdır.*” Gençlik ve sanayi bütünlüğünün dikkat çekildiği metinde, eğitilmiş gençlerin ülke kalkınmasının öncüsü olduğu ve Türk ulusu için hem ekonomik kalkınma hem de uygarlaşma anlamına geldiği ortaya konmuştur. Toplumun kalkınmasında lokomotif görevi olduğu, Sümerbank'a yüklenen tarihsel misyondur.

16 Eylül 1935 tarihinde Kayseri Sümerbank Bez Fabrikası açılmıştır. Açılışı haberleştiren *Ulus* gazetesi, fabrikadan çekilen bir fotoğrafın altında “*Türk Devletçiliğinin Utkusu*”⁴⁷⁶ şeklinde geçmiştir. Açılışı dönemin İktisat Vekili Celal Bayar yapmıştır. Haberin devamında Celal Bayar'ın şu ifadelerine yer verilmişti: “*İstihşalden çekinmeyiniz. Hedefinize doğru yürüyen endüstrileşmemiz size dayanıyor. Vazifeniz asıl bundan sonra başlıyor.*” Kayseri halkına verilen bu vazifenin aslında Türk halkına verilmiş olarak değerlendirmek gerekir. Çağın sanayileşme çağı olduğu, tarım üretimiyle ekonomik bağımsızlığın sağlanamayacağına değinen Celal Bayar, fabrikanın sahiplenilmesini istemiştir.

Kayseri Sümerbank Bez Fabrikası çevresinde yeni bir yaşam alanı yaratması bakımından ilk örnek olması yönüyle önemlidir. Öyle ki günümüzde uydu kent olarak

⁴⁷⁴ “Ulusal Sanayide bir Devre!”, *Cumhuriyet*, 17 Şubat 1935, s. 1.

⁴⁷⁵ Abidin Daver, “Devlet fabrikacılık edebilir miymiş edemez miymiş?”, *Cumhuriyet*, 27 Şubat 1935, s. 1.

⁴⁷⁶ “Türk Devletçiliğinin Utkusu”, *Ulus*, 17 Eylül 1935, s. 1. (14-15 Eylül 1935 tarihli *Ulus*, fabrika açılışı öncesi birinci sayfadan ayrıntılı haberler yapmıştır. 16-17 Eylül 1935 *Tan.*)

tabir edilen sosyal konutların prototipleri de bu dönemde hayata geçirilmiştir. Kayseri Sümerbank Bez Fabrikası'nda görev yapan personel için hayata geçirilen yaşam birimleri şunlardır: İşçi ve memur vazife evleri, revir, kreş, işçi ve memur lokali, sinema salonu, voleybol ve tenis sahaları, yüzme havuzu ve 1000 kişilik kapalı tribünlü futbol sahası⁴⁷⁷ inşa edilmiştir. Sunulan olanakların devlet tarafından yönlendirilmesi “modern” kimliğin üretiminde ve modernleşme sürecinde, iktidarın rolünü tartışmaya açmaktadır. Bu bakışla devletin, sadece ekonomik kalkınma amacıyla bu işletmeleri kurmadığı açıktır. Devlet, işletmeler bünyesinde sunduğu hizmetler ile toplumsal yapıda yaşanacak değişim için bir model ortaya koymuştur. Kendine özgü bu tutumun, işletmenin çalışma düzeninden barınmaya, eğitime, eğlenceye kadar günlük yaşamın her biçimine etki etme amacı taşıdığı söylenebilir. Ancak amaçlananın, sosyal yapıya doğrudan nüfuz edilmesi değil de ‘modern’ kimliğin oluşumu sürecinde, kendine has bir endüstrileşme ve kentleşme geleneği yaratmak olduğu açıktır⁴⁷⁸.

14 Ağustos 1934'te İzmit'te Sümerbank İzmit Kâğıt Fabrikası'nın temel atma töreninde Başvekil İsmet Paşa'nın konuşması şu şekildeydi: “İzmit'te kâğıt fabrikasının kurulması, ileri bir irfanı, Cümhuriyet inkılâplarına hususî bir bağlılığı olan İzmit için iyi bir tesadüftür. Fabrikanın bir samimiyet muhitinde bulunması, müesseseye alâka ve yardım gösterileceğine delildi”⁴⁷⁹. Sümerbank yatırımlarına yapılan Millî Mücadele, Cumhuriyet, devrim ilkeleri gibi göndermeler pek çok söylevde olduğu gibi İzmit'te de yinelenmesi son derece ideolojik bir tutumun eseri idi. Temel atma töreninin haberini yapan *Cumhuriyet* gazetesinin 15 Ağustos 1934 tarihli baskısındaki⁴⁸⁰ haberin altında yer alan fotoğrafta, Başvekil İsmet Paşa'nın ve İktisat Vekili Celal Bayar'ın temel taşına ilk harcı sürmeleri ve aynı haber sütununda törene katılan yurttaş kalabalığının verilmesi, devlet ve yurttaş birlikteliği şeklinde işleniyordu. Ulus devletin temel dayanağı olan ulus varlığı, ulus iradesi ve desteği konuları ideolojik temelin harcını oluşturulmasına sıklıkla başvurulduğu görülmekteydi.

İzmit Sümerbank Kâğıt Fabrikası'nın açılışı, 6 Kasım 1937 tarihinde gerçekleştirildi. *Cumhuriyet* gazetesi, açılışı yapan İktisat Vekili Celal Bayar'ın ağzından şöyle yazıyordu: “Bu müessese sanayileşme siyasetimizin muvaffak eserlerinden

⁴⁷⁷Sümerbank, “age.”, s. 33.

⁴⁷⁸Burak Aslıskender, Ahsen Özsoy, “Cumhuriyet Sonrası Kayseri’de Modernleşme: Mekânsal ve Toplumsal Değişme”, *İTÜ Dergisi/a*, 9/1, İstanbul, 2010, s. 41.

⁴⁷⁹B. Kuruç, “age.”, s. 228.

⁴⁸⁰“Kâğıt ve şişe fabrikalarının temelleri dün merasimle atıldı”, *Cumhuriyet*, 15 Ağustos 1934, s. 1.

biridir”⁴⁸¹. Peyami Safa, köşesinde fabrika açılışına dair yaptığı tahlilinde: “*Türkiye’de eski rejim kâğıdı paçavraya çevirmek için elinden geleni yaptı; yeni rejim paçavrayı kâğıd haline getirmek için sefere çıkmıştır*”⁴⁸². Celal Bayar’ın söylevinde yeni devletin sanayileşme konusunda başarılı olduğunu vurgulaması öne çıkartılmıştır. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı’nın planlanandan hızlı ilerlemesi, kamuoyunda “dört buçuk plan” diye tabir edilmesine yol açmıştır. Diğer taraftan Peyami Safa’nın dönemin önemli bir köşe yazarı ve Türk edebiyatçısı olarak konuyu direkt rejim meselesi üzerinde değerlendirmesi, İzmit Sümerbank Kâğıt Fabrikası’nın kamuoyunda hangi mertebelerde işlendiğinin bir başka boyutunu sergilemektedir. Kâğıt endüstrisinin gelişmesi; eğitim-öğretim faaliyetinin önemli bir aracı olan defter-kitap gibi ders materyallerinin yaygınlaşmasına, gazete, dergi gibi yazılı basın araçlarındaki kâğıt ihtiyacının karşılanmasına gerek iletişimin gerekse de entelektüel hayatın gelişmesine katkı sağlamıştır. Dışa bağımlı kâğıt ihtiyacına neşter vuran İzmit Kâğıt Fabrikası, uzun yıllar Türk ekonomisine katma değer yaratmasıyla da önemli bir hizmeti yerine getirecektir.

Ağır sanayi yatırımı olan demir çelik sanayinin kurulması için, etüt ve fizibilite çalışmaları neticesinde Karabük seçilmişti. Aytemur, Karabük’ün seçiminde etkili olan unsurları olarak şunları saymıştır: “*Maden kömürü havzalarına yakınlığı, demiryolu güzergâhı üzerinde oluşu, yörenin işçi yerleşmesine uygun oluşu ve jeolojik bakımdan ağır endüstri kuruluşuna elverişli oluşu etkendi*”⁴⁸³. Bu etmenler Karabük’ün talihini ve tarihini de değiştirmesine yol açmış, nerdeyse yoktan bir kent oluşmasına kaynaklık etmiştir. Öyle ki Karabük, 1937 yılına kadar Safranbolu’ya bağlı Öğlebeli Köyü’nün 13 hanelik bir mahalleydi⁴⁸⁴.

3 Nisan 1937’de temeli atılan Karabük Demir Çelik Fabrikası’nın temel atma töreninde Başvekil İsmet İnönü bulunmuş ve şu sözleri manşete taşınmıştı. “*Demir ve çelik malzemesini dahilden tedarikle memleket müdafaası bundan sonra da sağlam, daha geniş temeller istinad olacaktır*”⁴⁸⁵. 1939’da başlayacak olan II. Dünya Savaşı’nın ayak seslerinin hissedildiği bir dönemde, demir çelik fabrikası yatırımının ulusal savunma sistemi için önem arz ettiğini iyi bilen İsmet İnönü, aynı açılışta “*Modern ve ileri bir millet endüstrisiz olamaz!*” beyanını da vermektedir. Başyazarı Ahmet Emin Yalman

⁴⁸¹ “İlk Kağıd fabrikamız dün İzmitte merasimle açıldı”, *Cumhuriyet*, 7 İkinci teşrin 1936, s. 1.

⁴⁸² Peyami Safa, “Kağıd fabrikası”, *Cumhuriyet*, 7 İkinci teşrin 1936, s. 3.

⁴⁸³ J. Ö. Aytemur, “age.”, s. 110.

⁴⁸⁴ Karabük Tarihi, <http://www.karabuk.gov.tr/karabuk-tarihi>, Erişim Tarihi.11.02.2021.

⁴⁸⁵ “İsmet İnönü dün Karabük demir fabrikalarının temelini attı”, *Cumhuriyet*, 4 Nisan 1937, s. 1.

olan Tan'da, Sümerbank Karabük Demir Çelik Fabrikası açılışı yazısında, İsmet İnönü'nün söylevindeki başka bir sözü öne çıkartıyordu: “*Eğer Cümhuriyet Rejimi Olmasaydı Bu Memleket Endüstriye Kavuşamazdı*”⁴⁸⁶. İnönü'nün, sanayileşme ve yeni devletin yönetim biçimi eksenindeki söylemin, Osmanlı'dan Cumhuriyete uzanan tarihsel ideolojik kopuşun yinelenmesi olarak halka özellikle işlendiği görülmektedir. Pek tabii ki, fabrika temel atma veya açılış törenleri aynı zamanda devlet ideolojisinin işlenmesi için en uygun ortamlardan biriydi. Somut bir gelişme olan fabrikalaşma, en nihayetinde yatırım, istihdam, iş olanağı ve refah seviyesini de beraberinde getirmekteydi.

Fabrika çalışanlarının ikametleri için, farklı tiplerde evler inşa edilmesiyle oluşan nüfusun modern bir yaşam sürebilmesi için çeşitli sosyal yaşam merkezleri hayat geçirilmiştir. Kayseri örneğinde olduğu gibi modern bir yerleşimde olması gereken bütün donanımlar düşünülmüştü (Hastane, yazlık kışlık sinema, mühendisler ve işçiler için ayrı ayrı kulüpler, halkevi, kreş, ilkokul ve lise, basketbol, voleybol, futbol sahası, yüzme havuzu)⁴⁸⁷. Yeni devlet ideolojisinin en karakteristik özelliklerinden biri olan çağdaşlaşmanın yurttaşlara sağlanan çağdaş yaşamlarla sağlanabileceği yaklaşımı, Sümerbank yatırımları etrafında kurulan ve gelişen kentlerde hayat buluyordu.

Sümerbank'ın yatırım ortaklığı kapsamında seçildiği bölge itibarıyla önem arz eden Malatya Bez ve İplik Fabrikası'nın temeli 1937 yılında atılmış, tesis 1939 yılında işletmeye açılmıştır. Fabrikanın yapım aşamasında, 14 Kasım 1937 tarihinde Atatürk'ün Malatya'ya ziyareti basına şöyle yansımıştır: “*Gezilecek havalide ekonomik ve sosyal ekonomik vaziyetler bakımından esaslı tetkikler yapılmasını emir buyurdular*”⁴⁸⁸. Bölgede huzur ve asayişin yeşermesi ve toplumsal barışın gelişmesi için ekonomik ve sosyal yaşamda devletin itici güç olarak rol alması gerektiğinin bizzat Atatürk tarafından dile getirilmesi, reel politika üretmek adına çok önemli bir hamleydi. Fabrika yapımı daha devam ederken istihdam ve iş olanağının oluşmasına, 11 Aralık 1938 tarihinde yayımlanan *Son Posta*'da “*40 Usta Namzedi yetiştirilecek*”⁴⁸⁹ ilanı da güzel bir örnektir.

Malatya Bez ve İplik Fabrikası işçilerinin yaşamsal ihtiyaçları için Haziran 1938'de kooperatif kurulması, sadece fabrika üzerinden katma değer oluşmadığının,

⁴⁸⁶ “Yedi büyük fabrikanın temeli İnönü'nün uğurlu eliyle atıldı”, *Tan*, 4 Nisan 1937, s. 1.

⁴⁸⁷ Sezen Öktem, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Modernleşme Hareketi; Karabük Demir Çelik Fabrikaları Yerleşim Örneği*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü İstanbul, 2004, s. 87.

⁴⁸⁸ “Atatürk Malatyada tetkikler yaptılar”, *Ulus*, 15 Son teşrin 1937, s. 1.

⁴⁸⁹ “40 Usta Namzedi yetiştirilecek”, *Son Posta*, 11 Birinci kânun 1937, s. 11.

fabrika merkezli ekonomik ve sosyal yaşamın geliştirilmeye çalışıldığının bir başka kanıtıdır. Umut ve Sezen Karabulut, kooperatif kurulmasını şöyle analiz etmişlerdir: *“Fabrika aracılığıyla üretilecek her nevi ürünü ve erzakı satın almak ve bunları üyelere ve tüketicilere satmak, lokanta, sinema ve buna benzer faydalı müesseseler açmak ve üyelere küçük oranlarda borç vermek olarak belirtilmiştir. Görüldüğü üzere fabrika inşaatında çalışan işçilerin sosyal ve ekonomik örgütlenme yöntemleri, 1930’lar Türkiye’si için önemli bir gelişim sonucu yaratmıştır. Bu örgütlenme aracılığıyla şehirde açılan sinema, lokanta ve alışveriş yapılacak dükkân tarzı birçok yeni işletmenin, gerek şehrin sosyal ve ekonomik dokusunda bir değişiklik yarattığı, gerekse de toplumsal ilişkilerin kamuya açık ve daha görünür yaşandığı bir hale dönüşmesine yol açtığı söylenebilir”*⁴⁹⁰.

Atatürk dönemindeki Sümerbank yatırımları içinde özel bir yeri olan Nazilli Sümerbank Basma Fabrikası’dır. Nazilli Sümerbank Fabrikası’nı özel kılan Atatürk’ün bizzat açılışını yapmasıdır. Büyük Menderes Havzasında bulunan Nazilli, pamuk üretiminin yapıldığı, sanayinin ihtiyaç duyacağı enerji ihtiyacı olan kömür yataklarına yakınlığı, 1881 yılından bu yana kullanılan demiryolu ağının İzmir ile bağlantısı gibi özelliklerinden dolayı dokuma sanayinin kurulması için son derece uygun bir kasabaydı. 17 Şubat 1935 tarihli *Cumhuriyet* gazetesi Sümerbank haberinin devamında: *“Sümerbank umum müdürü Nurullah Esad ve heyeti fennîyesi Ege mıntıkasındaki teknik seyahatinden avdet etti. Banka tarafından Nazilli’de açılacak üçüncü mensucat fabrikasının yeri tesbit edilmiştir. Önümüzdeki ilkbaharda inşaatı başlanacaktır”*⁴⁹¹ bilgisine yer vermiştir. Sümerbank Genel Müdürü Nurullah Esat Bey’in planlamasından daha erken bir tarihte, fabrikanın temeli Ekonomi Bakanı Celal Bayar tarafından 23 Ağustos 1935’te atılmıştır⁴⁹². *Son Posta* gazetesi fabrikanın açılış törenini konu alan haberinde, fabrikanın yaratacağı etkiyi şöyle görmüştü. *“Nazilli Ovasında Eskisinden Daha Mamur Bir Kasaba Kuruluyor”*⁴⁹³. Fabrikanın temel atma töreninin ardından inşaat çalışmaları için Nazilli’den ve çevre illerden 2500 kişilik bir amele grubu çalışmaya başlamış, Tavas, Sarayköy, Söke ve Yenipazar gibi yerleşim birimlerinden çok sayıda insan iş sahibi

⁴⁹⁰ Sezen Karabulut, Umut Karabulut, “Erken Cumhuriyet Döneminde Doğu Anadolu Bölgesini Kalkındırmaya Yönelik Bir Girişim: Malatya Bez ve İplik Fabrikası TAŞ’ın Kuruluşu (1936-1939)”, *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 5/ 1, Malatya, 2016, s. 75.

⁴⁹¹ “Ulusal Sanayide Bir Devre”, *Cumhuriyet*, 17 Şubat 1935, s. 4

⁴⁹² Murat Koraltürk, “Nazilli Basma Fabrikası”, *Atatürk Ansiklopedisi*, https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/Nazilli_Basma_Fabrikas%C4%B1, Erişim tarihi:14.02.2021

⁴⁹³ “Her Yıl 100 Milyon Metre Yerli Basma”, *Son Posta*, 27 Ağustos 1935, s. 8.

olabilmek için Nazilli'ye akın etmişlerdir⁴⁹⁴. Fabrikanın temelini atıldığı 1935 yılında merkezde 12.005'e, köylerde yaşayanların toplamıyla da 60.555⁴⁹⁵ yükselen nüfusla birlikte, fabrika inşaatı için Nazilli'ye gelen işçilerin ekonomik ve sosyal değişimde son derece etkili oldukları söylenebilir.

Resmi açılış tarihi olan 9 Ekim 1937'e kadar fabrikanın inşaatı tamamlanmış ve üretim aşamasına hazır hale gelmişti. İzmir ve bölgesinde yapılacak olan askeri tatbikatı yerinde gözlemlemek isteyen Atatürk'ün, önce Nazilli'de fabrika açılışı yapacağı ardından askeri tatbikatı izleyeceği planlanmıştı. Bu planı *Cumhuriyet* gazetesi şöyle geçiyordu. “*Nazilli basma fabrikasının açılma merasimi, manevraların Pazar günü başlaması münasebetile cumartesi günü sabahı saat 9'da yapılacaktır*”⁴⁹⁶. Nihayet 9 Ekim 1937 saat 14.00 gibi yanında Başbakan İsmet İnönü ve Afet İnan'la birlikte Nazilli'ye ulaşan Atatürk, Nazillililer tarafından sevinç ve coşkuyla karşılanmıştı⁴⁹⁷. Afet İnan, fabrikanın çalışmaya başlamasına dair aktardığı anekdotta: “*Direktör, Atatürk'e hitap ederek 'İşlemek için emrinizi bekliyorlar' dedi. Büyük yerden çıkan emir, 480 makineyi birden gürültülü bir faaliyete koydu. Bunun üzerine Atatürk şunu dedi:*

-İşte halka hayat veren reel musiki!”⁴⁹⁸

Bu musiki, yeni devlet ideolojisinin ekonomideki devletçi ve halkçı yansımasıydı. Sümerbank Nazilli Basma Fabrikası açılışını gazeteler şöyle görmüşlerdi. *Atatürk, altın bir anahtarla dün, Nazilli ilk basma fabrikasını açtı*⁴⁹⁹, *Nazilli bayram yapıyor*⁵⁰⁰, *Büyük şefi aralarında gören halk misli görülmemiş tezahüratta bulundu*⁵⁰¹, *Nazillide bayram*⁵⁰². Nazilli halkının sevgi, gösteriş ve tezahüratları içinde gerçekleşen açılış töreninin son derece coşkulu geçtiği basına yansımıştı. Sümerbank'ın alametifarikası olan logosunun altın bir anahtar biçimine getirilmesi ve açılışın bu anahtarla yapılması büyük ses

⁴⁹⁴ Günver Güneş, “Nazilli Sümerbank Basma Fabrikası”, *Fama Aktüel Dergisi*, 2/18, Aydın, 2007 Kasım, s. 4.

⁴⁹⁵ Hulusi Doğan, “Sanayinin Musikisi Nasıl Başladı, Nasıl Bitti? Sümerbank Nazilli Basma Fabrikası'na Tarihsel Bir Bakış”, *Ege Akademik Bakış*, 7/2, İzmir, 2007, s. 669.

⁴⁹⁶ “Atatürk bugün öğleyin İzmir'e hareket ediyor”, *Cumhuriyet*, 8 Birinci teşrin 1937, s. 7.

⁴⁹⁷ Ali Asgar Eren, *Birinci Sanayi Planı Kapsamında Kurulan Sümerbank Dokuma Fabrikalarında Sosyal ve Kültürel Uygulamalar (1935-1950)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), T.C. İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul, 2019, s. 78.

⁴⁹⁸ “Nazilli Kombinasi”, *Cumhuriyet*, 12 Birinci teşrin 1937, s. 3.

⁴⁹⁹ “Atatürk, altın bir anahtarla dün, Nazilli ilk basma fabrikasını açtı”, *Kurun*, 10 B. Teşrin 1937, s. 1.

⁵⁰⁰ “Nazilli bayram yapıyor”, *Ulus*, 10 Birinci Teşrin 1937, s. 1.

⁵⁰¹ *Büyük şefi aralarında gören halk misli görülmemiş tezahüratta bulundu*, *Akşam*, 10 Teşrinievvel 1937, s. 1.

⁵⁰² “Nazillide bayram”, *Cumhuriyet*, 10 Birinciteşrin 1937, s. 1.

getirmişti. Sümerbank Basma Fabrikası'nın başta Nazilli ve Türkiye için altın gibi bir yatırım olduğu sembolize edilerek Atatürk ile bütünleştirilmişti.

Cumhuriyet'ten Abidin Daver'in verdiği bilgiler göre, “Fabrika, iki posta ile çalışınca 1800, üç posta ile çalışınca 2500 işçi kullanacaktır. Nazilli kadınları ile delikanlıları, fabrikada çalışmakta ve hayatlarını kazanmaktadırlar. Fabrika, şimdiden Nazilli ve civarı için medeni hayat mektebi olmuştur. Fabrikanın yirmi yataklık hastanesi, ameliyathanesi, eczanesi, tahlil laboratuvarları, muayene ve tedaviehaneleri, her türlü konforu havidir. Ayrıca, 300'er kişilik iki işçi binası, usta ve memur apartmanları, sahneli ve sinemalı bin kişilik kantini, spor sahası, 7 arteziyen kuyusu ile, geceleri pırıl pırıl yanan elektirikler ile Nazilli ve civarına örnek teşkil edecek medeni bir mamure olmuştur”⁵⁰³.

Nazilli fabrikası müstemilat ile beraber yeni bir şehir halini aldı⁵⁰⁴ haberini yapan *Son Posta*'nın bildirdiğine göre, “Fabrikanın yanında Sümer mahallesi adile yeni bir mahalle kuruldu, Sümer spor klübü federe edildi, parti Sümer mahallesinde bir ocak açtı ve fabrika muhitinde bariz bir nüfus kesafeti başladı.” Sümerbank'ın Nazilli'ye kazandırdığı fabrika, sadece iş sağlayan bir mekân olmanın yanında yeni bir yaşam alanı yaratmıştı. Fabrikada çalışanlarını ve ailelerini Nazilli merkeze getirip götürmede kullanılan ve zamanla adı “Gıdı Gıdı” treni olarak kalan tren, Nazilli'nin sembollerinden biri haline gelecekti. Sümerbank işçilerinin yanı sıra neredeyse tüm ilçe halkının Gıdı Gıdı Treni ile ilgili anısına rastlamak mümkündür. Bu yönüyle Gıdı Gıdı Treni, Sümerbank'ın ilçeye bıraktığı bir diğer değerdir⁵⁰⁵. Sümerbank sevgisinin yarattığı bir değer de Nazilli Sümerbank Marşı'dır (Ek-6)⁵⁰⁶.

Sümerbank'ın Nazilli basma fabrikası bünyesinde bir caz takımı kurulmuş, birçok resim ve heykel sergileri düzenlenmiş, kurulan Halkevi'nde bıçkı dikiş kursları

⁵⁰³ Abidin Daver, “Atatürk, Nazilli fabrikasını dün altın anahtarla açtı”, *Cumhuriyet*, 10 Birinciteşrin 1937, s. 9.

⁵⁰⁴ “Nazilli fabrikası müstemilat ile beraber yeni bir şehir halini aldı”, *Son Posta*, 19 Şubat 1938, s. 5.

⁵⁰⁵ Büşra Bigat, *Kuruluşu ve İlk Yıllarında Nazilli Sümerbank Basma Fabrikası*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), T.C. Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Aydın, 2017, s. 202.

⁵⁰⁶ Nazilli Sümerbank Marşı, <http://sumerbank.blogspot.com/2010/11/nazilli-sumerbank-marsi-gd-gd-belgesel.html>, Erişim Tarihi:14.02.2021.

açılmıştır⁵⁰⁷. Sümerbank Nazilli Basma Fabrikası öznesinde kurulan yaşam tarzı, Cumhuriyetin değişim sosyolojisine örnek olmasıyla sembolleşmiştir.

Sümerbank fabrika yatırımlarının yanında yerli malların tüketimi konusunda faaliyetlerini sürdürmüştür. 1929'un "Yerli Mallara" dayanan giyim düşüncesi ile bunun uygulamasını devletin örgütlemesi düşüncesi, 1934'te Sümerbank çatısı altında birleşti. O tarihten sonra Sümerbank, ucuz tüketim güvencesinin halk kitlesine verilmesinin simgesi olarak yaygınlaştı ve bu yönü zaman içinde başlangıçtaki "yatırım karargâhı" olma niteliğini de bastırdı. Kitle tüketimi için ayrı bir örgüt düşünülmedi. 1933'te Sümerbank çatısı altına yerleştirilen "Yerli Mallar Pazarları" 1934 Haziranından sonra kitle tüketimi için yeniden örgütlendi⁵⁰⁸. Sümerbank ürünlerinin yerli malları sergileriyle ilk birleşmesi olan Ankara Sanayi Kongresi⁵⁰⁹ Kasım 1934'te yapıldı. Sergide satılan tekstil ürünlerinden daha fazla öne çıkan Sümerbank standındaki yazılardır. "*Sümerbank Türkiyede sanayinin anahtarıdır.*", "*Sanayici Türk olmak.*", "*Türkiye bir sene sonra pamuklu cennetidir.*" Bu yazılar Sümerbank standının girişinde ve Atatürk'ün doğal büyüklükteki portresinin altında konuşlandırılmış olması, Sümerbank'ın bir Atatürk eseri olarak değerlendirilmesi şeklinde anlaşılmıştır. İdeolojik söylem açısından daha önceleri de görülen ekonominin Türkleştirilmesine atıf, burada da yer bulmuştur. Diğer taraftan seküler/modern giyim arzının yetersizliğine ve ithalat bağılılığına kırıncı faktör olarak Sümerbank'ın bir çözüm kapısı olduğu gösterilmek istenmiştir. Ülke ekonomisinin tarıma bağılılığı düşünüldüğünde, endüstriyel tarım ürünü olan pamuğun ülkede işlenebileceğinin ifade edilmesi, Türk köylüsü için ekonomi politik bir mesajı içermekteydi. Kasım 1934'te açılan Ankara Sanayi Sergisi'ni 12 Kasım 1934'te ziyaret eden Atatürk'ün, Sümerbank standında söylemiş olduğu "*İşte bunlar Türk malıdır*"⁵¹⁰ ifadesi, *Cumhuriyet* gazetesinde öne çıkarılmıştır. Atatürk'ün, Türk ulusunun yapabilecekleri konusunda halkına güvenen yaklaşımını, ulusuna inanan ve güvenen devlet adamı vakarını sembolize etmesi açısından önemlidir. Bu durum, Türk çağdaşlaşma tarihi içinde Tanzimat aydınlarının genel itibarıyla düştikleri "Batı hayranlığı ve halka inançsızlık" yanılgısının yerini yeni devlet ideolojisinde, halkına inanan ve güvenen bir yaklaşıma bırakmasıyla açıklanabilir.

⁵⁰⁷ Gözde Göncü Berk, "Sümerbank İşletmelerinde Tasarıma Dair İçerik Analizi: Sümerbank Süreli Yayınları Üzerine Bir Çalışma", *Yedi: Sanat, Tasarım ve Bilim Dergisi*, 16, İzmir, 2016, s. 114.

⁵⁰⁸ Bilsay Kuruç, *Belgelerle Türkiye İktisat Politikası 2.Cilt (1933-1935)*, Ankara, 1993, s. LXXII.

⁵⁰⁹ "Ankara Sanayi Kongresi", *Cumhuriyet*, 8 Teşrinisani 1934, s. 5.

⁵¹⁰ "Ankara Sergi Evinde Sümerbank Standı", *Cumhuriyet*, 13 Teşrinisani 1934, s. 1.

Sümerbank ürünleri, Ankara dışında 1937 yılında İzmir’de de stant açılarak sergilenmiştir. Sümerbank standı, İzmir ile bütünleşmiş olan İzmir Enternasyonal Fuarı’nda açılmıştır. Sümerbank standını 2 Eylül 1937 tarihli *Cumhuriyet* şöyle tanıttıyordu: “*Sümer Bank pavyonunun bariz hususiyeti, gelişigüzel bir mal teşhir ve satış pavyonu olmaktan ziyade, bir fikri ifade etmek, bir davayı anlatmak gayesini gütmüş olmasıdır. San’atkar ve kıymetli elemanlar tarafından hazırlanmış olan pavyonda gerek organizasyonun gerek dekorasyonun mükemmeliyeti itibarile bu gayeye tamamilе irişilmiş ve fikir propagandasının nasıl yapılması icab ettiğine bir numune verilmiştir*”⁵¹¹. Sümerbank standının ideolojik bir başka boyutu Türkiye’nin sanayileşmesini temsil eden heykelin, standın önüne konuşlandırılmasıdır. Bir kaide üzerine konan heykeli, *Tan* gazetesi şöyle tarif etmiştir: “...genç Türkiye’nin endüstrileşmesini temsil eden sembolik bir heykel vardır. Bu heykel elinde bir çark tutan kudretli ve adaleli bir genç işçiyi göstermektedir”⁵¹². Heykel, Sümerbank’ın Türk sanayisinin temeli olduğu temasının estetize edilmiş formuydu.

Sümerbank reklamlarının, İhap Hulusi, Münif Fehim, Cemal Nadir gibi dönemin “tasarımcılarına”⁵¹³ hazırlatılması konunun ne denli önemli kabul edildiği ve profesyonel şekilde ele alındığını gösteren önemli bir ölçüttü. Sümerbank ürünlerinin tanıtıldığı *Vakit*’te yayımlanan reklamda⁵¹⁴ illüstrasyon formundaki görülen kadınların modern giyimli olması, giyim alışkanlıklarının değişmesinde Sümerbank’ın aracı rol oynadığını göstermektedir. *Cumhuriyet* ve değişim sosyolojisinin beraber işlendiği örtük siyasal mesajları olduğu Sümerbank reklamları seküler yaşamın aparatı olarak sunulmaktaydı. Tasarruf ve yerli malları haftası kapsamında Sümerbank yerli mallar pazarı⁵¹⁵ ürünlerinde %10 indirimin olduğuna dair reklamların yayınlanması ve yurttaşların giyim tüketimlerini belirlenen hafta kapsamında yine devletin kurduğu fabrikalarda üretilen ürünlerle giderilmesi konusunda teşvik etmesi, dönemin devletçilik politikasının sürekliliğinin göstergesiydi. *Akşam*’da yer alan bir başka Sümerbank reklamında, “*Fabrikalarımızın Yazlık Yeni Kumaşlarını Behemhal Görünüz*”⁵¹⁶ mesajıyla verilmiştir. Reklamda, Kayseri Sümerbank Bez Fabrikası’nın illüstrasyonu görülmektedir. Kumaş

⁵¹¹“İzmir Enternasyonal Fuarı Sümer Bank Pavyonu”, *Cumhuriyet*, 2 Temmuz 1937, s. 7.

⁵¹² “İzmir Fuarında Sümerbank Pavyonunda Neler Gördük?”, *Tan*, 7 Eylül 1937, s. 8.

⁵¹³ Gılman Senem Gençtürk Hızal, *Modernleşmeyi Reklam Metinleriyle Okumak: 1928- 1950 Yılları Arasında Türkiye’de İlan/Reklam*, (Basılmamış Doktora Tezi), T.C. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Halkla İlişkiler ve Tanıtım Anabilim Dalı, Ankara, 2008, s. 252.

⁵¹⁴ “Sümerbank yerli mallar pazarı”, *Vakit*, 20 Mayıs 1934, s. 12.

⁵¹⁵ “Sümerbank yerli mallar pazarı”, *Yeni Asır*, 17 Kânunuevvel 1935, s. 7.

⁵¹⁶ “Fabrikalarımızın Yazlık Yeni Kumaşlarını Behemhal Görünüz”, *Akşam*, 10 Temmuz 1936, s. 12.

reklamından çok fabrikanın öne çıkarılması sanayileşme başarısının işlenmesi olarak değerlendirilebilir. Bir başka gazete reklamında⁵¹⁷ da kanuni talimatlara uygun %10 indirimli bayrak satışı reklamı yapılmış olmasıdır. Sümerbank, resmî ideolojinin tüm yurttaşlardan bayrak temin etme adresi olmasıyla, devletin ideolojik aygıtı konumunda olduğunu da gösteriyordu. Bayrak, çeşitli şekillerde kullanılmasıyla (taşınması, asılması, sallanması...) ulusal kimliğin oluşmasında yurttaşlarda sahip olunması istenen sembol bir nesnedir. Reklamın yayınlandığı tarihin 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı öncesi olması, ayrıca dikkate değer bir durumdur. Yeni devlet ideolojisinin yaslandığı ulus devlet modelinde yurttaşların kederde ve sevinçte ortak duygu zemini olan Türk bayrağına sarılmaları, Sümerbank'ın bir başka misyonu olduğunu ortaya koymaktadır.

Zafer Toprak'ın deyiimiyle “*Her derde deva olan Sümerbank'ın*” eğitim alanında katkılarını şöyle izah etmiştir: “*Sümerbank fabrikalarında istihdam edilmek üzere yarı vasıflı işçiler için mesleki okullar açan, mühendislik ve uzmanlık alanlarında akademik eğitimler için burs veren, İktisat Bakanlığı'nın himayelerinde çeşitli sübvansiyonlarla mesleki okulların gelişimi amaçlanmış ve eğitim amaçlı yurtdışına öğrenci gönderme hizmetinde bulunmuştur*”⁵¹⁸. Sümerbank'ın çalışanlarının eğitilmesi konusundaki ilk çalışmayı, Cumhuriyet gazetesi şöyle haberleştirmişti. “*Geçen sene Moskovadaki Teknikom Enstitüsü ile mensucat fabrikalarında staj görmek üzere Rusyaya gönderilmiş olan talebe staj devrelerini bitirmek üzeredirler. Talebelerimiz nazari ve ameli derslerden çok istifade etmişlerdir. Bunlar, ağustos iptidasında memlekete dönecekler ve yeni fabrikalara açılınca kadar Sümer Bankın diğer müesseselerinde çalışacaklardır*”⁵¹⁹. Sümerbank adına eğitim için gönderilen Türkiye'nin ilk makine ve tekstil mühendisleri sayabileceğimiz öğrenci kafilesi Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı yapılmasında ekonomik ve teknik destek veren Sovyetler Birliği'ne gitmişlerdi. Fabrika yatırımlarının daha başlangıç aşaması sayılabilecek bir dönem olan 1934 yılında eğitimlere başlanmış olması, fabrikalar kadar insana da yapılan yatırımı sergilemektedir.

Haberin devamında Sümerbank'ın istihdam alanı oluşturma ve iş imkânı sağlaması bağlamında bilgi verilmekteydi. “*Bu sene Türkiye'deki san'at mekteplerinden mezun olan efendilerin yeni kurulacak fabrikalarda istihdam olunmaları kararlaştırılmıştır.*” Dönemin koşulları içerisinde değerlendirildiğinde, yetişmiş insan

⁵¹⁷“Sümerbank yerli mallar pazarı”, *Anadolu*, 27 Ekim 1938, s. 12.

⁵¹⁸ Z. Toprak, “*age.*”, s. 35.

⁵¹⁹ “Sümerbank Fabrikaları”, *Cumhuriyet*, 30 Mayıs 1934, s. 2.

gücü bulmanın önemli bir sorun olduğu ve bu açığın kapatılmasında Cumhuriyetin kurduğu okulların önemli rol oynadığı görülmektedir.

Sümerbank, mühendis ve teknik personel açığını gidermek için sadece Sovyetler Birliği'ne öğrenci veya stajyer göndermiyordu. Avrupa ülkelerine de mühendis ve tekniker seviyesinde uzmanlaşmaya gönderen bir kurumsal yapı haline gelmişti. Hatta bu açığı gidermek için gazete ilanlarına da başvurduğu oluyordu (Ek-7)⁵²⁰. Yurtdışında eğitim olanakları da sağlayan bir kurum haline gelen Sümerbank'ın, Türk toplumunun hafızalarına kazınmasında bu türden hizmetler vermesi etkili olmuştur.

Sümerbank, sadece teknik kadrolar için istihdam yapan bir kurum değildi. İdari işlerde eleman ihtiyacını gidermek için ilan verdiği de olmuştur (Ek-8)⁵²¹. Sümerbank işçi, memur, tekniker ve mühendis kadroları açarak Türk insanın iş sahibi olmasında oynadığı rol yönüyle pek çok aileye de geçim kapısı olmuştur. İş sahibi olan bireylerin, pek çok fabrika örneğinde olduğu gibi Sümerbank çevresinde kurulan meskenlerde, lojmanlarda veya genelde Sümer adı verilen mahallelerde ikamet etmesi, Sümerbank'ın ve yeni devletin değerlerini benimseyen kuşaklar yetişmesini sağlamıştır.

Atatürk döneminde Kayseri, Karabük, İzmit, Nazilli, Keçiözü gibi kasaba ve kentlere sanayi yatırımlarının yapılması ideolojik bir tercih olarak görülebilir. Yeni devlet, Cumhuriyetin temellerinin atıldığı Anadolu'da Sümerbank yatırımlarını hayata geçirerek ekonomik kalkınma ve kentleşme döngüsünü sağlamıştır. Bu yatırımlar, Türk halkına güven aşıladığı gibi geri kalmışlığa da çözüm olmuştur. Sanayi yatırımlarına entegre kurulan lojmanların, kreş ve spor sahalarının ulus/modern devletin ideal yurttaşını yetiştirmek için yeni zeminler olarak tasarlandığı söylenebilir.

Devletçilik ekseninde yapılan Sümerbank fabrikaları, halkçılık ekseninde toplumsal dönüşüme ivme kazandıran yeni devletin ideolojik aygıtı olarak görülebilir. Sümerbank, kurduğu fabrikalar aracılığıyla ekonomik ve toplumsal kalkınmanın itici gücü olmuştur. Cumhuriyetin ilk büyük sermayeli sanayi yatırımları olan Sümerbank fabrikaları, periferinde inşa edilen yaşam alanları Modern Türkiye'nin birer prototipi olma özelliğindeydi. Fabrikalar etrafında kurulan yaşam alanlarını zenginleştiren olanaklar içerisinde modern konutlar, hastaneler, okullar, kütüphaneler, spor sahaları, sinemalar ve diğer eklentiler mevcuttu. Tüm bu olanaklar kent sosyolojisinin çehresini

⁵²⁰“Sümer Bank Umumi Müdürlüğünden”, *Cumhuriyet*, 29 Ağustos 1935, s. 11.

⁵²¹ “Sümer Bank Umumi Müdürlüğünden”, *Cumhuriyet*, 6 İkinciteşrin 1936, s. 9.

değiştirebilecek imkânlardı. Yeni yaşam formlarının pekiştirildiği bu alanlar Türk ulus/modern devlet ideolojisine yaslanmaktaydı.

Yeni devletin zaman içerisinde şekillenen ideolojisinin bir parçası olan devletçiliğin amiral gemisi haline gelen Sümerbank, açtığı şubeler ve kurduğu fabrikalarla bölgesel kalkınmada katma değer etkisi yaratmıştır. Sümerbank dokuma sanayi ürünleri Türk halkının sekülerleşen ve/veya modern giyim alışkanlığında rol oynamış ve Türk giyim kültürünün oluşmasında, halkçı ve ucuz kıyafetin adresi olmuştur. Toplumsal kültür hafızamıza kazınan bayram önü alınan elbiseler, kunduralar, basmalar ve elbette ki çizgili pijamalarıyla halk modasının nabzını tutan Sümerbank, aslında bir modernleşme aracı olarak Türk toplumunun ortak yaşam değerlerinden biri olmasına da hizmet etmiştir.

2.5. Etibank

Siyaset-i iktisadiyemizin mühim gayelerinden biri de menafi-i umumiyyeyi doğrudan doğruya alâkadar edecek müessesat ve teşebbüsat-ı iktisadiyeyi kudret-i maliye ve fenniyyemizin müsaadesi nispetinde devletleştirmedir. Ezcümle; topraklarımızın altında metrûk duran maden hazinelerini az zamanda işleterek, milletimizin menfaatına küşade bulundurabilmek de ancak bu usul sayesinde kabildir⁵²². 1 Mart 1922, Mustafa Kemal Paşa

Yeni Türk Devleti'nin kuruluşundan önce madencilik alanındaki genel politikayı devletleştirme şeklinde değerlendiren Mustafa Kemal Paşa, söylevinin devamında sermayenin de gerekli koşullar dâhilinde madencilik sektörünü desteklenebileceğini ifade etmişti. Atatürk'ün bu yaklaşımının altında yatan şu gerekçeler madenciliğimiz açısından önemlidir: Birincisi, Osmanlı Devleti döneminde yer altı kaynakları ekonomik ve teknik nedenlerden dolayı yeterince işlenemiyordu. Osmanlı'da işletilen madenlerin pek çoğu da yerli ve yabancı ortaklara verilen imtiyazlar dâhilinde işletiliyordu⁵²³. Bu çerçevede, ekonomik ulusal egemenliğin sağlanabilmesi için yer altı kaynaklarını bulmak, çıkarmak ve işletmek devletin hâkimiyet alanı olarak görülüyordu. İkincisi de idealize edilen çağdaş uygarlık düzeyine ulaşmak için üretim alanında sanayileşmek, toplumsal yaşamda

⁵²² Atatürk, "age.", s. 129.

⁵²³ Bkz: Donald Quataert, *Osmanlı İmparatorluğunda Madenciler ve Devlet Zonguldak Kömür Havzası 1822-1920*, İstanbul, 2009; Ertan Gökmen, *II. Abdülhamit Dönemi Osmanlı Maden İmtiyazları (1878-1899)*, *Belleten*, 2007, 71/262, s. 969-996.

da modern kentler kurmak elzemdi. Sanayi yatırımları ve kentlerin enerji ihtiyaçlarının karşılanması için yer altı zenginliklerinin kullanılması önem arz ediyordu.

Cumhuriyetin madencilik ve sanayi alanındaki ilk hamlesi olarak Türk Sanayi ve Maadin Bankası kuruldu⁵²⁴. Bankanın madencilik alanındaki amacı; bizzat veya iştirak suretiyle maden imtiyazı almak, işletmek ve maden işletmecilerine kredi vermek olarak belirlenmişti. Kanun, madencilik alanında Türk girişimciliğini de öngörmekteydi (Madde 8). Bu hususta engel olan 608 sayılı ve 12.6.1925 tarihli Maadin Nizamnamesinin Bazı Maddelerinin Tadiline Dair Kanun terk edilmiş veya yeni keşfedilen madenlerin ya bizzat devletçe yahut devletle Türk tüzel kişilerin katılacağı ortaklıklar tarafından yöneltilmesini yahut da sermayesinin asgari %51'i Türklere ait olan Türk şirketlerine ihale olunmasını⁵²⁵ sağlayan yasal düzenlemeyle madencilik sahasında ulusallaşma önündeki yasal sorunlar ortadan kaldırılmıştı.

1923-1930 yılları arasında yerli sermayenin girişimleri doğrultusunda yürütülen ekonomik büyüme politikası, istenilen sonucu vermemişti. Bu durum yerli özel sermayenin yetersizliği ve yabancı sermayenin var olan koşullarda isteksizliği, kamu girişimciliğini ön plana çıkarıyordu⁵²⁶. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nda maden ve enerji sektörü değerlendirilmiş, mevcut uygulamaların ülke ihtiyaçlarını neden karşılayamadığı incelenmiş ve belirlenen sorunlara çözüm önerileri getirilmiştir. Bu çalışmada madenlerin millileştirilmesine vurgu yapılmış, maden aramada ve işletmeciliğinde devlet müdahalesinin gerekliliği gündeme getirilmiştir⁵²⁷.

İşletmeye elverişli madenlerin tespiti, işletilen maden ocaklarının verimliliğini arttırmak ve bu alanda yapılacak her türlü mühendislik işlemlerini yürütmek amacıyla 14 Haziran 1935 tarihinde kabul edilen 2804 sayılı kanunla Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü⁵²⁸ kuruldu. Aynı gün içerisinde maden ocaklarının alım-satım işlerini yapmak, madenlerin keşif ve ruhsat işlemlerini yürütmek ve bu işlemler için her türlü bankacılık hizmetlerini yürütmek amacıyla, 2805 sayılı kanunla Etibank⁵²⁹ kuruldu.

⁵²⁴ Resmi Ceride, *Kanun No:633 Türk Sanayi ve Meadin Bankası Kanunu*, 23 Nisan 1341/1925, Numara 96, s. 131-132.

⁵²⁵ K. Boratav, "age.", s. 122-123.

⁵²⁶ Y. Kepenek, N. Yentürk, "age.", s. 72.

⁵²⁷ H. Yücel, "age.", s. 139.

⁵²⁸ Resmî Gazete, *Kanun No:2804 Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Kanunu*, 22 Haziran 1935, Sayı 3035, s. 5378-5380.

⁵²⁹ Resmî Gazete, *Kanun No: 2805 Eti Bank Kanunu*, 22 Haziran 1935, Sayı 3035, s. 5380-5381.

Bankanın isminin belirlenmesinde, Türklerin atası olduğu düşünülen Etiler'den esinlenilmiştir. 1930'lu yıllarda Hitit sözcüğü, o dönemler Fransız kültürünün yaygın olması nedeniyle Fransızca söylendiği şekliyle Eti olarak ifade edilmekteydi. O nedenle, bu uygarlığa izafeten madencilik alanında yeni kurulan bu kuruma Etibank adı verilmiştir⁵³⁰. Atatürk'ün önderliğinde başlatılan dil ve tarih çalışmalarında, Türklerin büyük medeniyetler kuran bir ulus olması ön plana çıkan bir temaydı. Türklerin tarihsel varoluşunda iki coğrafi bölge üzerinde durulmaktaydı. Dönemin antropolojik, arkeolojik ve filoloji çalışmaları ışığında, Türklerin Orta Asya'dan dünyanın pek çok yerine göç ettikleri tespit edilmişti. Türk Tarih Tetkik Cemiyeti'nin liselerde okutulmak üzere hazırladığı *Tarih I* ders kitabında bu durum şöyle izah edilmekteydi: “*Dünyaya ilk yayılışlarını yapmaya başlayan Türkler, gittikleri yerlerde, kabile veya reislerinin veya yeni yerleştikleri sahaların isimleriyle anılmışlardır; bu isimlerden çoğunun zamanla telaffuz şekilleri değişmiş, ilk bakışta anlaşılmayacak hale gelmiştir. Yerleştikleri sahaların eski veya kendileri tarafından verilmiş yeni isimleriyle anılmış kabileler bulunduğu gibi, ilk adları asırlar zarfında değişerek başka adlar takınmış olanlar da vardır. Aynı sahada birçok kabileler yerleşmiş bulunduğu zamanlar bunların ortaklaşa kurdukları devlet -mesela Eti, Selçuk, Osmanlı devletlerinde olduğu gibi- kuvvetli olan ve irade başında bulunan kabile veya aile ismiyle anılırdı*”⁵³¹. Aynı eserin Eti Medeniyetinde hukuk ve ordu faslında, “*Etilerin İmparatorluğu bütün Küçük Asya'yı kapsıyordu. Bu imparatorluk, yer yer ve zaman zaman tabiiyet altına giren prensliklerden meydana gelirdi. Küçük Asya'yı dolduran Türk kabileleri küme küme kendi Etilerinin idaresi altında ayrı krallıklar halinde bulunuyorlardı*”⁵³².

Yine aynı dönemlerde yazılmış olan *Türk Tarihinin Anahatları* adlı eserde Türklerle, Eti halkları arasında filolojik ve antropolojik benzerlikler üzerinden tezler geliştirildiği görülmüştür: “*Etilerin esas dilleri de elamca, sumerce gibi Türkçedir. Etilerin dili Sami veya Hindo-Avrupalı değildir. Etiler brakisefal, çıkık elmacık kemikli, mukavves burunludurlar*”⁵³³. Aynı eserin bir başka yerinde Eti Medeniyetine ait çıkarılan arkeolojik kalıntılar ışığında etnografik bağlar kurulmaktaydı. Örneğin: “*Maraşta bulunan bir eti kadının heykelinin serpuşu Türkmen kadınlarının serpuşuna*

⁵³⁰ H. Yücel, “age.”, s. 140.

⁵³¹ Türk Tarih Tetkik Cemiyeti, “age.”, s. 33.

⁵³² Türk Tarih Tetkik Cemiyeti, “age.”, s. 132.

⁵³³ Türk Ocağı Türk Tarihi Heyeti, “age.”, s. 231-232.

*benzemektedir. Bu biçim serpuş bugün hala Kartal köyü kadınları tarafından kullanılmaktadır”*⁵³⁴.

Türk Tarih Tezine kaynaklık eden bu bilgilerde Anadolu’nun kadim halklarının aslında Türklerden oluştuğu tezi desteklenmekteydi. Atatürk, Türklerin dünyada medeniyetler kuran büyük bir ulus olduğunu ve Anadolu’da kurulan kadim medeniyetlerin Türk olduğu fikrini benimsemişti. Anadolu - Türk bağına geliştirmek amacıyla madencilik alanında faaliyet gösterecek olan bankaya Etibank adı verilmiştir.

Etibank ismiyle Anadolu’nun en eski medeniyetinin hala yaşadığı alegorisi verilmek istendiği aşikârdır. Etibank’a tevdi edilen maden bulma, çıkarma, işletme görevleri bir nevi Anadolu’nun cevherini ortaya çıkarması ve tarihe göndermede bulunmasıyla dikkat çeken bir diğer özelliktir. Etibank’ın kurulmasına dair *Ulus* gazetesinin haberinde, Sümerbank ve Etibank’ın isimlerinin tarihin eski Türk medeniyeti olan Sümer ve Etiler’den almış olduğu haberi şöyle verilmiştir: “*Sümer Bank gibi, adını türklerin büyük medeniyet tarihi sayfalarından alan bu kurum da yurda yararlı olmakta ötekinden geri kalmayacaktır*”⁵³⁵.

Eti Medeniyeti ile Yeni Türk Devleti benzetişimi sadece Etibank ile sınırlı kalmamıştır. Yerleşim bölgelerine, kurumlara da zamanla “Eti” ön takısı verilmek suretiyle isimleşmiştir. Örneğin, Ankara’da Etiler, bir prehistorik yerleşim yeri olan Eti yokuşu ve Ankara’nın havaalanı Etimesgut, İstanbul’da Etiler gibi semt isimleri, Eti bisküvileri vardır⁵³⁶. Eti medeniyetinde önemli yer eden güneş kursu figürleri zamanla Ankara Üniversitesi, Turizm Bakanlığı, Otelcilik ve Turizm Meslek Liseleri’nin de sembolü olmuştur. Arkeolojik kazılarda çıkarılan çeşitli eti güneş kursu figürlerinden esinlenilerek yapılan Ankara Sıhhiye’deki Eti Güneş Kursu Heykeli (1978) başkentin yıllarca sembolü olarak varlığını sürdürmüştür.

Yeni devlet ideolojisi Türk ulusal kimliği etrafında oluşturulan değerlerle yeni kurumlar inşa etmiştir. Etibank, bu tanımın en tipik örneklerinden biri olması ve medeni yaşam standartlarına kavuşturma misyonuyla dönemin basınında şöyle tanıtılmaktaydı:

“Etibank, memleketimizdeki madenlerin aranması, değerlerinin tesbiti ve bunların işletilmesi gibi işlerde “maden tetkik ve arama enstitüsü” ile ilgili bulunduğu

⁵³⁴ Türk Ocağı Türk Tarihi Heyeti, “age.”, s. 243.

⁵³⁵ “Memleketin Endüstrileşmesinde Yeni Adımlar Atıldı”, *Ulus*, 17 Haziran 1935, s. 6.

⁵³⁶ Ahmet Ünal, *Hititler Devrinde Anadolu*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2002, s. 52.

gibi su, linyit ve taşkömürü gibi tabii kuvvet kaynaklarından istifade ederek yurdumuzun muhtelif yerlerinde elektrik santralleri kurmak ve bunlarla şehir ve köylerimizi aydınlatmak, endüstrisi ve maden mıntikalarının muhtaç oldukları elektrik enerjisi temin etmek gibi işleri tahakkuk ettirmek bakımından da “elektrik işleri idaresi” ile ilgili bulunmaktadır”⁵³⁷.

Etibank’ın daha aktif çalışmasını sağlamak için; birtakım devletleştirme ve devir işlemleri yapılarak 1936 yılında Etibank’ın faaliyet sahasında genişlemeye gidildi. 2818 sayılı kanunun beşinci maddesine göre⁵³⁸ yabancılara ve şahıslara ait bazı madenler devletleştirildi. Aynı yıl içerisinde Sümerbank’ın yönetiminde olan bazı madenler de Etibank’a devredildi⁵³⁹. Bu devir işlemleri neticesinde Atatürk döneminde Etibank’ın yönetimine geçen işletmeler şunlardır: Ergani Bakır İşletmesi (1936), Güleman Krom İşletmesi (1936), Keçiözümlü Kükürtleri İşletmesi (1936), Ereğli Kömür İşletmesi (1937), Garp Linyitleri İşletmesi (1937), Divriği Demir Madeni İşletmesi (1938)⁵⁴⁰.

Etibank’a ilk devredilen maden yatırımlarından olan Ergani Bakır İşletmesi, bölgenin ekonomik-sosyal çehresini değiştirmişti. Etibank, sadece maden çıkartan ve bunu finanse eden kurum olmanın ötesinde maden çıkarılan bölgeyi de bayındırlaşmasına vesile olmaktaydı. *Akşam* gazetesi bu durumu şöyle haberleştirmiştir: “Krom ve bakır madenlerinin işletmesine başlanması Ergani’yi başkalaştırmış adeta şehre can vermiştir. Yeni caddeler açılmış. Sokaklar temizlenmiş. Belediye tarafından yeni yeni dükkân ve oteller yaptırılmıştır. Sekizyüz hanelik bu şirin kasabanın hükümet konağı yüksek bir tepenin üzerindedir. Oraya kadar güzel bir yol yapılmıştır”⁵⁴¹.

Yeni devlet ideolojisinde varlık bulan her değer gibi, Etibank’ın sağladığı olanaklarla toplumsal yapıda oluşturacağı evrimsel değişim, itici güç olarak görülmüştür. 3 Nisan 1937 tarihli *Ulus* gazetesi, “Etibank’ı Takdim” olarak hazırlanan tam sayfa boyundaki yazıda, Etibank’tan ekonomik ve toplumsal beklentiler şöyle ifade ediyordu: “Yeni mahrukat kanunu ile Kemalist köyden odun ve tezeği çıkaracağız... Madenci nesiller, inkılab hareketlerine, hayat zaruretlerine en kolay intibak eden bir sınıf olmuşlardır. Tabiatın cevherlerini, yer yüzüne çıkarıp milli menfaatler uğrunda seferber

⁵³⁷ “Madenciligimiz Zenginleşiyor”, *Son Posta*, 26 Haziran 1935, s. 14.

⁵³⁸ BCA, 30.18.1.2 / Yer: 62.18.5.

⁵³⁹ BCA, 30.18.1.2 / Yer: 62.12.3.

⁵⁴⁰ Hamide Topçuoğlu, *Etibank ve Sosyal Politikası*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 13/1, Ankara, 1956, s. 301-303.

⁵⁴¹ “Maden fabrikası Erganiye adeta can verdi”, *Akşam*, 2 Eylül 1936, s. 6.

etmek mesleği, kendine has bir kültür yaratmaktadır. Dünya medeniyetinde, ilk demiri işleyenlerin çocukları, en iyi madenci nesil olarak yetişmektedirler. Bizim madenciliğimizin bir hususiyeti daha vardır: Biz madeni bir vasıta olarak istihsal ediyoruz: Döviz getiren bir vasıta, memlekette iş hacmini genişleten bir vasıta ve yeni endüstri mevzuları kurmak için bir vasıta... ”⁵⁴².

Atatürk, Etibank ile hız kazanan sanayileşme ve madencilik sahasındaki gelişmeleri, TBMM’nin 1 Kasım 1937’deki açılışı dolayısıyla verdiği söylevde şöyle dile getirmiştir:

“- Türkiye’de devlet madenciliği millî kalkınma hareketleriyle yakından alâkalı mühim mevzulardan biridir. Umumi endüstrileşme telâkkimizden başka, maden arama ve işletme işine, her şeyden önce, haricî tediye vasıtalarımızı, döviz gelirimizi artırabilmek için, devam ve hususi bir ehemmiyet vermiye mecburuz. Maden Tetkik ve Arama Dairesinin çalınmalarına azami inkişaf vermesini ve bulunacak madenlerin, rantabilite hesapları yapıldıktan sonra, plânlı şekilde hemen işletmiye konulmasını temin etmemiz lâzımdır. Elde bulunan madenlerin en mühimleri için, üç yıllık bir plân yapılmalıdır. Ereğli şirketini satın aldığımızı ve Ereğli kömür havzasında rasyonel bir istihşâl plânının, günün meselesi olduğunu biliyorsunuz. Bunun ikmali çabuklaştırılarak kömür istihşâlâtımız kısa bir zamanda, en az bir misli artırılmalıdır. Diğer taraftan, Maden Tetkik ve Arama Dairesinin, Divriki sahasında bulduğu ve cevher nispeti itibariyle ehemmiyetli olan demir madeninin süratle işletilmesine geçilmesi ve Karabük demir-çelik sanayimiz ihtiyaç plânı dışındaki kısmının ihracatına bağlanılmalıdır ”⁵⁴³.

Etibank sadece bankacılık ve madencilik hizmeti yapmakla kalmamış, çimento üretimi işini de yürüten bir kurum olmuştur. Anadolu’nun kerpiçten kurtulmasını ve modern binalarla kentlerin yeniden inşa edilmesini amaçlayan Genç Cumhuriyet, Etibank’ın madencilik alanındaki başarılarından sonra şimdi de çimento üretimini yürütmesini istiyordu. *Akşam*’ın haberinde: “Memleketimizde umran vasıtası olan çimentonun uzatılması gaye ittihaz edilerek bu sahada hükümetimizce bazı tedbirler alınmıştır ”⁵⁴⁴.

Etibank; çıkarttığı madenler, kazandırdığı döviz girdisi ve sanayinin ihtiyaç duyduğu enerjiyi sağlaması sonucu, makroekonomik düzeyde ülkenin ekonomisine acil olarak can suyu taşıyan çok önemli kamu iktisadi teşebbüsü haline gelmiştir. Etibank maden işletmeciliğinde çok önemli bir kurum olmanın yanında bir takım dönemsel sorunlar da mevcuttu. Genel itibarıyla, kalifiye insan gücünün yetersizliği, teknolojik

⁵⁴² “Etibank’ı Takdim”, *Ulus*, 3 Nisan 1937, s. 6.

⁵⁴³ Atatürk, “age.”, s. 226.

⁵⁴⁴ “Çimento bir elden ve Etibank tarafından idare edilecek”, *Akşam*, 16 Temmuz 1938, s. 1.

yetersizlik ve mali nedenlerden dolayı çıkarılan madenlerin genel olarak ham mamul olarak ihraç edilmesi sayılabilir.

Etibank'ın faaliyet gösterdiği maden bölgelerinde, hızlı nüfus artışı ve buna bağlı olarak göç hareketleri ekseninde toplumsal-kültürel değişimler yaşanmıştır. Nüfus artışına bağlı olarak da gelişen kamusal hizmetler çeşitlenerek artmıştır. Ulaşım, iletişim, eğitim, sağlık, spor, kültür ve sanat hizmetleri görece başka bölgelere daha hızlı gelişmiştir. Maden sahaları bölgesindeki yerleşim bölgelerinde işçi sınıfı, dönemin koşulları içerisinde ücretli ekonomisini doğurmuş, bu durum ticari hayatı olumlu etkilemiştir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

YENİ DEVLET İDEOLOJİSİNİN TOPLUMA YANSIMALARI: SEMBOLİZE EDİLEN SOSYAL-KÜLTÜREL KURUMLAR (1923-1938)

3.1. Yeni Devlet İdeolojisinin Sosyal-Kültürel Alandaki Görünümü

Siyasal iktidarların dayanağı olan ideolojiler bir siyasal öğreti olarak, toplumun tümü tarafından anlaşılması, kavranması ve kabul görmesi zor olan bir kavramdır. Siyasal iktidarlar; varlıklarının düşünsel kaynağı olan ideolojik derinliklerini, toplumun tüm katmanlarınca anlaşılabilir ve yaşanabilir somut gerçekliklerle dönüştürerek toplumun dolaylı siyasallaşmasını sağlamayı amaçlamaktadırlar. Bu bağlamda, Yeni Türk Devleti'nin ideolojisinin ete kemiğe büründüğü mecralar; eğitim, din müessesesi, mimari, ulusal bayram ve kutlamalar ile sportif alandaki değişimler olmuştur. Topluma önderlik etme noktasındaki kişi ve kişiler de bu sürecin yürütücüleri olmuştur.

Devletin, toplumu güdülemede kullandığı iki araç söz konusu olmuştur: Birincisi, ulusçuluk anlayışında ulusal kimlik yaratma; bir diğeri de modernleşme olarak belirmiştir. Tüm dünyanın ideolojik ayrışmaya girdiği bir konjonktürde yükselen faşizm, sosyalizm gibi totaliter eğilimlere mesafeli toplumsal dayanışmayı ulusal bilinçle harmanlayan yapı pekiştirilerek sosyal ve kültürel kurumlar dizayn edilmiştir. Geleneksel Türk toplumunun modernleşme sürecini devrimci hamlelerle hızlandıran siyasal eğilim dönemin ruhunu ortaya koyar.

Tarihsel sosyoloji açısından sosyal ve kültürel yapılarıdaki değişimin biçimi süreklilikten uzak, kopuş ve kırılma biçiminde yeni bir yapıya dönüşüm olarak tanımlamak yanlış olmaz. Laik-seküler evrilme yer yer kendi doğal serencamında sürerken, zaman zaman da devlet müdahalesi şeklinde gelişmiştir. Yüzü Batı'ya dönük toplumsal değişimin, kendi organik sürecinde çoğu zaman gelişmediği görülmektedir. Modernleşen Türkiye, değişim ve gelişimini göstermek amacıyla 1934 yılından 1949 yılına kadar 49 sayı çıkarttığı *La Turquie Kemaliste* dergisini Fransızca yer yer İngilizce ve Almanca yayınlarak batı dünyasına kendini tanıtmıştır. Organik olmayan bu toplumsal değişimlerin nedenleri olarak; Türk toplumunun eğitim seviyesi, ekonomik düzeyi, kentleşme ve sanayileşme gibi pre-kapitalizm ve kapitalizme bağlı toplumsal gelişmelerden uzak sosyal yapısı etkili olmuştur.

Her ne kadar toplumsal değişimin devlet eliyle ivmelendirmesiyle gelişmesine rağmen zaman içerisinde oluşturulan kurumların topluma sağladığı fayda/hizmet parametresi oranında değişimin de kendi doğal akışına döndüğü bir başka gerçektir.

3.2. Ülküleştirilen Eğitim Kurumu: Halkevleri

“Partimizin Halkevleriyle bütün yurttaşlara kucağını açması, vatanda sosyal ve kültürel bir devrim yaptı”⁵⁴⁵. Atatürk

Devlet aygıtının güçlü olması için toplumun da güçlendirilmesi gerekliliği fikri, modern dünyanın bir gereği olarak ortaya çıkmıştır. Bu esastan hareketle, ulus/modern bir devlet olma idealiyle kurulan yeni devlet, yurttaşlık eğitimini bir devlet projesi olarak değerlendirmiştir. Cumhuriyet devrimlerinin ve değerlerinin öğretilmesi, yaşatılması ve toplumun geneline yayılması amacıyla direkt devlet eliyle olmayan ve kamu yararına çalışan yarı resmi nitelikte yapılar kullanılmıştır.

Halk eğitimi kapsamında değerlendirilecek olan bu faaliyetler, önce Türk Ocakları üzerinden yürütülmüştür. Resmen 12 Mart 1328 (25 Mart 1912)'de⁵⁴⁶ kurulan Türk Ocağı nizamnamesine göre, *“Türklerin harsi birliğine ve medeni kemaline”*⁵⁴⁷ çalışma olarak belirlenmiş bir cemiyet olarak kurulmuştur. Türk Ocağı'nın ünlü üyeleri başta olmak üzere, Türk Kurtuluş Savaşı'na etkin destek vermek suretiyle yeni devletin doğuşuna katkı sağlamışlardır. Türk Ocakları, Cumhuriyetin kuruluşundan sonra eğitim ve kültür alanında Türk ulusçuluğunun gelişmesini ve devletin ideolojik yaklaşımını besleyen çalışmalarda bulunmuştur. Cumhuriyet döneminde Türk Ocakları'nın edindiği misyon Hamdullah Suphi'ye göre, Türk Ocakları'nın “lisan hudutlarını istilâlara karşı korumakla” belirlenen, “manevî Türk vatanının bekçiliği” ve yeni Türk Devriminin bekçiliği⁵⁴⁸ biçiminde özetlenebilir. Türk Ocaklarının zamanla seçkinci kalması ve siyasi gelişmelerden etkilenme riski üzerine, Cumhuriyet Halk Fırkası yönetiminde devrim hareketlerinin topluma benimsetilmesinde yürütülecek çalışmaların yeniden düzenlenmesi düşüncesi oluşmuştur. Cumhuriyet Halk Fırkası III. Kongresi'nde (1931) alınan kararla; “Türk Ocakları feshine, bu cemiyetin haiz olduğu bütün hakların bütün

⁵⁴⁵ *Ulus*, 23 Şubat 1936, s. 1

⁵⁴⁶ Yusuf Sarınoy, *Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları 1912-1931*, İstanbul, 1994, s. 127.

⁵⁴⁷ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler Cilt I İkinci Meşrutiyet Dönemi*, İstanbul, 1988, s. 439.

⁵⁴⁸ Füsun Üstel, *İmparatorluktan Ulus Devlete Türk Milliyetçiliği: Türk Ocakları (1912-1931)*, İstanbul, 2004, s. 146.

vecibeleriyle birlikte Cumhuriyet Halk Fırkasına devrine”⁵⁴⁹ karar verilmiştir. Bu fesih kararı ile yurttaş ve toplum eğitimindeki ocak- parti ikiliği de ortadan kaldırılmıştır.

Yöneticilerle halk arasındaki kopukluğu gidererek aralarındaki kan dolaşımını sağlamak ⁵⁵⁰ ve halkçılıkla desteklenen ulusalcılığın bir ideoloji olarak kitlelere yayılması ⁵⁵¹ maksadıyla, Cumhuriyet Halk Fırkasının Genel Sekreterliğinin 12.1.1932’de genelgesiyle⁵⁵² 19 Şubat 1932’de Halkevleri açılmıştır.

Halkevleri mimarisinden iç dizaynına kadar halkın ideolojik eğitimi için tasarlanmış yapılar olması itibarıyla dikkat çekici özelliklere sahiptir. Halkevleri dönemin yapı stoğu da dikkate alındığında az sayıdaki kamusal binalardan olmasıyla devleti temsil eden yapı olmuşlardır. Türk Ocakları’nın CHP’ye devri sonrası Türk Ocakları binaları Halkevleri olarak kullanılmaya başlanmıştır. Cumhuriyet döneminden önceki bazı Halkevi binaları da İttihat ve Terakki’ye ait yapılar olması Halkevi binalarının tarihsel çerçevede siyasal irade ve idari mekanizmasını göstermektedir. Halkevi binaları, Neşe Gürallar Yeşilkaya’nın da ifade ettiği gibi “Devrime uygun mimarlık” eseri olarak tasarlanmıştır. Projeler kemer, kubbe, cami vb. dinsel mabetleri çağrıştırmayan aksine modern binalar olarak planlanmıştır. Genel itibarıyla kentin merkezi noktalarına konuşlandırılan Halkevleri, Atatürk Anıtları, Hükümet Konakları’na yakın olarak yapılmış ve kentin merkezinde bulunan camilere yakın olmasına dikkat edilmiştir. İdeolojik bir aygıt olarak Halkevleri, yurttaşların çabuk erişebilecekleri mekânlarda olması, eskiyi çağrıştıran öğelerden arındırılan yapısıyla kültür, sanat, spor alanları başta olmak üzere halkın yeni uğraşı merkezi olması istenmiştir.

Halkevleri fonksiyonel ve ideolojik yönüyle oyunların sergilenmesi amacıyla salonları olan, kütüphaneli, spor salonlu yapıları⁵⁵³. Binaların mutlaka bahçeye bakan bir balkonu da bulunurdu. Bu balkonlar, hitap balkonu ⁵⁵⁴ olmasıyla törenler ve etkinliklerde söylevlerin yapıldığı veya yönetildiği konumuyla ideolojik konuma sahipti. Halkevleri, girişlerinde günümüzde “Atatürk Köşesi” olarak adlandırılan “Gazi Köşesi”

⁵⁴⁹ CHF Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları 10 – 18 Mayıs 1931, İstanbul, 1931, s. 280.

⁵⁵⁰ Şerafettin Zeyrek, *Türkiye’de Halkevleri ve Halkodaları*, Ankara, 2006, s. 16.

⁵⁵¹ Anıl Çeçen, *Atatürk’ün Kültür Kurumu Halkevleri*, İstanbul, 2000, s. 92.

⁵⁵² BCA, 490.1.0.0/Yer: 3.2.32.

⁵⁵³ Ayşe Durukan, Türkan Ulus Uraz, “Cumhuriyetin Kültür Kurumu Olarak Halkevi Binaları”, *İtüdergisi/a mimarlık, planlama tasarım*, 7/1, Mart 2008, 45.

⁵⁵⁴ Neşe Gürallar Yeşilkaya, *Halkevleri: İdeoloji ve Mimarlık*, İstanbul, 2003, s. 156.

olan binaların önündeki “Ne Mutlu Türküm Diyene” şeklinde Atatürk sözleri yazılı olan sadece bina olarak bile ideolojik semboller ve söylemlere sahip kamusal yapılarıdır.

Halkevleri daha açılmadan basında Halkevleri açılacağına dair haber, ilk defa *Cumhuriyet* gazetesinde 12 Şubat 1932’de yayımlanmıştır. İdeolojik söyleme örnek olacak türden bir ifadeyle; “*Türk gençliği, Artık evin açıldı, Oraya git ve gir!..*”⁵⁵⁵ sloganıyla haber yayımlanmıştır. Haberin detayında, Halkevi talimatnamesine yer verilmiştir. Talimatnamede, bazı Avrupa ülkelerinde de Halkevi türünden yurttaş-toplum-devlet bütünleşmesini sağlamak amacıyla kültür kurumlarının olduğu bilgisi, dikkat çekicidir. Halkevlerinin kuruluşunu, dünya siyasetinin Türkiye’ye de bir yansıması olarak değerlendirmek yanlış olmaz. 13 Şubat 1932 tarihli *Cumhuriyet* gazetesinde, “*Halkevleri ne yapacak haberi*”⁵⁵⁶ yayımlanması suretiyle kamuoyu oluşturulmak istendiği görülmektedir. Haberde, Halkevi idare heyetinin vazifelerine, genel esaslarına yer verilmiş ve Modern Türkiye’de edebiyat, tiyatro, güzel sanatlar gibi alanların gelişmesine kaynaklık edecek Halkevi şubeleri açıklanmıştır. Dönemin diğer gazetelerinden *Vakit* ve *Milliyet*’te de Halkevlerinin açılışından önce muhtelif haberler yayınlanarak halkın ilgisinin çekilmek istendiği görülmektedir.

19 Şubat 1932 tarihli *Vakit* gazetesinin birinci sayfadan tam sayfa verilen Halkevi açılış haberinde, “*Gençler, Aza Yazılınız!*”⁵⁵⁷ sloganı parti-devlet talimatı havasında kamuoyuna sunulmuş; Türk Ocakları’ndan devrolan Ankara, İstanbul, İzmir, Eskişehir Halkevi binalarının fotoğrafına da yer verilmiştir. Halkevi binalarının dönemin ekonomik ve teknik koşullarına göre son derece modern ve bakımlı binalar olduğu dikkat çekmektedir. *Cumhuriyet* gazetesinin 20 Şubat 1932 tarihli sayısında birinci sayfada manşete taşıdığı Halkevleri açılış haberinde, Halkevlerine yüklenen misyonun tarihsel arka planı şöyle işlenmiştir: “*İlk merhalede düşmanı, ikincisinde sevr’i, üçüncüsünde taassubu yıkan ve dördüncü merhalede Cumhuriyeti kuran Gazi nesli, dün kendi evini açtı*”⁵⁵⁸. *Milliyet*’in 20 Şubat 1932 sayısında⁵⁵⁹, Halkevleri haberlerine geniş yer verilmiş, açılış programlarından ayrıntılar paylaşılmıştır. Programda, Yusuf Ziya’nın (Ortaçgil) yazdığı, Zonguldak Milletvekili Celal Sahir Bey’in kızı Nüveyre Hanım tarafından

⁵⁵⁵ “Halkevleri açılıyor”, *Cumhuriyet*, 12 Şubat 1932, s. 1,4.

⁵⁵⁶ “Halkevleri ne yapacak”, *Cumhuriyet*, 13 Şubat 1932, s. 5.

⁵⁵⁷ “Halkevleri bugün merasimle açılıyor”, *Vakit*, 19 Şubat 1932, s. 1.

⁵⁵⁸ “Halk dün kendi evlerini açtı”, *Cumhuriyet*, 20 Şubat 1932, s. 1.

⁵⁵⁹ “Her tarafta Halkevleri dün açıldı”, *Milliyet*, 20 Şubat 1932, s. 1, 5.

okunan “*Halkevleri açılırken*” şiiri tarihsel-ideolojik misyonunu ortaya koymasıyla aslında Halkevlerinin manifestosu niteliğindedir:

“.....
*Cumhuriyet, istiklal, hepsi sana emanet,
 Ey Türk genci bunlara varlığını siper et!
 Sana bel bağlayanlar, inancında haklıdır,
 Bir damla genç kanında bin yıldırım saklıdır!
 Bu emanet içindir öğrendiğin ilim, fen!
 Bu büyük emaneti korumaktır vazifen*

*Bu evler, inkılabı her kalbe işleyecek
 Dokuz penceresinden nuru genişleyecek!*

*Bu evlerde yaşarken Gazinin çocukları
 Bir daha görmeyecek memleket ufukları
 Bir daha görmeyecek inkılabın banisi
 Ne bir şehit Kubilay ne Menemen canisi.”*

Cumhuriyet Halk Fırkasının içinde doğan ve sivil toplum örgütü gibi çalışması istenen Halkevlerine üye katılımını sağlamak ve halkın talebini pekiştirmek için, yeni devlet ideolojisinde idealize edilen (sınıfsız, kaynaşmış toplum biçimi) yurttaşlık anlayışı, halkevleri talimatnamesine eklenen ek maddeyle desteklenmiştir. 4 Nisan 1932’de Cumhuriyet’te yayımlanan talimatnamede, “*Halkevleri toplanmalarında bulunacak zatlara hususi yerler ayrılmaz. Yalnız Büyük Milli Reis Gazi Mustafa Kemal Hz. ne ve devlet otoritesine hürmet alameti olmak üzere Reisicumhura, Meclis Reisine, Başvekil ve memur bulundukları yerlerde vali, kaymakam ve nahiye müdürleri ile mahallin en büyük kumandanına ayrı yer hazırlanır. Halkevleri çatısı altında derin samimiyet ve arkadaşlık hissi kaimdir. Bu sebeple hiçbir merasim fikri cari olmaz. Toplanmağa geç gelenler yer bulamazlarsa ayakta dururlar*”⁵⁶⁰.

Kuruluşundan, 1933 yılına kadar Ankara ve on dört şehirde teşkilatlanmasını tamamlayan Halkevleri adına, Ankara Halkevi tarafından Şubat 1933’te *Ülkü* dergisi çıkartılmaya başlanmıştır. *Ülkü* dergisinin ilk sayısında başyazı mahiyetinde CHP Genel Sekreteri Recep Peker, Halkevlerini ve dergiyi şu şekilde tasvir etmiştir: “*ÜLKÜ*”, *karanlık devirleri arkada bırakarak şerefli ve aydınlık bir istikbale giden yeni neslin heyecanını beslemek, cemiyetin kanındaki inkılap unsurlarını ısıtmak, ileri adımları sıklaştırmak için... “ÜLKÜ”, bu büyük yola katılanlar arasında kafa birliği ve hareket*

⁵⁶⁰ “Halkevleri teşkilatı”, *Cumhuriyet*, 4 Nisan 1932, s. 1.

*birliği yapmak için... "ÜLKÜ", milli dile, milli tarihe, milli sanatlara ve kültüre hizmet için... "ÜLKÜ", bütün bu gayelere hizmet yolunda çalışan Halkevlerinin ruhundaki harareti yazı vasıtalarıyla yaymak için... çıkıyor"*⁵⁶¹. Görüldüğü üzere başta yapılan devrimlerin benimsetilmesi, ulusal dil, tarih ve sanat anlayışı içinde topluma yön verme duygu ve düşüncesi amaçlanmıştır. *Ülkü* dergisinde, dönemin öne çıkan siyaset adamları, yazarlar, şairler ve sanatçılara yer verilerek ülküleşen değerler işlenmiştir.

1932-1938 tarihleri arasında pek çok kentte açılan Halkevleri, *Ülkü* dergisini örnek alarak, on beş günlük, aylık, iki aylık, üç aylık olmak üzere bulundukları kentlerin ruhuna özgü isimler altında çeşitli dergiler çıkartmışlardır (Ek-9 Halkevleri Dergisi)⁵⁶². Dergiler, bilim, güzel sanatlar, dil ve edebiyat, tarih alanları öncelikli olmak üzere yazıların yayınlandığı ve halkevlerinde yapılan faaliyetlerin duyurulduğu yayınlar olmasıyla, çok amaçlı aydınlatma hizmeti veren yayın organları olmuşlardır.

Halkevlerinin 1933 yılı kuruluş yıldönümünde, sahibi ve başyazarı olduğu *Milliyet* gazetesinde Siirt Milletvekili Mahmut Bey köşesinde, Halkevlerinin esasını şöyle belirtmiştir: *"Halkevleri inkılabın terbiye ocağıdırılar. Gençlik orada kendi varlığını yükseltirken halkın da elini tutuyor; halkı bağına basıyor, Büyük Şefin yaktığı mukaddes ateşi bütün yüreklere, bütün duygulara salıyor"*⁵⁶³. Halkevleriyle ilgili bu tanımlama, devrimci partilerde görülen öncü güçlerin halka devrimleri aşılması ve benimsetmesi açısından 1930'larda oluşan dünya siyasetindeki gençlik ve halk örgütlenmesiyle devlet-toplum bütünleşmesine benzetilebilir.

Halkevleri, cumhuriyet ideolojisinin yaygınlaşmasında yumuşatılmış sosyal kontrol aracı olarak kullanıldığı da olmuş ve bu hususta tiyatro ve müzik alanında bağlayıcı talimatlar yayımlanmıştır. Halkevlerinde sergilenecek piyeslerin neler olması konusunda parti sekreterliğince (CHP) yayımlanan listelerdeki oyunların oynanmasına kadar Halkevlerindeki faaliyetler sıkı tutulmuştur (Ek-10 Halkevlerinde oynanmasına izin verilen piyeslerin listesi)⁵⁶⁴. Yeni devletin, ulus/modern devlet ideolojisinden sapma yapabilecek eserlerin halka etki etmesinin önüne geçilmeye çalışıldığı ortadadır. Halkevlerinin yüzü batıya dönük modern çok sesli müziğe yönelik yaklaşımı, parti yaklaşımınca belirlenmiştir. Geleneksel müzik aletleriyle icra edilebilecek müzik aletleri

⁵⁶¹ Recep, "Ülkü Niçin Çıkıyor", *Ülkü Halkevleri Mecmuası*, 1/1, Şubat 1933, s. 1.

⁵⁶² BCA, 490.01.0/Yer: 4.19.30.

⁵⁶³ Siirt Mebusu Mahmut, "Halkevleri Gazinin Yolu", *Milliyet*, 25 Şubat 1933, s. 1.

⁵⁶⁴ BCA, 490.01.0.0/Yer: 3.13.19.

(tambur, saz, bağlama, tef, kanun vb.) yerine, halkın müzik zevkini batı standartlarında geliştirmek ve gelenekselden ayırıştırmak için çok sesli batı müziğine uygun tedarik edilecek müzik aletleri belirlenmiştir (Ek-11 Halkevlerinin tedarik edecekleri müzik aletleri listesi)⁵⁶⁵.

Ulus devletin temel dayanaklarından olan dil ve tarih birliğinin güçlendirilmesi projesinin aygıtı olan Halkevleri, yaptıkları faaliyetlerde Türkçe'nin doğru ve güzel kullanılmasını sağlarken, *Ülkü* dergisindeki tarih yazılarıyla da Türk tarih bilinci kazandırmaya devam etmiştir. Yeni devlet ideolojisi içinde halkın inanç ve mezhep anlayışı içinde tanımlanması yerine, Türk ulusal kimliğiyle kendini tanımlaması devlet politikasının temelini oluşturmaktaydı. Türk Tarih Tezi, Güneş Dil Teorisinin ispatı ve yaygınlaştırılması sürecinde, yurttaşlara Türkçe kullanımının teşviki özellikle arttırılmıştır. Yeni devletin ulus devlet anlayışı içinde devamlılığını sağlaması açısından, dil ve tarih birliğinin tüm yurttaşlara kazandırılması en önemli destek noktası olduğundan, Halkevleri ortak duygu ve heyecan aşılayan kurumlar olmuştur. 1934 yılında Halkevlerinin kuruluş yıldönümü dolayısıyla *Vakit* gazetesi başyazarı Mehmet Asım (Us) 24 Şubat 1934 tarihli kaleme aldığı yazısında bu konuya şöyle dikkat çekmiştir: *“Halkevleri en büyük kıymeti ve ehemmiyeti fertlere milli ahlak ruhu vermesindedir. Vatandaşları seciyeli, karakterli yetiştirmesindedir”*⁵⁶⁶. İlerleyen tarihlerde Halkevleri için ithal olunacak radyo ve sinema makinelerini muamele vergisi ve gümrük vergisinden istisnası hakkında ⁵⁶⁷ kanun çıkarılması, Halkevlerine yönelik pozitif ayrımcılığı göstermesi açısından önemlidir. Radyo ve sinemada sadece haber alma veya film seyretmenin dışında, Türkçenin kullanımının yaygınlaştırılması ve öğretilmesine hizmet etmesi açısından önem arz etmekteydi.

Halkevlerinin üçüncü kuruluş yıldönümü dolayısıyla Ankara Halkevinde gerçekleşen programda, söylevde bulunan Halkevleri başkanı Denizli Milletvekili Necip Ali Küçüka'nın, Halkevlerinin bir yıllık faaliyetlerine dair verdiği bilgiler şöyledir: *“...konferansların sayısı 1537... 402 konser verilmiştir... verilen temsillerin sayısı 511... Bir yıl içinde 120 köy gezen ve onların sosyal derdlerini inceleyip araştırdıktan sonra tesbit edip ona çare bulmağa çalışan Halkevimiz vardır”*⁵⁶⁸. Ülkenin içinde bulunduğu

⁵⁶⁵ BCA, 490.01.0.0/ Yer: 3.12.37.

⁵⁶⁶ Mehmet Asım, “İsmet Paşayı radyoda dinlerken”, *Vakit*, 24 Şubat 1934, s. 1.

⁵⁶⁷ BCA, 490.01.0.0/Yer: 3.13.1.

⁵⁶⁸ “Halkevlerinin üçüncü kuruluş yıldönümü kutlandı”, *Ulus*, 23 Şubat 1935, s. 2.

sosyo-ekonomik şartları içinde yapılan faaliyetlerin, niceliksel oranda yabana atılmayacak kadar çok olmasında, Halkevlerinin finansal, malzeme ve materyal açısından parti tarafından desteklendiğini net biçimde göstermektedir. Diğer taraftan yurttaşlara sağlanan bu olanaklarla kişisel olarak gelişmeleri ve kendilerini yenileme şansı bulmalarının, devlet aygıtına duyulan saygı ve bağlılığı olumlu yönde etkilediği söylenebilir. Halkevlerine dair istatistiki bilgi açısından, 1936 yılındaki Halkevleri açılış yıldönümünde Recep Peker'in yaptığı konuşmada, Halkevlerinden yararlanan yurttaş bilgileri verilmiştir. Recep Peker'in ifadesiyle, “...*Yalnız bu son yıl içinde 103 halkevinin çatıları altına iki milyon yüzbinden fazla yurttaş girmiş evlerin ı ışık saçan ve kuvvet yayan çalışmalarından istifada etmiştir*”⁵⁶⁹. 1935 nüfus sayımına göre⁵⁷⁰ ülke nüfusu toplamda 16.158.018 olması ve dönemin koşulları dikkate alındığında, Halkevlerinden yararlanan yurttaş sayısının hatırı sayılır oranda olduğu söylenebilir.

23 Şubat 1936 tarihli *Ulus*⁵⁷¹, Halkevlerinin kuruluşu yıldönümünü gazetede (1-3-5.sayfalar) geniş yer ayırmış, Halkevlerinin topluma yansıması bakımından güzel sanatlar faaliyetlerinden kesitler oluşturan fotoğraflar yayımlamıştır. Fotoğraflarda, Ankara, Kayseri, Zonguldak, Balıkesir ve Bartın illerindeki Halkevlerinde tiyatro etkinlikleri görülmektedir. Fotoğraflarda kadın-erkek oyunların oynandığı ve katılımların da çok yoğun olduğu görülmektedir. Fotoğraflardan yansıyan, Cumhuriyet öncesi ve sonrası toplumsal yaşamdaki değişimi çok net biçimde tasvir etmesi bakımından; Halkevlerinin toplumsal değişimin öncü kültür kurumu olarak belirlediği görülmektedir. Yeni devletin toplumsal eşitlik, fırsat eşitliği, modernleşen toplum hedeflerini yansıtan bu enstantanelerinde; özellikle taşra denebilecek illerde gerçekleşen faaliyetler olması, toplumsal-kültürel değişimin ne denli boyutta olduğunun göstergesidir. Halkevi tiyatroları profesyonel değildir, temsil kolu üyelerinin boş zamanlarını değerlendirerek sahneledikleri oyunlar, halka açıktır, bedava sergilenir⁵⁷². Bir toplumun gelişmesinin ancak sanatla olabileceğine inanan Atatürk'ün görüşleri doğrultusunda yapılan Halkevi tiyatro faaliyetlerinin ücretsiz olması, aynı zamanda sanata yaklaşımın halkçı anlayış içerisinde olduğunun da kanıtıdır.

⁵⁶⁹ “Halkevlerinin Açılış Yıldönümü”, *Uyanış Servetifünun*, 27 Şubat 1936, 2062/377, s. 211

⁵⁷⁰ Türkiye İstatistik Kurumu, *İstatistik Göstergeler 1923-2009*, Ankara, 2010, s. 9.

⁵⁷¹ *Ulus*, 23 Şubat 1936, s. 3.

⁵⁷² Neşe Gürallar Yeşilkaya, “age.”, s. 98.

1930'lar Türkiye'sinde kırsal nüfusun yoğunluğundan dolayı, Halkevlerinde kurulan dokuz şubeden biri olan köycülük şubesi, sosyal kültürel amaçlı kurulan diğer şubelerden farklılık arz eder. Köycülük şubesinin kuruluşundaki genel amaç, halkçılık anlayışı içerisinde köylü-kentli kaynaşması, görece imkânları kısıtlı olan yurttaşlara fırsat imkânı sağlanması ve ulus/modern devlet anlayışına uygun sosyal destek sağlanmasıdır. CHP tarafından Halkevlerine köycülük şubesi olarak yüklenen görev, özelde halkın sorunlarının dinlenilmesi, çözüm önerilerinin hazırlanması ve Modern Türkiye resmine uygun sosyal kültürel davranışlar kazandırılması yönünden etkinlikler yapılmasıdır. *Haber*⁵⁷³ gazetesinin Halkevlerinin yıldönümü dolayısıyla yaptığı haberde verdiği bilgiye göre, “3000 kadar köye” ulaşıldığı bilgisine yer verilmiştir. 1935 istatistiklerine göre Türkiye'deki köy sayısı 34876⁵⁷⁴ olduğu göz önünde bulundurulduğunda, köycülük şubesi çalışmalarının istenilen düzeyde olmadığına raporlara yansımaları üzerine, CHP Genel Sekreteri Şükrü Kaya imzalı tenkit yazısı⁵⁷⁵ gönderilmiş ve ulaşım şartları ve hava koşulları ne olursa olsun köylerin ihmal edilmemesi babında Halkevlerinin vazifesi hatırlatılmıştır.

Halkevlerinin bir diğer şubesi de spor şubeleridir. Spor şubelerinin kuruluş mantığı; halkı, özellikle gençliği zinde tutma anlayışı oluşturmaktadır. Dünya siyasetindeki ideolojik kamplaşma içindeki devletlerin, yurttaşlarını, özellikle de gençleri bedenlen ve kafaca güçlü tutma arayışı sportif etkinliklerin çoğaltmasına yol açmıştır. Tüm yurttaşlara uygun nitelikte spordan yararlandırıarak sağlıklı ve güçlü bir toplum ve nesil yaratmanın yanında; olağanüstü haller, savaş vb. durumlarda halkın mukavemetini arttırmak amaçlanmıştır. 19 Mayıs 1937'de Gençlik ve Spor Bayramı münasebetiyle bir nevi özel sayı şeklinde yayımlanan *Ulus* gazetesinde, Halkevlerinin spor alanındaki misyonu şu şekilde belirtilmekteydi: “*Sporda gaye seçkin tekler değil hastaliksız sıhhatli gürbüz yüzbinler yetiştirmektir*”⁵⁷⁶. Halkevlerinin spor şubesi aracılığıyla, köylere spor götürdüğü, eskiyen spor dallarını canlandırdığı, mahalli şartlara göre sportif çalışmaların yapıldığı ve yeni spor dallarının ülkenin muhtelif yerlerinde başlatılmasına kadar faaliyetleri yürüttüğü bilgisine yer veren *Ulus* gazetesi, yine aynı gün manşetten, Atatürk'ün “*Gürbüz ve yavuz evlatlar isterim*” vecizini manşetlere taşımıştır.

⁵⁷³ “Halkevlerinin Faydaları”, *Haber*, 20 Şubat 1937, s. 6.

⁵⁷⁴ Türkiye İstatistik Kurumu, “age.”, s. 9.

⁵⁷⁵ BCA, 490.01.0.0/Yer: 3.15.46

⁵⁷⁶ “Halkevleri ve Spor”, *Ulus*, 19 Şubat 1937, s. 12.

Sportif alanda da faaliyetleri olan Halkevleri, sadece kendi bulundukları kentlerde sporcu yetiştiren ve spor etkinliğinde bulunan kurumlar değildi. Yurt dışında da müsabakalara katılan, günümüzde amatör spor dallarının temelini atan ve ulusal düzeyde sporcu yetiştirme hüviyetinde bulunmaktaydı. Bu çerçevede, *Ulus*⁵⁷⁷ gazetesi haberine göre, 1936 yılında Sovyetler Birliği'ne eskrim, bisiklet, güreş ve futbol dallarında sporcu gönderen bir yapıdadır. Uluslararası arenada sportif etkinlikler yürüten Halkevlerinin gerek yetiştirilen sporcu gerekse spor hizmetlerinden yararlanan halkın ihtiyaçlarının karşılanması ve çeşitli spor dallarının yapılabilmesi için tesis, malzeme ve ekipman olup olmadığına dair sorular da CHP Genel Sekreterliği'nce Halkevlerine sorulmuştur⁵⁷⁸. Gençler başta olmak üzere halkın spor yaparak bedenlen ve ruhen gelişimlerini isteyen tek parti döneminde, Halkevleri olası siyasal sapmaları spor etkinlikleriyle bertaraf etme eğiliminde olmuştur.

Atatürk'ün ebediyete intikal ettiği 1938 yılında, Halkevlerinin kuruluş yıldönümünde gelenekselleşen yeni Halkevleri açma ritüeli tekrar etmiştir. 167 olan halkevi sayısı, 42 yeni halkevi açılarak toplamda 209'a çıkartılmıştır. Dönemin koşulları içinde bütün illerde ve büyük ilçelerde teşkilatlanmalar tamamlanmıştır. Şükrü Kaya, yeni devlet ideolojisi içinde sembolize edilen Halkevlerinin aracılık ettiği halk-devlet tanımını şöyle yapmıştır: *“Türk inkılabçıları ve münevverleri halk içinden yetişmiş ve halk içinde kalmış halk adamları ve halk çocuklarıdır. Halkın ihtiyacını memleketin duygusunu halk kütlesi içinde yaşayan bilir. Bizim halkçılığımız ne insani bir hissin şefkat ve merhameti ne de bir görenek ve heves icabıdır. Zaten biz Türklerde zümre, cemaat, sınıf farkı yoktur. Hepimiz büyük kütlenin bir vazifesini almış adamlarımız”*⁵⁷⁹. 1934 yılının Halkevleri açılışında da benzer yaklaşımı İsmet İnönü ortaya koymuştu: *“Halkevi, yeni Türkiye hayatının başlı başına bir unsuru, bir remzidir (sembolüdür). Yeni nesil, açık havada, spor meydanında ve dam altında, halkevinde toplanıyor. Ancak böyle bir nesildir ki, beden kuvveti, fikir kuvveti ve iman kuvvetiyle yeni Türkiye'nin istikbalini koruyor, yeni zamanın bütün sert dileklerine cevap vermeye hazırlanıyor”*⁵⁸⁰. Halkevleri, sembol bir kurum olarak topluma kültürel-sportif alanlar başta olmak üzere, devrimin dinamizmini

⁵⁷⁷ “Halkevi spor heyeti Rusyaya gitti”, *Ulus*, 14 Eylül 1936, s. 5.

⁵⁷⁸ BCA, 490.01.0.0/Yer: 4.18.10.

⁵⁷⁹ “Halkevlerinin altıncı yıldönümü”, *Ulus*, 21 Şubat 1938, s. 8.

⁵⁸⁰ Şerafettin Turan, *İsmet İnönü Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği*, Ankara, 2000, s. 228.

yayarken ümmet toplumundan ulus toplumuna geçişin anahtarı olması bakımından önemli bir toplumsal fonksiyon yüklenmiştir.

Halkevleri, çok çeşitli faaliyetleriyle halkın kültür, sanat alanındaki ihtiyaçlarını karşılayan kültür devriminin yürütücüsü olmuş sembol bir kurumdur. Aynı zamanda halkın siyasal açıdan bağlılığının da pekiştirildiği kurumlar olmuştur. Bu kapsamda CHP Genel Sekreterliği'nce, Halkevlerine gönderilen talimatlarda ifade edilen şekliyle; *“Türkiyenin yeni baştan dirilip kurulmasının tastamam ve canlı bir aksi olan”* olarak tanımlanan *Söylev*⁵⁸¹ ile *“Partimizin kurucusu Kamal Atatürk ile CHP Genel Başkan Vekili İsmet İnönü'nün imzalı fotoğrafları”*⁵⁸², tüm Halkevlerine demirbaş olarak gönderilmiştir. Halkevleri, hiç şüphesiz Atatürk ilke ve devrimlerine uygun ideal yurttaşların yetiştirilmesi amacına hizmet eden, devletin ideolojik gücü olan CHP'nin kültür şubesi gibi çalışmıştır.

3.3. Dinin Yeni Zaviyesi: Diyanet İşleri Başkanlığı

*“Tanrı uludur tanrı uludur
Tanrıdan başka tanrı yoktur
Tanrı uludur tanrı uludur
Hamd ona mahsustur”*

Atatürk'ün çerçevesini belirlediği yeni devlet ideolojisi, Türk ulusal kimliği ve modernleşme olgusu üzerine bina edilmişti. Cumhuriyet, bir yönetim biçimi olmanın yanında ideolojik ve siyasi ayrışmayı da ifade etmesiyle, dinin kamusal gücünün sınırlandırılması ve devlet kontrolünde idare edilmesi olarak değerlendirilmiştir. Yeni devlet, batılı manada laik bir devlet modelini benimsemiş toplumun da sekülerize olması doğrultusunda değişimden yana bir yaklaşımı vardı; fakat dini toplumdan tamamen çıkarmak gibi bir yaklaşımı da olmamıştır. Devlet-din (İslam) ilişkisini kendine münhasır biçimde dizayn etme yöntemini tercih etmiştir. Modernleşmenin önünde bir engel olarak değerlendirilen dini bağnazlıkla mücadele edilmeye çalışılırken, ulus devletin inşasında din, devlet tarafından idare edilmesi gereken bir kurum olarak değerlendirilmiştir. Türk modernleşmesinin karşılaştığı kritik toplumsal dirençlerden biri olan din, inanç ve ibadet prizması Cumhuriyetin kendi özgüllüğünde şekillenmiştir.

⁵⁸¹ BCA, 490.01.0.0/Yer: 3.12.33.

⁵⁸² BCA, 490.01.0.0/Yer: 3.15.21.

Bu bağlamda, ilk adım 3 Mart 1924'te Diyanet İşleri Reisliğinin kurulmasıdır⁵⁸³. Diyanet İşleri Reisliğinin kurulmasıyla hilafet de ömrünü tamamlamış oluyordu⁵⁸⁴. (Aynı gün içerisinde eğitim ve öğretimin birliği de kanunlaştırılmıştı.) Halifeliğin kaldırılmasıyla siyasal açıdan oluşabilecek tehlikelerin önü alındığı gibi, ikame edilen yeni kurumla da dini alanda oluşacak boşluk devlet eliyle kontrol altına alınmış oluyordu. Bu gelişmelerin hemen sonrasında Gazi Mustafa Kemal, *Tanin*, *Vakit*, *Tehvid-i Efkar* gazetelerine şu demeci vermiştir: “*Son günlerde meclisçe ittihaz olunan mukarrerat, milletçe tabî ve hakikî bir surette zaten arzu edilmekte olan hususattır. Bunları fevkalâde olarak telâkkiye mahal yoktur. Millet bunları lisan-ı halile ve tabî bir tarzda istiyordu. Hakikî halâs ve selâmete karar vermiş olan bir millettten de başka türlü temayüle intizar edilemezdi. Bu mukarrerat millet ve memleket için herhalde çok hayırlıdır ve pek az zamanda bütün bu iyilikler tebarüz edecektir. Mazideki tarz-ı harekete ait nedametler bu suretle telâfi olunacaktır*”⁵⁸⁵. Gazi, ulusun ve ülkenin gerçek kurtuluşunun hilafetin kaldırılmasıyla mümkün olabileceğini ve geçmiş hataların telafisine bir çare olarak da yeni bir sayfa açıldığını ifade etmiştir. Kurucu irade, din olgusunu, din ve vicdan hürriyeti kapsamına alma yönündeki bu adımlar devletin siyasi ve ideolojik yaklaşımında dini perspektifini ikinci plana almıştır.

Yeni devletin dini siyasetini tanımlaması açısından Diyanet İşleri Başkanlığı’nı kimin yürüttüğü sorusu önemlidir. Bu bağlamda ilk başkan, 31 Mart 1924 tarihinde tayin edilen Rifat Börekçi olmuştur⁵⁸⁶. Millî Mücadele döneminde Ankara Hükümeti’nin yanında olan Rifat Börekçi, Osmanlı Hükümeti’nin, Millî Mücadele’ye karşı giriştiği sabotaj hareketlerinde din ve diyanet kisvesini kullandığını bilmesi, aynı zamanda Mustafa Kemal Paşa’yı da yakından tanimasından dolayı Diyanet İşleri Reisliği için en uygun kişiydi. En dar anlamıyla hurafelerden, batıl itikatlardan arındırılmış, halka İslam’ı ve Kur’an-ı Kerim-i doğru anlatacak bir kurum oluşturulması amaçlanmıştır. İhtar Gözaydın Diyanet İşleri Başkanlığı’nın siyasetteki yerini şöyle açıklamıştır: “*Laik nitelikte bir devlet, dahası toplum yapısını kurmaya çalışan yeni devletin kurucu kadrosu, din işlerini Bakanlar Kurulu içinde bir birime vermeyi tercih etmeyişleri*”⁵⁸⁷ Diyanet

⁵⁸³ Resmi Ceride, *Kanun Numarası: 429 Şeriye ve Evkaf ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâletlerinin İlmasına Dair Kanun*, 26 Recep 1342 ve 3 Mart 1924, Numarası: 63, Sene: 2, s. 18-19.

⁵⁸⁴ Resmi Ceride, *Kanun Numarası: 431 Hilafetin İlga ve Hanedan-ı Osmaninin Türkiye Cumhuriyeti Memaliki Haricine Çıkarılmasına Dair Kanun*, 26 Recep 1342 ve 3 Mart 1924, Numarası 63, Sene 2, s. 20-21.

⁵⁸⁵ Atatürk, “*age.*”, s. 468.

⁵⁸⁶ BCA, Fon: 30.11.1.0 / Yer: 4.10.7.

⁵⁸⁷ İhtar Gözaydın, *Diyanet Türkiye Cumhuriyeti’nde Dinin Tanzimi*, İstanbul, 2009, s. 61.

İşleri Reisliğini, Başvekâlete bağlı kurulması yeni devletin siyasal yönelimini ortaya koymuştur.

Diyanet İşleri Başkanlığı, Kuran-ı Kerim'in herkes tarafından okunup anlaşılması ve halkın bir takım sözde din adamları tarafından istismar edilmesini men etmek için 1925 yılında Kuran-ı Kerim'i tercüme yarışması açmıştır⁵⁸⁸. Kuran-ı Kerim'in Türkçeleştirilmesi, ulus devlet siyasetinin bir parçasıydı. Mehmet Akif ve Muhammed Elmalılı Hamdi, Kur'an-ı Kerim tercüme üzerine çalışmış; Mehmet Akif daha sonra birtakım çekincelerle tercüme işinden vazgeçmiştir. Halkın kendi dilinde kutsal kitabını okuması, yorumlaması, dini istismarın önüne geçilmesi amacıyla yapılan bu tercümeyi, M. Elmalılı Hamdi tamamlamıştır. M. Elmalılı Hamdi Yazır'ca, 12 yıl süren bir çalışma sonucunda, 9 cilt olarak "*Hak Dini Kur'an Dili*" adında tefsir hazırlanmış ve 1935-1939 yılları arasında 10.000 takım basılarak ücretsiz dağıtılmıştır⁵⁸⁹. Türk halkının, Kuran-ı Kerim'in Türkçesi ile tanışmasını sağlayan Diyanet İşleri Başkanlığı, toplumdaki din taassubunu yıkmaya yönelik önemli bir işlevi yerine getirmiştir.

Laik devlet olgusunu yerleştirmeye ve din işlerinin yürütmesini tek elde toplamaya yönelik adımlardan bir başkası da tekke, zaviye ve türbelerin kapatılmasıydı⁵⁹⁰. Gazi'nin ifadesiyle, "*Mazideki tarz-ı harekete ait nedametlerin*" bertaraf etmek ve toplumun dini duygularını zedeleyici kurumların ortadan kaldırması amaçlanmıştı. Halkın, dini öğrenme ve yaşama konusunda etkin olan tekke gibi dini-sosyal mekânların kapatılmasındaki amaç; Cumhuriyet devrimine yönelik karşı devrimci hareketleri en başından ortadan kaldırmaktı. Çeşitli unvanlarla dini sömürüleri engellemek amacıyla çıkarılan bu kanun; aslında Millî Mücadele döneminde ortaya çıkan iç isyanlarda halkın dini duygularının istismar edildiğinin görülmesi ve kanunun yayımlanması öncesinde bastırılan Şeyh Sait Ayaklanması hadisesinin, bir daha yaşanmaması için yapılmıştır. İslam adı altında sözde kutsallaştırılan bazı mekânların yasaklanması, sosyal kontrolün sağlanmasına yönelik bir girişimdi. Yeni devlet, dine karşı bir duruş içinde olmadığı gibi camileri de açık tutmuş, burada görev alan din adamlarını kendisi atadığı gibi, zamanla maaşa da bağlamıştır. Şüphesiz ki camiler,

⁵⁸⁸ BCA, Fon 30.10.0/ Yer:26.149.18.

⁵⁸⁹ Nurhan Aydın, Elif Ergün, "Atatürk'ün Din Politikası ve Günümüze Yansımaları", *Tarih ve Günce Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi*, 6, İzmir, 2020/Kış, s. 56-57.

⁵⁹⁰ Resmi Ceride, *Kanun Numarası: 677 Tekke ve Zaviyelerle Türbelerin seddine ve Türbedarlıklar ile Birtakım Unvanların Men ve İlgasına Dair Kanun*, 13 Cemaziyülevvel 1344, Numarası: 243, Sene: 3, s. 1-2.

devletin dini telkin etmesi, ibadetlerin yapılması vb. hizmetleri yerine getirmekle toplumun din hizmetleri ihtiyacını karşılamaya devam etmiştir. Bu işleri yürütmekle mükellef olan Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB), yeni devlet yapısı içinde din gibi nazik bir alanda sembol bir kurum haline gelmiştir.

Ulus/modern devlet anlayışının oluşmasında, ulusal bilincin gelişmesi için, din birliği yerine toplumun ulus ve dil birliğine inanan Atatürk, devletin dini kimliğinden sıyrılması görüşündeydi. CHP'nin 1927 Kongresi'nde maddeleşen din ve devlet işlerinin ayrılması kararı, bu anlayışın bir başka örneğidir. 1928 yılında yapılan anayasa değişiklikleriyle devletin dininin İslam dini olduğuna ilişkin hüküm, anayasa metninden çıkartılmıştır (md. 2). Anayasayı dinsel öğelerden arındıran bir değişiklik de milletvekilleri (md. 16) ve cumhurbaşkanı andındaki (Md. 38) “vallahi” sözcüğünün kaldırılması, bunların yerine “namusum üzerine söz veririm”⁵⁹¹ haline getirilmesidir.

Laikliğin tesis edilmesi ve dinde modernleşme hareketlerine bir katkı da 1928 yılında, Darülfünun İlahiyat Fakültesi'nden gelmiştir. Fuad Köprülü, İsmayil Hakkı Baltacıoğlu gibi dönemin tanınmış hocalarınca bir rapor düzenlenmiştir. *Vakit* gazetesinin 20 Haziran 1928 tarihli sayısında⁵⁹² yayımlanan raporda, Türk devrimi kaynağını ulusal bilinç ve ruhtan aldığını, bu kapsamda dinin toplumsal bir kurum olmasından dolayı, dinin ulusal bir formasyona dönüştürülmesine yönelik ıslahat tedbirlerini sıralamışlardır. Özetle, “İbadetin şeklinde: Mabetlerde sıralar, elbiselikler tesis edilmeli ve temiz ayakkabılarla girilmesi, İbadetin dilinde: İbadet lisanı Türkçe olmalıdır, İbadetin sıfatında: Mabetlerde ilâhî mahiyetiyle asrî ve enstrümantal musikiye kat'i ihtiyaç vardır. İbadetin fikriyatında: Din edebiyatının ve din felsefesinin tesisidir”⁵⁹³ şeklinde ifade edilmiştir. İslam dininde reform anlamına gelebilecek bir yaklaşım getiren bu rapor girişimi, sonuçsuz kalmıştır. Şerif Mardin'in deyimiyle, “yumuşak bir ideoloji olan din” pek çok uygulamasıyla sembolize edilmeye açık bir alan olması ve toplumun alışa geldiği sembollerini bırakması kolay olmayacağından hareketle raporun askıya alındığı görüşü öne çıkmaktadır. Raporda belirtilen Türkçe ibadet hususunun ilerleyen yıllarda hayata geçtiği dikkate alındığında, yine de raporun dolaylı etkisinden bahsedilebilir.

⁵⁹¹ B. Tanör, “age.”, s. 323.

⁵⁹² “İlahiyat Fakültesinde Hazırlanan Layiha Etrafında”, *Vakit*, 20 Haziran 1928, s. 1-2.

⁵⁹³ Hidayet Aydar, “Darülfünun İlahiyat Fakültesi ve Türk Kültür Hayatına Katkıları”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13, İstanbul, 2006, s. 37-38.

Laikliğe dair uygulamalar hukuk, eğitim, yasama alanlarında yapılırken, aynı zamanda Diyanet İşleri Başkanlığı eliyle de din hizmetlerinin yürütülmesi, tamamen Türkiye örneğinin özgüllüğüyle açıklanabilir. Dine içkin olan iman, inanç ve ibadet gibi hususların birtakım çevrelerce devrimler için menfi olarak kullanılabileceğini gören Atatürk, din hizmetlerinin devlet tekeline yürütülmesi düşüncesindedir. Kurucu irade, toplumsal değişimin önünde bir statüko aracı olarak değerlendirdikleri katı bir din anlayışı yerine, ahlaki değerlerin öne çıkartıldığı bir din hizmeti verilmesi gerektiği gayesiyle hareket etmiştir.

Dinin ideolojik gücünü kırarak yeni devletin ulus/modern modelini kurma düşüncesindeki kurucu iktidar, din görevlileri ile ilgili 8 Haziran 1931 tarihinde 1827 sayılı kanun⁵⁹⁴ ile düzenlemeye gitmiştir. 1827 sayılı kanunla, din görevlilerinin kadrosu ve ücretleri konusunda düzenlemeler yapılmıştır: “*Cami ve mescitlerin idaresi ve bunların hademesi Evkaf Umum Müdürlüğüne devredilmiştir (Madde 6).*” Ayrıca Kanun’un 7. maddesi, “1931 mali yılı sonuna kadar cami ve mescitlerin “hakiki ihtiyaca” göre tasnif edileceği ve birleştirilmeye olanak veren görevlerin de belirlenerek, yeni kadroların bu suretle saptanması hükmünü getirmiş; böylece personelde de kısıtlamaya gidilmiştir”⁵⁹⁵. Yapılan düzenlemeyle; toplumun dinamizmini elinde tutma gücü olan din görevlilerine yönelik bir kısıtlamaya gidilerek, yeni devletin ulus/modern devlet modeline uygun toplumsal değişme paradigmasının seküler kadrolara aktarılmak istendiği şeklinde değerlendirilebilir. Atatürk’e çok yakın olan gazetecilerden biri olan Falih Rıfkı, *Milliyet* gazetesindeki köşesinde şu değerlendirmelerde bulunmuştur: “*Türk milletinin dörtte üçü köyde oturur. Türk köyünde şariat rejiminin bir adamı vardı: Köy hocası... Köy terbiyecisi, Türk köylüsüne okumayı yazmayı, yemeği içmeği, oturup kalkmağı, temizlenmeği ve sıhhi yaşamayı ağaç sevgisini, bulunduğu köy hangi işi yapıyorsa o iş için ziraat ve iktisat müesseselerinin lüzum gösterdiği yeni çalışma usullerini öğretecektir. Köy stajcısı, köye verilmiş olan vazifeleri ve köy için yapılmış olan kanunları hakikileştirecektir*”⁵⁹⁶. 1930’ların Türkiye’sinde modernleşmenin köylerden başlanmasına inanan ve bu doğrultuda din görevlisi yerine, Cumhuriyetin yetiştirdiği laik eğitimden geçmiş görevlilerin hizmet etmesi gerektiğini düşünen Falih Rıfkı, din görevlilerine yönelik kadro birleştirilmesi ve yeni kadro ihdaslarının yapılmamasını,

⁵⁹⁴ Resmî Gazete, *Kanun Numarası: 1827 Evkaf Umum Müdürlüğü’nün 1931 Mali Senesi Bütçe Kanunu*, 13 Haziran 1931, Sayı: 1821, s. 531-539.

⁵⁹⁵ İ. Gözaydın, “*age.*”, s. 65-66.

⁵⁹⁶ Falih Rıfkı, “Köy Hocasının Yeri Boştur”, *Milliyet*, 29 Kânunusani 1932, s. 1

modernleşme önündeki engellerin kaldırılması olarak okumuştur. Diğer taraftan bu durum, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın güncel web sitesinde şöyle değerlendirilmektedir: *“Dini Müesseseler Müdürlüğü ile Levazım Müdürlüğü'nün personeli, 4081 hayrat hademesi, 26 cuma ve kürsü vaizi kadrolarıyla birlikte Evkâf Umum Müdürlüğü'ne geçmiştir. Alt yapısı zaten oldukça zayıf ve yetersiz bulunan Başkanlık, bu kanunla neredeyse işlevsiz hale gelmiştir”*⁵⁹⁷.

Ulus devletin yetkinleşmesi için dini alanda atılan hamlelerden biri de Türkçe ibadet konusudur. Ziya Gökalp Türkçe ibadet için; *“Dinde Türkçülük, din kitaplarının ve hutbelerle vaazların Türkçe olması demektir. Bir millet, din kitaplarını okuyup anlayamazsa, tabiidir ki dinin gerçek niteliklerini öğrenemez”*⁵⁹⁸ şeklinde yaklaşmıştır. Ziya Gökalp, Vatan şiirinde Türkçe ibadete olan arzusunu da şöyle dile getirmiştir:

*Bir ülke ki camiinde Türkçe Ezan okunur.
Köylü anlar manasını namazdaki duanın...
Bir ülke ki mektebinde Türkçe Kur'an okunur.
Küçük, büyük herkes bilir buyruğunu Huda'nın
Ey Türkoğlu, işte senin orasıdır vatanın!*⁵⁹⁹

1925 yılında açılan Kuran-ı Kerim'in tercüme yarışması, 1928 yılında Darülfünun İlahiyat Fakültesi raporu, Türkçe ibadetin oluşması için zemin oluşturmuştu. 1932 yılından itibaren Türkçe ibadet konusunda uygulamalar başlamıştır. Gazi Mustafa Kemal'in İstanbul'da bulunduğu bir dönemde, 20 Ocak 1932 Çarşamba gününde, Aydın Mebusu Dr. Reşit Galip ile Gaziantep Mebusu Kılıç Ali'nin de bulunduğu bir mecliste Hafız Yaşar Okur bu cuma günü Yerebatan Camii'nde Türkçe Kur'an okuyacağını söyler; iki mebusu da bu olayı gazetelere bildirmek ve bizzat katılmaları konusunda görevlendirir⁶⁰⁰. Bunun üzerine Hafız Yaşar Okur, Yerebatan Camii'nde Türkçe Kuran okur. Cumhuriyet gazetesi bu gelişmeyi *“Halk, Yasin suretini büyük bir vecdî heyecanla dinledi”*⁶⁰¹ olarak verir. Haberin devamında gerek halktan kişilerin gerekse de din görevlisi kişilerin gazete muhabirine verdikleri beyanlarında, *“heyecan duyduklarını, anlamını öğrendikleri için duygulandıklarını, bilerek yapılan ibadet kadar zevkli bir şey yoktur”* şeklinde ifade etmişlerdir. Hafız Yaşar Bey'in Türkçe Kur'an-ı Kerim okumasını, Akşam gazetesi de şöyle haberleştirmişti: *“Camide büyük bir kalabalık vardı, birçok halk*

⁵⁹⁷ Kurumsal Tarihçe, <https://www.diyanet.gov.tr/tr-TR/Kurumsal/Detay/1>, Erişim tarihi:25.03.2021.

⁵⁹⁸ Z. Gökalp, “age.”, s. 177.

⁵⁹⁹ B. Lewis, “age.”, s. 411.

⁶⁰⁰ Düccane Cundioğlu, *Türkçe Kur'an ve Cumhuriyet İdeolojisi*, İstanbul, 1998, s. 81.

⁶⁰¹ “Türkçe kur'an, dün ilk defa okundu”, *Cumhuriyet*, 23 Kânunusani 1932, s. 1-4.

yer bulamıyarak dışarıda kaldı”⁶⁰². Son Posta gazetesinde, Hafız Yaşar Bey’in Türkçe Kur’an-ı Kerim okuması hakkında yapılan söyleşilerde, şartlı taraftar olan kişiler de olduğu görülmüştür. Ahmet Kuddusi B.’nin görüşü de şöyledir: “*Ben Kuranın Kuran olarak Arapça okunması taraftarıyım. Türkçe olarak tilavetine ancak bir şartla müsaade edilmelidir... tam ve kâmil bir tercümenin bestelenerek camilerimizde okunmasında kat’iyyen bir mahzur yoktur, bilakis iyilikler vardır*”⁶⁰³.

İlerleyen günlerde yurttaşlar arasında Türkçe Kur’an-ı Kerim’in okunmasına dair olumlu tepkilerin devam ettiği görülmüştür. 26 Ocak 1932 tarihli Cumhuriyet’in haberine göre, Vişnezade camisinde okunan Türkçe Kur’an-ı Kerim üzerine ihtiyar bir hanım: “*Allah Gazi’mize dünya durdukça çok ömür versin. Bize Kur’anımızın manasını da öğretti.*”⁶⁰⁴ demiştir. Türkçe Kur’an-ı Kerim’in okunması başka camilere taşınarak, daha büyük halk katılımlarıyla toplumun geneline yaygınlaştırılması amaçlanmıştır. “*Türkçe Kur’an okunan camiler dolup taşıyor*”⁶⁰⁵ manşetiyle çıkan Cumhuriyet gazetesi, Furkan, Fatiha, Bakara ve Kıyamet surelerinden kesitler sunarak camilerdeki programlara katılamayanlara, Türkçe Kur’an-ı Kerim’i tanıtmıştır. “*Sultan Ahmet camiinde 8 hafız türkçe kur’an okuyacak*”⁶⁰⁶ gibi haberlerle Türkçe ibadet gündemde tutulmaya devam edilmiştir.

Gazi Mustafa Kemal’in başlattığı Türkçe Kur’an-ı Kerim okunması meselesi, halkın olumlu tepkileri, destekleri ve dönemin öne çıkan hafızları ile din görevlilerinin sahiplenmesiyle, Türkçe ibadet, kendiliğinden olgunlaşmaya başlamıştır. Tabii olarak basın yoluyla ülkenin dört bir tarafına yayılan haberlerin yarattığı etkiyle, ilk Türkçe ezan 29 Ocak 1932 tarihinde Kuşadası’nda Hafız Sadık tarafından⁶⁰⁷ okundu. Türkçe ezanın yaygınlaşması ve kabul görmesine dair olay, 30 Ocak 1932 tarihinde Fatih Camii’nde Türkçe ezan okunmasıdır. 31 Ocak 1932 tarihli Cumhuriyet gazetesi haberine göre; “*Fatih camiinde ikindi ezanı da ilk defa türkçe okunmuştur. Ezanın türkçe okunacağını haber alan kesif bir kalabalık vaktinden evvel Fatih meydanına toplanmış, türkçe ezanı büyük bir alaka ile dinlemiştir. Ezan Hafız Rifat Bey tarafından evvela arapça, sonra da*

⁶⁰² “İlk Türkçe kuran dün Yerebatan camiinde okundu”, *Akşam*, 23 Kânunusani 1932, s. 1-2.

⁶⁰³ “Kur’anı Kerimin Türkçeye Tercümesi”, *Son Posta*, 22 Kânunusani 1932, s. 2.

⁶⁰⁴ “Türkçe Kur’an okunması Halkı vecde getirdi”, *Cumhuriyet*, 27 Kânunusani 1932, s. 1.

⁶⁰⁵ “Türkçe Kur’an okunan camiler dolup taşıyor”, *Cumhuriyet*, 26 Kânunusani 1932, s. 1-4.

⁶⁰⁶ “Türkçe Kur’an”, *Akşam*, 28 Kânunusani 1932, s.1.

⁶⁰⁷ Şayan Uluşan, “Atatürk Dönemi Din Uygulamaları (1923-1938) (Yorumlar, Eleştiriler, Değerlendirmeler)”, *Cappadocia Journal Of History And Social Sciences*, 11, Niğde, 2018, s. 311.

türkçe okunmuştur”⁶⁰⁸. *Vakit* gazetesinin 31 Ocak 1932 tarihli sayısında, Türkçe ezan sözleri yayımlanmıştır. Doğal sürecinde gelişen Türkçe ezanın, ilerleyen tarihlerde resmileşecek olan Türkçe ezandan farklılıkları olduğu söylenebilir.

*“Allah büyüktür, Allah büyüktür
Tanrıdan başka tapacak yoktur.
Ben şahidim ki Tanrım büyüktür.
Nebi Muhammet Allah resulü*

*Ben şahidim ki, o Haktan geldi
En dinliyenler; geliniz namaza
Ey işitenler, koşunuz felaha
Allah büyüktür Allah büyüktür
Tanrıdan başka tapacak yoktur.”*⁶⁰⁹

1932 yılının Ramazan ayı, Türkçe ibadet açısından yeniliklerin yapıldığı bir dönem olmuştur. Ramazan ayı içinde ayrıca bir önemi olan Kadir Gecesi, Türkçe ibadet yaklaşımının bir başka safhası olan Türkçe tekbirlerin ilk defa getirilmesi ve yapılan kandil programının halka radyo aracılığıyla ulaştırılması açısından, yeniliklerin yaşandığı bir tarih olmuştur. 3 Şubat 1932 tarihine denk gelen Kadir Gecesi için, *Cumhuriyet* gazetesi 1 Şubat 1932 tarihinde, birinci sayfadan “*Dini ihtifal radyo ile her taraftan dinlenebilecek*”⁶¹⁰ bilgisini geçmiş ve halkın dikkatini çekmeye çalışmıştır. Türkçe ibadetin kamusallaşması yönüyle radyonun kullanılmış olması, Türkçe ibadet konusunda Diyanet İşleri Başkanlığı’nın istek ve kararlılığını ortaya koymuştur. Nitekim 3 Şubat 1932 tarihinde, Kadir Gecesi idrak edilmiş ve Ayasofya camisine radyo programı için düzenek kurulması dolayısıyla dönemin basınına, Ayasofya Cami görüntüleri yansımıştır. *Milliyet* gazetesinin, “*Türkçe Kuran ve tekbiri halk misli görülmemiş bir huşu içinde dinledi*”⁶¹¹ manşetiyle verdiği haberde, program için 30 bin kişinin toplandığı, Ankara’dan da dinlendiği bilgisi yer almıştır. 4 Şubat 1932 tarihli *Cumhuriyet*⁶¹² gazetesi de Kadir Gecesi programında 70 bin kişinin toplandığını yazmıştır. *Cumhuriyet* gazetesi Başyazarı Yunus Nadi, 4 Şubat 1932 tarihli yazısında şu ifadelerde bulunmuştur: “...*din dili yalnız arap dili imiş gibi kendi kendine manasız bir an’ane teessüs etmişti. Bu memleket Arap milleti ve bu millet Arap milleti olmadığına göre bu manasız bid’at ile nihaye böyle devam edip gidemezdi. Milli harsta elbette içtimai tesiri olan dinin ergeç öz dilimizde terennüm edilmesi lazımdı...*”⁶¹³

⁶⁰⁸ “İlk Türkçe ezan Dün Fatih’te okundu”, *Cumhuriyet*, 31 Kânunusani 1932, s. 1, 2.

⁶⁰⁹ “İlk Türkçe Ezan Dün Okundu”, *Vakit*, 31 Kânunusani 1932, s. 1.

⁶¹⁰ “Kadir gecesi türkçe Dini ihtifal yapılacak”, *Cumhuriyet*, 1 Şubat 1932, s. 1,5.

⁶¹¹ “Ayasofya’da 3 bin kişi toplandı”, *Milliyet*, 4 Şubat 1932, s. 1,6.

⁶¹² “70 Bin Kişinin İştirak Ettiği Dini Merasim”, *Cumhuriyet*, 4 Şubat 1932, s. 1.

⁶¹³ Yunus Nadi, “Çok ruhani Bir Kadir gecesi”, *Cumhuriyet*, 4 Şubat 1932, s. 1.

Türkçe ibadetın aşamalarından biri de Türkçe hutbedir. İlk Türkçe hutbe, 1932 Ramazan ayının son cumasında Süleymaniye Camiinde gerçekleşti. *Cumhuriyet*'in haberine göre; “*Cami lebalep dolmuştu, hutbe okunurken bir taraftan da tekbir alınıyordu*”⁶¹⁴. Atatürk'ün ileri görüşlü devlet adamlığıyla Türkçe ibadetın uygulanması için en uygun zaman olarak Ramazan ayı seçilmişti. Ramazan ayının maneviyatı içinde Türkçe ibadet aşama aşama uygulanmış ve halkın yeniliklere intibak etmesi sağlanmıştır. DİB, uygulamaların kurumsal yürütücüsü olmuştur.

Atatürk'ün işaretiyle, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın resmi görevlileri ve dönemin hafızlarıyla Türkçe ibadet, yasal bir düzenleme yapılmadan, 1 Şubat 1933 tarihinde Bursa'da menfi hareketler gelişene kadar sorunsuz yürütülmüştür. *Vakit* gazetesinin bildirdiğine göre; “*Şubatın birinci günü öğleden sonra Hoca Yahya oğlu Kazanlı tatar İbrahim, İslam oğlu elektrikçi Seyfettin, Mehmet oğlu kuyumcu Şahin kasap Hafız Mustafa, Yusuf çavuş oğlu köy imamı hafız Mustafa, Mehmet oğlu hafız Ali, Mehmet oğlu kilimci Salih, Kayapa köyünden Ömer, Ömer oğlu Kaya Ali, Hasan oğlu Mustafa, Hilmi Aziz oğlu Ali, Mustafa oğlu Halil, Abdülmümin oğlu Abdülkadirin teşvikile 30 kadar eşhasın camie muttasıl evkaf müdürlüğüne müracaatla ezan ve kametin İstanbul ve diğer taraflarda olduğu gibi Bursa'da da Arapça okunmasını gürültülü bir surette talep etmişlerdir. Evkaf müdürü diyanet işleri riyasetinin ve Evkaf umum müdürlüğünün emirlerini bozmak iktidarına malik olmadığı yolundaki cevabı üzerine arkalarına topladıkları bir cemmi gafirle hükümet dairesine gitmek istemişlerse de polis kuvvetleri tarafından dağıtılmışlar ve müşevviklerle önayak olanlar yakalanarak tahkikata başlanmıştır*”⁶¹⁵. Bu sırada Atatürk, mevsim kış olmasına rağmen 22 gün süren bir yurt gezisi yapmaktadır. Bursa olayını duyar duymaz olaya büyük bir önem vererek yola çıkmış, büyük bir hızla 5 Şubat 1933 günü saat 5.00'te Bilecik'e varmış ve sabah olmasını beklemeden otomobille hareket etmiş ve 9.30'da Bursa'ya varmıştır⁶¹⁶. Gelişen olaylar sonrasında *Cumhuriyet* gazetesi olayları şöyle haberleştirmiştir: “*Meselenin tertip eseri olmasından şüphe edilerek tahkikat yapılıyor*”⁶¹⁷. Haberin ayrıntısında verilen bilgiye göre, Diyanet İşleri Başkanlığı müftüyü işten el çekirmiş ve Sulh hâkimi de işten el çektilerilerek yerine atamalar yapılmıştır. Bursa'da gerçekleşen bu durumu yerinde inceleyen Gazi'nin, Anadolu Ajansı'na verdiği demeç şöyledir: “*Bursaya geldim, hadise*

⁶¹⁴ “İlk Türkçe Hutbe Dün Okundu”, *Cumhuriyet*, 4 Şubat 1932, s. 1,3.

⁶¹⁵ “Bursa hadisesi hakkında hükümetin resmi tebliği”, *Vakit*, 6 Şubat 1933, s. 1.

⁶¹⁶ Reşit Ülker, *Bursa Nutku (Tanıklar ve Belgelerle)*, İstanbul, 1998, s. 17.

⁶¹⁷ “Bursa'daki hadise”, *Cumhuriyet*, 6 Şubat 1933, s. 3.

hakkında alakadarlardan malumat aldım. Hadise haddizatında fazla ehemmiyeti haiz değildir. Herhalde cahil mürteciler cümhuriyet adliyesinin pençesinden kurtulamayacaklardır. Hadiseye dikkatimizi bilhassa çevirmemizin sebebi, dini siyaset ve herhangi bir tahrike vesile etmeğe asla müsamaha etmiyeceğimizin anlaşılmasıdır. Meselenin mahiyeti esasen din değil, dildir. Kat'i olarak bilinmelidir ki Türk milletinin milli dili ve milli benliği bütün hayatında hâkim ve esas olacaktır”⁶¹⁸. Gazi'nin dikkat çektiği konu olayı din değil; dil meselesi olarak değerlendirmesidir. Türkiye’de laikliğin uygulama biçiminin de resmini ortaya koyar. Yeni devlet ideolojisinde; din toplumsal yaşamın bir parçası olarak değerlendirilirken ulusal çerçevede konuşlandırılmak istenmiştir. Bağnazlığa meydan verecek olaylara kesinlikle müsaade edilmemesi temel ilkeydi.

Atatürk, Bursa’da bulunduğu dönemde onuruna verilen bir yemekte, yaşanan olaylardan dolayı durumu izah etmek için söz alan kişilerden birinin, *“Bursa gençliği bu hadiseyi hemen bastıracaktı. Fakat zabıta ve adliyeye olan güveninden ötürü...”* ifadesi üzerine, Atatürk *“Bursa gençliği ne demek? Memlekette parça parça, yer yer gençlik yoktur, sadece ve toplu olarak Türk gençliği vardır!..”*⁶¹⁹ diye çıkmış ve Bursa Nutku’nu burada söylemiştir. Nutuk, 24 Ekim 1966 tarihli Türk Tarih Kurumu Yönetim Kurulu’nun da kararıyla, tescil edilmiştir.

Türkçe ibadet konusunda uygulamaların bütünlük göstermesi açısından, Diyanet İşleri Başkanlığı 6 Mart 1933 tarihinde, *“Selatü Selam’ın Türkçesi hakkında”*⁶²⁰ genelge yayımlamıştır. Genelge itibarıyla Türkçe ezan ve kametin yürürlükte olduğu süreye kadar kullanılan hali yayımlanmıştır. Tüm müftülüklere gönderilen genelgedeki, *“Arapça Salatüselam okumak ahenksiz düşeceği gibi Hükümeti Celile’nin takip buyurduğu maksadı milliye de uygun gelmediği...”* ifadesinde ezanın makamlı ve özenli okunmasına önem verildiği görülmektedir.

Ortodoks Hristiyan dünyası için manevi değeri son derece yüksek olan, aynı zamanda mimari açıdan da evrensel kültür mirası olan Ayasofya, İstanbul’un fethinden sonra camiye dönüştürülmüş ve İstanbul’un sembollerinden olmuştur. Hristiyanlık ve İslamiyet için kutsal mabet olmanın yanında mimari bir şaheser olan Ayasofya’nın tüm insanlığa kazandırılması amacıyla müzeye dönüştürülmüştür. Reiscumhur Mustafa

⁶¹⁸ “Gazi Hz. nin Türk milletine hitabı”, *Milliyet*, 7 Şubat 1933, s. 3.

⁶¹⁹ R. Ülker, *“age.”*, s. 62.

⁶²⁰ BCA, Fon 30.10.0/ Yer:26.150.21.

Kemal Atatürk imzalı 24 Kasım 1934 tarihli kararnamede belirtilen amaç, şöyle ifade edilmiştir: “...eşsiz bir mimarlık sanat abidesi olan İstanbul’daki Ayasofya camiinin tarihi vaziyeti itibarile müzeye çevrilmesi bütün Şark alemini sevindireceği ve insanlığa yeni bir ilim müessesesi kazandıracağı cihetiyle bunun müzeye çevrilmesi...”⁶²¹. Yeni devlet ideolojisinde toplumun sekülerleşmesine yönelik sembolleşmiş bir caminin müzeye dönüştürülmesi, laikliğin gelişiminde bir kilometre taşı olmuştur. Yukarıdan aşağıya değişim paradigması içinde yapıla gelen bu uygulamalarda; toplumun zamanla modernleşeceği ve değişimin zamanla aşağıdan yukarıya dönüşeceği, Atatürk dönemi laiklik uygulamaların teorisini oluşturmuştur. Andrew Davison Türkiye’de sekülerizmin seyrini şöyle değerlendirmiştir: “Türkiye’de modernleşmenin dinin kamusal alandan çıkarılması sonucu getirdiğine inananlara karşı, kontrol açıklaması gerçekleşen şeyin dinin özelleştirilmesi değil, kurumsallaşmış iktidar ilişkileri yoluyla denetlenmesi”⁶²² görüşü minvalinde, uygulamaların sonuncusu ve devrimci olanı, 5 Şubat 1937 tarihinde kabul edilen 3115 sayılı kanunla⁶²³ anayasaya konulan laiklik ilkesi olmuştur.

Şerif Mardin’in tespitiyle: “1930’larda Türk toplumunun karakteristiklerini tanımlamaya çalışan bilim adamları, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti’nin laik reformlarının önemini belirtmişlerdir”⁶²⁴. Atatürk döneminde laiklik inşası, öncelikle din alanının başıboş bırakılmaması şeklinde tasarlanmıştır. Toplumsal modernleşme ve ulusal kimliğin gelişmesi için dini uygulamalarda düzenlemelere gidilmiştir. Yeni devlet ideolojisi içinde din bir sosyal kontrol aracı olmaktan çıkarılmış, bireyin yaşamında Tanrı ile arasındaki ilişkisel boyuta indirgenmesi amaçlanmıştır. Dinin siyasete alet edilerek yapılan her türlü isyan ve kalkışma hareketleri; askeri, idari ve adli boyutlarıyla bertaraf edilerek, Cumhuriyetin kurucu değerlerine zarar gelmesi engellenmiştir.

⁶²¹ BCA, Fon 30.18. 1.2./ Yer: 49.79.6.

⁶²² Andrew Davison, *Türkiye’de Sekülerizm ve Modernlik*, İstanbul, 2002, s. 254.

⁶²³ Resmî Gazete, *Kanun Numarası: 3115 Teşkilatı Esasiye Kanunun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine Dair Kanun*, 13 Şubat 1937, Sayı 3533, s. 7659.

⁶²⁴ Şerif Mardin, *Türkiye’de Din ve Siyaset*, İstanbul, 2010, s. 113.

3.4. Yeni Devletin İdeal Yurttaşı

*“Cumhuriyetimizin politika rejimi müsavat prensibine istinat eder”*⁶²⁵ Afet Hanım (İnan)

Yeni devletin kurulmasıyla kulluktan yurttaşlığa geçiş, ani ve yukarıdan aşağıya gelişen, toplumsal ve siyasal mücadeleden uzak, devlet idaresinin topluma sunduğu siyasal ve sosyal bir hak olarak ortaya çıkmıştır. Yurttaşlık, tarihsel çerçevede bir devlete bağlılığı hukuken ifade eden, siyasal, sosyal ve kültürel yönüyle modernite ile ilişkili bir kavramdır. Yurttaşlık, cemaat toplumu içindeki imparatorluğun Cumhuriyete geçişiyle (kamu faydası açısından), Cumhuriyet değerleri etrafında toplumun iyi birer yurttaş olması biçiminde tasarlanmıştır. İyi yurttaş veya ideal yurttaş öznesinin ulus/modern devlet idealinde; ekonomik, hukuki ve siyasal dayanağıyla sosyal ve kültürel perspektifte olgunlaştırılması, Cumhuriyet Türkiye’sinin temel meselelerinden biri olmuştur.

Erken Cumhuriyet döneminde, yeni devlet ideolojisinin toplumsal politikalarından biri de, ideal yurttaş formunun topluma teşmil edilmesi olmuştur. Erken Cumhuriyet döneminde Cumhuriyet kuşağı olarak adlandırılan nesiller, bu politikanın sonucunda yetişmiştir. İdeal yurttaş, ulusçuluk ve modernizm gibi iki temel anlayışla desteklenmiştir.

Yeni devletin toplumsal politikası, eskinin geleneksel (dinsel) yaşam kalıbı yerine ulusal değerler çerçevesinde, Batılı manada modern yeni hayat olgusu olarak belirlemiştir. Yeni devlet ideolojisinin siyasal ve sosyal karakterini yansıtmaları bakımından laik devlet yapısının inşası için seküler yaşamın hayata geçirilmesi, eşyanın tabiatı gereği bir durumdur. Bu kapsamda toplumsal dönüşümün gerekliliği için, devlet eliyle modernleşme biçimi, geri kalmışlığa da bir kurtuluş reçetesi olarak değerlendirilmiştir. Devlet aygıtının yeni hayatı ve ideal yurttaş yetiştirmedeki en büyük aracı, eğitim olmuştur. Eğitim, kitlesel ve yaygın biçimde kentlerden kırsala, merkezden taşraya şeklinde düzenlenmiştir. Yeni hayat eğitim kurumları aracılığıyla doktrinize edilirken; Millet Mektepleri, yarı resmi yaygın eğitim kurumu olan Türk Ocakları, ardından Halkevleri bu sürecin atardamarları olmuştur.

⁶²⁵ Zafer Toprak, *Türkiye’de Kadın Özgürlüğü ve Feminizm (1908-1935)*, İstanbul, 2016, s. 459 (Kadınların seçme ve seçilme hakkına dair 3 Nisan 1930’da Türk Ocağı’nda Cumhurreis Gazi Mustafa Kemal’in huzurunda, Musiki Muallim Mektebi öğretmenlerinden Afet Hanım’ın (İnan) konuşması).

Sadece yaygın eğitim kurumlarında ideal yurttaş eğitimi önemsenmemiştir. Örgün eğitim kurumlarında da ilkokuldan üniversite eğitimine kadar ideal yurttaşın yetişmesi amacıyla ders kitapları yazılmıştır. Bu kapsamda Füsun Üstel’in aktardığına göre; “1926 tarihli *İlk Mektep Müfredat Programı*, amaç bölümünden başlayarak ilköğretimin yurttaş inşa sürecindeki rolünü vurgular. Programa göre ilkokulların başlıca amacı, “genç nesli muhitine faal bir halde intibak ettirmek suretiyle iyi vatandaşlar yetiştirmektir”⁶²⁶. Selda Şerifsoy, bir başka ders kitabı olan Yurt Bilgisi’nde işlenen ideal yurttaş imajını şöyle aktarmıştır: “Her Türk vatandaşının başlıca dört vazifesi vardır. Kendine karşı vazifesi: sağlam vücudlu ve iyi huylu olmak. Ailesine karşı vazifesi: Ailesine sadık ve yardımcı olmak. Köyüne, milletine ve bütün insanlara karşı çalışkan ve hayırlı olmak. Vatan hizmetlerini sevinçle ve istekle yapmaktır. Devletin kanunlarına boyun eğmek her vatandaşın vazifesidir”⁶²⁷.

Toplumun en küçük yapı birimi olan aile kavramı, cumhuriyet öncesinde olmadığı kadar siyasal açıdan önemsenmiş ve kadına/anneye ayrı bir önem yüklenmiştir. Mütareke döneminde İstanbul’da zengin semtlerinde beliren “İstanbul kadını”⁶²⁸ imajının karşısına, Milli Mücadele döneminde efsaneleşen “Anadolu kadını”⁶²⁹ olgusu; ailesine, milletine ve devletine yararlı evlat yetiştiren kadın/anne imajının doğmasına yol açmıştır. Yeni devletin varlığı ve devamlılığı için kuşakların yetiştirilmesi, bir devlet politikası olarak görülmüştür. Serpil Sancar’ın saptamasıyla: “Aile iktidar tarafından yaratılan değil, iktidarı yaratan, anlamlandıran ve iktidar ilişkilerine belli bir şekil veren yapı”⁶³⁰ özelliğiyle, her ailenin devletin özünü taşıdığı da bir gerçektir. Bu çerçevede, Türk toplumu her ne kadar erkek egemen bir toplum olsa da ailedeki eğitimin taşıyıcısı olan anne/kadın, bir adım öne çıkartılmaya çalışılmıştır. Gazi Mustafa Kemal’in daha 1923 yılındaki kadınlara yönelik ilerici görüşlerini yansıtan şu sözleri: “Bir içtimai heyet iki cinsten (erkek ve kadından) yalnız birinin asri icapları iktisap etmesile iktifa ederse, o içtimai heyet yarıdan fazla zaf içinde kalır. Bir millet terakki ve temeddün etmek isterse,

⁶²⁶ Füsun Üstel, *Makbul Vatandaşın Peşinde II. Meşrutiyetten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi*, İstanbul, 2008, s. 131

⁶²⁷ Ayşe Gül Altınay (der.), *Vatan, Millet, Kadınlar*, Selda Şerifsoy, “Aile ve Kemalist Modernizasyon Projesi, 1928-1950”, İstanbul, 2013, s. 183

⁶²⁸ Zafer Toprak, *Türkiye’de Yeni Hayat: İnkılap ve Travma*, İstanbul, 2018, s. 118.

⁶²⁹ Serpil Sancar, *Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti Erkekler Devlet Kadınlar Aile Kurar*, İstanbul, 2014, s. 176.

⁶³⁰ S. Sancar, “age.”, s. 200.

bilhassa bu noktayı esas tutmak mecburiyetindedir”⁶³¹, yeni devlet ideolojisinde kadının yerini şekillendirmiştir.

Cumhuriyet öncesinde çok dar bir zümreye ait kadınların sahip olduğu eğitim olanakları ve sosyal hayata karışabilme imkânları Cumhuriyet ile birlikte değişmeye başlamıştır. 1920 ve 30’lu yıllarda Türk toplumunda değişimin kadından başlatılması zorunlu ve zor bir durum olmuştur. Kadına kamusal hayatta yer açan yönüyle yeni devlet ideolojisi, geleneği yıkan ve modernist devrimci özelliğiyle öne çıkmıştır. Murat Belge bu durumu, işlevsel bir anlayışın tezahürü olarak değerlendirmesinde şöyle ifade etmiştir: *“Erken modernleşmenin ulus-devletçi ve milliyetçileri, özellikle geleneksel İslâm toplumunu dönüştürme projesinde kadınlara vermek istedikleri yerden dolayı kendilerinin son derece ilerici olduğuna inanmış olmalıdırlar”*⁶³².

Yeni devletin ideal yurttaş anlayışı, daha çok kadın üzerinden kurgulanmıştır. Bu hususta Deniz Kandiyoti kadının sembolik gücüne dikkat çekmiş ve şunları kaydetmiştir: *“Cumhuriyet’in ilk yıllarında yeni devletin modernliği en etkileyici biçimde rejimin tanıtımının simgesi haline gelen kadın imgeleri yoluyla yansıtıldı”*⁶³³. Cumhuriyet Türkiye’sinin modern dünyaya en kısa zamanda entegre olmasının, Türk kadınındaki değişimle sembolize edilmek istendiği düşüncesi olduğu söylenebilir. İçeriye yönelik geliştirilen politika, kadının sosyal rolü içinde öne çıkartılan anne rolü olmuştur. Serpil Sancar Türk kızlarının misyonunu şöyle tanımlamaktadır: *“Cumhuriyet döneminde gelecek neslin mimarı olacak bu “kız çocuğu”nun, “ulus kurma” görevinin merkezine oturtulduğunu, “münevver kızlar”ın eğitim yoluyla gelecekteki toplumu yaratma stratejisinin ortaya çıktığını söyleyebiliriz”*⁶³⁴.

Serpil Sancar Türk annesinin misyonunu da şöyle açıklamaktadır: *“Türk modernleşmesinin öncü kadınları toplumun aileden ve annelikten başlayarak inşasının mimarları olmuştur”*⁶³⁵. Geleneksel kültür kodlarına sinmiş olan kadının toplumdaki yeri, kadının kamusal alanda görünmesi ve aktif rol almasıyla başkalaşmaya başlamıştır. Kadının ev dışına çıkması, giyim kuşamındaki değişimi, siyasi ve sosyal hayatta rol

⁶³¹ Türk Tarih Tetkik Cemiyeti, *Tarih IV Türkiye Cumhuriyeti*, s. 225.

⁶³² Murat Belge, *Militarist Modernleşme Almanya, Japonya ve Türkiye*, İstanbul, 2012, s. 677

⁶³³ Deniz Kandiyoti, *Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar Kimlikler ve Toplumsal Dönüşümler*, İstanbul, 2013, s. 236.

⁶³⁴ S. Sancar, “age.”, s. 222.

⁶³⁵ S. Sancar, “age.”, s. 192.

alması, popüler konularda öne çıkması gibi sosyolojinin değişimine dair ipuçlarını oluşturmuştur.

Aksu Bora, “Rejimin Döpiyesli Kadınları” yazısında, ideal yurttaş bağlamında kadın değerlendirmesini şöyle yapmıştır: *“Yeni kadın imgesi, iki başka imgeyle zıtlık içinde kurulur: Geleneksel kadın ve tango kadın. İlki, modern erkeğin kurtulmaya çalıştığı eski hanenin hem kurbanı hem de sürdürücüsüdür. Bu kadın cehaleti ve dar kafalılığıyla evin çocuklarına hayatı zindan eden babanın destekçisi ve aynı zamanda da kurbanıdır. İkincisi ise, geleneksel kadından farklı olarak eğitilmiş ve modernidir, yine ondan farklı olarak, bencil ve güvenilmezdir. Yeni kadın, bu ikisinin iyi yanlarını (ilkinin fedakârlığını ve sadâkatini, İkincisinin eğitimini ve modernliğini) birleştiren bir kadındır”*⁶³⁶.

“İdeal yurttaş”, “yeni hayat”, “yeni kadın”, “Anadolu kadını” veya “makbul vatandaş” gibi kavramlar; siyasal değişim kadar sosyolojik değişimin yeni devlet ideolojisinde ne denli önemli olduğunu göstermektedir. Netice itibarıyla, sınıf ayrımı olmaksızın Türk kadını; emek dünyasına katılabilen, eğitim olanaklarından yararlanan, medeni haklara kavuşan, siyasal haklara sahip ve sosyal hayatın içinde olabilen yapısıyla, yeni bir görünüme bürünmeye başlamıştır. Bu gelişmeler yeni devlet ideolojisinin sağladığı olanaklar sayesinde Türk kadınının kazanımları olmuştur.

Kadınlar, yeni devletin siyasal ve hukuki değişim rüzgarında, devlet iradesinin dışında örgütlenmeye de gitmişlerdir. Kadının siyasal, ekonomik ve toplumsal yaşamda özgürleşmesi için mücadele veren muhalif bir kadın karakter olan Nezihe Muhiddin, Türk Kadınlar Birliği ve Türk Kadınlar Halk Fırkasını örgütlemiştir. Yaprak Zihnioğlu’nun değerlendirmesine göre: *“Nezihe Muhiddin “Türk kadını”nı etkin ve katılımcı olarak görüyor, Kemalistler ise “Türk kadını”nı en büyük görevi vatana evlat yetiştirmek olan anneler olarak tanımlıyor; siyasal ve sosyal katılımını reddederek, edilgen ve seyirci bir konuma yerleştiriyordu”*⁶³⁷. Kurucu iradenin, Türk kadınlarının bu şekilde taleplerini değerlendirmesi, zaman içerisinde siyasal ve hukuki düzenlemeler yapmasıyla, feminizm

⁶³⁶ Mete K. Kaynar (ed.), *Resmi Tarih Tartışmaları 10 Rejim ve Ritüelleri*, Aksu Bora, “Rejimin Döpiyesli Kadınları”, İstanbul, 2010, s. 124.

⁶³⁷ Yaprak Zihnioğlu, *Kadinsız İnkılap Nezihe Muhiddin, Kadınlar Halk Fırkası, Kadın Birliği*, İstanbul, 2003, s. 227.

odaklı bir değişim yerine “yeni kadın” veya “ideal yurttaş” yapısının ortaya çıkmasına yol açmıştır.

İdeal yurttaşta kilit rol oynayan kadının, toplumda hak ettiği yeri sağlaması bakımından Türk Medeni Kanunu’nun⁶³⁸ kabul edilmesi, sosyolojinin değişmesini olumlu yönde etkileyen bir yasal düzenleme olmuştur. Türk Medeni Kanunu sayesinde; çok eşlilik, tek taraflı boşanma gibi kadını ikinci sınıfa iten uygulamalar hukuken sonlandırılmış; miras, çocukların velayeti vb. konularda Türk kadınına haklar sağlanmıştır. Kadınların yurttaşlaşma sürecinde birey olarak muamele görmesinin önünü açan bu düzenleme, her ne kadar eksikleri olsa da çağının şartlarına göre devrimci bir anlayışın tezahürüydü. Medeni Kanun ile kazanılan haklar, kadının sosyal yaşama katılmasının önünü açan ilerici bir gelişme olmuştur.

Yurttaşlık haklarından kadın erkek tüm bireylerin eşit ve adil bir şekilde yararlanması, modern devlet anlayışının gereği olarak ortaya çıkmıştır. Zihniyet devriminin yaşandığı bir dönemde Türk kadınının siyasete katılmasında toplumun hazır bulunuşluluk seviyesi beklenmeden, değişimler zamana yayılmak suretiyle yapılmıştır. İdealize edilen yurttaş profilinin öznesi olan kadınların, siyasal ve toplumsal hayata katılımının arttırılmasıyla, toplumsal dönüşümün tüm alanlara yayılarak değişim sosyolojisinin kendinden menkul hale getirilmek istendiği söylenebilir.

Erkek yurttaşlara mahsus olan siyasal katılımın kadınlara yönelik olan mahrumiyeti; ancak 1930 Belediye Kanunu ile (23. ve 24. maddeleri)⁶³⁹ aşılmıştır. Bu kazanımın sağladığı memnuniyet sonrasında Türk Kadınlar Birliği öncülüğünde, 11 Nisan 1930’da Sultanahmet Meydanı’nda bir teşekkür mitingi düzenlenmiştir⁶⁴⁰. Kadınların siyasete alıştırma turlarının başladığı bu dönemde, kadınların siyasi katılımıyla ilgili Afet Hanım’ın Türk Ocağı’ndaki konferansına, “*Reiscümhur Hazretleri, Meclis reisimiz, Başvekilimiz, vekiller, sefirler, me’buslar, profesörler...*”⁶⁴¹ ile katılım sağlanmış olması, devlet-yurttaş ilişkisinde yeni bir dönemin başladığının habercisi olmuştur. Kadınların siyasal katılımı 1930 Belediye Seçimleri ile gerçekleşmiştir.

⁶³⁸ Resmi Ceride, *Kanun No: 743 Türk Kanunu Medenisi*, Kabul Tarihi: 17/2/1926, Numara 339, Yayımlı Tarihi: 4 Nisan 1926, s. 10-236.

⁶³⁹ Resmi Gazete, *Kanun No: 1580 Belediye Kanunu*, Kabul Tarihi: 3.4.1930, Sayı: 1471, Yayımlı Tarihi: 14 Nisan 1930, s. 8821-8840.

⁶⁴⁰ Ayşegül Yaraman, *Türkiye’de Kadınların Siyasal Temsili*, İstanbul, 1999, s. 48.

⁶⁴¹ “Kadının intihap hakkı”, *Vakit*, 4 Nisan 1930, s. 1.

Dönemin önemli entelektüellerinden gazeteci Sabiha Zekeriya (Sertel)⁶⁴² belediye meclis üyeliğine bağımsız aday olurken, sabık Türk Kadınlar Birliği Başkanı Nezihe Muhiddin de Serbest Cumhuriyet Fırkasından aday olmuştur⁶⁴³. Her ne kadar dönemin basınında kadınların siyasal katılımıyla ilgili alaya varan karikatürler⁶⁴⁴ veya olumsuz yorumlar⁶⁴⁵ olsa da Türk modernleşmesinde kadınların yurttaşlık hakları adına geri dönülmez bir adım atılmıştır. Kadınlar artık toplumda daha fazla görünür olmaya başlamıştır.

Köy ihtiyar heyetlerine ve muhtarlığa seçme ve seçilme hakkının Türk kadınlarına verilmesiyle, 1933 yılı Cumhuriyet Bayramı öncesinde kadınların siyasal katılımının önündeki bir başka engel daha kaldırılmış oldu⁶⁴⁶. 6 Kasım 1933’de yapılan muhtarlık seçimlerinde Aydın’ın Çine ilçesinin Karpuzlu nahiyesi Demirci Dere Köyü Muhtarlığına, Gül Hanım seçilmiştir⁶⁴⁷. Çine Kaymakamı, Gül Hanım’ın Muhtar seçilmesi üzerine şunları söylemiştir: *“Kazamız yeni kanunun tatbiki hususundaki öncülüğünden dolayı bahtiyarlık hissetmektedir. Halkımız yeni rejimin yeniliklerini severek benimsemekte ve (Türk kadınlığına benliğini tanıtan ve medeni haklarını veren cumhuriyettir) vecizesine iman etmektedir. Daha doğrusu mevcut imanı bu yeni tezahürlerle kuvvet bulmaktadır”*⁶⁴⁸. Siyasal tarihimizde ilk kadın muhtar olan Gül Hanım, yeni devlet ideolojisini sembolize edilen kadınlar arasında yöresel kıyafetler içindeki pozuyla toplumsal hafızalara kazınmıştır. Kentli veya eğitimli kadınlar dışındaki kadınların da yurttaşlık haklarını etkin biçimde kullanması yönüyle Gül Hanım sembol bir isim olmuştur.

1934’te Anayasa’nın 10. ve 11. maddelerine konulan *“22 yaşını bitiren kadın erkek her Türk mebus seçme ve 30 yaşını bitiren kadın erkek her Türk mebus seçilme hakkına sahiptir”* hükmü⁶⁴⁹ ile, kadınların yurttaşlık haklarında yeni bir dönem başladı. 1935 yılı seçim sonuçlarına göre, seçilmesi gereken 399 milletvekilinden 17’si kadın olmak üzere

⁶⁴² “Yeni bir namzet”, *Vakit*, 4 Eylül 1930, s. 1.

⁶⁴³ *Cumhuriyet*, 6 Teşrinievvel 1930, s. 1.

⁶⁴⁴ Bengül Salman Bolat, “1930 Kadınlara İntihap (Seçme- Seçilme) Hakkı Verilmesine Yönelik Tutumlar”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 10/19, Ankara, Bahar 2014, 27-50.

⁶⁴⁵ Hüseyin Rahmi Bey, “Kadın erkeğe muhtaç olmak için yaratılmıştır”, *Vakit*, 4 Eylül 1930, s. 1.

⁶⁴⁶ Resmî Gazete, *Kanun No: 2329 4442 Sayılı Köy Kanununun 20 inci ve 30 uncu Maddelerinin Değiştirilmesine Dair Kanun*, Kabul Tarihi: 26.10.1933, Yayımlı Tarihi: 28 Teşrinievvel 1933, Sayı: 2540, s. 3183.

⁶⁴⁷ “Gül H. İlk kadın muhtarlığa nasıl seçildi?”, *Milliyet*, 13 Teşrinisani 1933, s. 5.

⁶⁴⁸ Akt. Günver Güneş, “Türk Kadınının Muhtarlık ve Köy İhtiyar Heyetlerine Seçme Seçilme Hakkını Kazanması ve Türkiye’nin İlk Kadın Muhtarı Gül Esin (Hanım)”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, IX/20-21, İzmir, 2010/Bahar-Güz, s. 177.

⁶⁴⁹ Şirin Tekeli, “Cumhuriyet Döneminde Seçimler”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi* 7. Cilt, İstanbul, 1983, s. 1803.

seçilmiş, 1936 yılı başında boşalan milletvekilleri için yapılan ara seçimde ise Çankırı Milletvekili olarak seçilen emekli öğretmen Hatice Özgener ile bu sayı 18'e çıkmıştır⁶⁵⁰. Devlet aygıtınca ideal yurttaşlık anlayışının gelişmesinde; Türk kadınının köyde muhtar mecliste milletvekili olabilmesi ve toplumsal önderlik noktasına ulaşmaları sembolik öneme sahip olduğu söylenebilir.

Türk toplumundaki düşük okuma yazma oranı, Arap alfabesinin zorluğu, fonetik sorunlar gibi pratik nedenlerden dolayı 1 Kasım 1928 tarihinde yeni Türk harfleri kabul edilmiştir. Yeni Türk Alfabesi'nin öğretilmesi yolunda Millet Mekteplerinin kurulması⁶⁵¹, tüm yurttaşlara sağlanan eğitim imkanları devlet ideolojisinin yaygınlaştırılmasına ve yurttaşlık bilincinin gelişmesine hizmet etmiştir. 1 Ocak 1929 tarihli *Cumhuriyet* gazetesi, birinci sayfadan verdiği Millet Mekteplerinin açılış haberinin yanına koyduğu karikatürde; kadın-erkek halk topluluğuna yol gösteren, elinde kitabıyla modern giyimli Türk kadının stilize edilmesi, kadının cehaletini yenmesi ve topluma da öncülük yapan Türk kadını figürü vurgulanmıştır (Ek-12 Millet Mektebi açılış karikatürü)⁶⁵². Millet Mektepleri ile ilgili *Akşam*⁶⁵³ gazetesi haberinde de başı açık modern giyimli bir grup kadının fotoğrafına yer verilmesi, ideal yurttaş imajı içinde kadına fiziki ve mental misyon yüklendiği anlaşılmaktadır.

Cumhuriyet Halk Parti'sinin “15. Yıl Kitabı'nda” Millet Mektepleri meselesi halk terbiyesi kapsamında değerlendirilmiş A ve B grubu kurslarında⁶⁵⁴; okuma -yazma, hesap ve ölçüler, sağlık bilgileri ve yurt bilgisi dersleri verilmiştir⁶⁵⁵. Dersler pragmatik bir eğitim felsefesinin ürünü olarak tasarlanmış ve kısa dönemli kurslar biçiminde yapılandırılmıştı. Müfredata alınan dersler, pratikte ihtiyaç duyulan ve yurttaşlardan beklenen donanımlar dahilinde devlet-yurttaş ilişkisine göre düzenlenmiştir.

1928-1929 eğitim-öğretim yılında başlayan Millet Mekteplerindeki eğitim-öğretim faaliyeti, 1935-1936 yılı sonuna kadar devam etmiş bu süre içerisinde toplam 2.546.051 kişi derslere devam etmiş, 1.240.210 kişi başarı göstermiştir. 1927'de

⁶⁵⁰ Cemile Şahin, *Türk Parlamentosundaki Kadın Milletvekilleri (1935-2007)*, (Basılmamış Doktora Tezi), T.C. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Erzurum, 2010, s. 31.

⁶⁵¹ Resmî Gazete, *Kararname No: 7284 Millet Mektebi Teşkilatı*, Kabul Tarihi: 1 Teşrinisani 1928, Yayın Tarihi: 24 Teşrinisani 1928, Sayı: 1048, s. 1-12.

⁶⁵² *Cumhuriyet*, 1 Kanunisanı 1929, s. 1.

⁶⁵³ “Bu sene millet mektepleri merasimle açılacak”, *Akşam*, 26 Teşrinievvel 1929, s. 1.

⁶⁵⁴ Cumhuriyet Halk Partisi, *On Beşinci Yıl Kitabı*, 1938, s. 174.

⁶⁵⁵ Mustafa Albayrak, “Millet Mekteplerinin Yapısı ve Çalışmaları (1928-1935)” *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 10/29, Ankara, 1994, s. 471-482.

kadınlarda %4 olan okuma yazma oranı 1935'te %10,5, 1927'de erkeklerde %17,4 olan bu oran, 1935'de %29,3'e çıkmıştır⁶⁵⁶.

Eğitim alanında kadınların özgürleşmesi yolunda atılan adımlardan biri de Kız Enstitüleri olmuştur. Geleceğin annelerini bilgili, tecrübeli ve yetenekli kişiler olarak yetiştirmek, Türk kadınına çağdaş ve modern bir anlayışa sahip kılmak için yeni eğitim kurumlarının açılmasına ihtiyaç duyulmuştur. Bu bağlamda Osmanlı Döneminde açılan önce Kız Sanayi Mektepleri, daha sonra ise kimi yerde adları değiştirilerek Kız Sanat Okulları olarak adlandırılan okulların yerine⁶⁵⁷, Kız Sanat Mektepleri “Kız Sanat Enstitüsü” ne dönüştürülmüş ve programları yeniden düzenlenmiştir. Bu süreçte ilk Kız Enstitüsü Ankara’da İsmet Paşa Kız Enstitüsü adıyla 1928 yılında açılmıştır⁶⁵⁸. 1932 yılında Ankara’daki İsmet Paşa Kız Enstitüsü’nü ziyaret eden İsmet Paşa: “*İçtimai eksikleri düzeltmenin en kısa ve en feyizli yolu kızlarımızı iyi yetiştirmektir*”⁶⁵⁹ söylemiyle devletin tepesinden Türk kadınına 1930’larda biçilen misyon, toplumsal iyileşmenin kadınların yetiştirilmesiyle çözülebileceği şeklinde olmuştur. Türk kızının, ev idaresi, el becerileri, çocuk yetiştirme konuları başta olmak üzere, eğitimlerle donatılarak geleceğin bilinçli anneleri olarak ideal yurttaş yetiştirmesi beklenmiştir.

1927-1928 öğretim yılında karma eğitime geçilmesi, kadınların yüksek öğrenime devam etmeleri, burada sağlık ve spor dersleri almaları, modern kıyafetlerle sokağa çıkabilmeleri ve erkeklerle farklı ortamlarda bir araya gelmeleri⁶⁶⁰, Türk toplumunda kadının değişimini ivmelendiren, kadın-erkek ilişkilerindeki değişime etki eden gelişmeler olmuştur. Bu bağlamda, gazete ve dergilerde başı açık ve modern giyimli kadınların fotoğraflarının basılmasında gözle görülür bir artış olmaya başlamıştır. Marttin, Türk kadının giyim stilini ilginç bir yaklaşımla şöyle tasvir etmiştir: “*Cumhuriyet ideolojisi ne Avrupalılar kadar açık kıyafetleri ne de Araplar kadar kapalı çarşaf*

⁶⁵⁶ Akt. Cemal Avcı, “Harf İnkılabı ve Millet Mektepleri”, *Mediterranean Journal of Humanities*, 3/1, 2013, s. 56.

⁶⁵⁷ Turgut İleri, “Cumhuriyet Dönemi Eğitim Politikaları Bağlamında Kız Enstitüleri’nin Türk Modernleşmesinde Yeri ve Önemi”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Atatürk Yolu Dergisi*, 65, Güz 2019, s. 202.

⁶⁵⁸ Aynur Soydan, “Kadın Kimliğinin Oluşması Çerçevesinde Mesleki Teknik Eğitim (Cumhuriyet İdeolojisinin Kuruluş Sürecinde Kız Enstitüleri 1923-1940)”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 1, İstanbul, 2002, s.275.

⁶⁵⁹“Ankarada İsmet Pş. Kız Enstitüsü”, *Servetifunun (Uyanış) Dergisi*, 23 Haziran 1932, No:1871-186, s. 52.

⁶⁶⁰ Yasemin Doğaner, *Atatürk İnkılaplarının Topluma Yansıması -Ankara Örneği-*, (Basılmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2002, s. 289.

türünden kıyafetleri kabul etme yoluna gitmiştir”⁶⁶¹. Aslında istenilen Türk kadınının kendine yakışanı ve zaman içerisinde kendi modasını yaratacağı düşüncesidir. Basın, okullar, Cumhuriyet baloları gibi çeşitli platformlar Türk kadını giyim tarzının oluşmasında öncü rol oynayan yapılar olmuştur.

Türk kadınının mahremiyetine dair bir açılım süreci olan bu dönemde, gündelik hayatın kapağı kaldırılmamış konuları basına daha kolay konu olmaya başlamıştır. Kadınlara ve erkeklere yönelik anketler⁶⁶², hayali eş bulma anketleri⁶⁶³ gazete ve dergilerde sıklıkla yer almıştır. Gündelik yaşamın bağı açılmamış konularının gazete ve dergilerde yazılması, okuyucu mektuplarıyla toplumun nabzının tutulması, aslında yeni devlet ideolojisi uygulamalarının toplumdaki yankısını görmek açısından son derece magazinsel ama bir o kadar da samimi bir tablosudur. Türk kadınının tabir yerindeyse “ev” den çıkmaya başladığı bir dönem olmaya başlamıştır.

Karma eğitimin getirdiği sosyalleşme, eğitim-öğretim faaliyetlerini yeni bir evreye taşımıştır. Kız öğrenciler, ulusal bayramlarda erkek öğrencilerle birlikte gösterilerde bulunuyor, kutlamalardaki kız gösterileri ön plana çıkartılıyordu. Gösterilerde kız öğrencilerdeki değişimi Deniz Kandiyoti şöyle ifade etmiştir: “*Törenlerde şortla gösteri yaptı, okul ya da asker üniformasıyla bayrak taşıdı*”⁶⁶⁴. Her ne kadar Türk kadınındaki değişim olgusunu basite indirgese de gözle görülür bir değişim yaşanıyor. İdeal yurttaş “yeni kadın”, gerektiğinde askerlik yapacak kadar cesur ve mert olabilen ama bir o kadar zarif ve estetik olarak sembolize ediliyordu. CHP’nin yayın organı olan *Ulus Gazetesi*’nden Burhan Belge, Türk kadınının mutlu olduğunu, mutluluğunun nedenlerini de Türk kadınının giyim kuşamındaki değişim ile sosyal ve siyasal haklara kavuşması olarak değerlendiriyordu⁶⁶⁵. Devletin ideolojik aygıtlarından Halkevlerinin *Ülkü Dergisi*’ndeki 1937 yılı 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı’na dair yazısında: “*Kız talebelerimiz çok muvaffakiyetli geçen beden hareketlerini yaptılar*”⁶⁶⁶ cümlesine yer veriliyor, gösterilerden tam boy fotoğrafla konuya dikkat çeken bir yaklaşım gösteriliyordu. 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramları, sağlıklı, güçlü ve modern

⁶⁶¹ Volkan Marttin, “Cumhuriyetin İlk Beş Yılında Sosyal Hayat”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Türk Dünyası Uygulama ve araştırma Merkezi Yakın Tarih Dergisi*, 1/2, Eskişehir, 2017, s. 80.

⁶⁶² Fatmagül Demirel, *Cumhuriyet Kurulurken Hayaller ve Umutlar*, İstanbul, 2009, s. 115-149.

⁶⁶³ Z. Toprak, “age.”, s. 135-157.

⁶⁶⁴ D. Kandiyoti, “age.”, s. 192.

⁶⁶⁵ Burhan Belge, “Mutlu Türk kadını!”, *Cumhuriyet*, 22 Şubat 1935, s. 3.

⁶⁶⁶ “19 Mayıs Spor- Gençlik Bayramı”, *Ülkü Halkevleri Dergisi*, IX/ 52, Haziran 1937, s. 304.

Türk kızının sembolize edildiği törenler olmuştur (Ek-13 19 Mayıs Gösterilerinde Kız Öğrenciler)⁶⁶⁷.

Devlet aygıtının bireyin gündelik yaşamını düzenleyen uygulamaları, kentlerden başlayarak yaşam tarzında değişime yol açmaya başlamıştı. Basın da bu değişimi takip etmekteydi. *Vakit* gazetesi, 1929 yılında 12 sayfa çıkmaya başladıktan sonra bir süre haftada bir gün “kadın sayfası” yapmaya başlamıştır. Bu sayfalarda yeni kadın, moda, güzellik⁶⁶⁸, kadın-erkek rekabeti, Türk kadının güzelliği, kadın alimler⁶⁶⁹, kadınlar ve siyasi haklar, Amerika’da kadınlar⁶⁷⁰, tarihte on büyük kadın, kadınlara küçük tavsiyeler⁶⁷¹ vb. içeriklerle kadınların ihtiyaç duyabileceği konularda haberlere yer vermeye başlamıştır. Kadın sayfasının mütemadiyen devam etmemesi üzerine kadın sayfasının yerine “gelişigüzel sayfası”nı oluşturmuş, yine kadınlara yönelik içerikler yer almaya devam etmiştir.

Yeni kadın, ideal yurttaşın pekişmesi konusunda Türk kadınına güven aşılayan bir başka gelişme de güzellik yarışmalarının başlamasıdır. İlki 1929 yılında *Cumhuriyet* gazetesi tarafından yapılan güzellik yarışması, “*Türkiye’nin en güzel kadını kimdir?*”⁶⁷² manşetiyle okuyucularına duyurmuştur. Güzellik yarışmasına katılacak adayların fotoğraflarının gün gün yayınlanması kararı alan gazete⁶⁷³, olayı güzel kadın meselesinin ötesinde görmüş, Türk kadınının yeni imajının pekişmesini bir araç olarak işlemiştir. Yeni kadın imajının kamuoyunda sıklıkla işlenmesi anlamına gelen bu güzellik yarışmasına oy veren gazete okurlarına yönelik, çeşitli miktarlarda ödülleri dağıtılarak güzellik yarışmasına ilgi canlı tutulmuştur⁶⁷⁴. Yeni Türkiye’nin ilk güzellik yarışması, 3 Eylül 1929’da 35 finalist arasından Feriha Tevfik’in birinci olmasıyla sonuçlanır. Jüri üyeleri arasında Abdülhak Hamit, Halit Ziya, Hüseyin Rahmi, Peyami Safa, Çallı İbrahim, Bedi Muvahhit, Vâlâ Nurettin, Zekeriya ve Sabiha Sertel gibi tanınmış yazarlar, gazeteciler ve sanatçılar yer alır⁶⁷⁵.

⁶⁶⁷ “Ankarada 19 Mayıs Şenlikleri”, *Cumhuriyet*, 21 Mayıs 1938, s. 7.

⁶⁶⁸ *Vakit*, 13 Teşrinisani 1929, s. 8.

⁶⁶⁹ *Vakit*, 20 Teşrinisani 1929, s. 7.

⁶⁷⁰ *Vakit*, 27 Teşrinisani 1929, s. 6.

⁶⁷¹ *Vakit*, 4 Kanunuevvel 1929, s. 7.

⁶⁷² “Türkiye’nin en güzel kadını kimdir?”, *Cumhuriyet*, 6 Şubat 1929, s. 1.

⁶⁷³ “Güzellik Müsabakamız Bugünden itibaren resimleri neşre başlıyoruz”, *Cumhuriyet*, 7 Mart 1929, s. 1.

⁶⁷⁴ *Cumhuriyet*, 10 Mart 1929, s. 1.

⁶⁷⁵ Filiz Yıldız, “Türkiye’de Güzellik Yarışmaları ve Basının Öncü Rolü: Genç Cumhuriyet’in Asri Güzelleri”, *Etkileşim Üsküdar Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi*, 2/4, İstanbul, Ekim 2019, s. 73.

İlerleyen yıllarda da devam eden güzellik yarışmaları içinde 1932 yılı ayrı bir öneme sahiptir. Modern Türk kadının dünyaya açılmasına vesile olan Keriman Halis önce Türkiye Güzeli seçilmiş, ardından Dünya Güzellik Yarışması'nda Dünya Güzeli seçilmiştir (Ek-14 Dünya Güzeli Keriman Halis)⁶⁷⁶. Yunus Nadi başyazısındaki: “*Cumhuriyet Türkiye’sinin büyük Türk milletine her sahada açtığı yükselme imkanları Türk kadınlığı için de bu kadar çabuk ve bu kadar parlak bir zaferle ilk geniş merhalelerinden birini sıçramış oluyor*”⁶⁷⁷ yorumuyla, aslında yeni devlet ideolojisinin somut başarısını alkışlıyordu. Yeni devlet, yeni kadın, ideal yurttaş üçlemesi Keriman Halis’in kraliçe olarak seçilmesiyle taçlanıyordu. İdeal yurttaşın dünyaya ilanı açısından son derece önemsenen Keriman Halis’in güzellik kraliçeliği, Türk ırkının ve kadının güzelliğinin de tescil edilmesi bağlamında dönemin ulusal kimliğini destekleyen bir gelişme olmuştur. Keriman Halis’in Dünya Güzeli seçilmesi, sansasyonel bir haber olmasıyla dönemin basınında uzun bir süre konu olmaya da devam etmiştir.

Güzellik yarışmalarının popüler olduğu bir dönemde ses yarışmaları da düzenlenmeye başlamıştır. Cumhuriyet gazetesi tarafından açılan Ses Kraliçesi yarışmasını Hudadat Şakir Hanım kazanmıştır⁶⁷⁸. Paris’te düzenlenen Uluslararası Ses Yarışması’na katılan Hudadat Hanım’ın seslendirmesi için Cemal Reşit (Rey) Bey, halk türkülerini çok sesli müziğe göre aranje etmiş, çok sesli batı müziği formuna getirmiştir⁶⁷⁹. Eurovizyon Şarkı Yarışması’nın prototipi niteliğindeki bu yarışma, ulusal bir mesele olarak görülmüş ve yeni devlet modelinin ortaya çıkarttığı ideal yurttaş olan modern Türk kadınının her platformda tanıtılmak istendiğinin bir başka boyutu olmuştur.

İdeal yurttaş olarak kadının sembolize edilmesinde Atatürk’ün manevi kızlarından Afet İnan rol model olarak öne çıkmıştır. Afet İnan, davetlerde ve gezilerde Atatürk’e eşlik etme fırsatı bulmuş, bu organizasyonlarda ortaya koyduğu profille yeni devletin idealize ettiği modern Türk kadını temsil etmiştir. Afet İnan, meslek yaşamına öğretmen olarak atılan, ilerleyen yıllarda Atatürk’ün himaye ve destekleriyle aldığı eğitimler neticesinde bilim insanı⁶⁸⁰ olmuştur. Afet İnan, ulus devlet ideolojisinin nüvesini teşkil eden Türk Tarih Tez’ine katkı sağlayan bilim insanlarından olmuştur. Türk Tarih Tetkik Cemiyeti’nin kuruluşu içinde bulunmuş, *Türk Tarihinin Anahatları*,

⁶⁷⁶ “Türkiye Güzeli Keriman Halis H. Dünya kraliçesi intihap edildi”, *Cumhuriyet*, 1 Ağustos 1932, s. 1.

⁶⁷⁷ “Kraliçemizin parlak zaferi”, *Cumhuriyet*, 2 Ağustos 1932, s. 1.

⁶⁷⁸ “Güzel ses Kraliçe dün seçildi”, *Vakit*, 1 Kanunuevvel 1930, s. 1.

⁶⁷⁹ “Ses kraliçemiz bugün Paris’e hareket ediyor”, *Cumhuriyet*, 2 Kanunuevvel 1930, s. 1, 2.

⁶⁸⁰ BCA, 30.18.1.2/Yer: 85.91.15.

Vatandaş için Medeni Bilgiler, Atatürk hakkında Hatırlar ve Belgeler eserleri başta olmak üzere Türk tarihçiliğinin gelişimine büyük katkılar sağlayan sembol bir isim olmuştur.

Yeni devlet ideolojisinin çerçevesini çizdiği yurttaş profilinde; kadın cinsiyetinden önce fedakâr anne, ev işlerini yürüten, “*yavuz ve gürbüz evlatlar*” yetiştiren, iffetli olması istenen, batılılaşma ekseninde modernleşirken ulusal değerlerini bilen, modern giyinen, eğitilmiş, siyasal yaşama da devletin çizdiği doğrultuda temsil olan, vatanın mukaddesatını her şeyin önüne koyacak biçimde idealize edilmiştir. Cumhuriyet kuşağının öncü sembol kadınları evde anne, okulda öğretmen, kız enstitüsünde öğrenci, sahnede sanatçı, dünya güzeli, köyde muhtar, mecliste milletvekili, üniversitede bilim insanı olmuşlardır.

3.5. Devlet Törenleri

“Protokol, insanı küçültmez. Ama protokole önem verilmezse, oturulan mevkiin hakkı gözetilmezse, devlete ve millete zarar gelir.” İsmet İnönü

Yeni devlet ideolojisinin temelini oluşturan ulus devlet anlayışı gereği geliştirilen uluslararası politika; Balkanlar, Kafkasya (Sovyetler Birliği), Akdeniz ve Ortadoğu denkleminde oluşabilecek jeopolitik sorunları bertaraf etmekte. Bu yaklaşım devlet politikası olarak Atatürk’ün de ifadesiyle “*Yurtta sulh cihanda sulh*”⁶⁸¹ ilkeleşerek 1931 CHP Programına yerleştirilmiştir. Atatürk’ün çizdiği hedef olan “*Muasır medeniyet*” ilkesi de yüzü Batı’ya dönük dış politika stratejisini doğurmuştur.

Bu minvalde geliştirilen uluslararası ilişkilerde, yabancı devlet adamlarının karşılanması, ağırlanması ve uğurlanması süreçlerinde yurt içi ve yurtdışı kamuoyunda ulus/modern devlet sembolize edilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti egemenlik gücünü ulusundan alan, bölgesinde güçlü ve barışçıl devlet anlayışı kompozisyonu içindeki ritüellerle devlet adamlarını ağırlamıştır. Osmanlı Devleti’nin yürüttüğü protokollerin yerini Batı tipi protokol kuralları içerisinde karşılama, ağırlama ve uğurlamalar başlamıştır. Devlet törenleri, yabancı devlet başkanları onuruna düzenlenen protokoller itibarıyla devletin ideolojik ve siyasal yaklaşımını ortaya koyan sembol ve ritüellerle gerek yabancı devlet başkanları gerekse de ülkeler hakkında dış basına fikir veren ip uçlarını oluşturmuştur.

⁶⁸¹ 1931 CHF Nizamnamesi ve Programı, “*age.*”, s. 38.

3.5.1. Yabancı Devlet Adamlarına Düzenlenen Törenler

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin temsil makamı olan Cumhurbaşkanlığını, ömrünün sonuna kadar yürüten Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ü çeşitli düzeylerde (Büyükelçi, Askeri Heyet, Mareşal, Bakan Yardımcısı, Bakan, Devlet Komiseri, Yüksek Komiser, Başbakan, Devlet Konseyi Başkanı, Prens, Veliaht Prens, Şah ve Kral)⁶⁸² üst düzey devlet görevlileri, diplomatik ziyaretlerde bulunmuşlardır. Diplomatik temaslarda bulunan yetkililere, mütekabiliyet esası gereğince protokol kuralları uygulanmıştır. Konuya esas teşkil etmesi bağlamında, bu çalışmada en üst düzeyde üç örnek incelenmiştir.

Yunanistan Başbakanı Eleftherios Venizelos, İran Şahı Rıza Pehlevi ve İngiltere Kralı VIII. Edward'ın ziyaretlerinin ağırlıklı olarak toplumsal yansımaları değerlendirilmiştir. Değerlendirmeye konu olan örneklerin seçiminde; ülkelerini temsil etmesi bakımından üst düzey devlet yetkilileri olmaları, farklı unvanlara sahip olmaları, komşu ve büyük devletler olmaları, kamuoyunun ilgisini çeken karakterler olması gibi kriterler dikkate alınmıştır.

3.5.1.1. Yunanistan Başbakanı Venizelos'un 1930 Ziyareti

Lozan Antlaşması ile Türkiye ve Yunanistan arasındaki sorunlar çözülmüş, ancak birtakım pürüzler kalmıştı. Türkiye'de yerleşik Rumlar (etabli) sorunu, ikili görüşmeler neticesinde; "Ahali Değişimi Hakkındaki 30 Ocak 1923 tarihli Lozan Antlaşması ve 1 Aralık 1926 Tarihli Atina Antlaşmasının Uygulanmasından Doğan Sorunların Kesin Surette Çözümlemesine Dair Sözleşme" ile 10 Haziran 1930'da Ankara'da⁶⁸³ çözüme kavuşturulmuştur. İsmet Paşa, mübadeleye dair sorunun tamamen çözülmesine istinaden, tabir yerindeyse zeytin dalı uzatmış: "*Mübadele anlaşmasının Ankara'da imzaladığı gün Venizelos'a bir mektup göndererek, kendisini Ankara'ya davet ettim*"⁶⁸⁴ demiştir. Yunanistan Başbakanı Eleftherios Venizelos da bu davete icabet ederek, 27-31 Ekim 1930 tarihleri arasında Ankara'ya resmi bir ziyarette bulunmuştur. Dönemin basını bu

⁶⁸² Osman Metin Öztürk, "Atatürk'ü Ziyaret Eden Yabancı Devlet Adamları", *Atatürk Ansiklopedisi*, https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/Atat%C3%BCrk%27%C3%BC_Ziyaret_Eden_Yabanc%C4%B1_Devlet_Adamlar%C4%B1, Erişim Tarihi: 14.05.2021.

⁶⁸³ Baskın Oran (ed.), *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt I 1919-1980*, İstanbul, 2008, s. 345-346.

⁶⁸⁴ İsmet İnönü, *İsmet İnönü'nün Hatıraları Cumhuriyetin İlk Yılları I (1923-1938)*, İstanbul, 1998, s.129.

ziyarete büyük ilgi göstermiştir. Türk-Yunan tarafları arasında sportif, diplomatik, askeri temaslar olmuştur.

Venizelos, daha Ankara'ya gelmeden basın ilgisini çekmiş ve ayrıntılı haber konusu olmuştur. İlk olarak 22 Ekim 1930 tarihinde *Cumhuriyet*⁶⁸⁵ gazetesi, manşetten Venizelos'un geleceğini haber vermiştir. Türk-Yunan dostluğunu pekiştirmek amacıyla Selanik Şampiyonu Yunanistan Futbol Ligi ikincisi Aris Futbol Takımı, kalabalık bir sporcu heyetiyle 23 Ekim 1930⁶⁸⁶ tarihinde maç yapmak için Türkiye'ye gelmiştir. Yunanistan tarafından dostluk maçı yapmak için seçilen takımın Selanik takımı olmasından, Gazi Mustafa Kemal'e jest yapılmak istendiği anlaşılmaktadır. İstanbul Şampiyonu Fenerbahçe ile Aris takımlarının 24 Ekim 1930 tarihinde karşılaştıkları maç 2-2 beraberlikle sonuçlanmış, bir nevi dostluk kazanmıştı. *Cumhuriyet* gazetesi haberinde: "*Fenerbahçe ağır oynadı ve çok fırsat kaçırdı*"⁶⁸⁷ şeklinde değerlendirmeye gitmesinde, Türk'ün Yunan'a üstünlük kuramaması, sembolik gönderme olarak alttan alta sezdirilmiştir. Galatasaray-Aris takımları arasında da bir maç planlanmıştır. Maç öncesi *Vakit* gazetesi muhabirinin Galatasaraylı Nihat'a sorduğu: "*Yarın ne yapacağız*" sorusuna Nihat'ın verdiği cevap: "*Yunanlıları yenmemiz lazım*" şeklinde olmuştur. Röportajın devamında gazetenin yorumu ise şu şekildedir: "*Herkes, maçlarla, sporla uzaktan alakadar olanlar bile tekrar ediyorlar: -Yunanlıları yenmemiz lazım*"⁶⁸⁸. 26 Ekim 1930'da oynanan Galatasaray-Aris maçı, 5-1 Galatasaray'ın üstünlüğü ile tamamlanmıştır. *Cumhuriyet* gazetesi, maçı Venizelos'un İstanbul'a gelişi haberinin üstüne taşımış ve sürmanşetten "*Var Ol Galatasaray*"⁶⁸⁹ olarak vermiştir. Karşılaşmanın barış ve kardeşliği geliştirmesi amacıyla, devlet başkanlarının görüşmesinden önce halkları yakınlaştırmak amacıyla düzenlendiği bir gerçektir. Ancak Simon Kuper'in de dediği gibi, "*Futbol asla sadece futbol değildir*" olduğu bir daha görülmüştür.

Cumhuriyet gazetesinin verdiği bilgilere göre: 27 Ekim 1930'da Ankara'ya gelen Başbakan Venizelos ve heyetini mütekabiliyet esasına göre, Başvekil İsmet Bey'in başkanlığındaki heyet karşılamıştır. Başvekil İsmet Bey, Venizelos ve heyetine Hariciye Köşkü'nde öğle yemeği ziyafeti tertip ettirmiştir. Ankara Palas'ta verilen ziyafette çeşitli siyasi konulara temas edilmiş, Türk-Yunan dostluğu üzerinde durulmuştur. Başvekil

⁶⁸⁵ "M. Venizelos Pazar Günü Geliyor", *Cumhuriyet*, 22 Teşrinievvel 1930, s. 1.

⁶⁸⁶ "Yunan Takımı Bugün Geliyor", *Cumhuriyet*, 23 Teşrinievvel 1930, s. 1.

⁶⁸⁷ "Yunanlılarla 2-2 Berabere Kaldık", *Cumhuriyet*, 25 Teşrinievvel 1930, s. 1.

⁶⁸⁸ "Galatasaray Yunan takımını mağlup etti", *Vakit*, 27 Teşrinievvel 1930, s. 1-2.

⁶⁸⁹ *Cumhuriyet*, 27 Teşrinievvel 1930, s. 1.

İsmet Bey dostluğun nişanesi olarak şunları söylemiştir: “*Kadehimi Yunanistan Reisicumhur Hz.nin, zarif misafirlerimizin şahsi saadetlerine sıhhatinize refeder...Yunan milletini taalisini ve Türk-Yunan dostluğu şerefine içerim*”⁶⁹⁰. Aynı gün içerisinde Gazi Mustafa Kemal’in kabulüyle Venizelos ile bir saat kırk beş dakika görüşme olmuştur.

29 Ekim 1930 tarihinde *Milliyet* gazetesinde yayımlanan Başbakan Venizelos röportajında: “*Siz Türk düşmanı tanınıyordunuz. Şimdi nasıl dostumuz oldunuz?*” sorusuna cevaben Venizelos: “*Bugün dünden başka türlü düşünmüşsem. Bunun sebebini hadiselerin ta..havvülünde aramak lazımdır. Ben Türk düşmanı değilim, Türk düşmanı olmadım*”⁶⁹¹ diyerek cevaplamıştır. Şüphesiz ki Ankara’daki temaslarda yaşanan samimi ve dostane ortam bu cevabın oluşumunda etkili olmuştur. *Milliyet*’in aynı tarihli birinci sayfadan isimsiz yayımlanan karikatürü, diplomatik ilişkilerde sağlanan olumlu havayı mizahi biçimde yansıtmaktadır (Ek-15 Kalp kalbe karşıdır)⁶⁹².

29 Ekim Cumhuriyet Bayramı dolayısıyla Ankara’da gerçekleştirilen törene Venizelos ve yine resmi ziyarette bulunan Macaristan Başbakanı Kont Bethlen de katılmışlardır. Törenler, TBMM’de Gazi Mustafa Kemal’in resmi kabulüyle başlamış, resmi geçitle devam etmiştir. *Cumhuriyet* gazetesinin haberi: “*Her iki misafir Başvekil merasimi tahmin ettiklerinin fevkinde buldular*”⁶⁹³ şeklinde olmuştur. Yeni Türk Devleti’nin ulus/modern devlet kurma iddiasının bir temsili olan Cumhuriyet Bayramı törenine Venizelos’un katılımı, Türkiye Cumhuriyeti’nin sembolik bir gösterisi olması bakımından tarihin cilvesiydi. 30 Ekim 1930 tarihinde Ankara Palas’ta yapılan Cumhuriyet Balosuna konuk Başvekiller Venizelos ve Kont Benthlem de katılmışlar, ilerleyen saatlerde Gazi Mustafa Kemal de teşrif etmiştir. Cumhuriyet balosunda Gazi Mustafa Kemal, Venizelos’un eşi ve Yunanistan Dışişleri Bakanının eşi ile dans etmiştir. Cumhuriyet Balolarında Gazi Mustafa Kemal’in öncülük ettiği eşli danslar ritüeli böylece tekrar etmiş oluyordu (Ek-16 Cumhuriyet Balosunda Gazi Hz. ve misafir Başvekiller)⁶⁹⁴.

Venizelos’un, Ankara ziyareti 30 Ekim 1930 günü üç antlaşmanın imzalanmasıyla son bulmuştur. “Dostluk, Tarafsızlık, Uzlaşma ve Hakemlik Antlaşması” ile “Deniz Kuvvetlerinin Sınırlandırılmasına İlişkin Protokol” olup Venizelos, İsmet Paşa,

⁶⁹⁰ “M. Venizelos Gazi Hz. nin Huzurlarında”, *Cumhuriyet*, 28 Teşrinievvel 1930, s. 1,3.

⁶⁹¹ “M. Venizelos’a sorduk”, *Milliyet*, 29 Teşrinievvel 1930, s. 1.

⁶⁹² “Kalp kalbe karşıdır”, *Milliyet*, 29 Teşrinievvel 1930, s. 1.

⁶⁹³ “Misafir Başvekillerin intibaları”, *Cumhuriyet*, 31 Teşrinievvel 1930, s. 1.

⁶⁹⁴ “Cumhuriyet balosunda Gazi Hz. ve misafir Başvekiller”, *Cumhuriyet*, 1 Teşrinisani 1930, s. 1.

Mihalakopulos ve Tevfik Rüştü Bey tarafından imzalanmıştır⁶⁹⁵. Ertesi gün 31 Ekim 1930'da Venizelos Ankara'dan mahiyetiyle ayrılır ve ayrılırken: “*Yaşasın Türkiye*”⁶⁹⁶ ifadelerini kullanır. On yıl öncesine kadar savaşmış iki devletin arasında tesis edilen barış ve huzur ortamı, yeni devlet ideolojisinin diplomatik bir başarısıdır.

3.5.1.2. İran Şahı Rıza Pehlevi'nin Ziyareti

1925 yılında İran'da yönetimi ele geçiren Rıza Şah Pehlevi, İran'ın geri kalmışlığına bir çözüm olarak ulus/modern bir devlet model kurmak istiyordu. Bu konuda kendisine model olarak Gazi Mustafa Kemal'i örnek alıyor ve ülkesinin Modern Türkiye gibi olmasını istiyordu. Bu hususta samimi görüşlerini yansıtmaları açısından Şah'ın şu ifadeleri dikkat çekicidir:

“- Sabırlı bir adam olduğum malumdur. Fakat iki şeyde sabrım kalmamıştır. Biri Avrupa'daki oğlumu görmek, diğeri dostum sevgili Gazi Hazretleri'yle buluşmak ve tanışmak. Bunun için kararım 18 ay kadar sonra, yani gelecek yaz doğruca Ankara'ya giderek evvela Türkiye Reisicumhuru Gazi Hazretleri'ne resmi ziyaret yapmak, ondan sonra hususi bir şekilde İsviçre'deki oğlumu görmektir. Başka hiçbir ecnebi devlete resmi ziyaret yapacak değilim”⁶⁹⁷.

Her iki ülke arasında diplomatik görüşmeler neticesinde, Şah'ın Haziran 1934'te Türkiye ziyareti kesinleşir. İran Şahı Rıza Pehlevi'nin Türkiye'ye karayolu üzerinden geleceği bilgisi üzerine, İçişleri Bakanlığı 17 Nisan 1934'te çıkarttığı emirle⁶⁹⁸ Birinci Umumi Müfettişi Hilmi Bey'i, Şah'ın İran sınırından Ankara'ya kadar olan güzergahında başta asayiş olmak üzere, yolların imar edilmesi, konaklamalarının temini hakkında resmen görevlendirir. Bu kadar ayrıntılı görevlendirmenin temel dayanağı, Şah Rıza Pehlevi'nin bir model olarak gördüğü Türkiye'nin geçirdiği başarılı değişimi, mümkün olduğunca göstermek ve olası olumsuz durumları bertaraf etmektir. Dönemin uluslararası siyasal gelişmelerinde hâkim olan gergin konjonktürden dolayı, Türkiye, kendi bölgesinde muhtemel savaş durumunda konumunu sağlamlaştırmak için bölge ülkeleriyle iş birliği siyaseti yürütmekteydi ve mazlum milletlere de örnek olma anlayışı içerisinde hareket etme eğilimindeydi. Bu koşullarda, İran Şahı Rıza Pehlevi'nin Türkiye'ye geleceği haberi önemini daha da arttırmıştır. Bu kapsamda Şah'ın Türkiye 'ye ziyareti

⁶⁹⁵ Nilüfer Erdem, “Yunan Tarihçilerin Gözüyle 1930 Türk-Yunan Dostluk Antlaşması ve Venizelos'un Bu Sürece Katkıları”, *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (İLKE)*, Muğla, Güz 2009, 23, s. 114.

⁶⁹⁶ *Cumhuriyet*, 1 Teşrinisani 1930, s. 1.

⁶⁹⁷ L. Hilal Akgül, “Rıza Han'ın (Rıza Şah Pehlevi) Türkiye Ziyareti”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 7, İstanbul, 2005, s. 17.

⁶⁹⁸ BCA, 30.10.0.0/Yer: 69.457.19

belli olunca, Yunus Nadi *Cumhuriyet*'teki başyazısında: "...*Şah Hazretlerinin Ankarada Reisicumhurumuz Gazi Hazretlerini ziyaretleri içinde bulunduğumuz zamanların en mühim hadiselerinden birini teşkil edeceğinde şüphe yoktur. Umumi Harp dünya tarihinin cereyanına başka bir mahiyet ve büyük bir kuvvet izafe ederken Yakınşarkın bir tarafında Türk milleti Osmanlı İmparatorluğunun kan ve ateş tüten enkazı içinden taptaze bir millet olarak tekrar yükseldi, diğer tarafında ise Rıza Şah Pehlevi Hazretlerinin inkılapçı kaldırışıile İran milleti hür ve müstakil bir hayatla ayaklandı...*" ⁶⁹⁹ değerlendirmesinde bulunmuştu.

Şah Rıza Pehlevi'nin Türkiye ziyareti 10 Haziran 1934'te Türkiye - İran sınır kapısı olan Gürcübulak'tan (Gürbulak) başlamıştır⁷⁰⁰. Doğubayazıt, Iğdır, Kars, Erzurum, Gümüşhane güzergahında hareket eden Şah ve maiyetinin geçtiği bu kentler ve yerleşim bölgelerindeki yollar elden geçirilmiş ve kentlerin meydanları başta olmak üzere tertip ve temizlik yapılmış, sivil ve askeri karşılama törenleri düzenlenmiş, onuruna ziyafetler verilmiştir. Şah'a gösterilen yüksek alakanın eseri olarak 14 Haziran 1934'te Trabzon'a ulaştığında, üst düzey bir karşılama tertip edilmiştir. Törende bulunanlar ve program şöyle olmuştur: "*Hariciye Vekili Tevfik Rüştü ve Riyaseticumhur kâtibi umumi vekili Hasan Rıza beylerle mihmandarları birinci ferik Fahreddin paşa, askerî erkan ve yüksek memurlar tarafından karşılandılar. Asker selam resmini ifa etti, mızıka İran ve Türk marşlarını çaldı. Limandaki Yavuz zırhlısıyla gemiler ve karadaki bataryalar tarafından toplar atıldı*"⁷⁰¹. Her iki ülke arasındaki sıcak ilişkileri göstermesi bakımından sembolik değeri olan devlet protokolü yapılmıştır. Şah ve mahiyeti, Yavuz zırhlısıyla Samsun'a ve buradan da trenle Ankara'ya⁷⁰² geçmiştir.

16 Haziran 1934'te Ankara'ya ulaşan Rıza Şah'a görkemli bir karşılama töreni düzenlenmiştir. Basına "*Muhterem misafirimiz gördükleri kabulden çok mütehassis olmuşlardır*"⁷⁰³ şeklinde yansıyan bu gelişmenin üzerine; 17 Haziran 1934'te de Rıza Şah onuruna resmi geçit töreni düzenlenmiştir⁷⁰⁴. Resmi geçit töreninde; uçak filoları, askerler, askeri araçlar ve çeşitli liselerden öğrenciler hazır bulunmuştur. Törenin mahiyeti itibarıyla güçlü ordu ve eğitilmiş modern genç nesil teması özellikle işlenmiştir.

⁶⁹⁹ Yunus Nadi, "İran Şahı Hz. nin Memleketimizi Ziyaretleri", *Cumhuriyet*, 26 Mayıs 1934, s. 1.

⁷⁰⁰ "Rıza Şah Hz. memleketimizde", *Cumhuriyet*, 11 Haziran 1934, s. 1,5.

⁷⁰¹ "Şahinşah Hz. bugün Samsuna vasil oluyorlar", *Akşam*, 15 Haziran 1934, s. 1.

⁷⁰² M. Volkan Atuk, "İran Şahı Rıza Pehlevi'nin Türkiye Ziyareti", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 35, İzmir, 2017- Güz, s. 233.

⁷⁰³ "Aziz misafirimiz Ankarada", *Akşam*, 17 Haziran 1934, s. 1.

⁷⁰⁴ *Cumhuriyet*, 18 Haziran 1934, s. 5.

Bu törenle, Atatürk ile özdeşleşen “*az zamanda çok ve büyük işler*” sözü tescil edilmek istenmiştir.

Modern Türkiye temasını perçinleyen diğer bir gelişme de 19 Haziran akşamında şef Adnan Saygun’un Rıza Şah’ın Türkiye’ye ziyareti üzerine yazdığı Özsoy Operası’nın, Ankara Halkevi’nde sahnelenmesidir⁷⁰⁵. Özsoy Operası, iki toplumun binlerce yıllık tarihleri boyunca sahip oldukları kardeşlik anlayışına dayandırılmıştı. Metnin yazımına da müdahil olan Atatürk, oyunun kahramanları olan Tur ve İraç’ın ikiz olarak yazılmasını istemişti⁷⁰⁶. Eserde vatan ve dayanışma gibi kavramlar sıklıkla ifade edilirken, toplumun ilerlemesi için gerekli kaynakların kendi geçmişinde olduğuna göndermeler yapılmıştır. Burada dağılmış Türk boylarını birleştiren Hakan Feridun karakteri aslında, Osmanlı mirasından yeni bir ulusu birleştiren Mustafa Kemal Atatürk’ten başkası değildir⁷⁰⁷. Operanın sonu oldukça etkileyici biter. Sahnede Tur ve İraç yoktur. Feridun bunun üzerine sorar. “Tur ve İraç’ı göremiyorum nerededirler.” Bu sorunun ardından ozan locada oturan Şah ve Atatürk’ü göstererek “İşte Tur, işte İraç “der. Bu sahneden oldukça duygulanan Şah gözyaşları içinde Atatürk’e sarılır⁷⁰⁸.

Rıza Han Ankara’dan ayrılmadan önce ziyaret ettiği yerler arasında, Çubuk Barajı, “*burayı görmeden gitseydim gördüklerim noksan kalacaktı*” diyerek çok etkilendiğini belirttiği, Yüksek Ziraat Enstitüsü, Gazi Terbiye Enstitüsü, Numune Hastanesi, Hıfzıssıhha Enstitüsü ve 100 bin lira bağışta bulunduğu Himaye-i Etfal Cemiyeti⁷⁰⁹ de vardı. Rıza Şah için hazırlanan Ankara’daki programlarda, ziyaret ettiği yer ve kurumlarda Modern Türkiye’nin gelişimini sembolize eden öğelere sıklıkla yer verildiği görülmüştür.

Ankara’daki temasları ve incelemelerinden sonra Gazi Mustafa Kemal, Rıza Şah’a refakat etmek suretiyle kapsamlı bir yurt gezisine çıktılar. *Akşam*⁷¹⁰ gazetesi haberine göre: Eskişehir, İzmir, Çanakkale, Bursa, Yalova üzerinden İstanbul istikametinde hareket edecekleri bilgisine yer verilmiştir. Rıza Şah gezi süresinde; Eskişehir’de askeri hava üssü ziyareti ve uçak gösterisi izlemiş⁷¹¹, İzmir Gaziemir’de

⁷⁰⁵ “Şehinşah Hz. nin şerefine verilen temsil”, *Cumhuriyet*, 20 Haziran 1934, s. 5.

⁷⁰⁶ M. V. Atuk, “*agm.*”, s. 241.

⁷⁰⁷ Namık Sinan Turan, “Erken Cumhuriyet Döneminde Ulusal Kimliğin Opera Sahnesinde İnşası: Özsoy”, *Ahenk Müzikoloji Dergisi*, 2, 2018, s. 7.

⁷⁰⁸ M. V. Atuk, “*agm.*”, s. 242.

⁷⁰⁹ L. H. Akgül, “*agm.*”, s. 27.

⁷¹⁰ Şahinşah Hz. Gazi ile birlikte Ankaradan dün akşam hareket ettiler”, *Akşam*, 21 Haziran 1934, s. 1.

⁷¹¹ *Akşam*, 22 Haziran 1934, s. 1.

takriben bir kolorduya yakın askeri birlikleri tetkik etmiş⁷¹², Bornova'da Şehitler Abidesi'ni ziyaret etmiş⁷¹³, Çanakkale istihkâmlarını görmüş⁷¹⁴ ve deniz yoluyla İstanbul'a geçmiştir.

İstanbul'da, Rıza Han'ın karşılanmasına ilişkin günlerdir süren hazırlıklar, 25 Haziran'ı 26 Haziran'a bağlayan gece, ana caddelerin son bir kez süpürülüp yıkanması ve bütün kentin, en kuytu sokaklara kadar, İran ve Türk bayraklarıyla süslü olup olmadığının denetlenmesiyle tamamlanmıştı⁷¹⁵. 26 Haziran 1934'te İstanbul'a gelen Rıza Şah'a basın tarafından da büyük değer veriliyor ve takdimi son derece ağdalı biçimde şöyle yapıldığı görülmektedir: “*Türkiyenin ulu misafiri, kardeş İran ülkesinin büyük hakani alahazreti Hümayun Rıza Şah Pehlevi*”⁷¹⁶. İstanbul'da bulunduğu sırada Deniz Lisesi ve Harp Akademileri'nde⁷¹⁷, Topçu Atış Mektebinde⁷¹⁸ incelemelerde bulunan Rıza Şah, genel itibarıyla Anadolu'da diğer kentlerde de olduğu gibi, askeri birlik ve donanımlara daha yakından ilgi gösteriyordu. İstanbul'dan ayrılmadan önce, Rıza Şah'ın onuruna bir akşam fener alayı düzenlenmiştir. Fener alayının görkemli olması için Şirketi Hayriye'den vapurlar, araba vapurları, römorklar, mavnalar, yurttaşlar özel motorlar ve sandallarla katılarak Dolmabahçe Sarayı açıklarında Rıza Şah ve Gazi selamlanmıştır⁷¹⁹. Rıza Şah'ın İstanbul'daki son temasları olarak kayda geçen tarih 1 Temmuz 1934'de⁷²⁰, İstanbul Üniversitesi ve Maltepe'de askeri manevralarında bulunmasıdır. Rıza Şah, Türkiye'deki temas ve incelemelerini 2 Temmuz 1934'te tamamlamış, askeri tören mangası eşliğinde bir uğurlama töreniyle uğurlanmıştır⁷²¹. İstanbul'dan Trabzon'a kadar deniz yoluyla, geri kalan yolu da karayolu ile geçen Rıza Şah, Türkiye topraklarından çıkmadan önce Gazi Mustafa Kemal'e şöyle bir telgraf çekerek duygu ve düşüncelerini dile getirmiştir:

“- Bu mevkiide Türkiye'ye veda ediyorum, fırsatı ganimet bildim. O büyük biraderimin muhabbet ve samimi ihsasatı benim kalbimde unutulmayacak hatıralar icat edecektir. Bir defa daha teşekkürlerimi arz ile nihayetsiz hürmetimi takdim ediyorum. Orada misaferetim esnasında İran ve Türkiye milletlerinin kalp ve ruh birliğini gözümlerle

⁷¹² Cumhuriyet, 24 Haziran 1934, s. 1.

⁷¹³ Akşam, 25 Haziran 1934, s. 1.

⁷¹⁴ L. Knirross, “age.”, s. 628.

⁷¹⁵ L. H. Akgül, “agm.”, s. 31.

⁷¹⁶ Akşam, 27 Haziran 1934, s. 1.

⁷¹⁷ Cumhuriyet, 28 Haziran 1934, s. 1.

⁷¹⁸ Akşam, 29 Haziran 1934, s. 2.

⁷¹⁹ Akşam, 1 Temmuz 1934, s. 1-2.

⁷²⁰ Vakit, 2 Temmuz 1934, s. 1,9.

⁷²¹ Akşam, 3 Temmuz 1934, s. 1-2.

*gördüm. Zaman, bu rabitaların mesut neticesini gösterecektir. Büyük kardeşime selamet, uzun ömürler ve Türk milletine saadetler dilerim*⁷²².

Şah Rıza Pehlevi'nin ziyaretinden dolayı birtakım hediyeler de hazırlanmıştır. Hediyeler şunlardır: Bir uçak⁷²³, bir albüm⁷²⁴, ziyaret hatırası olarak darphanede 150 adet madalya bastırılmıştı. Madalyanın bir tarafında Mustafa Kemal Paşa'nın, diğer tarafında Rıza Şah'ın resimleri vardı. Resimlerin altına "İran Şehinşahi Ala Hazret-i Hümayun Rıza Şah Pehlevi Hazretleri'nin Türkiye Cumhuriyeti Gazi Mustafa Kemal Hazretlerini Ziyaretleri Hatırası" cümlesi yazılıydı⁷²⁵. Eskişehir ziyaretindeki uçak gösterilerinden etkilenen Rıza Şah'a bir uçak hediye edilmesinin, 1934 koşulları içinde büyük bir hediye olduğu aşıkardır. Diğer taraftan, Türkiye'nin model ülke olarak sembolize edilmesi yönüyle de imkanların seferber edildiğini gösteren bir kanıt olmuştur. Şah Rıza'nın, Türkiye ziyareti yer yer filme de alınmıştı. Kayda alınan filmler⁷²⁶, Atatürk önderliğinde Modern Türkiye'nin gelişimini göstermesi, halkı aydınlatmak ve ulusal duyguları güçlü tutmak amacıyla ilerleyen yıllarda bazı illerde halka ücretsiz seyrettirilmiştir.

Rıza Şah'ın başarılarını değerlendirmek gerekirse; birincisi, İran'ın politik kültürü geri dönülmez biçimde dönüştürüldü; ikincisi, modern ulus devlet, tarihi sınırlarına çok yakın biçimde kuruldu; üçüncüsü, modern hukuk sistemi ve ekonominin temelleri atıldı⁷²⁷. İran siyasetine modernleşmeci katkılar sağlayan Rıza Şah'ın, tek yurtdışı gezisi olan Türkiye ziyaretindeki izlenimleri etkili olmuş, kısmen de olsa devlet modeli ihraç edilmiştir

3.5.1.3. İngiltere Kralı VIII. Edward'ın Ziyareti

İngiltere Kralı VIII. Edward'ın Türkiye ziyareti, resmi bir ziyaret olmayıp "Nahlin" adlı yatıyla Akdeniz'de çıktığı deniz seyahatinin bir uzantısı olarak, Çanakkale ve İstanbul'a uğramasından oluşan gayri resmi nitelikte bir ziyarettir. İngiltere; dünya siyasetine yön veren, sömürgeleriyle büyük topraklara sahip olan küresel bir güç ve

⁷²² Vakit, 10 Temmuz 1934, s.1.

⁷²³ BCA, 22.140/Yer: 46.45.13.

⁷²⁴ "İran Şahı Hazretleri", Cumhuriyet, 4 Haziran 1934, s. 5.

⁷²⁵ Mehmet Okur, "Atatürk Tarafından Yabancı Devlet Başkanlarına Verilen Hediyeler", Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, 33-34, Ankara, Mayıs -Kasım 2004, s. 83.

⁷²⁶ BCA, 490.1.0.0/Yer: 1207.4.2.

⁷²⁷ Gene R. Garthwaite, İran Tarihi, İstanbul, 2011, s. 214.

uluslararası ilişkiler açısından önemli bir devlet olması itibarıyla, gayri resmi dahi olsa yapılacak ziyaret büyük önem taşıyordu.

20 Temmuz 1936'da Montreux Boğazlar Sözleşmesi imzalanmış ve 31 Temmuz 1936 tarihi itibarıyla da yürürlüğe girmişti⁷²⁸. İstanbul'a boğazlar üzerinden gelecek olan VIII. Edward'ın Türk karasuları üzerinde yapacağı yolculukta, uluslararası devletler hukuku konusu olmuştur. VIII. Edward'ın Nahlin yatının Türk kara sularına gireceğinden dolayı, 11 Ağustos 1936 tarihinde iki torpido (Adatepe, Kocatepe) eşliğinde limanlara ve yasak bölgelere girişi⁷²⁹ konusunda yazılı talimat hazırlandı.

Nahlin yatı, 3 Eylül 1936'da Türk karasularına Çanakkale açıklarında girdi. I. Dünya Savaşı'nda Türk-İngiliz ve Anzak askerlerinin deniz ve kara savaşlarını yaptığı bu bölge, İngiltere Milletler Topluluğu için manevi açıdan da son derece nazik bir konumdaydı. Kral VIII. Edward Türk ve İngiltere Birleşmiş Milletler Topluluğu şehitlerine saygısının bir nişanesi olarak, "*Triyomf zırhlısı denizcileri hatırası*" için suya çelenk bırakırken; aynı gün içinde Conkbayırı'ndaki Mehmetçik Abidesi'ne de çelenk koymuştur⁷³⁰. Türk basını, Kral'ın ziyaretini İngilizce manşet atarak jest de bulunmuş oluyordu⁷³¹. Kralı karşılayan protokolün başında, Arıburnu Cephesinde savaşmış, 9 Eylül'de İzmir'e giren ilk süvari birlikleri komutanı olan Fahreddin Altay bulunuyordu⁷³². Kral Edward'a refakat eden Fahreddin Altay, anılarında bu ziyarete dair şu ilginç diyalogu aktarmıştır: Seddülbahir Tepeleri, İngiliz mezarlıkları ve abideleri gezildiği sırada Kral nezaket göstererek,

"-Fotoğraf çekmeye müsaade var mıdır? Malum ya buraları müstahkem mevkidir..." deyince

"- Haşmetmeab her şey emrinizdedir. Zatı şahaneleri için yasak bahis konusu olamaz"⁷³³ diye cevap verir.

1915'te Çanakkale geçilseydi tarihin farklı yazılacağı aşikardı. Ancak 1936 Eylül'ünde, İngiltere Kralı'nın yakın döneme kadar ele geçirmek istedikleri kilit öneme sahip bir bölgenin fotoğrafını çektirmek için izin istemesi, manidar olmuştur. Tüm bu

⁷²⁸ Resmî Gazete Kanun No:3056 24 Temmuz 1923 Tarihinde Lozanda İmza Edilen "Boğazların Tabi Olacağı Usule Dair Mukavelename"nin Yerine Kaim Olmak Üzere 20 Temmuz 1936 tarihinde Montreux'de İmza Edilmiş Yeni Mukavelenamenin Tasdikine Dair Kanun, Kabul Tarihi: 31 Temmuz 1936, Yayımlandığı Tarih: 5 Ağustos 1936, Sayı: 3374, s. 7026-7033.

⁷²⁹ BCA, 30.18.1.2/Yer: 67.68.1.

⁷³⁰ *Ulus*, 4 Eylül 1936, s. 1.

⁷³¹ "Welcome Your Majesty" (Büyük Misafirimiz Hoş Geldiniz), *Kurun*, 4 Eylül 1936, s. 1.

⁷³² *Tan*, 4 Eylül 1936, s. 1.

⁷³³ Fahreddin Altay, *Görüp Geçirdiklerim On Yıl Savaş ve Sonrası (1912-1922)*, Ankara, 2008, s. 481.

gelişmelere karşın Çanakkale halkı, Krala iltifatta bulunmuş ve büyük kalabalıklar eşliğinde sevgi göstermişlerdir.

4 Eylül 1936'da 12:15'de Tophane Rıhtımına ulaşan Kral Edward, Atatürk tarafından karşılanır ve Atatürk motordan çıkması için Krala elini uzatır ve tarihi diyalog gelişir: “*Vatanımın toprağı temizdir. Elimi ve elinizi kirletmez!*” diyerek elinden tutup rıhtıma çıkardı⁷³⁴ (Ek-17 Atatürk büyük misafirin rıhtıma çıkmasına yardım ediyor)⁷³⁵. İngiliz basınından *The Times* gazetesinin İstanbul’u Constantinople şeklinde ısrarlı kullanımı, Kral Edward’ın İstanbul’u ziyaret etmesiyle yerini İstanbul’a bırakmıştır⁷³⁶. Yeni devlet ideolojisi bağlamında geliştirilen dış politikada olumlu ilişkiler kurma ve geliştirme meyvelerinin toplandığı bir başka örneği olan bu gelişme, Türkiye’nin dış dünyadaki imajının güçlenmesinin emarelerinden biriydi.

Kral Edward ile Atatürk, 4 Eylül tarihinde Dolmabahçe Sarayında ve Nahlin yatında bulunmuşlar ve karşılıklı görüş alışverişinde bulunmuşlar, Kral Edward gün içinde Topkapı Sarayını gezme şansı bulmuş, akşam da onuruna denizde fener alayı düzenlenmiştir⁷³⁷.

Ertesi günü tarihi turistik mekanları gezen Kral Edward, Sultan Ahmet camisi, Ayasofya Müzesi, Kapalıçarşı, Boğaziçi ve Adaları görmüştür⁷³⁸. Kral Edward, İstanbul’a gelen herhangi bir turist gibi gezmeye çalışmış, taksiye binmiş (1500 plakalı), Kapalıçarşı’da kahve içmiş, ezan dinlemiş, esnaf ile sohbet etmiş ve magazin basınına konu olacak pek çok detay vermiştir⁷³⁹.

Ziyaretlerinden dolayı Kral Edward için iki ayrı hediye takdim edilmek üzere hazırlanmıştır. Birincisi, İstanbul’un muhtelif manzaralarını gösteren bir albüm, diğeri de ulus/modern devlet inşasını yansıtan *La Turquie Kemaliste* (Kemalist Türkiye) dergisinin yayınlanmış sayılarının ciltlenmiş baskısıdır⁷⁴⁰. Cumhuriyet Türkiye’sinin ulus/modern devlet olarak gelişimini Batı’ya tanıtmak amacıyla çıkan derginin hediye edilmesi, siyasal ve toplumsal olarak değişen Türkiye’nin daha iyi anlaşılması adına hazırlandığı bellidir.

⁷³⁴ Enver Behnan Şapolyo, *Kemal Atatürk ve Millî Mücadele Tarihi*, İstanbul, 1958, s. 516.

⁷³⁵ *Kurun*, 5 Eylül 1936, s. 1.

⁷³⁶ “Senelerden sonra değişen bir an’ane”, *Tan*, 5 Eylül 1936, s. 1.

⁷³⁷ *Ulus*, 5 Eylül 1936, s. 3.

⁷³⁸ *Kurun*, 6 Eylül 1936, s. 1.

⁷³⁹ “Misafirimiz dün tetkik ve gezintiler yaptılar”, *Tan*, 6 Eylül 1936, s. 1, 10.

⁷⁴⁰ “Matbuat Müdürlüğü Tarafından Majeste Kral Edward’a takdim edilen hediye”, *Kurun*, 6 Eylül 1936, s. 4.

6 Eylül Pazar günü Kral Edward'ın onuruna yoğun bir program oluşturulmuştu. Program dahilinde gün boyunca; Ertuğrul yatında ağırlanmış, Moda'da deniz yarışlarını takip etmiş, Florya Deniz Köşkü'nde Atatürk tarafından bir kokteyle katılmıştı. Kral Edward, aynı gün içinde saat 20:30'da Cumhurbaşkanlığına ait özel bir trenle Viyana'ya gitmek üzere Atatürk ve kalabalık bir heyet tarafından uğurlandı⁷⁴¹. Kral Edward'ın ziyaretini Hakkı Tarık Us köşesinde şöyle değerlendirmekteydi: *“Türkiye Atatürk'ün kurtarıcı adımlarını takip ederek yeni devlet hayatına ayak basıp maziden ayrıldığı ve tarihi hakkını dünyaya teslim ettirdiği gün, mazinin bütün düşmanlıklarını, tarihin ibret ve intibah havsalasına atmakla kalmadı; dostluklarının da hiçbir şüphe ve husumete yem, hiçbir kapalı emele alet olmamasını gerek kendi inkişafı gerek dünya sulhu için ilk vazife sayan samimi bir politika güdüyor”*⁷⁴².

Kral Edward'ın Türkiye'ye yaptığı ziyaretin diğer ülkelerde nasıl algılandığının anlaşılması açısından yurt dışındaki basında yayımlanan haberler dikkat çekici olmuştur. Bu konuda Türkiye'nin yurt dışındaki temsilcilikleri aracılığıyla yapılan ziyaret hakkında gazete ve dergilerde yer alan haberler, hemen Fransızca veya Türkçeye çevrilmiş ve Ankara'ya gönderilmişti. “Bütün bu uluslararası yayınlara yansıyan ortak diplomatik görüş; (a) Kral'ın ziyaretinin İngiltere ve Türkiye arasında yeni bir dönem başlattığı; (b) Londra ve Ankara'yı bu ziyaretin her açıdan sımsıkı birbirine bağladığı; (c) bütün Türk basının İngiltere hakkında olumlu sözlerle dolu olduğu şeklindedir ve doğal olarak ziyaretin kimi ayrıntılarına yer verilmektedir”⁷⁴³.

Atatürk'ün rasyonel dış politikasının sonucu olarak; komşu ülkelerle geliştirilen olumlu ilişkilerin yanı sıra büyük devletlerle ilişkilerde geçmişin yanlışlıklarına takılıp kalmadan ileriye dönük barışçıl ilişkiler kurulması, Cumhuriyet Türkiye'sinin gerginleşen siyasal ortamda steril kalmasını sağlamıştır. Dış politikada hasmane duygu ve düşünceler içinde üretilecek yaklaşımların, yarardan çok zarar getireceğini iyi bilen Atatürk, Modern Türkiye vizyonu ile olumlu ilişkiler geliştirmiştir. Yabancı devlet adamlarının karşılanmasından uğurlanmasına kadar zarafet ve nezaket içinde, Türk misafirperverliğine yakışır törenlerle ağırlamalar gerçekleştirilmiş ve halka açık

⁷⁴¹ *Ulus*, 7 Eylül 1936, s. 1,5.

⁷⁴² Hakkı Tarık Us, “Yolu Açık Olsun”, *Kurun*, 7 Eylül 1937, s. 1.

⁷⁴³ Hakan Kaya, *Türkiye-İngiltere İlişkisi (1929-1939)*, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul, 2019, s. 288.

etkinliklerde yurttaşların yoğun katılım gösterdiği programlar düzenlenerek Yeni Türk Devleti'nin değişimi sembolize edilmiştir.

3.5.2. Ulusal Bayramlar ve Kutlamalar

“Çünkü; Türk milletinin karakteri yüksektir. Türk milleti çalışkandır. Türk milleti zekidir.” ⁷⁴⁴ Gazi Mustafa Kemal

Bayram ve kutlamalarda yapılan etkinliklerdeki ritüeller ve semboller, devlet ideolojisinin yerleşmesinde kitlesel araçlar olarak görülmektedir. Devlet ideolojilerinin kabul görmesi ve yaygınlaşmasında toplumun tüm kesimlerinin aynı düzeyde siyasal ve ideolojik birikime sahip olması beklenemez. İşte bu durumlarda bayramlar ve kutlamalardaki ritüeller ve semboller, devlet ideolojisinin imajları olarak geniş halk yığınlarınca daha hızlı ve kolay anlaşılmaktadır. Connerton törenlerin zamansal boyutuyla ilgili şu tesbiti mevcuttur: *“Törenler varoluşsal karakterleri itibarıyla, yinelenen ve etkileri tören zamanlarıyla sınırlı olmayan”* ⁷⁴⁵ toplumsal-dinsel-siyasal faaliyetlerdir. Modernleşmeyle birlikte tüm iktidarlarca törenlerin bu gücünden yararlanılmıştır. Therborn da sembol ve siyaset ilişkisini şöyle yorumlamıştır: *“Siyasal iktidarların kitleleri harekete geçirmede ve bir ideal etrafında birleştirmede törenler aracılığıyla sembolik onaylama ve yaptırım sağladığı”* ⁷⁴⁶ dayanaklar törenleri güç kaynağı haline getirmiştir. Resmi bayramlar, törensel yapısıyla toplumu yukarıdan aşağıya domine eden halkın yurttaşlaşma sürecini kitlesel bir şölene dönüştüren kamusal olgulardır. Bu törensel şölenlerin de temel amacı, halka devletin ideolojik ve siyasal tutumu doğrultusunda siyasal ve toplumsal bellek kazandırmaktır.

Cumhuriyet Türkiye'sinin oluşumunda, Millî Mücadele'nin başlangıcı olan 19 Mayıs, TBMM'nin açılışı olan 23 Nisan, Büyük Taarruz'un zaferle sonuçlandığı 30 Ağustos ve yeni devletin ilan edildiği 29 Ekim tarihleri, tarihsel dönüm noktalarıdır. Yeni devletin askeri, hukuki ve siyasal meşruiyetini dayanak noktası olarak gördüğü bu tarihler, aynı zamanda ulusal bayramlar olarak kabul edilmiştir. Bu tarihler arasında hiç şüphesiz 29 Ekim, devletin kuruluş yıl dönümü olmasıyla ayrı bir öneme sahiptir. Ulusal bayram olgusu; ulus devletin inşa sürecinde, cumhuriyeti, devrimlerini ve ulusal kimliğin

⁷⁴⁴ Tahir Kodal, “Onuncu Yıl Nutku”, *Atatürk Ansiklopedisi*, https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/Onuncu_Y%C4%B1l_Nutku, Erişim Tarihi: 23.05.2021.

⁷⁴⁵ Paul Connerton, *Toplular Nasıl Anımsar*, İstanbul, 1999, s. 71-72.

⁷⁴⁶ Göran Therborn, *İktidarın İdeolojisi ve İdeolojinin İktidarı*, İstanbul, 1989, s. 38.

pekiştirilmesini sağlayan semboller ve ritüeller bütünü haline gelen siyasal bir araç olmuştur.

Cumhuriyet bayramının yasalaşması “*Milli bayram merasimi Cumhuriyetin ilan edildiği 29 Teşrinievvel günü icra olunur*”⁷⁴⁷ ifadesiyle, 19 Nisan 1925’de kabul edilmesi ve yürürlüğe girmesiyle olmuştur. Cumhuriyet Bayramı, 1925 yılından itibaren devletin en büyük ulusal bayramı olarak kutlanmıştır.

29 Ekim Cumhuriyet Bayramı törenleri, devletin değer ve gösterge bütünlüğünü ifade eden öğelerden oluşması bakımından, Arzu Öztürkmen Cumhuriyet Bayramı törenleriyle ilgili: “*Cumhuriyet Bayramı neyin bayramıydı*” sorusunu soracak olursak, *herhâlde ona yeni bir rejimin meşruiyetini dünyaya ilan ettiği gün*” bir başka açıdan da “*Cumhuriyet Bayramı bir tür kendinden sonra gelen dönemi, yani reformları kutlayan bir gün olarak benimsenir*”⁷⁴⁸ değerlendirmelerinde bulunmuştur. Bengül Selman Bolat da 1930’lara kadar yapılan Cumhuriyet Bayramı törenlerinin işlevini şu şekilde açıklamıştır: “*Cumhuriyetin ilk yıllarında rejimi benimsetmek, anlaşılmasını sağlamak ve meşruiyetini kabul ettirmek için, özellikle bayram günlerinde daha yoğun olarak verilen basındaki mesajlarda, Osmanlı Devleti’nin son yılları ve I. Dünya Savaşı’nın felaketleri işlenmiştir. Bunun yanında I. Dünya Savaşı’ndan yenik çıkan devletlerle, Millî Mücadeleyi kazanan, Sevr’i geçersiz kılan Cumhuriyeti ilan ederek, tam bağımsızlığa kavuşan Türkiye Cumhuriyeti’nin karşılaştırmaları da yapılmıştır*”⁷⁴⁹.

Cumhuriyetin onuncu yılı kutlamaları, belki de bu türden değerlendirmeleri aşan özellikleriyle yeni devlet ideolojisinin kristalize edildiği bir dönüm noktası niteliğindedir. Bu değerlendirmede; Atatürk’ün ünlü Onuncu Yıl Nutku, Onuncu Yıl Marşı, üç gün süren bayram kutlamalarından dolayı, 29 Ekim 1933 yılı Cumhuriyet Bayramı törenleri incelenmiştir. Ayrıca günümüze kadar yapılan hemen hemen her Cumhuriyet Bayramı törenlerinde 1933 yılı Cumhuriyet Bayramı görsellerinin kullanılması, 1933 yılı Cumhuriyet Bayramı kutlamalarını sembolik bir boyuta taşımıştır.

⁷⁴⁷ Resmi Ceride, Kanun No: 628 Cumhuriyetin İlanına Müsadif 29 Teşrinievvel Günü’nün Milli Bayram Addi Hakkında Kanun, Numara:96, Kabul Tarihi: 25 Ramazan 1343 ve 19 Nisan 1341, 23 Nisan 1925, s. 129.

⁷⁴⁸ Arzu Öztürkmen, “Milli Bayramlar Şekil ve Hatırası I”, *Toplumsal Tarih Dergisi*, 28, İstanbul, 1996 Nisan, s. 32.

⁷⁴⁹ Bengül Selman Bolat, *Milli Bayram Olgusu ve Türkiye’de Yapılan Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları (1923-1960)*, Ankara, 2012, s. 90.

Cumhuriyetin onuncu yıldönümü kutlamalarını Birol Caymaz: “*Dönemin tek parti iktidarı tarafından genç cumhuriyetin on yıl gibi kısa bir süre içerisinde gerçekleştirmeyi başardığı önemli yeniliklerin vurgulandığı büyük bir gösteri olarak kurgulanmıştır*”⁷⁵⁰ şeklinde değerlendirirken; Yasemin Doğaner de: “*Türkiye’nin Lozan sonrasında kat ettiği mesafenin yabancı ülkeler tarafından da değerlendirilebileceği bir fırsat olarak görülmüştür. Bayrama pek çok ülkeden heyetin katılması, basın yayın organlarında övgü dolu sözlerle yer alması, genç Türkiye Cumhuriyeti’nin uluslararası konumunu güçlendirmesi anlamına gelmektedir*”⁷⁵¹ değerlendirmesinde bulunmuştur. Bengül Selman Bolat da: “*Tüm yapılan kutlama programlarının sonucunda açıklıkla denilebilir ki, Cumhuriyetin 10. Yılı gerçekten de büyük bir düzen ve coşku içinde kutlanmıştır*”⁷⁵² ifadesinde bulunmuştur.

Cumhuriyetin onuncu yılının kutlanmasına dair çıkarılan kanunla⁷⁵³, bayram kutlamaları için; merkezde ve taşrada kutlama komisyonları kurulması (Onuncu Cumhuriyet Bayramı Komisyonu Kutlulama Yüksek Reisliği), çeşitli mali olanakların sağlanması, ulaşım ve taşıma hizmetlerinin ücretsiz hale getirilmesi, posta hizmetlerinin yarı yarıya indirilmesi gibi birtakım düzenlemelere gidilmiştir. Cumhuriyet Bayramı kutlamalarının kamusallaşması ve tüm yurttaşların etkin biçimde katılmasını amaçlayan kanun dahilinde hazırlıklar yapılmıştır.

Cumhuriyetin onuncu yılı münasebetiyle; Millî Eğitim Bakanlığı Türk aydınlarına yaptığı çağrıda Türk devrimini anlatan, okullarda yayınlanmak veya sergilenmek üzere çeşitli yazı türlerinde yazılar yazmalarını istemiştir⁷⁵⁴. Bunun dışında Onuncu Cumhuriyet Bayramı Komisyonu Kutlulama Yüksek Reisliği, şehir, kasaba ve köylerde yapılacak törenler ile yurt dışında hazırlanacak programlar için söylev, şiir ve destanlar⁷⁵⁵ da hazırlatmıştır.

Cumhuriyetin onuncu yıl dönemine özgü olmak üzere, topçu kıtası bulunan yerlerde ve donanmanın belirli gemilerinden Cumhuriyetin Büyük Millet Meclisine kabul

⁷⁵⁰ Birol Caymaz, “Cumhuriyetin Onuncu Yıl Kutlamaları: 29 Ekim 1933”, *İstanbul Bilgi Üniversitesi Türk Devrim Tarihi Çalışmaları Dergisi Bilgi ve Bellek*, 4/7, 2007 Kış, İstanbul, s. 116.

⁷⁵¹ Yasemin Doğaner, “Cumhuriyet’in Onuncu Yıl Kutlamaları”, *Atatürk Ansiklopedisi*, https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/Cumhuriyet%27in_Onuncu_Y%C4%B1l_Kutlamalar%C4%B1, Erişim Tarihi: 23.05.2021.

⁷⁵² B. S. Bolat, “age.”, s. 120.

⁷⁵³ Resmî Gazete, Kanun No:2305 Cumhuriyetin İlanın Onuncu Yıl Dönümünü Kutlama Kanunu, Kabul Tarihi: 11 Haziran 1933, Sayı: 2437, 26 Haziran 1933, s. 2785.

⁷⁵⁴ BCA, 30.10.0.0./Yer: 198.152.10.1-3.

⁷⁵⁵ BCA, 30.10.0.0./Yer: 198.352.13.1-10/43.

edildiği 29 Ekim günü saat 20.30 da 101 adet top artışı yapılmıştır. Onuncu Yıl Kutlamalarında, ilgi çeken diğer bir özellik de bayram süresince evlerin, sokakların, binaların, caddelerin ve meydanların bayraklarla, afişlerle ve taklarla süslenmesi ve geceleri evler ile binaların ampullerle veya fenerlerle aydınlatılmış olmasıdır⁷⁵⁶.

Cumhuriyet Bayramı kutlamaları öncesi hazırlıklar basına şöyle yansımıştır: *Vakit* gazetesi 28 Ekim sayısında⁷⁵⁷, Cumhuriyet Bayramı kutlamaları duyurularında; İstanbul ve Ankara'daki radyo yayınlarında Gazi'nin 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı törenindeki nutkunun dinletileceği, Ankara'dan kalkan uçaklar vasıtasıyla köylere varıncaya dek kırmızı beyaz renkte kağıtlara basılan ve adedi elli milyonu geçen broşür dağıtımı yapılacağı bilgisini vermiştir. *Akşam* gazetesi de 28 Ekim'de⁷⁵⁸ İstanbul'un semt semt yapılan hazırlıkları bilgisini geçmiş ve Taksim Cumhuriyet Anıtı etrafının aydınlatıldığı haberi üzerinde durmuştur. *Cumhuriyet* gazetesi, 28 Ekim'de⁷⁵⁹ Cumhuriyet Bayramı törenlerine katılmak amacıyla, Sovyetler Birliği ve Bulgaristan heyetlerinin geldiği haberlerine yer vermiştir.

29 Ekim 1933'te *Cumhuriyet* gazetesi⁷⁶⁰ olağan sayfa sayısından farklı olarak 64 sayfa olarak çıkmıştır. Yunus Nadi, Ahmet Refik, Mithat Cemal (Kuntay), Abidin Daver, Fuat Köprülü ve diğer yazarların yazı ve şiirlerine yer vermiş; cumhuriyet devrimleri işlenmiştir. Cumhuriyet devriminin mimarı ve sembolleri bağlamında, birinci sayfada yurdu demiryolları ağı ile saran Türkiye haritası üzerinde Atatürk fotoğrafı, uçak ve 1923-1933 Türkiye'sini yansıtan birer illüstrasyonla çıkmıştır. *Milliyet* gazetesi⁷⁶¹ de özel bir sayı olarak, 29 Ekim 1933'de 52 sayfa yayınlanmıştır. Gazete, birinci sayfayı Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal'e ayırmış, Cumhuriyet ve Gazi teması işlenmiştir. Çeşitli enstantanelere yer verilen fotoğraflarda, bugün Atatürk ile sembolleşen Kocatepe'den fotoğrafı dikkat çekicidir. Sayfanın ortasında Cumhurreis Gazi Mustafa Kemal temalı fotoğraflara, sayfanın tam ortasında CHF'nin 1927 Kongresi'ndeki Nutuk'tan bir kareye yer verilmiştir. *Vakit* gazetesi⁷⁶² rutinde 16 sayfa olarak çıkarken, özel sayı itibarıyla 32 sayfa ilaveyle yayınlanmıştır. Birinci sayfada öne çıkan fabrika,

⁷⁵⁶ Nezahat Demirhan, "Türkiye Cumhuriyeti'nin Onuncu Yıl Kutlamaları", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 8/37, Ankara, 1997, s. 147.

⁷⁵⁷ *Vakit*, 28 Birinci teşrin 1933, s. 1, 9.

⁷⁵⁸ *Akşam*, 28 Teşrinievvel 1933, s. 1,2.

⁷⁵⁹ *Cumhuriyet*, 28 Teşrinievvel 1933, s. 1.

⁷⁶⁰ *Cumhuriyet*, 29 Teşrinievvel 1933, s. 1.

⁷⁶¹ *Milliyet*, 29 Teşrinievvel 1933, s. 1.

⁷⁶² *Vakit*, 29 Birinci teşrin 1933, s. 1.

traktör, tarih kitapları, medeni kanun, harf devrimine dair illüstrasyonlar, Cumhuriyeti sembolize eden ekonomik, sosyal ve kültürel kazanımlara vurgu yapmıştır.

30 Ekim’de *Akşam* gazetesi⁷⁶³, Atatürk’ün ünlü Onuncu Yıl Nutku fotoğrafına yer vermiştir. Cumhuriyetin ve devrimlerinin emaneti olarak ordu temasını güçlendirme babında, Ankara’daki geçit resminde tanklar ön plana çıkartılmıştır. Aynı gazete, Ankara’da bayram kutlamalarının sabaha kadar sürdüğünü, İstanbul’da da sokaklarda insan seli aktığına dair haberlerin ayrıntısını paylaşmıştır. *Vakit* gazetesi, 30 Ekim’de⁷⁶⁴ İstanbul’daki kutlamalardan fotoğraflar yayınlamıştır. Yayımlanan fotoğraflardan ikisi öne çıkmaktadır. Birincisi, sayfanın ortasında olan ordunun resmi geçididir ki, yine ordu vurgusu diğer gazetelerde olduğu gibi *Vakit*’te de kendini hissettirmiştir. İkinci fotoğraf, Taksim Cumhuriyet Anıtı’nda gerçekleştirilen bayrak töreni fotoğrafıdır. Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyeti sembolize eden bir anıt olması itibarıyla Taksim Cumhuriyet Anıtı, yurttaşların Cumhuriyet Bayramı’nı kutladıkları bir meydana dönüşmüştür.

Milliyet, 30 Ekim’de birinci sayfadan verdiği fotoğrafın altına düşülen notta: “*Cumhuriyetin onuncu yıldönümü münasebetile şehrimizde dün yapılan emsalsiz tezahürattan 3 intiba: Taksim meydanında, talebeler İstiklal caddesinden geçerlerken, kahraman askerlerimiz geçit resminde*”⁷⁶⁵, Cumhuriyetin yılmaz savunucusu ordu ve geleceğin sahibi olan eğitilmiş Cumhuriyet nesli temasının öne çıkartıldığı görülmektedir. *Milliyet*’in verdiği bilgiye göre, Cumhuriyet Bayramı ile özdeşleşmiş olan Cumhuriyet Balosu, gelenekselleşmiş bir mekân olan “Ankara Palas’ta iki binden fazla davetlinin katılımıyla gerçekleşmiştir”⁷⁶⁶.

Cumhuriyet devrimlerinin bir kazanımı olarak medeni kanun ve kılık kıyafet devrimi ile özgürleşen kadın teması, *Akşam* gazetesinin 31 Ekim sayısında birinci sayfadan yayınlanan bir karikatür ile işlenmiştir. Karikatürde, modern görünümlü bir anne ile kucağındaki çocuk arasındaki şu diyalog üzerinden Cumhuriyet sembolize edilmiştir:

“-Anne, on sene evvel giydiğiniz bu siyah çarşafı yas mı tutardınız?
- Evet kızım, kafes arkasında esir kalan, her medeni haktan mahrum Türk kadınının yasını tutardık”⁷⁶⁷.

⁷⁶³ *Akşam*, 30 Teşrinievvel 1933, s. 1-2.

⁷⁶⁴ *Vakit*, 30 Birinci teşrin 1933, s. 1.

⁷⁶⁵ *Milliyet*, 30 Teşrinievvel 1933, s. 1.

⁷⁶⁶ *Milliyet*, 30 Teşrinievvel 1933, s. 2.

⁷⁶⁷ *Akşam*, 30 Teşrinievvel 1933, s. 1.

“Büyük Bayramın İkinci günü”⁷⁶⁸ manşeti ile çıkan Cumhuriyet gazetesi, “Cumhuriyet şehitleri için” Kubilay Anıtı’nın temel atma töreni yapıldığı haberiyle, bayramın bir başka yönünü işlemiştir. Milliyet gazetesi, bayramın üçüncü günündeki gelişmeler için; şehitlik ziyaretleri, yirmi yeni okul açılışı, inkılap müzesi, öğrenci yurdu ve daha birçok yerlerin açıldığı bilgilerine yer vermiştir. Cumhuriyet Bayramı dolayısıyla kurulan “Halk Kürsüleri” aracılığıyla, binden fazla yurttaşın duygu ve düşüncelerini ifade ettiği, mevcut hiçbir rejimin de bu kadar özgür davranmadığı, ayrıca Halk Kürsülerinin devamlı olarak muhafazasının düşünüldüğü bilgisi de paylaşılmıştır⁷⁶⁹.

Ülkü Halkevleri Mecmuası, Ekim 1933 sayısında Cumhuriyet’i ve Cumhuriyet Bayramı’nı dosya konusu yapmıştır. Nusret Kemal’in kaleme aldığı “Milli Bayram ve Halk Terbiyesi”⁷⁷⁰ yazısında, Cumhuriyet öncesi kutlanan bayramların geride kaldığını, devletin siyasal misyonu olduğunu ve bu misyonu yerine getirmede ulusal bayramların önemli rol oynadığını belirtmiştir. Nusret Kemal’in ifadeleri şöyledir: “Siyasi terbiye, vatandaş terbiyesi vardır ki, bu vatandaşlara devlet işleri arasında paylarına düşen kısmı bilerek, anlıyarak, mesuliyetini kavriyarak, bütüne karşı vazifesini yapma zevkini duyarak, ıycabında feragata, fedakarlığa tevekküle değil, bir ülküye koşan bir mücahit şevkiyle katlanarak yapmalarını öğretmek demektir....Milli bayramlar, bunlar arasında bilhassa Cümhuriyetin ilanı gibi bütün memleketi his ve fikir itibariyle aynı kuvvetle yakından alakadar eden bayramlar, milli birliği yaratma yolunda en faydalı amillerdir”. Yeni devlet ideolojisinin yaygınlaşmasında etkin rol oynayan Halkevleri, Ülkü Halkevleri Dergisi aracılığıyla Cumhuriyet Bayramı törenlerinin, ulusal kimliğin ve ulus devletin inşa edilmesi için fonksiyonunu bu şekilde analiz etmiştir.

Cumhuriyetin onuncu yılı kutlamalarının daha geniş kitlelere mal olması, barış havasının tesis edilmesi için TBMM’de ivedilikle bir genel af kanunu çıkartılmıştır. 26 Ekim 1933’de kanunlaşan “Af Kanunu”⁷⁷¹ geniş kapsamlı olup, özellikle Millî Mücadele’de önemli görevlerde bulunan; ancak İzmir Suikastı kapsamında yargılanan ve ceza alan; Kazım Karabekir, Ali Fuat (Cebesoy), Refet (Bele), Cafer Tayyar ve Mersinli Cemal Paşalarla, mebuslardan Faik, Sabit, Feridun Fikri, Kâmil Zeki, Bekir Sami, Besim

⁷⁶⁸ “Büyük Bayramın İkinci günü” Cumhuriyet, 31 Teşrinievvel 1933, s. 1.

⁷⁶⁹ Milliyet, 1 Teşrinisani 1933, s. 1.

⁷⁷⁰ Nusret Kemal, “Milli Bayram ve Halk Terbiyesi”, Ülkü Halkevleri Mecmuası, 2/9, Birinci teşrin 1933, s. 248, 250.

⁷⁷¹ Resmî Gazete, Kanun No: 2330 Af Kanunu, Kabul Tarihi 26.10.1933, Sayı: 2540, 28 Teşrinievvel 1933, s. 3183-3185.

Necati Münir Hüsrev ve gazetecilerden Hüseyin Cahit Yalçın'la beraber serbest⁷⁷² kalması yönüyle çok önemlidir. Bunun dışında, hilafetin kaldırılmasına ve Osmanlı Hanedanının Türkiye sınırlarından çıkarılmasına yönelik olan 431 numaralı kanunda yazılı şahıslar ile Lozan Anlaşmasında bir protokolle belirlenen 150 kişi, aftan⁷⁷³ yararlandırılmamıştır. Cumhuriyet Bayramının, gerçek bayram olması için cezaevinde tutuklu olanlar, 29 Ekim'den itibaren aftan yararlandırılmışlardır⁷⁷⁴.

Ulus devletin inşa edildiği Erken Cumhuriyet döneminde ulusal bayramlar ve kutlamalar; ulusal kimliğin oluşumu, toplumsal bütünleşme, ulusal duyguların zinde tutulması ve devletin modernleşme yönünü göstermesi açısından bir kuşağın yaşayarak yürüttüğü inanmışlığın biçimlenmiş halidir. Bu bağlamda Cumhuriyet Bayramları diğer ulusal bayramların önünde olmuştur. Cumhuriyetin onuncu yılı törenleri, fenomenleşmiş görüntüleri, sembolleri ve ritüelleriyle ulusun belleğine yerleşmiş ve Atatürk dönemi Türkiye'sinin karakterini yansıtmaktadır.

3.6. Kentleşmenin İdeolojik Görünümü

Tanzimat ile başlayan Osmanlı modernleşmesinde, devlet aygıtı geleneksel yönetim anlayışının dışına çıkmaya başlamıştır. Devlet-toplum ilişkilerinin değişmeye başladığı bu dönemde, devletin ulaşılabilir ve görünen yüzü olarak çeşitli kamusal yapılar inşa edilmeye başlanmıştır. Bu dönemde, modern mimari ile yapılan saraylar, askeri kışlalar, vilayet binaları devleti sembolize eden yapılar olarak belirmeye başlamıştır. Diğer taraftan, Avrupa kentlerindeki gibi meydanlar ve anıtlar Osmanlı şehirlerine kazandırılarak şehir silueti kentleştirilmeye çalışılmıştır. Tüm bu gelişmeler, Osmanlı'nın değişen dünya koşullarına uyum gösterdiği, tebaasına ve diğer devletlere de modernleşme çabalarını göstermeye çalıştığı söylenebilir. Yapılan mimari eserlerde de geleneksel motifler-modern çizgiler bir arada olmuştur. Cumhuriyet sonrası dönemde, devletin kamusal alanda görünürlüğü ve kentleşmenin sembolik yönü, Osmanlı'ya göre gelenekten kopan, seküler ve halkçı özellikleriyle siyasal ayrışmanın göstergeleri olarak sıralanabilir. Bilinçli bir ayrışmayı ortaya koyan temel ilke, devletin ideolojik yapısının temelini oluşturan ulusçuluk ve modernleşmede saklıdır. Tebaanın yerine yurttaşı koyan

⁷⁷² Cahide Sınmaz Sönmez, "Cumhuriyetin Onuncu Yıldönümü Kutlamaları ve 26 Ekim 1933 Tarihli Genel Af Yasası", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 9/33, Mayıs-Kasım 2004, s. 96.

⁷⁷³ C. S. Sönmez, "agm.", s. 98.

⁷⁷⁴ "Bursa'da 162 mahpus tahliye edildi", *Milliyet*, 30 Teşrinievvel 1933, s. 2.

ideolojide; devlete büyük maliyetleri olan saray inşalarının yerini halkevleri yapan, camiye merkeze alan Osmanlı şehir anlayışının terki, meydanlar ve heykellerle donatılmış modern kent dönüşümü, kent meydanlarını donatan Atatürk heykelleri, yeni devlet ideolojisinde kentlerin başkalaşan yapısını sembolize eden unsurlar olmuştur.

“Muasır medeniyet” içinde olma arzusunun bir yansıması olan modern kentler yaratma düşüncesi; ekonomi-politik koşullar içerisinde kendi doğal sürecinde gelişmenin aksine, devleti kuran kadroların modern dünya ile olan açığı bir an evvel kapatma zorunluluğundan kaynaklı seçkin bir anlayış içerisinde oluşmuştur. Yeni devletin kurulmasıyla başlayan modernleşme eğilimini Sibel Özbudun şöyle değerlendirmiştir: *“Modernliğin tözünün değil de kolayca tanınabilen simgeleri ve dışsal biçimlerin hızla cumhuriyet modernleşmecilerinin birincil meşgalesi haline gelmesi şaşırtıcı değildir. 1930’lardaki yayınlar, cumhuriyetin yurtdışındaki imajına yönelik yaygın bir takıntı sergiler”*⁷⁷⁵. Batı’ya karşıya verilen topyekûn mücadele, artık Batı’nın parçası olarak devam eden paradoksal bir biçim halini almıştır. Bu durumu Atatürk, Türkiye Cumhuriyeti’nin üzerinden daha bir yıl geçmeden 30 Ağustos Zaferi dolayısıyla yaptığı konuşmasında şöyle açıklamıştır: *“Efendiler, milletimizin hedefi, milletimizin mefkûresi bütün cihanda tam manası ile medeni bir heyeti içtimaiye olmaktır. Bilirsiniz ki, dünyada her kavmin mevcudiyeti, kıymeti, hakkı hürriyet ve istiklâli, malik olduğu ve yapacağı medeni eserlerle mütenasiptir. Medeni eser vücade getirmek kabiliyetinden mahrum olan kavimler, hürriyet ve istiklâllerinden tecrit olunmaya mahkûmdurlar. Tarihi beşeriyet baştanbaşa bu dediğimi teyit etmektedir. Medeniyet yolunda yürümek ve muvaffak olmak, şartı hayattır”*⁷⁷⁶.

Erken Cumhuriyet döneminde inşa edilmeye başlanan anıtlar, heykeller, meydanlar ve diğer kamusal yapılar kentlere yeni bir ruh üflediği gibi, devletin de yeni soluğunu ortaya koymuştur. Yapılan eserler bulundukları kentin mahrecini değiştirdiği gibi, semtlere veya bölgeye isim olmasıyla formal ve informal kabul görmüşlerdir. Meydanlar, heykeller ve anıtlar, toplumun görüşme, nümayiş, miting, anma vb. toplumsal olayların gerçekleştiği merkezler haline gelerek sembolleşmesi, aslında yeni devletin seküler duruşunun bir nevi başarısı da olmuştur.

⁷⁷⁵ Sibel Bozdoğan, *Modernizm ve Ulusun İnşası Erken Cumhuriyet Türkiye’sinde Mimari Kültür*, İstanbul, 2002, s. 72.

⁷⁷⁶ Atatürk, “age.” s. 334.

Kentleşmenin ideolojik görünümü, 1920'lerin sonuna doğru kendini göstermeye başlar. Bir dizi neden bu gecikmeyi açıklar. En temelde, Cumhuriyetin iktidar kavgalarının durulması olarak sayılabilir. Yetersiz kentleşme ve kentleşmenin önündeki hukuki alt yapı hazırlığı, ekonomik faktörler, yeni devlet ideolojisinin momentum kazanmasıyla kamusal alanlarda ideolojik-siyasal işlevi olan mimari eserler, Atatürk figürünün öne çıkarılmasıyla belirginleşmiştir.

1927 yılı nüfus sayımına göre, 13.648.888 olan toplam nüfusun %83,7'si nüfusu on binden az kırsal yerleşmelerde, %16,3'ü on binden fazla olan kentlerde⁷⁷⁷ yaşamasından dolayı, Ankara, İstanbul ve İzmir kentlerindeki yeni devlet ideolojisini yansıtan sembolleşmiş, toplumsal aidiyet kazanmış bazı eserler incelenmiştir.

3.6.1. Ankara

*“Ankara'nın taşına bak
Gözlerimin yaşına bak
Biz düşmanı esir ettik
Şu feleğin işine bak
Pek şanlıyız”⁷⁷⁸.*

Ankara'nın Taşına Bak (Marş)

13 Ekim 1923'te başkent ilan edilen Ankara, kabaca 20.000 nüfusu olan, Hititlerden Romalılara kadar yerleşim bölgesi olmuş; ancak Osmanlı döneminde görece eski önemini yitiren, stratejik konumundan dolayı Millî Mücadele'nin merkezi haline gelmesiyle kaderi değişen bir kenttir. Üç imparatorluğa başkentlik yapan İstanbul'a rağmen Ankara'nın başkent yapılması, gelenekten beslenen bir kozmopolit şehir yerine kurucu değerlerin yeşertildiği, Cumhuriyet Türkiye'sinin ruhunu taşıyacak yeni bir başkent kurma vizyonu olarak açıklanabilir.

Ankara'nın başkent olmasını isteyenlerin de istemeyenlerin de Ankara'dan iki şikâyeti vardır: Altyapı yokluğu ve sosyal hayatın bulunmayışı⁷⁷⁹. Ankara'nın koşullarını tasvir etmesi bakımından, İngiltere'nin ilk büyükelçisi Lindsay 1925 yılı Ankara'sına dair hatıralarında şu satırları yazmıştır: *“Arkeolojik bakımdan ilginç kale ve anıtlar bir yana bırakılırsa, Ankara şehri gerçekten söylendiği kadar yoksul. İstanbul ölçülerine göre şehrin bir tek yolu var: Ünlü bataklıktan geçen ve şehri istasyona bağlayan yol. Şehrin*

⁷⁷⁷ İnci Aslanoğlu, *Erken Cumhuriyet Dönemi Mimarlığı 1923-1938*, İstanbul, 2010, s. 20.

⁷⁷⁸ Bilal Şimşir, *Ankara...Ankara...Bir Başkentin Doğuşu*, Ankara, 2006, s. 605.

⁷⁷⁹ Suavi Aydın, Kudret Emiroğlu, Ömer Türkoğlu, Ergi D. Özsoy, *Küçük Asya'nın Bin Yüzü: Ankara*, Ankara, 2005, s. 382.

öteki sokakları pek çirkin. İstanbul'da bunların benzeri yok. Ankara yapılarının genel stili sefil. Batı Avrupa'da Ankara'yla karşılaştırılabilecek herhangi bir şehir bulunamaz”⁷⁸⁰.

Falih Rıfki, Ankara'nın o günkü koşullarını, *Çankaya* adlı eserinde şu hatıra ile tasvir etmiştir: “*Kurtların Yenişehir Caddesine kadar inip, Şehremininin Avrupa'dan getirttiği bronzdan kopya kız heykellerini dışledikleri söylenen bir kış gecesi, Başvekil İsmet Paşa yeni evinde elçilere bir davet vermişti. Gece kar o kadar yağmış ki, otomobiller saplanmışlar, sökülemez hâle gelmişler. İngiliz Büyükelçisi George Clark yanında müsteşarı ile beraber davetten çıkınca, yürüyerek evine dönmekten başka çare olmadığını görür. Evi de birkaç yüz metre yukarıda. Fakat ara yer bomboş kirlilik. Biraz ilerleyince, büyükelçiye bir gülme tutmuş: -Kurtların bizi parçalaması bir şey değil... Fakat kurtların parçaladığı insanlardan ilk defa olarak kar üstünde frak ve silindir artıkları kalacak... demiş”⁷⁸¹. 1920'lerin Ankara'sı içeriden ve dışarıdan bu şekilde hatırlanan ve yaşanan bir küçük şehirdi. En kısa sürede gerekli düzenlemeler için harekete geçildi.*

Ankara'nın imar edilmesi amacıyla, 16 Şubat 1924 tarihli 417 sayılı Ankara Şehremaneti ⁷⁸² kuruldu. İstanbul Belediyesi'nce uygulanan düzenlemelerin ve talimatların Ankara'ya uyarlanması ihtiva eden bu kanunla, modern kentleşmenin ilk adımları atıldı. 1924 yılında Şehremanetinin çözmesi gereken en kapsamlı sorun ise altyapılara ilişkindir. Kentte elektrik yoktur. İlk elektrik 1925 yılında Şehremanetinin Bentderesi'nde kurduğu bir santralle getirilmiştir. Ancak daha sonra elektrik işleri 1927 yılında Alman Didier firmasına verilmiştir. 1926 yılı içinde kente ilk kez otomatik telefon santrali gelmiş, ancak kentler arası bağlantı 1929'da kurulabilmiştir. 1925 yılında tulumbacı örgütü kaldırılarak yerine bir itfaiye örgütü kurulmuştur⁷⁸³. Ankara'nın temel hizmetlerinin tamamlanmaya çalışıldığı bu dönemde, yapılan hizmetlerin başarısı aslında Modern Türkiye'nin başarısı gibi değerlendirilmiş, devletin maddi olanakları kapsamında gerekli hizmetler tamamlanmıştır. Ankara'daki kentleşme hareketleri, diğer Anadolu

⁷⁸⁰ B. Şimşir, “age.”, s. 330.

⁷⁸¹ Falih Rıfki Atay, *Çankaya*, İstanbul, t.y., s. 479-480.

⁷⁸² Resmi Ceride, *Kanun No:417 Ankara Şehremaneti Kanunu*, 10 Recep 1342 ve 16 Şubat 1340, Numara 62, s. 3-5.

⁷⁸³ Cemile Burcu Kartal, “Cumhuriyet'in Başkentinin Mekânsal Dönüşümü ve 1928-1930 Dönemi Hâkimiyet-i Milliye Gazetesine Yansımaları”, *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9, İstanbul, Kasım 2019, s. 318.

kentleri için bir rehber vazifesi göreceği düşüncesiyle hareket edilmiştir. Ankara'nın imar edilmesi kendi başına sembolik değeri olan bir olgu haline gelmiştir.

Aykut Kansu, Ankara'nın imar edilmesi üzerinden kentleşme ve siyasal yapı arasındaki ilişkiyi şöyle tanımlamaktadır: “*Ankara'nın, Kemalist rejimin ideolojik bir simgesi olarak eski başkent İstanbul'dan radikal biçimde farklı bir şehircilik anlayışıyla yeni baştan tasarlanması için 1923 yılının hemen sonunda bir Alman şehir planlamacısı olan Lörcher görevlendirilmiştir*”⁷⁸⁴. Lörcher ile başlayan kent planlamasının kurumsal yapıya dönüştürülmesi amacıyla, 1928 yılında Dâhiliye Vekâlet'ine bağlı olarak 1351 sayılı yasa ile Ankara İmar Müdürlüğü kuruldu ve bir imar planı yarışması düzenlendi⁷⁸⁵. Düzenlenen yarışma neticesinde 8 Haziran 1929 tarihinde Jansen Planı⁷⁸⁶ Ankara kat'i planı olarak kabul edildi. Yasal zeminde yapılan düzenlemelerle Ankara'nın modern bir başkent haline gelmesi için asgari şartlar oluşturulmuştu. Jansen Planı, 23.07.1932'de Bakanlar Kurulu'nun 13209 Sayılı Kararnamesiyle onandı. Hazırlanan beş yıllık uygulama planı da 09.06.1934'te 21821 Sayılı Kararname ile uygulamaya konuluyordu. Jansen, 1938 yılı sonuna kadar Ankara İmar Müdürlüğü'nün danışmanı olarak kaldı⁷⁸⁷. Jansen planı ile konutlaşma alanında izlenen yol genel itibarıyla, Eski Ankara'ya mümkün olduğunca dokunulmamış ve Çankaya'ya doğru kent planlaması yoluna gidilmiştir. Yenışehir semti bu dönemde ilk yapılanan bölgelerden olmuştur. 1930'larda da Bahçelievler Yapı Kooperatifi modeliyle ilk modern bahçeli evler inşa edilmiş, Ankara'ya gelen Elçilik görevlilerine, memurlara ve artan nüfusa uygun konut bölgeleri oluşturulmuştur. Jansen'e göre, ızgara tipi kentleşme yerine yatay mimari ve bahçeli evlerden oluşan modern bir kent oluşturulması temel hedefti. Jansen Planı'na tam olarak uyulduğunu söylemek yanlış olur; ancak bu değişimlerle Ankara yeni bir çehre kazanmıştır.

1923 sonrasında Ankara'nın ihtiyaç duyduğu kamu binalarının yapımına geçilmiştir. Bu alanda dönemin ünlü mimarları Ankara'ya davet edilmiştir. Özellikle, Giulio Mongeri, Ernst Egli, Bruno Taut, Martin Elsaesser bunlar arasındadır. Clemens Holzmeister ise 1927 yılından başlayarak Ankara'nın önemli yönetim yapılarının büyük

⁷⁸⁴ Funda Şenol Cantek (haz.); *Cumhuriyetin Ütopyası Ankara*, Aykut Kansu, “Jansen'in Ankarası için Örnek bir “Bahçe Şehir ya da Siedlung: “Bahçeli Evler Yapı Kooperatifi” 1934-1939”, Ankara, 2012, s. 196.

⁷⁸⁵ İ. Aslanoğlu, “age.”, s. 29.

⁷⁸⁶ BCA, 30.18.1.2./Yer: 4.33.4.

⁷⁸⁷ İlhan Tekeli, *Cumhuriyetin Belediyecilik Öyküsü (1923-1990)*, İstanbul, 2011, s. 48.

bir bölümünü ülkesi Avusturya’da tasarlamış⁷⁸⁸ ve hayata geçirmiştir. Mimar Kemalettin, Vedat Tek, Sedad Hakkı Eldem’in de olduğu yerli mimarlar, yabancı mimarlarla etkileşim içinde bulunarak, “Milli Mimari’nin” yerini artık “Yeni Mimari’ye” bırakan eserleri Ankara’ya kazandırmışlardır. Bu dönemde yapılan eserlerle ilgili olarak Sibel Bozdoğan’ın şu tespiti son derece anlamlı ve manidardır: “1930’larda yapılmış pek çok binanın, sonraki dönemlerde çoğu kez aşılamayan bir mimari kalite ve özeni sergilediğini belirtmek gerekir”⁷⁸⁹. Bu dönemde yerli ve yabancı mimarlar tarafından yapılan eserlerden bazıları şunlardır: İkinci Büyük Millet Meclisi (1924), Milli Müdafaa Vekâleti (1931), Divan-ı Muhasebat Binası (Sayıştay) (1930), Erkânı Harbiye Reisliği Dairesi (1930), Sümerbank Genel Müdürlük Binası (Sümer Holding A.Ş.) (1938), Merkez Bankası (1933), Ankara Vakıf Oteli (Ankara Palas) (1928), Orduevi (1933)⁷⁹⁰. Bu yapıların dışında pek çok kamu binasının daha inşa edilmesiyle Ankara modern bir kent havası kazanmıştır. Bozdoğan’ın metaforuyla: “Mimari doğası gereği, her zaman modern dünyadaki reform ve değişimin hem güçlü bir simgesi hem de etkili bir aracı”⁷⁹¹ olması, Ankara’ya özellikle dışarıdan gelen yerli ve yabancılarda Ankara’nın başkent olduğu psikolojisi oluşturulmak istenmiştir.

Ankara’nın başkent olması, hızla gelişme göstermesi, modern bir kent haline getirilmesi kentin ideolojik ve politik bir ikon kente bürünmesine yol açmıştı. İmar hareketleri, belediyeçilik hizmetleri ile küçük bir kente kazandırılan modern kamu binaları, kentin başkalaşmasının görünen yönleriydi. Ankara’daki değişimin bir başka boyutu da kente kazandırılan anıtlar, heykeller ve meydanlar olduğunu söylemek gerekir.

“Ankara Ankara güzel Ankara
Seni görmek ister her bahtı kara
Yoktan var edilmiş ilk şehir sensin
Var olsun toprağın taşın Ankara”⁷⁹². Ankara Marşı, Aka Gündüz.

Nihat S. Sabahat’ın anıt ideoloji ve sembolizm üçgenini şöyle kurmuştur: “Anıtlar, bulunduğu alan içinde bir topluluğun, ulusun, ideolojinin değerlerinin açık veya gizli bir biçimde simgeleştirilmesi amacıyla kullanılan plastik öğelerdir. Temel heykel prensiplerinin yanı sıra bir mekân ihtiyacı olan anıt heykeller, bu mekânla birliktelik

⁷⁸⁸ İ. Aslanoğlu, “age.”, s. 56.

⁷⁸⁹ Sibel Bozdoğan, Reşat Kasaba, *Türkiye’de Modernleşme ve Ulusal Kimlik*, İstanbul, 1999, s. 125.

⁷⁹⁰ İ. Aslanoğlu, “age.”, s. 109-114.

⁷⁹¹ S. Bozdoğan “age.”, s. 22.

⁷⁹² B. Şimşir, “age.”, s. 606.

*oluşturarak mekân içinde sembolik bir değer ve üstünlük*⁷⁹³ oluşturan mimari yapılardır. Kamusal alanların ideolojik dönüşümünde turnusol etkisi yaratması bakımından anıt, heykel vb. figürlerin yirminci yüzyılda kurulan devletlerde de sıkça kullanıldığı görülmüştür.

Alman kent plancısı Herman Jansen modern başkentin planını ulus meydanında anıtsal bir Atatürk heykeli önünde kesişen Gazi Bulvarı ve İstasyon Caddesi eksenleri üzerinde geliştirmişti⁷⁹⁴. Eski Ankara bölgesi İtfaiye Meydanı, Tiyatro Meydanı, Gazi Meydanı, Kale Meydanı ve Yıldız Meydanı; yeni şehirde ise Hâkimiyet-i Milliye (Millet bugünkü Ulus) Meydanı, Sıhhiye Meydanı, Zafer Meydanı Cumhuriyet Meydanı kurgulanmıştı⁷⁹⁵. Kamusal mekânlara yapılan adlandırmada, erken Cumhuriyet dönemi siyasal iktidarının Millî Mücadele ruhunu dinamik tutmak istediği görülmektedir. Cumhuriyetin kurucu lideri Gazi Mustafa Kemal adının pek çok yerde yaşatıldığı gibi meydanlara verilmesiyle de toplumda daha sık anılmak suretiyle, kültürel bellek oluşturulmak istendiği görülmektedir.

Zeynep Y. Yaman kamusal alanın dizayn edilmesi konusunda: “*Kamusal alan yaratma projesi, hükümetlerin ve yerel yönetimlerin ideolojik istekleri doğrultusunda düzenlenen, yönlendirilen ve giderleri büyük ölçüde devlet bütçesiyle karşılanan anıt heykellerle donatılmış meydanları tasarlamıştır*”⁷⁹⁶ şeklinde değerlendirmektedir. Ulusun inşası sürecinde plastik sanatlardan yararlanma, dünya konjonktüründe o dönemde yaygın görülen bir uygulamaydı. Türkiye’de “kamusal alanda sanat” öncelikle Cumhuriyet’in meydanlarını ve bu meydanlarda konumlanan Atatürk anıtlarını, heykellerini akla getiren bir realitedir. Atatürk heykellerinin yaygınlaştırılmasında dönemin iletişim araçlarının yetersizliği, okuma yazma oranının düşüklüğünden kaynaklı yazılı basının yeterince takip edilememesi, görsel iletişimi sağlayacak kanalların oluşmaması, ulaşım koşullarından kaynaklı tüm yurttaşların Atatürk’ü görme fırsatı yakalayamaması nedenleriyle Atatürk’ün fiziksel olarak da tanınabilirliğinin arttırılmak istenmesi rejimin bir misyonu olmuştur.

⁷⁹³ Nihat Sezer Sabahat, “Türkiye’de Anıt Heykelin Temsil ve Kimlik Sorunu”, *İdil Dergisi*, 6/31, 2017, s. 958.

⁷⁹⁴ S. Bozdoğan, R. Kasaba, “age.” s. 155.

⁷⁹⁵ S. Aydın, K. Emiroğlu, Ö. Türkoğlu, E. D. Özsoy, “age.” s. 409.

⁷⁹⁶ Zeynep Yasa Yaman, ““Siyasi/Estetik Gösterge” Olarak Kamusal Alanda Anıt ve Heykel”, *METU JFA*, 28/1, Ankara, 2011/1, s. 72.

Ankara’da ilk Atatürk Heykeli, Etnografya Müzesi önünde bulunan Atılı Atatürk Anıtı’dır (Ek-18 Atılı Atatürk Anıtı)⁷⁹⁷. 29 Ekim 1927 tarihinde açılması dolayısıyla, Cumhuriyet-Atatürk bütünleşmesi sembolize edilmek istendiği görülmektedir. Pietro Canonica’nın yaptığı, Ankara Etnografya Müzesi önündeki Atılı Heykel, yürümekte olan bir güzel at üzerinde asker giysisiyle Ata’yı gösterir ve Batı’ya bakar. Kaidenin sol alçak kabartmasında Ankara’da doğan güneşin doğuşu, sağda savaş alanı yansıtılır. Ön madalyonlardan sağdakine düşman teslim olur; solda Atatürk Ankara’ya gelir, arka madalyonların sağında sahildeki bir savaşı, solundakinde ise Büyük Millet Meclisi⁷⁹⁸ temaları işlenmiştir. Sembolik yönüyle öne çıkan Atılı Atatürk Anıtı’nda Atatürk, ulusunu düşmandan kurtaran büyük kurtarıcı imajıyla tasvir edilmiştir. Atatürk’ün özelinde yapılan bu heykel kalıbı Canonica tarafından, 1933’de Irak’ta Kral Faysal için, 1934’de Simon Bolivar için dikilen atılı heykellerde⁷⁹⁹ kullanılmıştır.

Ulus Zafer Anıtı, Ankara’da Atatürk heykelinin sembolleşmiş bir görsel, sanatsal ve ideolojik bir alandır. Ankara ile özdeşleşmiş bir yapıt olan Ulus Zafer Anıtı, belirli bir döneme kadar kent merkezi olmuştur. Anıt için hazırlanan şartnamede Atatürk’ün ayakta, sivil giyimli, cumhurbaşkanı olarak tanımlanmasına karşın, yarışmayı kazanan ve yaptırılan Heinrich Krippel’in heykelinde Atatürk at üstünde ve asker kıyafetlidir⁸⁰⁰. Pek tabii ki bu durum siyasal bir gönderme taşıması açısından son derece dikkat çekicidir. Şeyh Sait İsyanı ve İzmir Suikastı sonrasında, rejimin kurucusu ve koruyucusu asker Gazi Mustafa Kemal Paşa sembolizması ile açıklanabilir. Sakarya isimli atının üstünde bulunan Atatürk, ileriye gösteren lider olarak tasvir edilmiştir. Anıt, Kurtuluş Savaşı’nı tasvir eden figürlerin bileşiminden oluşması açısından ulusun var oluşunu betimlemiştir. Atatürk’ün altında sağlı sollu iki “Mehmetçik” vardır. Mehmetçikler, düşmanı gözetleyen elinde silahıyla vatanını savunan imaj biçiminde verilmiştir. Anıtın arka tarafında ise Kurtuluş Savaşı’nın cefakâr Türk kadını vardır. Anıtta bulunan kaidelerde Millî Mücadele tarihine dair çeşitli bilgiler ve Atatürk’ün vecizlerinden alıntılar vardır. *Vakit* gazetesi, 24 Kasım 1927 tarihinde açılışı gerçekleşen “Zafer anıtı küşadının resminden

⁷⁹⁷ Atılı Atatürk Anıtı, <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/6358>, Erişim Tarihi:07.05.2021.

⁷⁹⁸ Gültekin Elibal, *Atatürk ve Resim Heykel*, İstanbul, 1973, s. 210.

⁷⁹⁹ Faik Gür, “Erken Cumhuriyette Siyaset, Propaganda, Sanat ve Ulusun İnşası”, *Sosyoloji Dergisi*, 31-32, 2014-2015, s. 156.

⁸⁰⁰ S. Aydın, K. Emiroğlu, Ö. Türkoğlu, E. D. Özsoy, “age.”, s. 411.

intibalar”⁸⁰¹ başlığında anıtın etrafında kalabalık bir topluluğun olduğu fotoğrafla haber yapmıştır (Ek-19 Ulus Zafer Anıtı Açılış Töreni)⁸⁰².

Günümüz Ankara’sının kalbi olan Kızılay Meydanı’nda bulunan Güven Park, (Anıt) kentle bütünleşmiş halka mal olmuş bir anıt parktır. Güven Park (Anıt), Ankara’ya ilk defa giden kişilerin buluşma, görüşme ve dinlenme alanı olan, yakın tarihimiz açısından miting, gösteri, basın açıklaması gibi pek çok demokratik eylemlerin merkezi olan veya merkezi olunması istenen (yasaklanan) son derece sembolleşmiş bir alandır. Ayoğlu’na göre Güven Park isminin kabul görmesini dair yaklaşımı şudur: “*Emniyet Abidesi, Zabıta Anıtı ve Güven Anıtı gibi ad karmaşası yaşayan anıt, zamanla Güven Park’a dönüşmüştür; bunda anıt üzerindeki Atatürk’ün “Türk, Öğün, Çalış, Güven” sözünün son kelimesi de etkili olmuştur*”⁸⁰³. Yapıldığı dönem itibarıyla henüz birkaç resmi konut ve villaların inşaatının başladığı, başkaca toplumsal yaşamın gelişmediği⁸⁰⁴ bir dönemde yapılmıştır. Bu dönemde kentin Ulus’tan Çankaya’ya doğru büyüyeceği planlamasından hareketle yapıldığı düşünülmektedir.

Ankara’da pek çok mimari eserde imzası olan Clemens Holzmister tasarımı olan Güven Anıtı, heykellerin yapımında da Anton Hanak ile Joseph Throak’ın⁸⁰⁵ imzaları vardır. Aylin Tekiner, Güven Park’a dair şöyle bir yaklaşım getirmektedir: “*Proje önce aile/ev, koru(n)ma ve güvenlik kavramlarının alegorik bir biçimde anlatımını içerirken, giderek tek parti siyasasını aşkın bir özne etrafında imgeleştiren nasyonal sosyalist/faşist sanatın ilhamıyla biçimlendirilmiştir*”⁸⁰⁶. Anıtta, Atatürk’ün sağında ve solunda yer alan atletik, kaslı erkekler rejimin korunduğu metaforu biçiminde değerlendirmek yanlış olmaz. Şüphesiz ki yeni devlet, siyasal açıdan hiçbir zaman faşizme veya sosyalizme yaklaşan totaliter bir hal almamıştır. Diğer taraftan 1931 ve 1935 CHP programlarında dünya konjonktüründen esinlenmelere rastlanılmış; ancak Atatürk tarafından bu yaklaşımlardan hızla vazgeçildiği de bilinmektedir. Açıldığı tarihte adı “Emniyet Abidesi” olan anıt, 28 Ekim 1934 tarihinde Kazım Paşa tarafından açıldı. *Hakimiyet-i Milliye*’den Falih Rıfkı anıt için şöyle yazmaktaydı: “*Emniyet abidesi, öyle sanıyorum ki,*

⁸⁰¹ “Zafer anıtı küşadının resminden intibalar”, *Vakit*, 26 Teşrinisani 1927, s. 1.

⁸⁰² Ulus Zafer Anıtı Açılış Töreni, <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/34549>, Erişim Tarihi:07.05.2021.

⁸⁰³ Bayazıt Oğuz Ayoğlu, “Zafer Anıtı- Güvenpark- TBMM” *Kent Aksının Varolan Durumunun İrdelenmesi ve Cumhuriyet Aksı Olarak Yeniden Tasarımı*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara, 2010, s. 86.

⁸⁰⁴ S. Aydın, K. Emiroğlu, Ö. Türkoğlu, E. D. Özsoy, “age.”, s. 411.

⁸⁰⁵ S. Bozdoğan “age.”, s. 305.

⁸⁰⁶ Aylin Tekiner, *Atatürk Heykelleri Kült, Estetik, Siyaset*, İstanbul, 2010, s. 129.

*Türkiye’de beynelmilel ehemmiyet olacak olan (abide olarak) ilk sanat eseridir”*⁸⁰⁷. Kamusal alanda modern sanat eserlerinin halkla buluşmasının yeni yeni başladığı bir dönemde, Güven Park (Anıtı) devlet ideolojisinin sanat ve estetikle birleştiği bir sosyal mekân olmuştur. Atatürk, 1 Kasım 1934’te TBMM’nin açılışı sonrasında yaptığı gezide anıtı görmüş ve şunları söylemiştir: “*Büyük, manalı, çok güzel bir eser*”⁸⁰⁸. İdeolojinin anıtlştırılmasında tipikleşen bir örnek olarak Güven Park (Anıt), TBMM Başkanı Kazım Paşa tarafından resmi bir programla açılması ve Atatürk’ün incelemede bulunması, anıt ve heykellere yüklenen sembolik değeri göstermektedir. Bu tip törenler diğer kentler için de bir örnek olarak görülmüş, yapılan eserler taşrada protokollerle açılması bir ritüele dönüşmüştür. Güven Park (Anıt) 1935 yılında bütün eklentileriyle tamamlanmış, Atatürk’ün bulunduğu kaidenin altına Romen rakamlarıyla da MCMXXXV (1935) yazılmıştır.

1930’lara doğru Atatürk heykelleri ülke çapında yaygınlaştırılması bir devlet politikası halini almış ve bütçelenmiştir⁸⁰⁹. Atatürk heykelleri, ulus inşası ve devrimlerin sembolize edilmesi bağlamında şiirlere de konu olmuştur. *Ülkü*’de yayımlanan A. Cemil Miroğlu’nun *Gazi’nin Heykeli* şiiri, ulus inşasında Atatürk’ü ikonlaştıran temasıyla öne çıkmaktadır:

“...
Sonsuzluğu seyreder gibi bu heykele bak!
Bulutlara yükselen baş; Türk’ün başıdır...
Ve inan ki, arkadaş, göğsünü kabartarak,
Bunu nesli yarın da zaferin yoldaşdır!
”⁸¹⁰.

Atatürk heykelleri doğrudan doğruya Cumhuriyet’i temsil eden yönüyle toplumun büyük bir çoğunluğunca kabul görmüş ve benimsenmiştir. Son yıllarda Atatürk heykellerine yapılan meczup saldırılar Cumhuriyet’e ve Atatürk’ün manevi şahsiyetine yapıldığı şekilde değerlendirilmektedir. Bu kapsamda, yakın tarihimizde Atatürk ilke ve devrimlerden sapıldığı düşüncesiyle Süleyman Apaydın tarafından yazılmış olan *Yıkın*

⁸⁰⁷ Falih Rıfkı, “Vilayetlerevi ile Emniyet abidesi dün merasimle açıldı”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 29 Birinci teşrin 1934, s. 9.

⁸⁰⁸ “Büyük Şef, emniyet abidesini çok beğendi”, *Vakit*, 2 Teşrinisani 1934, s. 2.

⁸⁰⁹ BCA, 180.9.0.0/Yer:1.4.1.1-117; BCA, 180.9.0.0/Yer: 1.5.1.1-133.

⁸¹⁰ A. Cemil Miroğlu, “Gazi’nin Heykeli”, *Ülkü Halkevleri Dergisi*, 2/11, Ankara, 1933 Birinci kanun, s. 385.

Heykellerimi şiiri dikkat çekicidir. Şiir, Rize’de Atatürk Anıtı’nın kaldırılması üzerine Uğur Dündar tarafından tekrar işlenmiştir:

“Ey milletim
Ben Mustafa Kemal’im
Çağın gerisinde kaldıysa düşüncelerim
Hala en hakiki mürşit değilse ilim
...
Unutun tüm dediklerimi
Yıkın diktiğiniz heykellerimi
...
Fazla geldiyse size
Hürriyet, Cumhuriyet
Özlemine çekiyorsanız
Saltanatın sultanın
Hala önemini anlamadıysanız
Millet olmanın
Kul olun
Ümmet kalın
Fetvasını bekleyin şeyhülislamın
Unutun tüm dediklerimi
Yıkın diktiğiniz heykellerimi
Rahat Bırakın beni!..”⁸¹¹.

Modernleşmenin ulus inşası için kullanıldığı bir araçsallık içinde, Ankara önce kentleşen arkasından başkent olma serencamını yaşayan bir kenttir. Kent merkezinin politikleştirilmesi bağlamında Ankara örneği, Anadolu’nun diğer kentleri için bir prototip olmuştur. Bu durumu Neşe Gürallar Yeşilkaya şöyle izah etmiştir: “Cumhuriyet meydanları Gazi Bulvarları üzerinde yer alır ve Atatürk heykeli ile tanımlanır”⁸¹². Bu üçlü unsura hükümet konakları, belediye binaları eşlik etmek suretiyle, aslında Osmanlı’dan kopuşun net panoraması da ortaya çıkar. 1920-30’lu yıllar Türkiye’inde kentleşme, son derece siyasal ve ideolojik bir duruşun göstergesi olarak tasarlandığı söylenebilir.

Ankara ile sembolleşmiş Atatürk Anıtları dışında, uzun yıllar Cumhuriyet Baloları başta olmak üzere siyasetin şekillendiği, romanlarda konu edilen⁸¹³ nezih bir mekân olmasıyla Ankara Palas, yerli ve yabancı siyaset insanlarının uğrak yeri olmuştur. Yapımına 1936’da başlanan Gençlik Parkı, Ankaralıların kent içi eğlenme, dinlenme ve

⁸¹¹ Uğur Dündar, “Yıkın Heykellerimi...”, *Sözcü*, 23 Aralık 2016.

⁸¹² N. G. Yeşilkaya, “age.”, s. 110.

⁸¹³ Bkz. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Ankara*, İstanbul, 2018.

mesire alanı olarak kırsalın yerini yeşile bıraktığı nice kuşakların sosyalleştiği mecra olmuştur. Atatürk'ün kendi bütçesinden karşılayarak oluşturduğu Atatürk Orman Çiftliği, modern tarım işletmeciliği yapmak amacıyla kurulan, zamanla çeşitli eklentileriyle Ankara'nın ciğeri olmuş ve Ata mirasıdır. Son olarak, Ankara denince ilk akla gelen yer olan Anıtkabir; her yıl ziyaretçi rekorları kıran ve halkın Ata'sıyla buluştuğu sembolleşmiş bir yaşayan anıt mezardır.

3.6.2. İstanbul

*“Sana dün bir tepeden baktım aziz İstanbul!
Görmedim gezmediğim, sevmedim hiçbir yer.
Ömrüm oldukça, gönül tahtına kurul!
Sade bir semtini sevmek bile bir ömre değer”⁸¹⁴.*
Yahya Kemal Beyatlı

Roma, Bizans ve Osmanlı İmparatorluk'larının başkenti olmuş, Asya'yı Avrupa'ya bağlayan, medeniyetlerin buluştuğu bir şehirden çok daha fazlası olan İstanbul, dünyanın kültür başkentlerindendir. İstanbul, Osmanlı döneminde yapılan Türk-İslam mimarisinin klasikleşmiş pek çok eserine ev sahipliği yapan, manevi bir şehir hüviyeti kazanan; diğer taraftan kozmopolit yapısı ve ekonomik zenginliği olan, Osmanlı modernleşmesinin en çok yaşandığı çok yönlü bir şehirdir.

Kente dair sembolize edilen yapılar toplumun sosyalleşmesinde anahtar rol üstlenir. Toplumsal belleğin şekillenmesinde devlet aygıtının mekânlar, anıtlar, meydanlar vb. yapılar üzerinden ideolojik söylem geliştirdiği pek çok devlet ve kent örneğinde görülmektedir. Bu bağlamda Erken Cumhuriyet döneminde İstanbul, tarihsel birikiminden dolayı son derece eklektik bir yapıya sahip olmakla beraber, en nihayetinde Osmanlı mirasını taşıyan bir görünümdeydi.

İstanbul, mütareke döneminde itilaf devletleri tarafından fiilen işgale uğramış, ülkenin kurtuluşu için merkez olmaktan çıkmış; aydınların, askerlerin zamanla boşaltmak zorunda kaldığı bir kent haline gelmiştir. İstanbul basını ve aydınları da genel itibarıyla Millî Mücadele'yi küçümseyen bir tutum sergilemişlerdi. Millî Mücadele'nin beyni olan Ankara başkent olunca, İstanbul siyasal manada ikincil konuma gelmiştir. Yeni devletin kuruluşuyla siyasetin merkezine yerleşen Ankara'da ideolojik-sembolik pek çok modern kamusal yapılar inşa edilirken, İstanbul çeşitli nedenlerle modern mimariden uzak yapılar varlığını devam ettirmiştir. Murat Gül'ün saptamasıyla 1940'lara kadar yapılan modern

⁸¹⁴ Osman Oktay (haz.), *Şair ve Fikir Adamı Olarak Yahya Kemal Beyatlı*, Ankara, 2008, s. 13.

kamu binaları sadece şunlardır: “1935’te Florya’da Cumhurbaşkanlığı Köşkü, 1938’de yapılan Karaköy Limanı Yolcu Terminali ve 1939’da yapılan Kadıköy Halkevi bulunuyordu”⁸¹⁵. İstanbul ideolojik-sembolik eserlerin ve kurumların daha geç inşa edilmeye başlandığı bir kent olmuştur. Ankara’nın devrimci cumhuriyet karakterinin yanında, İstanbul geleneği temsil eden karakterdedir. Buna karşın, şaşırtıcı biçimde ilk Atatürk heykeli İstanbul’da yapılmıştır.

İslam etkisindeki Türk sanatında yetkin heykel sanatçısı yetişememiş olduğundan, Erken Cumhuriyet döneminde yapılan heykeller genellikle yabancı heykeltıraşlar tarafından yapılmıştır. Bu dönemin önemli heykeltıraşlarından olan Heinrich Krippel, Sarayburnu Atatürk Anıtı’nı yapmıştır. Krippel tarafından yapılan bu heykel 1926 yılında açılmış ve Kurtuluş Savaşı’nın başlangıcını⁸¹⁶ sembolize etmektedir.

1925’te törenle temeli atılan Sarayburnu Atatürk Anıtı’nın, 3 Ekim 1926’da açılışı yapılmıştır. Eser ilk açıldığında denize nazır kaidesinin cephesinde 1336 Tarih-i İstihlas (1920 Kurtuluş), mukabilindeki kısımda 1926 Heykel’in Tarih-i Rekzi (1926 Heykelin Açılış Tarihi), yan taraflarında ise 1338 Muzafferiyet-i Kat’iye (1922 Kesin Zafer) ve 1339 Cumhuriyet İlânı (1923 Cumhuriyet’in İlânı) yazmaktaydı⁸¹⁷. Sarayburnu Atatürk Anıtı konuşlandırılmış biçimiyle Anadolu tarafına bakar vaziyette temsil edilmiştir. Siyasal sembolizma açısından gücünü Anadolu’dan alan devlet başkanı olarak tasarlanan Atatürk Anıtı İstanbul’a verilen bir mesajdır.

Sarayburnu Atatürk Anıtı, belki de yapılan ilk anıt olması itibarıyla Atatürk’ü stilize etmekte birtakım zafiyetleri de beraberinde getirmiştir. Başlı açık, sivil giysili ve ayaktaki heykelin arası oldukça açıktır ve sağ ayağı öne basar. Sol eli sıkılmış bir yumruk olarak beline dayalı, hareket geçmek üzeredir⁸¹⁸. Aylin Tekiner’in heykele dair yorumu da şöyledir: “Öncelikle, atletik anatomisiyle bir sporcuyu anımsatan figür Atatürk’ün karakteristik özelliklerini yansıtmakta yetersizdir. Bunun yanı sıra, figürün kendi içindeki ve kaideyle olan oran ilişkilerinin iyi hesaplanmış olduğu söylenemez; baş ve gövde bütüne oranla büyüktür. İnce bir kumaş etkisi veren dar kesim ceket ve yine dar kesim ve

⁸¹⁵ Murat Gül, *Modern İstanbul’un Doğuşu Bir Şehrin Dönüşümü ve Modernizasyonu*, İstanbul, 2018, s. 104.

⁸¹⁶ Ahmet Emre Bilgili (ed.), *Şehir ve Kültür: İstanbul*, A. Haluk Dursun, “Tarih, Mekân ve Kültür: İstanbul”, İstanbul, 2010, s. 155-156.

⁸¹⁷ Umut Dere, “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Eski Başkentte Yeni Rejimin İlk Sembolü: Sarayburnu Atatürk Heykeli”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 67, Ankara, Güz 2020, s. 134.

⁸¹⁸ G. Elibal, “age.”, s. 196.

paçaları oldukça kısa çalışılmış olan pantolon, başın oransızlığını belirginleştirir”⁸¹⁹.

Bundan sonra yapılan anıtlarda bu türden stilizasyondan vazgeçen Krippel, Konya, Afyon, Samsun ve Ankara’daki anıtlarda Atatürk’ü asker kıyafetleri içerisinde vücut ölçüleri daha ölçülü, güçlü komutan şeklinde stilize etme eğilimine girmiştir.

Sarayburnu Atatürk Anıtı açılış töreninden sonra İstanbul Belediye Başkanı Muhittin Bey, Cumhurreis Gazi Mustafa Kemal’e bir telgraf çekmiştir:

“- Büyük kudretinizin yarattığı derin inkılabın medeni semerelerini birer birer idrak ve iktifa ediyoruz. Bugün binlerle müştakiniz heyecan ve sürurdan mütevellid gözyaşlarıyla mübarek timsalinizi ıslatmak saadetini idrak ettiler. Heykellerinizin minnet ve şükran hisleriyle çalkalanan İstanbul çocuklarına mutafî mukadder oldu. Bundan mütevellid saadet ve mefhareti arz ve iblağ ile arzı bahtiyari eylerim efendim”⁸²⁰.

İstanbul halkının, Atatürk’ün devrimlerine bağlılığını ve kendisine duyulan özlemi yansıtmaları bakımından Atatürk sembolüne (heykel) gösterilen ilgiyi belirten bu telgraftan, yaklaşık bir sene sonra 1 Temmuz 1927’de Atatürk, İstanbul’a ilk defa gelmiştir. Sarayburnu Atatürk Anıtı’na halkın gösterdiği ilginin; yeni devlet ideolojisine ve devrimlerine olan bağlılığı gösteren bir toplumsal olay olması, Gazi’nin İstanbul ziyaretine olumlu etkisi olduğu söylenebilir.

Günümüzde İstanbul’un merkezi olarak kabul edilen Taksim bölgesi, bu sıfatı almasında Taksim Cumhuriyeti Anıtı’nın yapılmasıyla kazanmıştır. 1936 yılından 1951’e kadar İstanbul’un nazım planını hazırlayan ve kent planlaması görevinde bulunan Henri Prost’un planında, Beyoğlu, Taksim, Maçka ve Şişli şehrin ana yerleşim bölgeleri olarak önerilmekteydi⁸²¹. İstanbul’un bu minvalde planlanmasında Cumhuriyeti sembolize eden Taksim Cumhuriyet Anıtı ve periferinin etkili olduğu görülmektedir. Taksim Cumhuriyet Anıtı’nın bulunduğu konum itibarıyla tarihi yarımadanın dışında bir bölgede yapılması, gelenekten ayrışmayı ifade eden sembolik yönü olmasıyla da önemlidir.

Cumhuriyet sonrası yeni devlet ideolojisini sembolize eden, son derece sofistike bir anıt olarak tasarlanan İstanbul Taksim Cumhuriyet Anıtı, Modern Türkiye’nin sembollerinden biri olmuştur. İstanbul’da, resmî törenlerin, çelenk sunma etkinliklerinin gerçekleştiği Taksim Cumhuriyet Anıtı; gayri resmi olarak da çeşitli sportif başarıların kutlandığı, halkın buluştuğu bir sosyal alan haline gelmiştir. Siyasi tarih bağlamında da

⁸¹⁹ A. Tekiner, “age.”, s. 74.

⁸²⁰ Nurullah Berk, Hüseyin Gezer, *50 Yılın Türk Resim ve Heykeli*, İstanbul, 1973, s. 59.

⁸²¹ M. Gül, “age.”, s. 134.

miting, gösteri, yürüyüş ve basın açıklaması gibi siyasi etkinliklerin yapılmak istendiği bir merkez haline gelmiştir. İstanbul Taksim Meydanı ve Cumhuriyet Anıtı yakın tarihimizde özellikle 1 Mayıs İşçi Bayramı'nın (Emek ve Dayanışma Günü) kutlanmak istendiği, zaman zaman müsaade edilen genel olarak yasaklanan bir sembol alan olmuştur. 1977 yılı 1 Mayıs'ındaki kanlı olaylarla toplumsal belleğimize kazınan Taksim Meydanı, sivil toplum kuruluşlarının, sendikaların, siyasi partilerin 1 Mayıs İşçi Bayramı'nı her sene kutlamak istediği ve ölenlerin anılmak istendiği mitleştirilmiş bir sembol meydandır.

İstanbul'da Cumhuriyeti ve Atatürk'ü sembolize edecek bir anıt yapma fikri 1925'te ortaya çıkmıştır. Anıt yapımı için geniş katılımlı bir komisyon kurularak heykeltıraş seçimi yapılmıştır. Türk heykeltıraşlarından Ali Hadi Bara ve Sabiha Bengütaş'ın da asistanlığını yaptığı heykeltıraş Pietro Canonica tarafından⁸²² yapılmasına karar verilmiştir. Anıtın yapımı için başlatılan bağış kampanyası kayıtlarından tespit edilebildiği kadarıyla, anıtın 165 bin liraya mal olduğu, masrafın %74,4 oranında halk ve çeşitli kuruluşlarca karşılandığı⁸²³ anlaşılmaktadır. Anıt, yapımı başlamadan halka mal olmuş bir sanatsal/siyasal eser mahiyetine ulaşmıştı.

Mevlüt Çelebi anıtın yapımına dair şunları aktarmaktadır: “Anıta ait heykellerden ilk parti, 8 Temmuz 1928 günü 45 sandık içinde getirilmiştir. Anıta ait heykellerle kabartma kısımlarından 23 parça da 10 Temmuz günü gelmiştir. Gazi'nin heykeli 18 Temmuz günü büyük bir kamyonla Galata'dan Taksim'e nakledilmiştir. Anıtın kaide planı Mayıs 1928'de hazır hale getirilmiştir. Taksim Meydanı'nda anıtın dikileceği alanın etrafı tahta perde ile çevrilmiş ve zeminin düzeltilmesiyle sondaj işlerine, 15 Haziran 1928'de başlanmıştır. Kaidenin yüksekliği 7 metre olarak ve tamamen betondan inşa edilmiştir. Kaide, granit ve kırmızı porfirden imal edilmiştir. Anıtın temelinin kazılmasına 24 Haziran günü başlanmış ve inşaat devam ederken, meydanın ismi “Cumhuriyet Âbidesi Meydanı” olarak değiştirilmiştir”⁸²⁴.

Anıt, daire olarak tasarlanmış olup, dört yönlü olarak tamamlanmıştır. Anıtın kuzey yüzünde, Kurtuluş Savaşı içinde asker kıyafetleri ile karakterize edilen

⁸²² A. Tekiner, “age.”, s. 97-98.

⁸²³ Mevlüt Çelebi, *Dünden Bugüne Taksim Cumhuriyet Anıtı*, Ankara, 2006, s. 26.

⁸²⁴ Mevlüt Çelebi, “Taksim Cumhuriyet Anıtı”, *Atatürk Ansiklopedisi*, https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/Taksim_Cumhuriyet_An%C4%B1t%C4%B1, Erişim Tarihi:10.05.2021.

Başkomutan Gazi Mustafa Kemal, Kocatepe'deki pozundan esinlenilerek kalpaklı karakterize edilmiştir. Atatürk'ün yanında topçusuyla, piyadesiyle askerler grubu bulunurken, Kurtuluş Savaşı'na destek veren Türk kadını da hem ayakta hem de yerde oturmuş vaziyette stilize edilmiştir. Anıtın diğer yüzü ise Cumhuriyeti tasvir etmektedir. Atatürk, Cumhurbaşkanı kıyafetleri ile görülürken, sağında ve solunda İsmet İnönü ile Fevzi Çakmak bulunmaktadır. Fevzi Çakmak ile İsmet İnönü'nün arkasında ise, Sovyetler Birliği'nin iki önemli askeri Mihail Vesilyeviç Frunze ve Kliment Vefremoviç Voroşilov bulunmaktadır. Sovyetler Birliği'nin Millî Mücadele döneminde sağladığı askeri mühimmat, parasal desteklerin yanında Cumhuriyetin kuruluşundan sonra gerçekleşen olumlu ikili ilişkilere atfen anıtta yer almışlardır. İki Sovyet generalin arkasında ise halkı temsil eden modern giyimli kadın ve erkek figürler bulunmaktadır. Anıtın yan taraflarında sağlı sollu Mehmetçik bulunmaktadır. Elde bayrakla stilize edilen Mehmetçikler, vatan savunmasını sağlayan orduları temsil etmektedir. Anıtta ayrıca iki adet rölyef mevcuttur. Rölyeflerde bulunan kadınların biri peçeli diğeri ise başı açık stilize edilmesi, Cumhuriyet öncesi ve sonrasına sembolik bir mesajdır (Ek-20 Taksim Cumhuriyet Anıtı)⁸²⁵.

Taksim Cumhuriyet Anıtı, 8 Ağustos 1928 tarihinde açılmıştır. *Milliyet* gazetesinin birinci sayfadan geçtiği haberde: “*Cumhuriyet abidesi bugün küşad ediliyor*”⁸²⁶ manşeti ile anıtın açılıştan önceki fotoğrafını yayınlamıştır. Açılıшта, Reisicumhur adına Katib-i Umumi Tefvik (Bıyıklıoğlu) ve Başyaver Rasuhi, Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya, Maarif Vekili Necati ve Halk Fırkası Umumi Kâtibi Saffet Bey⁸²⁷ ile açılışı yapan TBMM Başkanı Kazım Paşa bulunmuştur. *Vakit* gazetesi, 9 Ağustos 1928 tarihinde manşete taşıdığı Taksim Cumhuriyet Anıtı haberinde: “*Cumhuriyet Abidesi dün on binlerce İstanbullunun coşkun tezahüratı arasında açıldı*”⁸²⁸ başlığı ile yayımlanmıştır. Anıt ile ilgili görsellere yer veren gazetede ayrıca açılış töreninde protokol konuşmalarında bulunan, anıt yapım komisyon başkanı hakkı Şinasi Paşa, İstanbul Vali Vekili ve Belediye Başkanı Muhittin Bey, Şair Mehmet Emin (Yurdakul) ile Maarif Vekili Mustafa Necati Bey'in görselleri vardır. Diğer günlük gazetelerde de

⁸²⁵ Taksim Cumhuriyet Anıtı, <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/98586>, Erişim Tarihi: 10.05.2021.

⁸²⁶ “Cumhuriyet abidesi bugün küşad ediliyor”, *Milliyet*, 8 Ağustos 1928, s. 1.

⁸²⁷ Ahmet Niyazi Banoğlu, “Taksim Cumhuriyet Abidesi'nin Tarihçesi”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 9/25, 1992, s. 120.

⁸²⁸ “Cumhuriyet Abidesi dün on binlerce İstanbullunun coşkun tezahüratı arasında açıldı”, *Vakit*, 9 Ağustos 1928, s. 1.

geniş yer verilen açılışın son derece şaşalı gerçekleştiği, katılımcı sayısının 30 bin olduğu⁸²⁹ bilgisine yer verilmiştir. Uzun yıllar konuşulan açılış törenine ev sahipliği yapan İstanbul, belki de Atatürk'ün İstanbul'a 1927 yılına kadar gelmemesinden dolayı duyulan özlem ve özü affettirircesine, törene ilgi göstermiştir.

3.6.3. İzmir

*“İzmir'in dağlarında çiçekler açar
Altın güneş orda sırmalar saçar
Bozulmuş düşmanlar yel gibi kaçar
Yaşa Mustafa Kemal Paşa yaşı
Adın yazılacak mücevher taş”* İzmir Marşı

Bir liman kenti olan İzmir, Osmanlı'nın dışa açılan, nüfus kompozisyonu açısından zengin, ekonomik yönden gelişmiş yapısıyla önemli bir Osmanlı vilayeti idi. İzmir'in düşman işgalinden kurtulmasından hemen sonra çeşitli yerlerde çıkarılan kundaklamalar, kentin mimari kapasitesini önemli oranda yitirmesine neden olmuştu. İzmir, günler süren büyük yangın sonrasında bile Cumhuriyet Türkiye'sinin modern ve gelişmiş bir kenti görünümündeydi. Yeni devlet ideolojisini kente yansıtması bakımından İzmir'e yapılan ilk eser, 1932 yılında açılışı gerçekleştirilen Gazi Heykeli'dir.

Yapıldığı dönem itibarıyla Gazi Heykeli olarak adlandırılan, daha sonra Atlı Atatürk Anıtı olarak da söylenegelen anıt, günümüzdeki yaygın kullanımıyla İzmir Atatürk Anıtı olarak bilinmektedir.

İzmir'e bir Atatürk anıtı kazandırılmasını değerlendiren Valilik ve Belediye, bu kapsamda bir heykel komisyonu kurmuştur. Heykel komisyonu, Temmuz 1929'da anıtın İtalyan heykeltıraş Pietro Canonica'ya sipariş edilmesine karar vermiştir⁸³⁰. 1920-30'lu yıllarda yapılan pek çok heykel ve anıtta imzası olan Canonica'nın seçilmesinde, tecrübeli olması ve İzmir halkını mahcup etmeyeceği düşüncesinin etkili olduğu söylenebilir. Anıtın tamamlanması hususunda, ekonomik bunalımın da etkisiyle; ancak 1932'de dönemin Belediye Reisi Behçet Uz'un çabaları ile tamamlanabilmiştir⁸³¹.

İzmir Atatürk Anıtı, 27 Temmuz 1932 tarihinde açılışı gerçekleşmiştir. Açılış töreninin bir numaralı protokol üyesi, Başvekil İsmet İnönü'dür. 1930'da yaşanan Serbest Fırka mitingi olayları sonrasında, İsmet Paşa'nın ilk defa İzmir'de bulunması yönüyle de

⁸²⁹ M. Çelebi, “age.”, s. 111.

⁸³⁰ Kıvanç Osma, “İzmir'in Ata'ya Teşekkürünün Görsel İfadesi: Atlı Atatürk Anıtı”, *Sanat Tarihi Dergisi*, 11/11, İzmir, 2001, s. 107.

⁸³¹ Fikret Yılmaz, Sabri Yetkin, *İzmir Kent Tarihi*, İzmir, 2002, s. 74.

politik boyutu olan bir durumdur. 27 Temmuz 1932 tarihli *Vakit* gazetesi bu durumu: “Başvekil İsmet Paşa Hazretleri hararetli tezahürlerle karşılandı”⁸³² olarak haberleştirirken, İzmir halkının İsmet Paşa’sı ile barışması olarak görmüştür. 28 Temmuz 1932 tarihli *Vakit* gazetesi, Atatürk Anıtının açılışına dair şu manşeti yapmıştır: “Kuşatta 50 bin kişi hazır bulundu”⁸³³. Haberinin devamında muhabirinin bildirildiğine göre İzmir Atatürk Anıtı şöyle tasvir edilmiştir: “Heykel, Gaziyi kumandan üniformasile şaha kalkmış bir at üzerinde askerlerine: Akdenize doğru ileri! emrini verir bir şekilde tasvir ediyor. Atın ayağı altındaki kaide ve taarruz halindeki bir ordu levhasının üzerinde gene Gazinin başkumandan sıfatile büyük taarruzun ilk günlerinde: “Ordular! İlk hedefiniz Akdenizdir”. Törene katılan kişi sayısı olarak elli bin rakamı, başka gazetelerde de yazılmış olması dönemin nüfus yoğunluğu ve ulaşım koşulları değerlendirildiğinde çok yüksek bir ilginin olduğunu göstermiştir.

28 Temmuz 1932 tarihli *Cumhuriyet* gazetesi, açılışa dair birinci sayfadan haberinde başvekil İsmet Paşa’nın söylevinden kesitte şunları vermiştir: “Gazi ordulara Akdeniz’i gösterirken meydan muharebesinin neticesini değil, Türk milletinin Akdeniz’deki mevkiini işaret etmiştir. Davamız Gazi neslinin ideal davasıdır. Şimdiki nesiller ve gelecek nesiller bu davanın arkasından yorulmadan ve dinlenmeden koşacaklardır”⁸³⁴. Kurtuluş Savaşı’nın askeri stratejisi ile yeni devlet ideolojisinde gelecek nesillere yüklenen misyonu birlikte işleyen İsmet İnönü, Modern Türkiye’nin yönünün Batı olduğunu tekrar ifade etmiştir.

Heykel, iki basamaklı bir kısım üzerine oturan dikdörtgen prizma şeklinde bir kaide taşımaktadır. Afyonkarahisar mermerinin kullanıldığı kaide kabartma ve yazılar yer almaktadır⁸³⁵. Kaidenin, Afyonkarahisar mermerinden yapılmış olması, Kurtuluş Savaşı’nın kazanıldığı topraklara yapılan bir gönderme olması itibarıyla anıt, son derece sembolik bir mesaj içermektedir. Anıtın konuşlandırıldığı yerin Ege Deniz’ine bakması, tabir yerindeyse “düşmanın denize döküldüğü yeri” işaret etmektedir. İzmir Atatürk Anıtı, kompozisyon itibarıyla 9 Eylül 1922 günü İzmir’in işgalden kurtuluşunu ve halkın sevincini betimlemiştir.

⁸³² “İzmir Büyük Sevinç İçindedir”, *Vakit*, 27 Temmuz 1932, s. 1.

⁸³³ “Kuşatta 50 bin kişi hazır bulundu”, *Vakit*, 28 Temmuz 1932, s. 1.

⁸³⁴ “Gazi Heykeli açıldı ve İsmet Paşa 50,000 kişi huzurunda nutkunu söyledi”, *Cumhuriyet*, 28 Temmuz 1932, s. 1.

⁸³⁵ K. Osma, “agm.”, s. 110.

İzmir Atatürk Anıtı açılışındaki yoğun halk katılımdan memnuniyetini dile getiren Gazi Mustafa Kemal, İzmir halkı adına İzmir Belediye Başkanı Behçet Salih Bey'e (Uz) telgraf göndermiştir:

*“- Millî mücadele ve heyecanımızın timsali olan güzel İzmir’de heykelimin rekzi vesilesiyle muhterem İzmirliğin hakkında gösterdikleri kadirşinaslıktan ve asilane duygulardan pek müteheyyicim, Muhterem İzmirliye teşekkürlerimin selam ve sevgilerimin iblağını rica ederim”*⁸³⁶. Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal

Modern bir başkent olarak Ankara’yı imar etmeyle başlayan yeni devletin ideolojik kentsel görünümü, diğer kentler için bir örnek olmuştur. 1926’larda başlayan Atatürk Anıtı ve heykelleri inşa süreci, 1930’larda ülke genelinde yaygınlaşarak devam etmiş ve ilerleyen yıllarda mülki amirliğin olduğu her yerleşim biriminin merkezine dikilmiştir. Millî Mücadeleyi, Cumhuriyeti ve devrimlerini tasvir eden kompozisyonlara yer verilen anıtlarda, Atatürk, askeri siyasi kişilik olarak temsil edilerek Modern Türkiye’nin askeri ve siyasi lideri olarak sunulmuştur. Kentlerin merkezi konumuna gelen anıtlar; tarihi, siyasi ve ideolojik sembollerle donatılarak, toplumun görsel belleğine yerleşmesi sağlanmıştır. Plastik sanatlardan heykel sanatı, seküler bir sanat aracı olarak, ulus inşasında ideolojik bir aparat olarak kullanılmıştır.

3.7. Yeni devletin modernleşme ve bütünleştirme aracı: Spor

*“Esas olan, bütün her yaştaki Türkler için beden eğitimi sağlamaktır. “Sağlam dimağ (bilinç), sağlam vücutta bulunur” sözünü atalarımız boşuna söylemişlerdir”*⁸³⁷. Atatürk

Tarihsel açıdan spor, insanoğlunun doğaya karşı verdiği mücadelede ortaya koyduğu bireysel ve toplu hareketlerden esinlenerek ortaya çıkmış bir disiplindir. İlk çağ uygarlıklarından itibaren savaşlarda hazırlıklı olmak, savunma ve saldırı taktikleri geliştirmek amacıyla geliştirilen fiziksel aktiviteler, zaman içerisinde hükümdarların ve diğer elitlerin izlencelik eğlence aracı olmuştur. Kölelerin varlık-yokluk mücadelesi biçiminde ortaya çıkan ilk spor müsabakaları da zamanla hükümdarların inşa ettirdiği arena, hipodrom gibi devletin de gücünü ortaya koyan anıtsal yapılarda gerçekleşen kitlesel gösteriler biçimindeydi. Sermaye birikimiyle başlayan burjuva yaşam biçiminde spor, seçkinlerin hoş vakit geçirme biçimine dönüşmüştür. Modern sportif faaliyetler,

⁸³⁶ “Büyük Gazi’imiz İzmir halkına teşekkür etti”, *Cumhuriyet*, 31 Temmuz 1932, s. 3.

⁸³⁷ A. İnan, “age.”, s. 116.

sanayi devrimi sonrası gelişmiş ekonomilerde ve kent olgusu içinde işçi sınıflarının sosyal kontrol aracı olarak belirmiştir.

Kurthan Fişek, spor ve savaş ilişkisini şu tarihsel bağlara dayandırmıştır: “*Sporu, “yurtsever, hiyerarşik ve otoriter bir devlet eliyle ulusal birliği örgütleyen bir eğitim aracı” olarak gören Ludwig Jahn (1810), “kitle sporunun paramiliter değeri konusunda iktidardaki seçkinleri inandırmak” ödevini üstlenen modern olimpiyat oyunlarının kurucusu Baron Pierre de Coubertin, bu akımın tipik temsilcileridir. “Sporun gerçek işlevi genç insanları savaşa hazırlamaktır” diyen Eisenhower’la “Waterloo Savaşı aslında Eton’un oyun sahalarında kazanıldı” diyen Wellington Dükü’nü de bunlara ekleyebilirsiniz*”⁸³⁸. Bu bağlamda, Osmanlı’da modern sportif faaliyetler ilk kez askeri okullarda uygulanmıştır. 1860’lı yıllardan başlayarak, basit fiziki hareketler ve yanında mücadele spor dallarının eğitimi askeri okulların ders programlarında yer almıştır⁸³⁹.

Osmanlı’da sporun devlet dışı teşkilatlanmasında ulusal kimlikleri pekiştirmek ve cemaat ruhunu sıkı tutmak amacıyla gayrimüslimlerce kurulduğu görülmektedir. Bu kapsamda, Rumlar, 6 Nisan 1896’da Tatavla-Heraklis Jimnastik Kulübünü, 1902 yılında İngilizlerle beraber Kadıköy Futbol Kulübünü, 1904 yılında Elpis (Ümit) Kulübünü, 1908 yılında Strugglers (Mücadeleciler) Kulübünü⁸⁴⁰ kurmuşlardır. İlk Türk spor kulübü ise Reşat Danyal ve Fuat Hüsnü tarafından 1899 yılında kurulan Black Stockings’tir⁸⁴¹. 1903 yılında kurulan “Beşiktaş Bereket Jimnastik Kulübü” güreş, boks, jimnastik, eskrim dallarında etkinken, kulübün futbola ilgisi 1910 yılında başlamış ve kulüp adını “Beşiktaş Osmanlı Jimnastik Kulübü” olarak değiştirmişti. Müslümanlar 1905 yılında Galatasaray, 1907 yılında da Fenerbahçe Spor Kulübü’nü kurdu⁸⁴². Dini ve ulusal aidiyetlerin yaşatılması ve bu uğurda sembolik mücadelenin bir kalesi konumuna gelen kulüpler, politize olmuş kurumlar haline gelmişti. Spor müsabakaları, ulusçuluğun kamusal alanda görünür hale geldiği yerler olmuştur.

⁸³⁸ Kurthan Fişek, *100 Soruda Türkiye Spor Tarihi*, İstanbul, 1985, s. 7.

⁸³⁹ Emrah Özer, Mehmet Gül, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Tanzimat’tan II. Meşrutiyet’e Sporda Batılılaşma Hareketleri”, *Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Spor Bilimleri Dergisi* 1/1, Sivas, 2020, s. 46.

⁸⁴⁰ Nejla Günay, “Osmanlı Devleti’nde Kurulan Spor Cemiyetleri ve Jimnastik Derslerinin Milliyetçilik Hareketlerindeki Rolü”, *Belleten*, 81/292, Ankara, 2017, s. 923.

⁸⁴¹ Arif Kolay, “Osmanlı İmparatorluğu’nun Son Döneminde İstanbul’da Kurulan Sporla İlgili Kulüp, Cemiyet ve Dernekler”, *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15/3, Manisa, 2017, s. 153.

⁸⁴² Mehmet Günay, “Türkiye’de Spor Cemiyetlerinin Kuruluşu ve Bu Cemiyetlerin Etnik Amaçlarla Kullanılması”, *International Journal of Science Culture and Sport*, 4/1, Ağustos 2016, s. 387-388.

Geç Osmanlı döneminde İttihat ve Terakki'nin yan örgütleri olarak ortaya çıkan bir takım paramiliter gençlik örgütleri (Türk Gücü Cemiyeti, Osmanlı Güç Dernekleri, Genç Dernekleri: Gürbüz ve Genç Derneği)⁸⁴³, beden eğitiminin ve spor faaliyetlerinin yaygınlaştırılması suretiyle oluşabilecek savaş vb. durumlarda yurt savunmasına hazırlık amacıyla kurulmuştur. Türk ulusçuluğunun gençler arasında yaygınlaşmasına zemin hazırlayan bu cemiyetler; sporun ortak dilinden, toplumsal iş birliği ve dayanışmadan yararlanarak Türklük bilincini de aşılamaaya çalışmışlardır. Güç Derneğin yürüyüş marşı İsviçeli Felix Korling'in bestelediği, sözlerini Ali Ulvi (Elöve)'nin yazdığı "Dağ Başını Duman Almış" marşı⁸⁴⁴, 20 Haziran 1938'de kabul edilen Gençlik ve Spor Bayramının⁸⁴⁵ resmi marşı olarak, "Gençlik Marşı" adıyla yurt sevgisini gençlere aşılayan sembol bir marş haline gelmiştir.

Yeni devletin kurulmasıyla tüm alanlarda olduğu gibi spor alanı da devrime hizmet eden bir devlet aygıtı olmuştur. Buradaki temel yaklaşım, özellikle ulusal kimliğin kitleselleşmesinde sporun sosyal kontrol gücünden yararlanma düşüncesinin hâkim olduğu ifade edilebilir. Bauman'ın ifadesiyle: "*Devletin meşruiyeti için milliyetçiliğe ihtiyaç duyduğu kadar, milliyetçilik başarısı için devlete ihtiyaç duyar*"⁸⁴⁶ ilkesinin etkili olduğu görülmektedir.

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde yaşanan siyasal gelişmelerden kaynaklı sportif organizasyonlar zaman zaman sekteye uğradığı gibi; bir takım etki gruplarının (dini cemaatler, gayrimüslim cemiyetleri vb.) baskılamasıyla spor yönetimi ve organizasyonu düzenli bir biçimde yürütülememiştir. Cumhuriyet öncesinde devlet bürokrasisinin dışında yönetilen sportif faaliyetler, bazı spor kulüplerinin birlik oluşturmalarından ibaretti. Bu durumun kırılma noktası, 1922 yılı Mayıs'ında İdman İttifakı Heyet-i Muvakkatesi'nin muvakatlığının sürekliliğe dönüşmesiyle Türkiye'de ilk merkezi spor teşkilatı, Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı (TİCİ) gönüllü bir şemsiye örgütü olarak kuruldu⁸⁴⁷. TİCİ, aralarında Fenerbahçe ve Galatasaray'ın da olduğu 13 spor kulübünün birlikte kurdukları bir nevi spor federasyonuydu.

⁸⁴³ Zafer Toprak, "İttihat ve Terakki'nin Paramiliter Gençlik Örgütleri", *B.Ü. Beşerî Bilimler Dergisi*, 8, 1979, s. 95-113.

⁸⁴⁴ Z. Toprak, "agm.", s. 7.

⁸⁴⁵ Resmî Gazete, *Kanun No:3466 Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkındaki 2739 Sayılı Kanun'a Ek Kanun (Kabul tarihi:20.06.1938)*, 4 Temmuz 1938, Sayı:3950, s. 10159.

⁸⁴⁶ Zygmunt Bauman, *Sosyolojik Düşünmek*, İstanbul, 2016, s.192.

⁸⁴⁷ Yigit Akın, "*Gülbüz ve Yavuz Evlatlar*" *Erken Cumhuriyet'te Beden Terbiyesi ve Spor*, İstanbul, 2018, s. 57.

Türkiye idman Cemiyetleri İttifakı (TİCİ), 1922-1936 tarihleri arasında spor alanında üst örgüt olarak görev yapmıştır. Bu durum hiç şüphesiz akıllara şu soruyu getirmektedir. Yeni devletin neden spor alanında bürokratik bir yapılanması olmamıştı? Bu alan neden boş bırakılmıştır? Cumhuriyetin ilanı sonrasında devletin yeniden inşa sürecinde idari, ekonomik, hukuki, kültürel ve sosyal pek çok alanda tarihsel kopuşu zaman içinde gerçekleşirken; bu değişim süreci kurumların ivediliği, ekonomik şartlar, teknik alt yapı ve kalifiye insan kapasitesiyle orantılıydı. Spor yönetimi, özel bir kuruluş olan TİCİ üzerinden Gazi Mustafa Kemal imzalı kararıyla TİCİ'nin kamuya yararlı derneklerden⁸⁴⁸ sayılmasıyla düzenlenerek yürütülmüştür.

Ulus devletler çağında devletlerin uluslararası düzeyde saygınlıklarını arttırma aparatlarından biri haline gelen uluslararası spor müsabakaları içerisinde en önemlilerinden biri de olimpiyatlardır. Olimpiyatlara katılım sağlamak, başarılar elde etmek, kazanılan madalyaların niceliği, dereceye giren sporcular, madalya törenleri, devletlerin gücünü sembolize etmesi açısından modern dünyada önem kazanmıştır. Yeni devletin modern dünyanın parçası olduğunu göstermek amacıyla, 1924 Paris Olimpiyatlarına katılım sağlanması için TİCİ'nin kamuya yararlı dernek olarak kabul edildiği tarih olan 16 Ocak 1924 tarihinde, 17000 Lira⁸⁴⁹ yardım edilmesine karar verilmiştir. Yeni devletin, sporun sembolik gücünden yararlanmak için ekonomik koşullar ne olursa olsun desteklediğinin önemli bir kanıtı olan bu yardım neticesinde, 1924 Yaz Olimpiyatlarına Türkiye delegasyonu devletler statüsünde ilk defa katılım sağlamış, olimpiyat sonucunda herhangi bir başarı elde edilememiştir. Atatürk döneminde Türkiye Cumhuriyeti, dünyanın en önemli spor organizasyonu olarak kabul edilen olimpiyat oyunlarına Paris'te (1924), Amsterdam'da (1928) ve Berlin'de (1936) olmak üzere üç kez iştirak etmiş, bunun yanı sıra Balkan Oyunları'na⁸⁵⁰ (1935) da ev sahipliği yaparak spora verilen değer tescil edilmiştir. Cumhuriyetin modernleşme ülküsü her alanda olduğu gibi spor alanında da yaşatılması, dünya ile entegrasyon ve bölgede huzur ve barışın tesis edilmesi amacıyla diplomatik açılardan da kullanılmıştır.

⁸⁴⁸ BCA, 30.8.1.1/Yer: 8.47.14.

⁸⁴⁹ BCA, 30.18.1.1/Yer: 8.46.5.

⁸⁵⁰ Erol Evcin, "Atatürk'ün Spora ve Sporculara Bakışı", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 33/55, Ankara, 2014, s. 352.

Belli başlı federasyonların kurulmasına öncülük eden Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı, Üçüncü Umumi Kongresi'nde alınan bir kararla nizamnamesinin 6. Maddesini⁸⁵¹ değiştirmek suretiyle Uluslararası Olimpiyat Komitesi Türkiye temsilciliği ile kendi uhdesinde birleştirerek ulusal spor yönetimini tek elde toplamıştır. Ulusal spor yönetiminin birleşmesi münasebetiyle 30 Ekim 1926 tarihinde Çankaya'da Cumhurbaşkanlığı Köşkü'nde, Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı kongresi adına gelen heyete hitaben, Gazi Mustafa Kemal şöyle seslenmiştir: *“Efendiler; Türk ırkında mazinin meş‘um, menfi, bîmâna izleri kalmıştır. Bunun esbabı tarihiyesini başka vesilelerle çok kere izah ettim. Tekrar etmiyeceğim. Yalnız görüyorsunuz ki, tarihlerde cihanlar hâkimi olmuş koskoca Türk milletine, bugünkü neslimiz varis olduğu zamanda, bu koca milleti biraz zayıf, biraz hasta, biraz cılız bulmuştuk. Efendiler; gürbüz, yavuz evlâtlar isterim. Bunları yetiştirmek tedbirlerini ve mes‘uliyetini üzerinize almış adamlarsınız. Bu neticeyi görmezsem hakkınızdaki muhabbetim, itimadım ancak o zaman zail olur”*⁸⁵². *“Gürbüz ve yavuz evlatlar”* söylemi, Erken Cumhuriyet döneminde spordaki en temel beklentinin sembolü olurken, mevcut sosyo-ekonomik koşullar içinde halkın içinde bulunduğu koşulları da imlemesiyle devlet-toplum ilişkisinin boyutunu ortaya koymaktadır.

Ülke sporunun yönetimini elinde bulunduran TİCİ, merkezi Ankara olmakla birlikte bütün üst yöneticileri İstanbul'da olduğu için oradan yönetilen “idman mıntıkaları” (bugün “bölge” olarak anılan iller), (2) “idman heyet-i müttehideleri” (spor federasyonları) olarak “dikey” ve “teknik” biçimde⁸⁵³ organize eden konumdaydı. Türk toplumu genel itibarıyla spora uzak bir yapıdaydı. Halk içinde spor denilince ilk akla gelen güreş, futbol olduğu bilinmektedir. Spor dar bir zümrenin uğraş alanı olarak güdük kalmıştır. Sporun kitleselleşmesi ve yaygınlaştırılması amacıyla Halkevleri bünyesinde spor şubesi kurulmuştu. Halkevleri topluma sporun beden sağlığı için önemini kavratmaya çalışan, aşağıdan yukarıya sporcu yetiştirmeye çalışan yapıyla sporun genele yayılmasını amaçlamıştır. *Ülkü Halkevleri Dergisinde*, beden eğitimi, spor ve olimpiyatlar⁸⁵⁴ ilgili yazılar yayımlanarak spor bilinci de geliştirilmek istenmiştir.

⁸⁵¹ Kurthan Fişek, *Devlet Politikası ve Toplumsal Yapıyla İlişkileri Açısından Spor Yönetimi*, Ankara, 1998, s. 364.

⁸⁵² Atatürk, *“age.”*, s. 373.

⁸⁵³ Kurthan Fişek, *100 Soruda Türkiye Spor Tarihi*, s. 115.

⁸⁵⁴ Bkz. *Ülkü Halkevleri Dergisi*, “Beden Eğitimi”, Zehra Cemal; “1936 Olimpiyatları”, Nizamettin Kırşan 31, Eylül 1935; “Halkevinde Kış Sporları” Zehra Cemal, 34, Birinci Kanun 1935; “Türk Sporunun Yeni Hükümleri”, Rahmi Apak, 35, İkinci kanun 1936; “Spor Göreneğin Değil, Bilginin Eseri Olacaktır”, Dr. Osman Şevki Uludağ, 36, Şubat 1936.

Tüm bu gelişmelerin yanında, Atatürk'ün spora verdiği destek, yeni devlet ideolojisinde sporun sembolize edilen kurumlardan biri haline gelmesi açısından önemlidir. Hasan Uzun'un tespitiyle Atatürk: "1918 yılında Fenerbahçe Kulübünü, 1923 yılında Trabzon İdman Ocağı'nı, 1925 yılında Altay ve Karşıyaka kulüplerini, 1930 yılında Galatasaray Kulübü'nü ziyaret ederek Türk sporuna desteklerini belirtmiştir. Bu ziyaretlerin dışında Ankara'daki Muhafızgücü spor kulübü bizzat M. Kemal Atatürk'ün emriyle 1923 yılında kurulmuştur"⁸⁵⁵. Atatürk, 1932 yılında Fenerbahçe spor tesislerinin yapımına destek için 500 lira bağışta bulunmuştur. *Cumhuriyet* gazetesi birinci sayfadan bu durumu: "*Büyük rehberin sporcu gençliğe karşı gösterdikleri emsalsiz alaka...*"⁸⁵⁶ olarak haber geçmiştir. Atatürk'ün Türk sporuna hizmet eden kulüpleri kucaklayan tutumu, günümüzde popüler bir konu olan Atatürk'ün hangi futbol takımını tuttuğuna dair tartışmayı da beraberinde getirmiştir. Devleti kuran liderin hangi futbol takımını tuttuğunun yanında, sporun sembolik ve kitlesel gücünün ne boyutta efektif olduğunu da göstermektedir.

Enteresan bir örnek olması itibarıyla, 1930 yılında Sovyetler Birliği'nde müsabakalara katılan boksörlerin başarısız olması üzerine, Maarif Bakanlığı dünya siyasetinin politik psikolojisi etkisinde otoriter bir söylemle durumu şöyle değerlendirmiştir: "*Ecnebi bir memlekette taşıdıkları Türk Milli Takımı şerefini haleldar edecek hareketlerde bulundukları anlaşılan spor heyetimizin bu gibi laubali ve şuursuzca halleri çok tekerrür etmiş ve binnetice Avrupa'nın birçok yerlerindeki üstsüte mağlubiyetlerle Devlet parası ile ve Türklük nam ve hesabına Türk sporu hakkında pek fena propaganda yapılmıştır*"⁸⁵⁷. Sporcuların çok iyi hazırlanmadan müsabakalara katılmaması yönündeki resmi yazının temelinde, ulus devletin inşasında halkın ulusal bağlılığını artırma yollarından biri olan sportif başarılarla sembolik güç kazanması, uluslararası arenada ülkelerin sportif alandaki başarıları düzeyinde itibar kazanması veya kaybetmesinin XX. yüzyılın yeni diplomatik argümanı haline gelmesi, nihai olarak 1929 Ekonomik Buhranı sonrası ülke ekonomisi için bütçe harcamalarında dikkatli olunmak istendiği görülmektedir. Bu bağlamda, tüm spor dallarındaki sporcuların yetişme ve

⁸⁵⁵ Hasan Uzun, *Cumhuriyetin İlk On Yılında Türkiye'de Spor*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir, 2012, s. 85.

⁸⁵⁶ "Gazi Hz. Fenerbahçe'ye 500 lira teberru ettiler", *Cumhuriyet*, 21 Haziran 1932, s. 1.

⁸⁵⁷ BCA, 30.10.0.0./Yer:145.36.1.

iradelerinin Türklük ile bilenmesi, müsabaka esnasında devletin ulvi değerlerinin akıldan çıkarılmaması ve harcanan her kuruşun hakkının ödenmesi bilinci verilmek istenmiştir.

Başkentte sporun yaygınlaşması ve kasabadan kentleşmeye giden yolda Ankara halkının spor etkinliklerini yakından takip edebilmesi için; Ankara'ya stadyum ve hipodrom yapılması kararlaştırılmış, bu konuda 1933 yılında İtalyan projesi “*Ankara'nın ihtiyacına, elverişli, teknik ve iktisadi esaslar*”⁸⁵⁸ doğrultusunda kabul edilmiştir. 15 Aralık 1936'da Ankara Stadyumu Başbakan İsmet İnönü tarafından açılır. Stadyuma Ankara 19 Mayıs Stadyumu adı verilir. Millî Mücadele'nin başladığı günün verilmesi, siyasal sembolizmin sporda kullanımının en somut örneklerinden biri olmuştur. Stadyumda açılış maçı Ankaragücü ile Galatasaray arasında gerçekleşmiş ve Ankaragücü'nün lehine 2-1 sonuçlanmıştır. Başbakan İsmet İnönü'nün açılıшта halka hitaben şunları söylemiştir: “*Bugün büyük davamız sancak meselesi Cemiyeti Akvamda müzakere ediliyor. Yüreklerimiz heyecan ile doludur. Dost Fransadan ve Cemiyeti Akvamdanda emniyet ve istikbal bekliyoruz*”⁸⁵⁹. Sporun sadece spor yapıldığı yer olmadığı, halkın politize edilmesinde kitlelerin yoğunluğu, coşkunuğu ve ulusal duyguların işlendiği mekânlar olduğu bilinciyle, Hatay Sorunu Başbakan İsmet İnönü tarafından işlenmiştir. Hipodrom da 1938 yılında tamamlanarak Ankaralıların hizmetine sunulmuştur.

1930'lardan itibaren devletçilik politikasının etkileri sporda da kendini hissettirmeye başlamıştır. Parti-devlet bütünleşmesine uzanan yolda CHP Genel Sekreteri Recep Peker imzalı talimatta, “*idman meydanları, idman odaları, idman levazımı tedariki için...*”⁸⁶⁰ spor kulüplerine gerekli tüm koşulların sağlanması için tüm kamu kaynaklarının kullanılması yazısı gönderilmiştir. Devlet aygıtının sporun işlevsel boyutundan azami oranda fayda yaratmak istemesi ve sporun görece liberal yönetilme sürecinin -yardım mahiyetinde de olsa- devlet müdahalesinde yönetilmeye dönüşmesinin sinyalleri başlıyordu. Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı'nın sekizinci ve son, Türk Spor Kurumu'nun da ilk kurultayında, Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı adı Türk Spor Kurumu adına çevrilmiştir⁸⁶¹ (18 Şubat 1936). Türk spor yazarı ve yöneticisi Cem Atabeyoğlu bu gelişmeleri şöyle değerlendirmiştir: “*Atatürk, Avrupa ülkelerindeki spor*

⁸⁵⁸ BCA, 30.18.1.2/Yer: 34.47.10, 1-3.

⁸⁵⁹ “Başbakanımız Stadyomu Açıldı”, *Kızılay*, 16 İlkânun 1936, s. 3.

⁸⁶⁰ BCA, 490.01.0.0./Yer:145.36.1.

⁸⁶¹ K. Fişek, “age.”, s. 372.

modellerini incelettirmişti. Günün beden eğitimi camiası içinde bulunan kişilerin Almanya’da eğitim görmüş olmalarının da etkisiyle, bünyemize en uygun olanın Almanya’daki model olduğu uzmanlarca ileri sürüldü ve Almanya modeli benimsendi. Bunun sonucu olarak Türk Spor Kurumu, Cumhuriyet Halk Partisi’ne bağlandı”⁸⁶². Türk Spor Kurumu, tüzüğündeki düzenlemeyle 18 Nisan 1936’da da CHP’ye bağlandı. Türk Spor Kurumu’nun örgütlenmesi bakımından spor bölgesi başkanlıklarına getirilecek namzetlerin taşıyacağı özellikleri, CHP tarafından şöyle belirtilmişti: “spor bilgisi ve spor ilgisi gibi vasıflarından başkaca partili veya parti prensiplerini benimsemiş ve muhitteki gençlik arasında iyi ahlak, inkılapçılık/ve gibi canlılık gibi vasıflar”⁸⁶³. Türk Spor Kurumu’nun CHP’ye bağlanmasından dolayı yapılacak kurultaylara delege gönderebileceği durumu oluşmuştu. Bu durum kayıtlara şöyle geçirilmiştir: “Türk sporcusu, zaten, Kamalizmin öz çocuğu ve onun ayrılmaz bir parçası idi, bu karar hiçbir şey değiştirmiş değildir. Ancak zaten olan bir bağlılığı formalite ve hukuk bakımından tamamlamıştır”⁸⁶⁴. Yukarıdan aşağıya bir yönetim anlayışı içinde spor-siyaset iç içe geçerken, spor olayları ve sporcuların bu durumun dışında kalması mümkün görünmemekteydi.

Sporda, parti-devlet ağırlığını bir başka noktaya taşıyan olay da 4 Temmuz Galatasaray-Güneş maçıdır. O günkü adıyla “Milli Küme” şampiyonluğunda önemli bir viraj olan bu maçta çıkan olaylardır. Ulus gazetesi olayları şöyle yazmıştı: “İki takım oyuncularını çirkin hareketlerde bulundu. Halk sahaya girdi. Zabitanın müdahalesi icab etti”⁸⁶⁵. Yeni Asır’ın aktardığına göre de: “Oyuncular birbirine girince spor namına yapılan hareketler hiç te şeref verici bir renk taşımıyordu. İşe polis müdahale ederek daha müessif bir hadisenin önü alınmıştır”⁸⁶⁶. Sporun, özelde futbolun halkı olumsuz biçimde galeyana getirmesi, sporcuların devlete ve partiye yakışık olmayan hareketleri olarak değerlendiren Başbakan İsmet İnönü, 27 Temmuz 1937’de bir bildiri yayımlar. Altı maddelik bildirinin son maddesi sporun siyasal tahakkümünü izah etmesi açısından son derece manidar bir şekildedir: “Bu tavsiyelere ve alınan tedbirlere rağmen sayılan bu fenalıkların devamı görülürse, kulüpler lağvedilerek yeni şerait altında kurulacaktır”⁸⁶⁷. Spordaki sivilleşmenin önünün kesilmiş olmasının net bir görüntüsü olan bu yaklaşım,

⁸⁶² Cem Atabeyoğlu, *Atatürk ve Spor*, 1981, s. 100.

⁸⁶³ BCA, 490.01.0.0./Yer: 3.13.16, 3.

⁸⁶⁴ BCA, 490.01.0.0./Yer: 3.13.16, 1.

⁸⁶⁵ “Çirkin Hadiseler”, *Ulus*, 5 Temmuz 1937, s. 5.

⁸⁶⁶ “Mülayim kendisini galip ilan etti”, *Yeni Asır*, 6 Temmuz 1937, s. 2.

⁸⁶⁷ C. Atabeyoğlu, “age.”, s. 102.

her ne kadar gerçekleşmese de devlet yönetiminin gerektiğinde tutumunu nasıl olacağını göstermesi bakımından önemlidir.

Devletin spor alanını yeniden dizayn etme yaklaşımı, 29 Haziran 1938’de kabul edilen 3530 Sayılı Beden Terbiyesi Kanunu⁸⁶⁸ ile boyut değiştirir. Türk Spor Kurumu (TSK) lağvedilir, yerine Beden Terbiyesi Genel Direktörlüğü (BTGD) kurulur. Beden Terbiyesi Kanunu’na göre, spor yönetimi partinin elinden alınıyor, devlet bürokrasisi içine geçmiş oluyordu. İkinci Dünya Savaşı’nın iyiden iyiye yaklaştığı bir dönemde Beden Terbiyesi Genel Direktörlüğüne, I. Ordu Müfettişliği Kurmay Başkanı Tümgeneral Cemil Taner atanmış⁸⁶⁹; böylece Cumhuriyetin kuruluşundan beri yaygın olan askerlerin sivil yönetimlerin başına geçirilme âdeti devam etmiş oluyordu. Bir başka açıdan da muhtemel savaş durumuna göre, toplumun hazırlanmak istendiği anlaşılmaktadır. Dünyanın militarize olduğu bir ortamda, koruma refleksi içinde yeni devleti spor mecrasını toplumun ulusal duygularını dinç tutmak ve fiziklerini de diri tutmak amacıyla değerlendirdiği görülmektedir.

Atatürk döneminde devlet-spor-toplum prizmasında öne çıkan eğilimler şöyle olmuştur: Birincisi, spor toplumsal modernleşmeye hizmet etmesi ve dünya ile entegrasyonu amacıyla kullanılmıştır. İkincisi, Türk ulusal kimliğinin pekiştirilmesinde sporun kitlesel ve sembolik gücünden yararlanılmıştır. Üçüncüsü, yaşam koşullarından dolayı güçsüzleşen Türk toplumunu, belirli bir disiplinle güçlendirmek ve olağanüstü şartlara hazırlamak olduğu söylenebilir.

3.7.1. Gazi Koşusu

Gazi Koşusu; Atatürk’ün sağlığında başlayan ve hala devam eden, ulusal ve uluslararası düzeyde son derece saygın olan, Türk halkının da benimsediği sembolleşmiş bir spor organizasyonudur. 1996 yılında gerçekleşen 70. Gazi Koşusu’nu kazanan efsanevi yarış atı “Bold Pilot” için belgesel⁸⁷⁰ ve film⁸⁷¹ çekilmesi, yakın tarihimiz açısından Gazi Koşusunun popülaritesini göstermektedir.

⁸⁶⁸ Resmî Gazete, *Kanun No:3530 Beden Terbiyesi Kanunu*, 16 Temmuz 1938, Sayı 3961, s. 10300-10301.

⁸⁶⁹ BCA, 30.18.1.2./Yer:85.94.17.

⁸⁷⁰ “Şampiyon: Bold Pilot” (bölüm 1) <https://www.youtube.com/watch?v=DfMlyXMXOi0>, Erişim tarihi: 24.04.2021.; “Şampiyon: Bold Pilot” (bölüm 2) <https://www.youtube.com/watch?v=uxxccOINZY>, Erişim tarihi: 24.04.2021.

⁸⁷¹ “Bizim için şampiyon (2018)”, <https://www.imdb.com/title/tt9124428/>, Erişim tarihi: 24.04.2021.

Gazi Koşusu fikri ortaya atılırken, başka ülkelerde de toplumun ortak değerlerini veya ulusal kahramanlarını öne çıkaran benzer etkinliklerden ilham alındığı varsayılabilir. Ozan Torun, Gazi Koşusuna muadil koşular karşılaştırmasında şu tespitlerde bulunmuştur: “*Akla ilk önce İngiltere ve Birleşik Devletler’de koşulan Derby, Epsom, Royal Ascot, Kentucky Derby gibi dünyaca ün kazanmış yarışlar gelse de bunlar 18. ve 19. yüzyıllar gibi görece erken bir dönemde koşulmaya başlamıştır. Ayrıca bunların bazıları, içeriklerindeki mesajlarla Britanya hanedanını taltif ettikleri için, arz ettikleri siyasal sembolizmin Gazi Koşusu aracılığıyla desteklenecek cumhuriyet rejimi ve ulus devlet ideolojisiyle pek fazla örtüştüğü söylenemez*”⁸⁷². Gazi Koşusu, aksine cumhuriyetçi ve ulus devleti temsil eden yapısıyla; zaman zaman gündelik siyasal olaylarda toplumun Atatürk’e ve laik cumhuriyete olan bağlılığında sembolize edilen bir spor etkinliği olmuştur.

Ata ve atçılığa özel bir merak ve sevgisi olan, aynı zamanda gayet iyi derecede ata binen Atatürk, yurttan atçılığı ve yarışçılığı daima teşvik etmiş, yakınlarını bu konuya ilgi göstermeye de adeta zorlamıştı. Cumhuriyetin ilk yıllarında at yarışçılığı konusunda ilk atılım, Atatürk’ün yol göstericiliği ile 1926 yılında Başvekâlete bağlı “Yüksek Yarış ve Islah Encümeni” kurulmasıyla başlamıştır⁸⁷³. Atatürk’ün himayesinde kurulan Encümen’de, Süvari Generali Fahrettin (Altay) Bey, Şuray-ı Devlet Üyesi Ali Rıza Bey, Merkez Bankası Genel Müdürü İhsan Abidin Bey ve Başvekâlet Başyaveri Binbaşı Atıf (Esenbel) yer alıyordu⁸⁷⁴. Encümen tarafından, 1927’de atları ve at yarışlarını sevdiği bilinen Gazi Mustafa Kemal Paşa adına, bir yarış düzenleme düşüncesi kendisine arz edildi. Olumlu yanıt alınınca, Türk Atçılığının en büyük klasiğinin hazırlıklarına başlandı⁸⁷⁵.

O günleri yaşamış biri olan Sait Akson, ilk Gazi Koşusunda yarışacak üç atın İstanbul’dan Ankara’ya taşınmasıyla ilgili hatıralarında şunları yazmıştır: “*Bunların Ankara’ya gelişi bir bayram gününün tesidi gibi oldu. Neriman’ı (İhsan Atçı), Baratom’u Hakkı Bey (Hakkı Eray), Balandist’i sahibi getirdiler. Gazi Koşusuna iştirak edecek atlar istasyonda davul zurna ile karşılandı. Bu merasimin tertipleycisi Faik Bey (çingene Faik)*

⁸⁷² Ozan Torun, *Türkiye’de At Yarışlarının Tarihi ve Etnoğrafisi*, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2020, s. 242.

⁸⁷³ Azize Aktaş Yasa, *Gazi Koşusu*, Atatürk Ansiklopedisi, https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/Gazi_Ko%C5%9Fusu,Erişim, Tarihi:24.04.2021.

⁸⁷⁴ Doğan Yıldız, *Çağlar Boyu Türklerde Spor*, İstanbul, 2002, s. 236.

⁸⁷⁵ D. Yıldız, “age.”, s. 237.

idi, fakat fikir onun değildi. Atıf Bey, Fethi Bey (Fethi Yaman) ve kardeşi Fahri Bey yarışlara halkın alakasını çekmek için bunu düşünmüşler ve Faik Bey'e bir tören hazırlaması emredilmişti"⁸⁷⁶. Gazi Koşusu ile 1927 yılı Ankara'sına koşullarında bir renk kazandırılmak istenmiştir. Toplumsal bir heyecan ve coşku kazandırma ve Gazi'nin şerefine yapılacak bir yarışa halkın ilgisini çekmek için yapılan bu çalışmalar, meyvesini 10 Haziran 1927 günü vermiştir. 1927 yılının Kurban Bayramı'nın birinci gününe tesadüf eden bugünde halk, at yarışlarını izlemek için yoğun katılım göstermiştir. Kurban Bayramı gibi manevi değeri yüksek bir günde yarışlara halkın ilgi göstermesi, Atatürk'e gösterilen sevgi ve saygının tezahürü olarak açıklamak gerekir. *Cumhuriyet*'in "Ankara'da ilkbahar at yarışları" manşetiyle haberleştirdiği ilk Gazi Koşusunda, Gazi Mustafa Kemal'in bir fotoğrafına yer verilmiş ve bu fotoğraf günümüze kadar ulaşan ikonik Atatürk fotoğraflarından biri olarak toplumsal hafızada yer etmiştir (Ek-21 Gazi Koşusundan)⁸⁷⁷. İlki 2 bin lira ödüllü Gazi Koşusunu İhsan Atçı'nın bindiği Ali Muhittin (Hacıbekir) Bey'in Neriman adlı atı kazandı⁸⁷⁸.

Gazi Koşusu; 1927 yılında 3 ve daha yukarı yaştaki safkan İngiliz at ve kısıraklarına mahsus, 2000 lira ikramiyeli, 2400 metre üzerinde koşulan bir handikap olarak ihdas olundu. 1928 yılında, diğer koşulları aynen kalmak üzere ikramiyesi 2500 liraya çıkarıldı. 1929 yılında, bütün klasik koşularda olduğu gibi, yaş sıklığı kabul edildi. 1932 yılından itibaren, Türkiye'de doğmuş 3 yaşında safkan İngiliz at ve kısıraklarına mahsus bir yarış haline getirilirken, ikramiyesi 5000 liraya yükseltildi. 1938 yılına kadar da aynı şartlar altında koşuldu⁸⁷⁹. Gazi Koşusu'nun en büyük özelliği, 3 yaşındaki safkan İngiliz taylarının yarış hayatları boyunca bu önemli koşuya bir kez katılabilmeleridir. Bu koşuyu kazanan safkan, yılın en başarılı atı olarak kabul edilirken, her at sahibi ve yetiştiricisinin en büyük hayali, bu yarışa katılabilmek ve kazanmaktır⁸⁸⁰. Gazi Koşusu ikramiye bedelinin günün koşullarında çok büyük meblağlara tekabül ettiği göz önünde bulundurulursa, yarışların ülke çapında nam salması ve katılımın arttırılmak istendiği görülmektedir. Diğer taraftan, getirilen şartlarla Gazi Koşusu özel kılınmıştır.

Atlara ve at yarışlarına düşkünlüğü ile bilinen İsmet İnönü, Gazi Koşusu'nun devam ettirilmesi ve yüceltilmesinde önemli payı vardır. 1932 yılının Gazi Koşusu

⁸⁷⁶ Türkiye Jokey Kulübü, *Sait Akson'un Yarışçılık Anıları*, Ankara, 1971, s. 28.

⁸⁷⁷ "Ankara'da ilkbahar at yarışları", *Cumhuriyet*, 14 Haziran 1927, s. 1.

⁸⁷⁸ D. Yıldız, "age.", s. 237.

⁸⁷⁹ C. Atabeyoğlu, "age.", s. 39.

⁸⁸⁰ D. Yıldız, "age.", s. 237.

haberini yapan *Akşam* gazetesi, at nalı içindeki İsmet Paşa karikatürü ile dikkat çekmektedir (Ek-22 Gazi Koşusu bugün)⁸⁸¹. 1932 Gazi Koşusu'nu *Vakit* gazetesi de şöyle geçmiştir: “Ankara ilkbahar at yarışlarının sonuncusu bugün havanın bulutlu olmasına ve yağmura çevirmesine rağmen büyük bir kalabalık huzurunda yapıldı. Başvekil ile vekiller koşuyu seyredenler arasında idiler”⁸⁸².

Atatürk'ün liderlik ettiği binicilik sporu ve at yarışlarının, 1930'ların Ankara'sında sosyal yaşamın merkezine oturmuş olduğu söylenebilir. Atatürk'ün sağlığında son kez izlediği 1936 yılı yarışlarına halkın ilgisini, *Ulus* gazetesi şöyle vermiştir: “At koşularına karşı uyanan alaka ve havanın güzelliği hemen bütün ve Ankaralıları bir araya toplamıştı diyebiliriz... Büyük Önder Atatürk'ün yarış yerine teşrifleri de Ankaralıları çok sevindirdi. İpodrumda zevk ve heyecan arttı”⁸⁸³.

Türklerin kadim sporlarından olan at biniciliği, Anglosakson bir kültürle harmanlanarak Ankara'nın sportif açıdan hareketlenmesine ve modern dünyaya açılan bir pencere olması yönünde hedeflendiği görülmektedir. Yeni devlet ideolojisinin temelini oluşturan modernleşmenin mottosu sayılabilecek “her alanda toplumsal değişim” yaratma yaklaşımı, Gazi Koşusu ile spor alanında devletin görünür yüzü haline gelmiştir.

⁸⁸¹ “Gazi koşusu bugün”, *Akşam*, 17 Haziran 1932, s. 1.

⁸⁸² “Gazi at koşusu dün yapıldı ve çok heyecanlı oldu”, *Vakit*, 18 Haziran 1932, s. 5.

⁸⁸³ “Atatürk'ün de şerefleştirdiğiünkü yarışlar, güzel ve heyecanlı oldu”, *Ulus*, 19 İlkteşrin 1936, s. 1.

SONUÇ

Yeni Türk Devleti, çetin bir Millî Mücadele sonrasında Atatürk'ün liderliğinde kurulan ulus/modern devlettir. Ümmet toplumunun ulusa dönüştüğü yeni devlet yapısında ulusal değerler ve kimliğin inşası yeni devletin ideolojik söyleminde en temel özelliklerinden biri olmuştur. Türk kültürel kimliği üzerine inşa edilen ulusal kimlik doktrinleri iki tez üzerine bina edilmiştir. Türk Tarih Tezi ve Güneş Dil Teorisi'dir.

Yeni devlet kuruluş ve işleyişini anayasal yapıya dayandırmış, tarihsel süreçte ideolojik ve siyasal yapısını anayasada yaptığı düzenlemelerle sağlamlaştırmıştır. Devletin ideolojik ve siyasal anlayışının çatısını, Atatürk'ün düşünce yapısı ve Cumhuriyet Halk Partisi tarafından oluşturulan siyasal söylemler oluşturmuştur. Atatürk'ün pragmatik siyaset felsefesiyle açıklanabilecek siyasal yaklaşımlarında uygar bir ulus yaratma amacı vardır. Her türlü geri kalmışlığa ve bağınazlığa karşı verilen mücadelenin anahtarı da halk eğitimi, laik devlet yapısı, seküler toplum oluşturma öne çıkan politikalar olmuştur. 1923-1938 yılları arasında çok partili hayat geçiş denemeleri başarısızlığa uğramış, devleti kuran parti olarak CHP'nin siyasal argümanları devlet-bürokrasi-ideoloji sacayağına yön vermiştir.

Yeni devlet ideolojisinin aygıtları olarak çeşitli yeni kurumlar inşa edilmiştir. İnşa edilen kurumlar ekonomik, sosyal ve kültürel kurumlar işlevsellikleriyle topluma hizmet üreten, devlet organizmasını hayat geçiren, diğer taraftan toplumsal değişim ve dönüşümün de aracı olan kurumlar olmuştur. Kurumların oluşturulmasında modern devlet ve toplum modellerinden esinlenilmiştir.

Cumhuriyet dönemi kurumlarının topluma yansımaları değişim ve dönüşümden yana olmuştur. Devlet aygıtının yukarıdan aşağıya geliştirdiği değişim paradigmasında değişimin zorlu ve zorunlu hali toplumsal yapıya yön verilmek istendiğini gösteren bir durumdur. 1923-1938 dönemi Cumhuriyet Türkiye'sinde toplumsal değişimi aşağıdan yukarıya taşıyacak toplumsal koşulların gelişmemesinde; eğitim, kentleşme, toplumun cemaat hali, sanayileşmeden uzak ekonomik görünüm, sermaye yetersizliği gibi etmenler çarpıcı olgular olarak görünmektedir. Yeni devlet ideolojisinin kamusal alanda görünmesini sağlayan ekonomik yatırımlar sağladığı olanaklarla, toplumun Cumhuriyet değerlerini benimsenmesini hızlandıran sembolik yapılar olmuştur.

Atatürk dönemi ekonomi politikalarını iki ana süreçte izlemek doğru olur. Birinci evre görece liberal politikaların uygulandığı 1923-1930 dönemi, ikincisi de 1930 sonrası planlı devletçi ekonomik dönem olmuştur. Ekonomik geri kalmışlığa önce Türk burjuvazisi oluşturma amacıyla çözüm aranmış, istenilen sonuçlar alınmamasıyla devlet yatırımlara öncülük eden bir konuma gelmiştir. Ekonomik kurumlar; iş, istihdam, kalkınma, büyüme ve refah gibi değerler oluşturan yapısıyla halkın ekonomik yönden geri kalmışlığına çare olmuştur.

“Bir karış şimendifer” politikasının eseri olarak demiryolları, dönemin kitlesel taşımacılık anlayışının halkçı bir uygulaması olarak ulaştığı kentlerde ekonomik kalkınmaya çarpan değer etkisi yaratmıştır. Atatürk yurt gezilerini genellikle demiryolları ile yapmıştır. Demiryolları, gittiği kentlere ekonomik kalkınmayı, modern ulaşımı ve devleti kuran lideri getiren araç olarak sembolleşmiştir.

Sermaye-üretim-tüketim döngüsünü ideolojik bir yapıya oturtma ekseninde topluma tasarruf etme ve yerli malını özendirme, 1929 Ekonomik Buhranı sonrası zaruri bir politika olarak doğmuştur. Yerli malı kullanılmasının teşvik edildiği tarihsel birtakım olaylar Osmanlı döneminde de olmuş olsa da devletin müesses ekonomik politikası haline gelmesi, Cumhuriyet döneminde gerçekleşen aynı zamanda ulusal bir ekonomi politik bir olgu haline gelmiştir. 1930’larda tüm ülke çapında yerli malları kullanımının yaygınlaştırılması, okullarda “Yerli Malı ve Tasarruf Haftası” etkinlikleriyle kendine has ritüellerin oluşmasına yol açmıştır.

Sümerbank isminin oluşmasında Türk Tarih Tezi’nin ışığında, dünyanın en kadim medeniyetlerinden biri olan Sümer uygarlığına dayandırılmış, yapılacak olan yatırımlarla uygar bir toplum amaçlanmıştır. Nitekim Sümerbank yatırımları, ülke ekonomisinin kalkınmasında önemli bir rol üstlenmiştir. Sümerbank kurduğu dev yatırımlarla ülke ekonomisinin ihtiyaç duyduğu sanayileşmeyi tesis eden, istihdam yaratan yapısıyla kurulduğu kentlerin ekonomik ve sosyal çehresini değiştirmiştir. Sümerbank fabrikalarında üretilen ürünler ülkenin dışa bağımlılığını azaltma noktasında önemli bir rol üstlenmiştir. Sümerbank yatırımlarında istihdam edilen çalışanlar için inşa edilen mesken bölgeleri ve yaşam alanları; okul, lokal, sinema salonu, spor tesisleri, sağlık kuruluşu gibi imkanlarıyla toplumsal modernleşmeye hizmet etmiştir. Sümerbank ürünleri, halkın ihtiyaç duyduğu giyim ve kuşamları ucuza mal ederek toplumsal bir işlev

sağladığı gibi çağdaş Türk insanının moda zevkinin oluşmasına da katkı sağlayan bir yapı olmuştur.

Etibank ismi de Anadolu'nun bilinen en eski medeniyeti olan Etiler'in sembolize edildiği bir başka ekonomik yatırım olmuştur. Etibank, ulusal ekonomik politikaların hayata geçirilmesinde yer altı zenginliklerinin ulusallaştırılması, devletleştirilmesi ve yeni araştırma sahalarının kazandırılmasında rol oynamıştır. Etibank çıkarttığı madenlerle ülkenin ihtiyacı olan döviz girdisini sağlayan, ağır sanayi için hammadde temin eden, enerji açığını kapatan işlevde bulunmuştur. Madencilik yatırımlarının emek yoğun bir saha olması itibarıyla Etibank yatırımlarının olduğu yerleşim birimlerinde hızlı nüfus artışları, kentleşme, ulaşım hizmetlerinin artması gibi birtakım olanakların gelişmesi, yeni devletin yurttaşlara getirdiği refah olarak toplumsal kabul görmüştür.

Yeni devlet ideolojisinin yaygınlaşmasında sosyal ve kültürel kurumların inşa edilmesi geniş halk yığınlarınca anlaşılması açısından önemli olmuştur. Yeni devlet ideolojisi modern bir toplum yaratma ülküsünde olmuştur. Modern eğitimlerin yaygınlaştırılması, toplumun sekülerize edilmesi, ulusçuluk, ideal yurttaş, modern kentleşme olguları doğrultusunda yeni devlet ideolojisi kitlesel ve kamusal alanda görünmüştür. Atatürk'ün toplumsal önderliğinde her alanda yetiştirilen öncü kişi ve kişiler Modern Türkiye'nin yüzleri olmuştur.

Halkevleri eliyle önce büyük kentlerde sonrasında ülkenin tüm yerleşim birimlerine ulaşan şubeleriyle çeşitli alanlarda halk eğitimi yapılmıştır. Halkevleri, ülkenin içinde bulunduğu koşullar dahilinde yurttaşların tiyatroyla, sanatla, müzikle, kitapla, sporla buluşmasını sağlayan, okuma yazma öğretilen pek çok yurttaşın kendisini yetiştirme imkânı bulduğu eğitim kurumları olmuştur. Ulaşım ve iletişim şartlarının kısıtlı olduğu bir dönemde yurttaşlara imkân ve fırsat eşitliği içerisinde devlet olanaklarından yararlandırılması göz edilmiştir.

Her türlü bağınazlığın karşısında duran Cumhuriyet ideolojisi, dini taassubun kırılması, halkın kendi dilinde din ve inanç hizmeti alması, halkın dini inanç ve ibadetlerinin suiistimal edecek yapılanmalara izin vermeyen; aksine dini inanç ve vecibelerin yerine getirilmesini kolaylaştıran, kamusal din hizmeti olanağı sunan bir kurumsal yapı olarak Diyanet İşleri Başkanlığı'nı kurmuştur. Din ve vicdan hürriyeti kapsamında yurttaşların din istismarına uğramasının önünde Diyanet İşleri Başkanlığı yürüttüğü din hizmetleriyle sigorta görevini görmüştür.

Siyasal iktidar, Cumhuriyetin ve devrimlerinin yaşatılması, hukuki ve siyasal meşruiyetin yanında toplumun sahiplenilmesi doğrultusunda ideal yurttaş yetiştirmeyi amaçlamıştır. İdeal yurttaş formu kadın ile özdeşleştirilmiştir. Kadınların toplumda geri planda kalmasını aşmak, çağdaş Türk kadınına ortaya çıkartmak amacıyla Medeni Kanun hayata geçirilmiş, siyasal haklar verilmiş, sağlanan eğitim olanaklarıyla Türk kadınının kendini gerçekleştirmesinin önü açılmıştır. Sembol kadınlar yaratılarak Türk kadınına özgüven ve cesaret aşılanmıştır.

Yeni devlet ideolojisinin dış politikada irrdeantailst olmayan bir perspektifle komşu ülkelerle yakın iş birliği ve diyalogu önemseyen, Batılı ülkelerle ilişkilerde (Millî Mücadele döneminde her ne kadar savaşılmış olsa da) barış döneminde karşılıklı iyi ilişkiler kurulmuştur. Bu kapsamda ülkeye gelen tüm devlet başkanları ve yöneticileri, Türk misafirperverliğinde protokolde mütakabiliyete dayanan bir anlayışta ağırlanmıştır. Devlet başkanlarının onuruna yapılan tören, kutlama ve programlarda Modern Türkiye teması öne çıkarılmıştır. Devlet törenlerinin diğer bir yüzü olan ulusal bayram ve kutlamalar, kamusal alanda ulusçuluk anlayışının pekiştiği törenlerle kutlanmıştır. Ulusal bayramlar ve törenler, sembolleri ve ritüelleriyle ulus devletin inşasını güçlendiren programlar olmuştur. Atatürk anıtları etrafında, Cumhuriyet meydanlarında, stadyumlarda kutlanan bayramlarda, kız ve erkek öğrencilerin beraber yaptıkları gösteriler toplumsal hafızalarda yer etmiştir.

Yeni devletin başkenti olan Ankara'nın imar edilmesi kentleşme olgusunun cumhuriyet dönemindeki formu olmuştur. Kentleşme olgusu, yeni devlet ideolojisinde laik çizgisiyle belirginleşen Cumhuriyet Meydanları, Hükümet Konakları, Atatürk Anıtları ile kentin merkezi farklılaştırılmıştır. Şehir silüetinden kent görünümüne dönüşümde Taksim Cumhuriyet Anıtı, Ankara Güven Park, Ulus Zafer Anıtı, İzmir Atatürk Anıtı sembolleşmiş mekanlar olmuştur. Bu yeni mekanlar; toplumun buluşma, görüşme, ziyaret, miting, gösteri, anma vb. etkinliklerinin yapıldığı fenomenleşmiş kent merkezleri olmuştur.

Modern zamanlarda devletlerin yurttaşlara sağladığı olanaklar arasında sportif hizmetler de girmeye başlamıştır. Spor, gençleri hedef alan özgüllüğünde kamusal ve kitlesel yönüyle ideolojik bir aygıttır. Başarma duygusunun yoğunlaştığı sportif alanlar, ulusal kimliğin inşasında etkin kullanılan bir araçtır. 1930'larda başlayan İkinci Dünya Savaşı'nın ayak sesleri ortamında spor, kitlelerin zinde ve güçlü tutulması için uygun bir

form olmuştur. 1920'lerin sonuna doğru Ankara'nın sosyal yaşamına renk katması ve Gazi'nin adının yaşatılması için Gazi Koşusu düzenlenmeye başlamıştır. Gazi Koşusu, günümüzde saygın bir spor müsabakası olarak canlılığını koruyan, halkın teveccühünü kazanmış bir sportif olaydır.

Sonuç olarak bu çalışma, 1923-1938 yılları arasında yeni devlet ideolojisinin toplumsal yansımaları bağlamında cumhuriyet kurumlarının yurttaşlarca nasıl kabul gördüğünü, benimsendiğini ve sembolleştiğini ortaya koymaktadır. Netice itibarıyla yakın tarihimizde örneklerine rastladığımız birtakım çalışmalarda görülen, Atatürk'ün olumsuz manada kültleştirilmesi, mitoslaştırılması çerçevesinde, Cumhuriyeti, devrimlerini ve ideolojisini pejoratif bir yaklaşımla değerlendirmelerin yanlış ve hatalı olduğunu ortaya koymaktadır. Çalışmada elde edilen bulgular neticesinde Cumhuriyetin ekonomik, sosyal ve kültürel kurumları toplum tarafından takdir edilen, beğenilen, kabul gören hatta özlenen yapılar olarak toplumsal hafızalarımızda yer edinmiş sembol kurumlara dönüşmüşlerdir.

KAYNAKLAR

A. TÜRKİYE CUMHURİYETİ CUMHURBAŞKANLIĞI DEVLET ARŞİVLERİ CUMHURİYET ARŞİVİ BELGELERİ

BCA, 30.8.1.1/Yer: 8.47.14. 16.01.1924.

BCA, 30.18.1.1/Yer: 8.46.5. 16.01.1924.

BCA, 30.11.1.0 / Yer: 4.10.7. 31.03.1924.

BCA, 30.10.0/ Yer: 26.149.18. 26.10.1341.

BCA, 180.9.0.0/Yer: 1.4.1.1-117. 31.12.1928.

BCA, 30.18.1.2./Yer: 4.33.4. 08.06.1929.

BCA, 180.9.0.0/Yer: 1.5.1.1-133. 10.06.1929.

BCA, 30.10.0.0./Yer:145.36.1. 18.3.1931.

BCA, 490.01.0.0./Yer:145.36.1. 4.7.1931.

BCA, 490.1.0.0/Yer: 3.2.32. 12.1.1932.

BCA, 30.10.0/ Yer: 26.150.21. 06.03.1933.

BCA, 30.18.1.2/Yer: 34.47.10. 19.6.1933.

BCA, 30.10.0.0./Yer: 198.152.10.1-3. 13.07.1933.

BCA, 30.10.0.0.0/Yer: 198.352.13.1-10/43. 14.10.1933.

BCA, 30.10.0.0/Yer: 69.457.19. 17.06.1934.

BCA, 30.18.1.2./Yer: 46.45.13. 26.06.1934.

BCA, 30.18. 1.2/ Yer: 49.79.6. 24.11.1934.

BCA, 30.18.1.2 / Yer: 62.12.3. 12.02.1936.

BCA, 30.18.1.2 / Yer: 62.18.5. 03.03.1936.

BCA, 490.01.0.0/Yer: 3.12.33. 12.05.1936.

BCA, 490.01.0.0/ Yer: 3.12.37. 04.06.1936.

BCA, 490.01.0.0/Yer: 3.13.1. 29.06.1936.

BCA, 30.18.1.2/Yer: 67.68.1. 11.08.1936.

BCA, 490.01.0.0./Yer: 3.13.16. 22.08.1936.

BCA, 490.01.0.0/Yer:3.13.19. 02.09.1936.

BCA, 490.01.0.0/Yer: 3.15.21. 27.05.1937.

BCA, 490.01.0.0/Yer: 3.15.46. 07.12.1937.

BCA, 490.01.0.0/Yer: 4.18.10. 01.08.1938.

BCA, 30.18.1.2/Yer: 85.91.15. 18.10.1938.

BCA, 30.18.1.2./Yer: 85.94.17. 12.11.1938

BCA, 490.01.0/Yer: 4.19.30. 22.12.1938.

BCA, 490.1.0.0/Yer: 1207.4.2. 30.09.1940.

B. RESMÎ YAYINLAR

Düstur 3. Tertip, Cilt: 5, *Kanun No: 340 7- Lozan Sulh Muahedenamesinin Kabulüne Dair Kanunlar (1)*, 10 Muharrem 1342 ve 23 Ağustos 1339, s. 13-357.

Düstur 3. Tertip, Cilt: 5, *Hilafetin İlgası ve Hanedanı Osmaninin Türkiye Cumhuriyeti Memaliki Haricine Çıkarılmasına Dair Kanun*, s. 323.

Düstur 3. Tertip, Cilt: 7, *Tekke ve Zaviyelerle Türbelerin Seddine ve Türbedarlıklar ile Bir Takım Unvanların Men ve İlgasına Dair Kanun*, s. 113.

Düstur 3.Tertip, Cilt: 7, *Kanun No:815 Türkiye Sahillerinde Nakliyatı Bahriye (Kabotaj) ve Limanlarla Kara Suları Dâhilinde İcrayı San'at ve Ticaret Hakkında* Yayımlandığı Tarih: 29.4.1926 Sayı: 359, s. 759.

Düstur 3.Tertip, Cilt: 10 *Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki Hakkında Kanun*, Numarası: 1353 Kabul Tarihi: 1/11/1928, Yayımlandığı Tarih: 3/11/1928 Sayı: 1030, s. 3.

Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti Umum Merkezi, (1930). *1930 Sanayi Kongresi Raporlar Zabıtlar*, Ankara.

Resmî Ceride, *Kanun No.417 Ankara Şehremaneti Kanunu*, 10 Recep 1342 ve 16 Şubat 1340, Numara: 62, s. 3-5.

Resmî Ceride, *Kanun Numarası: 429 Şeriye ve Evkaf ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâletlerinin İlgasına Dair Kanun*, 26 Recep 1342 ve 3 Mart 1924, Numarası: 63, Sene: 2, s. 18-19.

Resmî Ceride, *Kanun Numarası:431 Hilafetin İlga ve Hanedan-ı Osmaninin Türkiye Cumhuriyeti Memaliki Haricine Çıkarılmasına Dair Kanun*, 26 Recep 1342 ve 3 Mart 1924, Numarası: 63, Sene: 2, s. 20-21.

Resmî Ceride, *Kanun No:628 Cumhuriyetin İlanına Müsadif 29 Teşrinievvel Günün Milli Bayram Addi Hakkında Kanun*, Numara:96, Kabul Tarihi: 25 Ramazan 1343 ve 19 Nisan 1341, Yayım Tarihi: 23 Nisan 1925, s. 129.

Resmî Ceride, *Kanun No:633 Türk Sanayi ve Meadin Bankası Kanunu*, 23 Nisan 1341/1925, Numara: 96, s. 131-132.

Resmî Ceride, *Kanun Numarası:677 Tekke ve Zaviyelerle Türbelerin seddine ve Türbedarlıklar ile Birtakım Unvanların Men ve İlgasına Dair Kanun*, 13 Cemaziyülevvel 1344, Numarası: 243, Sene: 3, s. 1-2.

Resmî Ceride, *Kanun No:743 Türk Kanunu Medenisi*, Kabul Tarihi: 17/2/1926, Numara: 339, Yayım Tarihi: 4 Nisan 1926, s. 10-236.

Resmî Gazete, 24.04.1924, Düstur No: Tertip 3, Cilt: 5, *Teşkilatı Esasiye Kanunu*, s. 576.

Resmî Gazete, *Kararname No: 7284 Millet Mektebi Teşkilatı*, Kabul Tarihi: 1 Teşrinisani 1928, Yayım Tarihi: 24 Teşrinisani 1928, Sayı: 1048, s. 1-12.

Resmî Gazete, *Kanun No:1580 Belediye Kanunu*, Kabul Tarihi: 3.4.1930, Sayı: 1471, Yayım Tarihi: 14 Nisan 1930, s. 8821-8840.

Resmî Gazete, *Kanun No:1827 Evkaf Umum Müdürlüğünün 1931 Mali Senesi Bütçe Kanunu*, 13 Haziran 1931, Sayı:1821, s. 531-539.

Resmî Gazete, *Kanun No:2262 Sümerbank Kanunu*, 11 Haziran 1933, Sayı: 2424, s. 2676-2678.

Resmî Gazete, *Kanun No:2305 Cumhuriyetin İlanın Onuncu Yıl Dönümünü Kutlama Kanunu*, Kabul tarihi: 11 Haziran 1933, Sayı: 2437, Yayım Tarihi:26 Haziran 1933, s. 2785.

Resmî Gazete, *Kanun No:2329 4442 Sayılı Köy Kanunun 20 inci ve 30 uncu Maddelerinin Değiştirilmesine Dair Kanun*, Kabul Tarihi: 26.10.1933, Yayım Tarihi: 28 Teşrinievvel 1933, Sayı: 2540, s. 3183.

Resmî Gazete, *Kanun No:2330 Af Kanunu*, Kabul Tarihi 26.10.1933, Sayı: 2540, Yayım Tarihi: 28 Teşrinievvel 1933, s. 3183-3185.

Resmî Gazete, *Kanun No:2804 Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Kanunu*, 22 Haziran 1935, Sayı 3035, s. 5378-5380.

Resmî Gazete, *Kanun No:2805 Eti Bank Kanunu*, 22 Haziran 1935, Sayı 3035, s. 5380-5381.

Resmî Gazete, *Kanun No:3008 İş Kanunu*, 15 Haziran 1936, Sayı:3330, s. 6621-6639.

Resmî Gazete Kanun No:3056 24 Temmuz 1923 Tarihinde Lozanda İmza Edilen “Boğazların Tabi Olacağı Usule Dair Mukavelename”nin Yerine Kaim Olmak Üzere 20 Temmuz 1936 tarihinde Montreux’de İmza Edilmiş Yeni Mukavelenamenin Tasdikine Dair Kanun Kabul Tarihi 31 Temmuz 1936, Yayın Tarihi: 5 Ağustos 1936, Sayı: 3374, s. 7026-7033.

Resmî Gazete, Kanun Numarası:3115 Teşkilatı Esasiye Kanunun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine Dair Kanun, 13 Şubat 1937, Sayı 3533, s. 7659.

Resmî Gazete, Kanun No:3466 Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkındaki 2739 Sayılı Kanun’a Ek Kanun (Kabul tarihi:20.06.1938), 4 Temmuz 1938, Sayı:3950, s. 10159.

Resmî Gazete, Kanun No:3530 Beden Terbiyesi Kanunu, 16 Temmuz 1938, Sayı: 3961, s. 10300-10301.

TBMM Zabıt Ceridesi 1.11.1338 (1 Kasım 1922), Devre 1, Cilt: 24, İçtima Senesi: 8, 138. İçtima.

TBMM Kanunlar Dergisi Cilt: 4, 9 Kânunuevvel 1341/9 Aralık 1925, s. 33.

TBMM Kanunlar Dergisi Cilt: 3, no.96, 23.04.1341/1926, s. 1-8.

TBMM, Zabıt Ceridesi, 29 Teşrinievvel 1339, Devre: 2, İçtima: 43, Celse: 1, Cilt:3, s. 120.

TBMM Zabıt Ceridesi, 12 Aralık 1929, Cilt: 14, On üçüncü Birleşim, s. 31-35.

C. TEMEL ESERLER

1923 CHP Nizamnamesi, 1339 (1923). TBMM Kitaplığı, Ankara.

1927 CHP Nizamnamesi (1927). TBMM Matbaası, Ankara.

Atatürk, K. (1970). *Nutuk, C.I.*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.

Atatürk K. (1969). *Nutuk C.II.*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.

Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları (2006). *Söylev ve Demeçleri I-III (Açıklamalı Dizin ile)*, Divan Yayıncılık, Ankara.

Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları (2006). *Atatürk’ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV (Açıklamalı Dizin ile)*, Divan Yayıncılık, Ankara.

Atatürk, M. K. (2010). *Medeni Bilgiler/ Türk Milletinin El Kitabı*, (Kaleme Alan: Afet İnan), Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul.

Atatürk, (2011). *Atatürk'ün "Dil Yazıları" I (Sözlük Çalışmaları)* Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Başkanlığı Yayınları, Ankara.

CHF Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları (1931). Devlet Matbaası, İstanbul.

CHF Nizamnamesi ve Programı (1931). TBMM Matbaası, Ankara.

CHP Programı, (1936). Ulus Basımevi, Ankara.

Cumhuriyet Halk Partisi (1938). *On Beşinci Yıl Kitabı*.

Genelkurmay Başkanlığı (yay. haz.) (2001). *Atatürkçülük (Birinci Kitap) Atatürk'ün Görüş ve Direktifleri*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.

Genelkurmay Başkanlığı (yay. haz.) (2001). *Atatürkçülük (İkinci Kitap) Atatürk ve Atatürkçülüğe İlişkin Makaleler*, Enver Ziya Karal "Atatürk'ün Türk Tarih Tezi", Millî Eğitim Basımevi, İstanbul.

D. SÜRELİ YAYINLAR

Akşam

Anadolu

Belleken

Cumhuriyet

Haber

Hakimiyeti Milliye

Kadro

Kızılay

Kurun

Milliyet

Servetifunun (Uyanış)

Son Posta

Tan

Türk Dili

Ulus

Ülkü Halkevleri Dergisi

Vakit

Yeni Asır

E. SÜRELİ YAYINLARDA YER ALAN HABERLER ve MAKALELER

“70 Bin Kişinin İştirak Ettiği Dini Merasim”, (4 Şubat 1932). *Cumhuriyet*.

“40 Usta Namzedi yetiştirilecek”, (11 Birinci kânun 1937). *Son Posta*.

“19 Mayıs Spor- Gençlik Bayramı”, *Ülkü Halkevleri Dergisi*, IX/52, Haziran 1937, 303-304.

Akşam, 28 Teşrinievvel 1933.

Akşam, 30 Teşrinievvel 1933.

Akşam, 22 Haziran 1934.

Akşam, 25 Haziran 1934.

Akşam, 27 Haziran 1934.

Akşam, 29 Haziran 1934.

Akşam, 1 Temmuz 1934.

Akşam, 3 Temmuz 1934.

“Ankara’da ilkbahar at yarışları”, (14 Haziran 1927). *Cumhuriyet*.

“Ankara Sanayi Kongresi”, (8 Teşrinisani 1934). *Cumhuriyet*.

“Ankara Sergi Evinde Sümerbank Standı”, (13 Teşrinisani 1934). *Cumhuriyet*.

“Ankarada 19 Mayıs Şenlikleri”, (21 Mayıs 1938). *Cumhuriyet*.

“Ankarada İsmet Pş. Kız Enstitüsü”, (23 Haziran 1932). No:1871-186, *Servetifunun (Uyanış) Dergisi*.

“Artırım ve yerli mallar yedigünü başladı”, (13 İlkânun 1934). *Ulus*.

“Atatürk, altın bir anahtarla dün, Nazilli ilk basma fabrikasını açtı”, (10 B. Teşrin 1937). *Kurun*.

“Atatürk bugün öğleyin İzmir’e hareket ediyor”, (8 Birinci teşrin 1937). *Cumhuriyet*.

“Atatürk Malatyada tetkikler yaptılar”, (15 Son teşrin 1937). *Ulus*.

“Atatürk’ün de şereflendirdiği dünkü yarışlar, güzel ve heyecanlı oldu”, (19 İlkteşrin 1936). *Ulus*.

“Ayasofya’da 3 bin kişi toplandı”, (4 Şubat 1932). *Milliyet*.

“Aziz misafirimiz Ankarada”, (17 Haziran 1934). *Akşam*.

“Başbakan bir söylev ile tutum haftasını açacak”, (12 K.Evvel 1934). *Milliyet*.

“Başbakanımız Stadyomu Açtılar”, (16 İlkânun 1936). *Kızılay*.

“Bandırma Nutku”, (14 Eylül 1930). *Akşam*.

“Bugün Elazizdeyiz, Yarın Diyarıbekirde, Belki De Çok Yakında Kardeş Ellere Kadar Uzanmış Olacağız”, (12 Ağustos 1934). *Akşam*.

Burhan Belge, “Mutlu Türk kadını!”, (22 Şubat 1935). *Cumhuriyet*.

“Bursa hadisesi hakkında hükümetin resmi tebliği”, (6 Şubat 1933). *Vakit*.

“Bursa’daki hadise”, (6 Şubat 1933). *Cumhuriyet*.

“Bursa’da 162 mahpus tahliye edildi”, (30 Teşrinievvel 1933). *Milliyet*.

“Bu sene millet mektepleri merasimle açılacak”, (26 Teşrinievvel 1929). *Akşam*.

“Büyük Bayramın İkinci günü”, (31 Teşrinievvel 1933). *Cumhuriyet*.

“Büyük Gazi’imiz İzmir halkına teşekkür etti”, (31 Temmuz 1932). *Cumhuriyet*.

“Büyüklerimiz yerli malı giyiyor”, (14 Kânunuevvel 1929). *Vakit*.

“Büyük şefi aralarında gören halk misli görülmemiş tezahüratta bulundu”, (10 Teşrinievvel 1937). *Akşam*.

“Büyük Şef, emniyet abidesini çok beğendi”, (2 Teşrinisani 1934). *Vakit*.

Cumhuriyet, 10 Mart 1929.

Cumhuriyet, 1 Kanunisani 1929.

Cumhuriyet, 6 Teşrinievvel 1930

Cumhuriyet, 27 Teşrinievvel 1930.

Cumhuriyet, 1 Teşrinisani 1930.

Cumhuriyet, 28 Teşrinievvel 1933.

Cumhuriyet, 29 Teşrinievvel 1933.

Cumhuriyet, 18 Haziran 1934.

Cumhuriyet, 24 Haziran 1934.

Cumhuriyet, 28 Haziran 1934.

“Cumhuriyet abidesi bugün küşad ediliyor”, (8 Ağustos 1928). *Milliyet*.

“Cumhuriyet Abidesi dün on binlerce İstanbullunun coşkun tezahüratı arasında açıldı”, (9 Ağustos 1928). *Vakit*.

“Cumhuriyet balosunda Gazi Hz. ve misafir Başvekiller”, (1 Teşrinisani 1930). *Cumhuriyet*.

“Çimento bir elden ve Etibank tarafından idare edilecek”, (16 Temmuz 1938). *Akşam*.

“Çirkin Hadiseler”, (5 Temmuz 1937). *Ulus*.

Daver, A. “Devlet fabrikacılık edebilir miymiş edemez miymiş?”, (27 Şubat 1935). *Cumhuriyet*.

Daver, A. Atatürk, “Nazilli fabrikasını dün altın anahtarla açtı”, (10 Birinciteşrin 1937). *Cumhuriyet*.

“Etibank’ı Takdim”, (3 Nisan 1937). *Ulus*.

Falih Rıfkı, “Köy Hocasının Yeri Boştur”, (29 Kânunusani 1932). *Milliyet*.

Falih Rıfkı, “Vilayetler evi ile Emniyet abidesi dün merasimle açıldı”, (29 Birinci teşrin 1934). *Hâkimiyet-i Milliye*.

“Galatasaray Yunan takımını mağlup etti”, (27 Teşrinievvel 1930). *Vakit*.

“Gazi at koşusu dün yapıldı ve çok heyecanlı oldu”, (18 Haziran 1932). *Vakit*.

“Gazi Heykeli açıldı ve İsmet Paşa 50,000 kişi huzurunda nutkunu söyledi”, (28 Temmuz 1932). *Cumhuriyet*.

“Gazi Hz.”, (5 Şubat 1931). *Milliyet*.

“Gazi Hz. Fenerbahçe’ye 500 lira teberru ettiler”, (21 Haziran 1932). *Cumhuriyet*.

“Gazi Hz. İzmir’de”, (6 Şubat 1931). *Milliyet*.

“Gazi Hz. nin Türk milletine hitabı”, (7 Şubat 1933). *Milliyet*.

“Gazi koşusu bugün”, (17 Haziran 1932). *Akşam*.

“Gül H. İlk kadın muhtarlığa nasıl seçildi?”, (13 Teşrinisani 1933). *Milliyet*.

“Güzellik Müsabakamız Bugünden itibaren resimleri neşre başlıyoruz”, (7 Mart 1929). *Cumhuriyet*.

“Güzel ses Kraliçe dün seçildi”, (1 Kanunuevvel 1930). *Vakit*.

Hakkı Tarık Us, “Yolu Açık Olsun”, (7 Eylül 1937). *Kurun*.

“Halk dün kendi evlerini açtı”, (20 Şubat 1932). *Cumhuriyet*.

“Halkevleri açılıyor”, (12 Şubat 1932). *Cumhuriyet*.

“Halkevleri bugün merasimle açılıyor”, (19 Şubat 1932). *Vakit*.

“Halkevleri ne yapacak”, (13 Şubat 1932). *Cumhuriyet*.

“Halkevi spor heyeti Rusyaya gitti”, (14 Eylül 1936). *Ulus*.

“Halkevlerinin Açılış Yıldönümü”, (27 Şubat 1936). *Servetifünun (Uyanış)*.

“Halkevlerinin altıncı yıldönümü”, (21 Şubat 1938). *Ulus*.

“Halkevlerinin Faydaları”, (20 Şubat 1937). *Haber*.

“Halkevlerinin üçüncü kuruluş yıldönümü kutlandı”, (23 Şubat 1935). *Ulus*.

“Halkevleri teşkilatı”, (4 Nisan 1932). *Cumhuriyet*.

“Halkevleri ve Spor”, (19 Şubat 1937). *Ulus*.

“Her tarafta Halkevleri dün açıldı”, (20 Şubat 1932). *Milliyet*.

“Her Yıl 100 Milyon Metre Yerli Basma”, (27 Ağustos 1935). *Son Posta*.

Hüseyin Rahmi Bey, “Kadın erkeğe muhtaç olmak için yaratılmıştır”, (4 Eylül 1930). *Vakit*.

“İktisat Savaşında Yeni Bir Zafer”, (21 Mayıs 1934). *Cumhuriyet*.

“İlahiyat Fakültesinde Hazırlanan Layiha Etrafında”, (20 Haziran 1928). *Vakit*.

“İlk Kağıd fabrikamız dün İzmitte merasimle açıldı”, (7 İkinci teşrin 1936). *Cumhuriyet*.

“İlk tren Sivas’a hareket etti”, (29 Ağustos 1930). *Cumhuriyet*.

“İlk Türkçe kuran dün Yerebatan camiinde okundu”, (23 Kânunusani 1932). *Akşam*.

“İlk Türkçe ezan Dün Fatih’te okundu”, (31 Kânunusani 1932). *Cumhuriyet*.

“İlk Türkçe Ezan Dün Okundu”, (31 Kânunusani 1932). *Vakit*.

“İlk Türkçe Hutbe Dün Okundu”, (4 Şubat 1932). *Cumhuriyet*.

“İran Şahı Hazretleri”, (4 Haziran 1934). *Cumhuriyet*.

“İsmet İnönü dün Karabük demir fabrikalarının temelini attı”, (4 Nisan 1937). *Cumhuriyet*.

“İzmir Büyük Sevinç İçindedir”, (27 Temmuz 1932). *Vakit*.

“İzmir Enternasyonal Fuarı Sümer Bank Pavyonu”, (2 Temmuz 1937). *Cumhuriyet*.

“İzmir Fuarında Sümerbank Pavyonunda Neler Gördük?”, (7 Eylül 1937). *Tan*.

“Kadının intihap hakkı”, (4 Nisan 1930). *Vakit*.

“Kadir gecesi Türkçe Dini ihtifal yapılacak”, (1 Şubat 1932). *Cumhuriyet*.

“Kâğıt ve şişe fabrikalarının temelleri dün merasimle atıldı”, (15 Ağustos 1934). *Cumhuriyet*.

“Kalp kalbe karşıdır”, (29 Teşrinievvel 1930). *Milliyet*.

“Kurani Kerimin Türkçeye Tercümesi”, (22 Kânunusani 1932). *Son Posta*.

“Kraliçemizin parlak zaferi”, (2 Ağustos 1932). *Cumhuriyet*.

Kurun, 5 Eylül 1936.

Kurun, 6 Eylül 1936.

“Küşatta 50 bin kişi hazır bulundu”, (28 Temmuz 1932). *Vakit*.

“M. Venizelos Pazar Günü Geliyor”, (22 Teşrinievvel 1930). *Cumhuriyet*.

“M. Venizelos Gazi Hz. nin Huzurlarında”, (28 Teşrinievvel 1930). *Cumhuriyet*.

“M. Venizelos’a sorduk”, (29 Teşrinievvel 1930). *Milliyet*.

“Maden fabrikası Erganiye adeta can verdi”, (2 Eylül 1936). *Akşam*.

“Madencilikimiz Zenginleşiyor”, (26 Haziran 1935). *Son Posta*.

“Matbuat Müdürlüğü Tarafından Majeste Kral Edward’a takdim edilen hediye”, (6 Eylül 1936). *Kurun*.

“Memleketin Endüstrileşmesinde Yeni Adımlar Atıldı”, (17 Haziran 1935). *Ulus*.

“Memleket Haberleri”, (19 Ağustos 1934). *Akşam*.

“Millî iktisat hareketi başlamıştır”, (14 Kânunuevvel 1929). *Milliyet*.

“Millî mücadele de birinci hedefimiz “Akdeniz” ikinci “iktisat”tır”, (12 Kânunuevvel 1930). *Milliyet*.

Milliyet, 29 Teşrinievvel 1933.

Milliyet, 30 Teşrinievvel 1933.

Milliyet, 30 Teşrinievvel 1933.

Milliyet, 1 Teşrinisani 1933.

“Misafir Başvekillerin intibaları”, (31 Teşrinievvel 1930). *Cumhuriyet*.

“Misafirimiz dün tetkik ve gezintiler yaptılar”, (6 Eylül 1936). *Tan*.

“Mülayim kendisini galip ilan etti”, (6 Temmuz 1937). *Yeni Asır*.

“Nazilli fabrikası müstemilat ile beraber yeni bir şehir halini aldı”, (19 Şubat 1938). *Son Posta*.

“Nazilli Kombinası”, (12 Birinci teşrin 1937). *Cumhuriyet*.

“Nazilli bayram yapıyor”, (10 Birinci Teşrin 1937). *Ulus*.

“Nazillide bayram”, (10 Birinciteşrin 1937). *Cumhuriyet*.

“Özdil”, (17 Mart 1935). *Ulus*.

Recep, “Ülkü Niçin Çıkıyor”, (Şubat 1933). *Ülkü Halkevleri Mecmuası*.

“Rıza Şah Hz. memleketimizde”, (11 Haziran 1934). *Cumhuriyet*.

Safa, P. “Kağıd fabrikası”, (7 İkinci teşrin 1936). *Cumhuriyet*.

“Senelerden sonra değişen bir an’ane”, (5 Eylül 1936). *Tan*.

“Ses kraliçemiz bugün Paris’e hareket ediyor”, (2 Kanunuevvel 1930). *Cumhuriyet*.

Siirt Mebusu Mahmut, “Halkevleri Gazinin Yolu”, (25 Şubat 1933). *Milliyet*.

“Şahinşah Hz. bugün Samsuna vasıl oluyorlar”, (15 Haziran 1934). *Akşam*.

“Şahinşah Hz. Gazi ile birlikte Ankaradan dün akşam hareket ettiler”, (21 Haziran 1934). *Akşam*.

“Şehinşah Hz. nin şerefine verilen temsil”, (20 Haziran 1934). *Cumhuriyet*.

“Sümerbank Yerli Mallar Pazarı”, (20 Mayıs 1934). *Vakit*.

“Sümerbank Yerli Mallar Pazarı”, (17 Kânunuevvel 1935). *Yeni Asır*.

“Sümerbank Yerli Mallar Pazarı”, (10 Temmuz 1936). *Akşam*.

“Sümerbank Yerli Mallar Pazarı”, (27 Ekim 1938). *Anadolu*.

“Sümerbank Fabrikaları”, (30 Mayıs 1934). *Cumhuriyet*,

“Sümer Bank Umumi Müdürlüğünden”, (29 Ağustos 1935). *Cumhuriyet*,

“Sümerbank Dün Resmen Faaliyete Geçti”, (12 Temmuz 1933). *Cumhuriyet*.

“Sümerbank İşe Başlarken”, (12 Temmuz 1933). *Cumhuriyet*.

“Sümer Bank Umumi Müdürlüğünden, (6 İkinciteşrin 1936). *Cumhuriyet*.

Tan, 4 Eylül 1936.

“Tasarruf Bayramı”, (12 Birinci kânun 1935). *Anadolu*.

“Tasarruf Haftası Bugün Başlıyor”, (12 Kânunuevvel 1930). *Vakit*.

“Tasarruf ve yerli malı haftası”, (1932, Ocak). *Kadro*.

“Telgraf Haberleri”, (14 Şubat 1931). *Vakit*.

“Türkçe Kur’an”, (28 Kânunusani 1932). *Akşam*.

“Türkçe kur’an, dün ilk defa okundu”, (23 Kânunusani 1932). *Cumhuriyet*.

“Türkçe Kur’an okunması Halkı vecde getirdi”, (27 Kânunusani 1932). *Cumhuriyet*.

“Türkçe Kur’an okunan camiler dolup taşıyor”, (26 Kânunusani 1932). *Cumhuriyet*.

“*Türk Dili Araştırma Kurumu Bildirisi*”, (25 Mart 1935). *Ulus*.

“*Türkdili bayramı*”, (26 Eylül 1933). *Cumhuriyet*.

“Türk vatanın istihdaf eden hiç bir tehlike yoktur”, (13 Kânunuevvel 1937). *Akşam*.

“Türk vatanın imarı”, (4 Nisan 1929). *Akşam*.

“Türkiye’nin en güzel kadını kimdir?”, (6 Şubat 1929). *Cumhuriyet*.

“Türkiye Güzeli Keriman Halis H. Dünya kraliçesi intihap edildi”, (1 Ağustos 1932). *Cumhuriyet*.

Uğur Dünder, “Yıkın Heykellerimi...”, (23 Aralık 2016). *Sözcü*.

Ulus, 4 Eylül 1936.

Ulus, 5 Eylül 1936.

Ulus, 7 Eylül 1936.

Ulus, 23 Şubat 1936.

“Ulusal Sanayide bir Devre!”, (17 Şubat 1935). *Cumhuriyet*.

Vakit, 13 Teşrinisani 1929.

Vakit, 20 Teşrinisani 1929.

Vakit, 27 Teşrinisani 1929.

Vakit, 4 Kanunuevvel 1929.

Vakit, 2 Temmuz 1934.

Vakit, 10 Temmuz 1934.

Vakit, 28 Birinci teşrin 1933.

Vakit, 29 Birinci teşrin 1933.

Vakit, 30 Birinci teşrin 1933.

“Welcome Your Majesty” (Büyük Misafirimiz Hoş Geldiniz), (4 Eylül 1936). *Kurun*.

“Yakında mühim bir sanayi merkezi olacak olan Kayseri'den umumi bir görünüş”, (15 Ağustos 1933). *Cumhuriyet*.

“Yazı Dili Hangi Konuşma Dili ile Birleşecek?”, (27 Aralık 1934). *Ulus*.

“Yazı Musabakası”, (15 Kanunu evvel 1937). *Türk Dili*.

“Yedi büyük fabrikanın temeli İnönünün uğurlu eliyle atıldı”, (4 Nisan 1937). *Tan*.

“Yeni bir namzet”, (4 Eylül 1930). *Vakit*.

“Yerli Mallarını Koruma Cemiyeti”, (20 Nisan 1929). *Vakit*.

“Yerli Malları koruma cemiyeti dün teşekkül etti”, (20 Nisan 1929). *Milliyet*.

“Yerli Mallar Pazarı”, (2 Mayıs 1930). *Vakit*.

“Yerli Mallar Pazarı”, (5 Mayıs 1930). *Akşam*.

“Yunan Takımı Bugün Geliyor”, (23 Teşrinievvel 1930). *Cumhuriyet*.

“Yunanlılarla 2-2 Berabere Kaldık”, (25 Teşrinievvel 1930). *Cumhuriyet*.

Yunus Nadi, “Çok ruhani Bir Kadir gecesi”, (4 Şubat 1932). *Cumhuriyet*.

Yunus Nadi, “İran Şahı Hz.nin Memleketimizi Ziyaretleri”, (26 Mayıs 1934). *Cumhuriyet*.

“Zafer anıtı küşadının resminden intibalar”, (26 Teşrinisani 1927). *Vakit*.

F. KİTAPLAR

Ahmad, F. (1995). *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Sarmal Yayınevi, (çev. Yavuz Alogan), İstanbul.

Ağaoğulları, M. A. (2010). *Ulus Devlet ya da Halk Egemenliği*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.

Akal, C. B. (2000). *Devlet Kuramı*, Dost Yayınları, Ankara.

Akal, E. (2018). *Millî Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, İletişim Yayınları, İstanbul.

Akarsu, B. (2003). *Atatürk Devrimi ve Temelleri*, İnkılap Kitabevi, İstanbul.

Akçam, T. (1993). *Türk Ulusal Kimliği ve Ermeni Sorunu*, İletişim Yayınları, İstanbul.

Akçura, Y. (1976). *Üç Tarz-ı Siyaset*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Akgüngör, S., Aldemir, C., Kuştepe, Y., Gülcan, Y., Tecim, V. (2012). *Türkiye’de Demiryolları ve Karayollarının Ekonomik ve Sosyal Etkileri: 1856-2008 Dönemi için Bir İnceleme*, Dokuz Eylül Üniversitesi Matbaası, İzmir.

Akın, R. (2001). *TBMM Devleti (1920-1923) Birinci Meclis Döneminde Devlet Erkleri ve İdare*, İletişim Yayınları, İstanbul.

Akın, Y. (2018). *“Gürbüz ve Yavuz Evlatlar” Erken Cumhuriyet’te Beden Terbiyesi ve Spor*, İletişim Yayınları, İstanbul.

Altay, F. (2008). *Görüp Geçirdiklerim On Yıl Savaş ve Sonrası (1912-1922)*, Eylem Yayınları, Ankara.

Altınay, Ayşe Gül (der.) (2013). *Vatan, Millet, Kadınlar*, Selda Şerifsoy, “Aile ve Kemalist Modernizasyon Projesi, 1928-1950”, İletişim Yayınları, İstanbul.

Althusser, L. (2000). *Devletin İdeolojik Aygıtları*, İletişim Yayınları, (çev. Yusuf Alp Özışık), İstanbul.

Aslanoğlu, İ. (2010). *Erken Cumhuriyet Dönemi Mimarlığı 1923-1938*, Bilge Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.

Atabeyoğlu, C. (1981). *Atatürk ve Spor*, Hisarbank Kültür Yayınları.

Atay, F. R. (t.y.). *Çankaya*, Pozitif Yayınları, İstanbul.

Avcıoğlu, D. (1969). *Türkiye'nin Düzeni*, Bilgi Yayınevi, Ankara.

Aybars, E. (1994). *Atatürk Çağdaşlaşma ve Laik Demokrasi*, İleri Kitabevi Yayınları, İzmir.

Aydemir, Ş.S. (1975). *Tek Adam Mustafa Kemal Üçüncü Cilt (1922-1938)*, Remzi Kitabevi, İstanbul.

Aydın, S., Emiroğlu, K., Türkoğlu, Ö., Özsoy, E.D. (2005). *Küçük Asya'nın Bin Yüzü: Ankara*, Dost Kitabevi, Ankara.

Aykut, Ş. (1936). *Kamalizm*, Muallim Ahmet Halit Kitap Evi, İstanbul.

Aysan, M. (1980). *100.Yılında Atatürk'ün Ekonomik Politikası*, Es Yayınları, İstanbul.

Balibar E., Wallerstein I. (2007). *İrk Ulus Sınıf Belirsiz Kimlikler*, Metis Yayınları, (çev. Nazlı Ökten), İstanbul.

Başkan, Y. (ed.) (2020). *Sabit Duman Armağanı*, Umut Karabulut, Ömer Faruk Özkul, "Atatürk Dönem İşçi Hareketleri ve İş Hayatına Dair Yasal Düzenlemeler" Sonuç Akademik Yayınları, Ankara.

Bauman, Z. (2016). *Sosyolojik Düşünmek*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

Belge, M. (2012). *Militarist Modernleşme Almanya, Japonya ve Türkiye*, İletişim Yayınları, İstanbul.

Berk, N., Gezer, H. (1973). *50 Yılın Türk Resim ve Heykeli*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

Berkes, N. (1992). *Atatürk ve Devrimler*, Adam Yayınları, İstanbul.

Berkes N. (1997). *İki Yüz Yıldır Neden Bocalıyoruz*, Cumhuriyet Kitap Yayınları, İstanbul.

Berkes, N. (2017). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yayınları, (çev. Ahmet Kuyaş), İstanbul.

Bilgili, A. E. (ed.) (2010). *Şehir ve Kültür: İstanbul*, Ebru Matbaacılık, İstanbul.

Bloch, M. (1983). *Feodalite*, (çev. Mehmet Ali Kılıçbay), Savaş Yayınları, Ankara.

- Bolat, B.S. (2012). *Milli Bayram Olgusu ve Türkiye’de Yapılan Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları (1923-1960)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.
- Boratav, K. (2005). *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Boratav, K. (2006). *Türkiye’de Devletçilik*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Bozdoğan, S., Kasaba, R. (1999). *Türkiye’de Modernleşme ve Ulusal Kimlik*, (çev. Nurettin Elhüseyni) Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Bozdoğan, S. (2002). *Modernizm ve Ulusun İnşası Erken Cumhuriyet Türkiye’sinde Mimari Kültür*, (çev. Tuncay Birkan), Metis Yayınları, İstanbul.
- Bulut, M. vd. (ed.) (2019). *Sultan II. Abdülhamid Dönemi Siyaset- İktisat- Dış Politika- Kültür – Eğitim*, Gökhan Çetinsaya, İzü Yayınları, İstanbul.
- Can, B.B. (2000). *Demiryolundan Petrole Chester Projesi 1908-1923*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Cantek F. C. (haz.) (2012). *Cumhuriyetin Ütopyası Ankara*, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara.
- Cantzen, R. (1994). *Daha Az Devlet Daha Çok Toplum*, (çev. Veysel Atayman), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Cassirer, E. (1984). *Devlet Efsanesi*, (çev. Necla Arat), Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Childe, G. (2009). *Tarihte Neler Oldu? Kırmızı* Yayınları, İstanbul.
- Claessen, H. J. M., Skalnik, P. (1993). *Erken Devlet Kuramlar-Veriler-Yorumlar*, (çev. Aleattin Şenel), İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Cohen, A. P. (1999). *Topluluğun Simgesel Kuruluşu*, (çev. Mehmet Küçük), Dost Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Connerton, P. (1999). *Toplumlar Nasıl Anımsar*, (çev. Alaeddin Şenel), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Copeaux, E. (2000). *Tarih Ders Kitaplarında (1931-1993) Türk Tarih Tezinden Türk-İslam Sentezine*, (çev. Ali Berktaş), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Coşkun, S. (1995). *Türkiye’de Politika (1920-1995)*, Cem Yayınevi, İstanbul.
- Cöhçe, S. (1995). *Türk Tarihine Giriş*, Çağ Ofset Matbaacılık, Elâzığ.
- Cundioğlu, D. (1998). *Türkçe Kur’an ve Cumhuriyet İdeolojisi*, Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- Çavdar, T. (1970). *Osmanlıların Yarı Sömürge Oluşu*, Ant Yayınları, İstanbul.

- Çavdar, T. (1991). *İttihat ve Terakki*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Çavdar, T. (1995). *Türk Demokrasi Tarihi 1839-1950*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Çavdar, T. (2001). *Millî Mücadele'ye Başlarken Sayılarla Durum ve Genel Görünüm I*, Cumhuriyet Kitap Yayınları, İstanbul.
- Çeçen, A. (2000). *Atatürk'ün Kültür Kurumu Halkevleri*, Cumhuriyet Kitapları Yayınları, İstanbul.
- Çelebi, M. (2006). *Dünden Bugüne Taksim Cumhuriyet Anıtı*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.
- Çetinkaya, Y. D. (2015). *Osmanlı'yı Müslümanlaştırmak Kitle Siyaseti, Toplumsal Sınıflar, Boykotlar ve Milli İktisat (1909-1914)*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Çığ, M. İ. (2014). *Atatürk ve Sumerliler*, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- Çoban, B., Özarslan, Z. (ed.) (2003). *Söylem ve İdeoloji Mitoloji-Din-İdeoloji*, (çev. Nurcan Ateş), Teun Van Dijk, Su Yayınevi, İstanbul.
- Çotuksöken, Y. (yay. haz.) (1991). *Türk Uygarlığı Tarihi Ziya Gökalp*, İnkılap Kitabevi, İstanbul.
- Davies, N. (2011). *Avrupa Tarihi*, (çev. ed. Mehmet Ali Kılıçbay), İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Davison, A. (2002). *Türkiye'de Sekülerizm ve Modernlik*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Davison, R. H. (2005). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform, 1856-1876*, (çev. Osman Akınhay), Agora Kitaplığı, İstanbul.
- Demirel, A. (2011). *Birinci Mecliste Muhalefet İkinci Grup*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Demirel, F. (2009). *Cumhuriyet Kurulurken Hayaller ve Umutlar*, Bağlam Yayınları, İstanbul.
- Devlet, N. (2014). *Rusya Türkleri Millî Mücadele Tarihi (1905-1917)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Eliade, M. (2005). *Dinler Tarihi İnanç ve İbadetlerin Morfolojisi*, (çev. Mustafa Ünal), Serhat Yayıncılık, Konya.
- Elibal, G. (1973). *Atatürk ve Resim Heykel*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Eraslan, C. (1996). *Doğruları ve Yanlışlarıyla Sultan II. Abdülhamid*, Yeni Asya Yayınları, İstanbul.
- Ercan, Y. (sad.) (1979). *Esat Efendi, Tefrişat-ı Kadime "Osmanlı'da Töre ve Törenler"*, Tercüman 1001 Temel Eser Serisi, İstanbul.

- Ercan, Y. (2002). *Osmanlı İmparatorluğunda Bazı Sorunlar ve Günümüze Yansımaları*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara.
- Ergut, F. (2015). *Modern Devlet ve Polis Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Toplumsal Denetimin Diyalektiği*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Erim, N. (1953). *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri C.I*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Eroğul, C. (1990). *Devlet Nedir*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Eroğlu, H. (1990). *Türk İnkılap Tarihi*, Savaş Yayınları, Ankara.
- Ersanlı, B. (2018). *İktidar ve Tarih Türkiye'de "Resmi Tarih" Tezinin Oluşumu (1929-1937)*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Faruqi, S. (2010). *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, (çev. Ercan Ertürk), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Findley, C. V. (2008). *Dünya Tarihinde Türkler*, (çev. Ayşen Anadol), Kitap Yayınevi, İstanbul.
- Fişek, K. (1985). *100 Soruda Türkiye Spor Tarihi*, Gerçek Yayınevi, İstanbul.
- Fişek, K. (1998). *Devlet Politikası ve Toplumsal Yapıyla İlişkileri Açısından Spor Yönetimi*, Bağırhan Yayınevi, Ankara.
- Fraser, T. G., Mango, A., Mcnamara, R. (2011). *Modern Ortadoğu'nun Kuruluşu*, (çev. Füsün Doruker), Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Garthwaite, G. R. (2011). *İran Tarihi*, (çev. Fethi Aytuna), İnkılap Kitabevi, İstanbul.
- Gellener, E. (1992). *Uluslar ve Ulusçuluk*, (çev. Büşra Ersanlı Behar, Güney Göksu Özdoğan), İnsan Yayınları, İstanbul.
- Georgeon, F. (1986). *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri -Yusuf Akçura-(1876- 1935)* (çev. Alev Er), Yurt Yayınevi, Ankara.
- Georgeon, F. (2006). *Osmanlı Türk Modernleşmesi (1900-1930)*, (çev. Ali Berktaş), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Georgeon, F. (2006). *Sultan Abdülhamid*, (çev. Ali Berktaş), Homer Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- Giddens, A. (2008). *Ulus Devlet ve Şiddet*, (çev. Cumhur Atay), Kalkedon Yayınları İstanbul.
- Glosneck, J. (1998). *Kemal Atatürk ve Çağdaş Türkiye III*, Cumhuriyet Kitap Yayınları, İstanbul.

Goloğlu, M. (2009). *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi- II 1931-1938 Tek Partili Cumhuriyet*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

Gökberk, M. (1997). *Aydınlanma Felsefesi Devrimler ve Atatürk*, Cumhuriyet Kitap Yayınları, İstanbul.

Gözler, K. (1998). *Kurucu İktidar*, Bursa Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa.

Gözler, K. (2007). *Türk Anayasa Hukuku Dersleri*, Bursa Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa.

Gül, M. (2018). *Modern İstanbul'un Doğuşu Bir Şehrin Dönüşümü ve Modernizasyonu*, (çev. Büşra Helvacıoğlu), Sel Yayınları, İstanbul.

Güneş, İ. (2009). *I. TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920-1923)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

Gürkan, T. (1971). *Atatürk'ün Uşağının Gizli Defteri Atatürk'ün on iki yıl hizmetini gören Cemal (Çelebi) Granda'nın hatıraları*, Fer Yayınları, İstanbul.

Habermas, J. (2003). *Kamusal yaşamın Yapısal Dönüşümü*, (çev. Tanıl Bora, Mithat Sancar), İletişim Yayınları, İstanbul.

Halaçoğlu, Y. (1991). *Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

Hanioğlu, Ş. (2010). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Zihniyet, Siyaset, Tarih*, Bağlam Yayınları, İstanbul.

Heper, M. (2018). *Türkiye'de Devlet Geleneği*, Doğu Batı Yayınları, Ankara.

Heywood, A. (2014). *Siyaset*, (çev. Bekir Berat Özipek vd.) Adres Yayınları, Ankara.

Hobsbawm, E. J. (1993) *1780'den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik "Program, Mit, Gerçeklik"*, (çev. Osman Akınhay), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

Hobsbawm, E. J. (1999). *İmparatorluk Çağı 1875-1914*, (çev. Sina Şener), Dost Kitabevi Yayınları, Ankara.

Imbert, P. (t.y.) *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yenileşme Hareketleri Türkiye'nin Meseleleri*, (çev. Adnan Cemgil), Engin Yayıncılık, İstanbul.

İhsanoğlu, E. (ed.) (1994). *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi C.I*, İlber Ortaylı İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA) Yayınları, İstanbul.

İleri, R. N. (1994). *Atatürk ve Komünizm*, Sarmal Yayınevi, İstanbul.

İlhan, A. (2009). "Kemalizm: Müdafaa-i Hukuk Doktrini", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Kemalizm C.II*, İletişim Yayınları, İstanbul.

İnalcık, H., Quataert, D. (ed.) (2004). *Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi Cilt 2 1600-1914*, Eren Yayıncılık, İstanbul.

İnan, A. (1933). *Raporlar Kısım I Sınai Tesisat ve İşletme (İktisat Vekâleti)*, Başvekâlet Matbaası, Ankara.

İnan, A. (1936). *Güneş Dil Teorisi Üzerine Ders Notları*, Devlet Matbaası, İstanbul.

İnan, A. (1947). *Türk Halkının Antropolojik Karakterleri ve Türkiye Tarihi Türk Irkının Vatanı Anadolu (64000 kişi üzerinde anket)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

İnan, A. (1972). *Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Sanayi Planı 1933*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

İnan, A. (1989). *İzmir İktisat Kongresi 17 Şubat- 4 Mart 1923*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

İnan, A. (yay. haz.) (2009). *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

İnalcık, H. (2003). *Osmanlı Klasik Çağ (1300-1600)*, (çev. Ruşen Sezer), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

İnalcık, H. (2005). *Osmanlı'da Devlet, Hukuk ve Adalet*, Eren Yayıncılık, İstanbul.

İnalcık, H. (2016). *Osmanlı Tarihinde İslâmiyet ve Devlet*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

İnalcık, H., Seyitdanlıoğlu, M. (ed.) (2017). *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Enver Ziya Karal, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

İnan S., Akseki C. (ed.) (2014). *İnkılap Dersleri*, Ercan Haytoğlu, Gökçe Yayınevi, Denizli.

İnönü, İ. (1998). *İsmet İnönü'nün Hatıraları Cumhuriyetin İlk Yılları 1 (1923-1938)*, Cumhuriyet Kitap Yayınları, İstanbul.

İplikçioğlu, B. (2007). *Helen ve Roma Tarihinin Anahatları*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

Karabulut, U. (2014). *İzmir Kentinde Siyasi Protesto Kültürü (1908-1912)*, Yeditepe Yayınları, İstanbul.

Karal, E. Z. (1999). *Osmanlı'da Tanzimat Dönemi (Osmanlı'da Tanzimat-ı Hayriye Devri) (1839-1856)*, Cumhuriyet Kitap Yayınları, İstanbul.

Karal, E. Z. (2003). *Osmanlı Tarihi C VII (1861-1876)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

- Karal, E. Z. (2007). *Osmanlı Tarihi C. VIII. Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri 1876-1907*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Karaosmanoğlu, Y. K. (1984). *Politikada 45 Yıl*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Karaosmanoğlu, Y. K. (2018). *Ankara*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Kansu, M. M. (1998). *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber 1.Cilt*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Kandiyoti, D. (2013). *Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar Kimlikler ve Toplumsal Dönüşümler*, Metis Yayınları, İstanbul.
- Karpat, K. H. (2001). *Ortadoğu'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk*, (çev. Recep Boztemur), İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Karpat, K. H. (2006). *Osmanlı'da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma*, (çev. Dilek Özdemir), İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Mete K. Kaynar (ed.) (2010). *Resmi Tarih Tartışmaları 10 Rejim ve Ritüelleri*, Özgür Üniversite Yayınları, İstanbul.
- Kepenek, Y., Yentürk, N. (2001). *Türkiye Ekonomisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Keser, İ. (1993). *Türkiye'de Siyaset ve Devletçilik*, Gündoğan Yayınları, Ankara.
- Keyder, Ç. (2014). *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Kılıç, S.K. (yay. haz.) (2016). *Yakınçağ Dönemi Avrupa Tarihi*, Mustafa Akdağ, Berikan Yayınevi, Ankara.
- Kili S., Gözübüyük Ş.A. (1985). *Türk Anayasa Metinleri Senedi İttifaktan Günümüze*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Kocabaşoğlu U., Berke M. (2018). *Bolşevik İhtilali ve Osmanlılar*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Kocatürk, U. (1999). *Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri*, Semih Ofset, Ankara.
- Koraltürk, M. (2011). *Erken Cumhuriyet Döneminde Ekonominin Türkleştirilmesi*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Köymen, M. A. (2001). *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi C.III. Alparslan ve Zamanı*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Kuruç, B. (1993). *Belgelerle Türkiye İktisat Politikası 2.Cilt (1933-1935)*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara.
- Kushner, D. (1998). *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu 1876-1908*, (çev. Zeki Doğan), Fener Yayınları, İstanbul.

- Kutay, C. (yay. haz.) (1980). *Fethi Okyar Üç Devirde Bir Adam*, Tercüman Yayınları, İstanbul.
- Levend, A. S. (1960). *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Lewis, B. (2003). *Ortadoğu*, (çev. Selen Y. Kölay), Arkadaş Yayınları, İstanbul.
- Lewis, B. (2013). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, (çev. Bogaç Babür Turna), Arkadaş Yayınevi, Ankara.
- Lord Knirross, (1994). *Atatürk Bir Milletten Yeniden Doğuşu*, (çev. Necdet Sander), Altın Kitaplar, İstanbul.
- Lowry, H. W. (2010). *Erken Dönem Osmanlı Devleti'nin Yapısı*, (çev. Kıvanç Tanrıyar), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Mann, M. (2012). *İktidarın Tarihi Sınıfların ve Ulus Devletlerin Yükselişi 1760-1914 Cilt II*, (çev. Ali Rıza Güngen vd.), Phoneix Yayınevi, Ankara.
- Mantran, R. (ed.) (2016). *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, İrene Beldiceanu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Mardin, Ş. (1991). *Türk Modernleşmesi Makaleler 4*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Mardin, Ş. (2010). *Türkiye'de Din ve Siyaset*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Mardin, Ş. (2015). *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Moore, S. W. (1989). *Marx, Engels, Lenin'de Devlet Kuramı*, (çev. Ahmet Cumhuri Aytulun), Simge Yayınevi, İstanbul.
- Necipoğlu, G. (2007). *15. ve 16. Yüzyılda Topkapı Sarayı Mimari, Tören ve İktidar*, (çev. Ruşen Sezer), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Ocak, A. (2002). *Selçukluların Dini Siyaseti (1040-1092)*, Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Oktay, O. (haz.) (2008). *Şair ve Fikir Adamı Olarak Yahya Kemal Beyathı*, Türk Yurdu Yayınları, Ankara.
- Oppenheimer, F. (1984). *Devlet*, (çev. A. Şenel, Y. Sabuncu), Kaynak Yayınları, İstanbul.
- Oran, B. (1990). *Atatürk Milliyetçiliği Resmî İdeoloji Dışı Bir İnceleme*, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- Oran, B. (ed.) (2008). *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt I 1919-1980*, İletişim Yayınları, İstanbul.

Ortaylı, İ. (1981). *İkinci Abdülhamit Döneminde Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara.

Ortaylı, İ. (2008). *Osmanlı Sarayında Hayat*, Yitik Hazine Yayınları, İzmir.

Ortaylı, İ. (2009). *Osmanlı'da Milletler ve Diplomasi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

Ortaylı, İ. (2010). *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, Cedid Neşriyat, Ankara.

Ögel, B. (1982). *Türklerde Devlet Anlayışı (13. Yüzyıl Sonlarına Kadar)*, Başbakanlık Basımevi, Ankara.

Özbudun, S. (1997). *Ayinden Törene Siyasal İktidarın Kurulma ve Kurumsallaşma Sürecinde Törenlerin İşlevleri*, Anahtar Kitaplar Yayınları, İstanbul.

Özbudun, E. (2012). *1924 Anayasası*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Özçelik, A. (1993). *Osmanlı Devleti'nin Çöküşünde Ekonomi-Politik Baskılar Üzerine Bir Deneme (1838-1914)*, Ecdad Yayınları, Ankara.

Özelmas, E. (1963). *Devletçilik ve Türkiye'deki Tatbikatından Sümerbank*, Sümerbank Yayınları, Ankara.

Öztürk, N. (2012). *Çadırdan Saraya 14- 15. Yüzyıl Osmanlı Devlet Düzeni*, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul.

Pamuk, Ş. (2007). *Osmanlı- Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*, İletişim Yayınları, İstanbul.

Pamuk, Ş. (2018). *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi, Büyüme, Kurumlar ve Bölüşüm*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

Parmaksızoğlu, İ. (1982). *Türklerde Devlet Anlayışı (İmparatorluk Devri 1299-1789)*, Başbakanlık Basımevi, Ankara.

Parla, T. (1991). *Türkiye'de Anayasalar*, İletişim Yayınları, İstanbul.

Parla, T. (1991). *Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları Atatürk'ün Nutku C.I*, İletişim Yayınları, İstanbul.

Parla, T. (1992). *Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları C.III. Kemalist Tek-Parti İdeolojisi ve CHP'nin Altı Ok'u*, İstanbul.

Peker, R. (1984). *İnkılap Dersleri*, İletişim Yayınları, İstanbul.

Perinçek, D. (der.) (1997). *Atatürk Din ve Laiklik Üzerine*, Kaynak Yayınları, İstanbul.

- Perinçek, D. (2008). *Kemalist Devrim-6 Atatürk'ün CHP Program ve Tüzükleri*, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- Platon, (2005). *Devlet*, (çev. Cenk Saraçoğlu, Veysel Atayman), Bordo Siyah Yayınları, İstanbul.
- Poggi, G. (1991). *Çağdaş Devletin Gelişimi*, (çev. Şule Kut, Binnaz Toprak), Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Quartaert, D. (2004). *Osmanlı İmparatorluğu (1700-1922)*, (çev. Ayşe Berktaş), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Quataert, D. (2009). *Osmanlı İmparatorluğunda Madenciler ve Devlet Zonguldak Kömür Havzası 1822-1920*, (çev. Nilay Özok Gündoğan, Azat Zana Gündoğan), Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Renan, E. (1946). *Nutuklar ve Konferanslar Millet Nedir?*, (çev. Ziya İshan), Sakarya Basımevi, Ankara.
- Roberts, J. M. (2016). *Avrupa Tarihi*, (çev. Fethi Aytuna), İnkılap Yayınları, İstanbul.
- Roskin, M. G. (2012). *Çağdaş Devlet Sistemleri: Siyaset, Coğrafya, Kültür*, (çev. Bahattin Seçilmişoğlu), Ankara.
- Rousseau, J. J. (2012). *Toplum Sözleşmesi*, (çev. Vedat Günyol), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Sakaoğlu, N. (1991). *Osmanlı Eğitim Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Sancar, S. (2014). *Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti Erkekler Devlet Kadınlar Aile Kurar*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Sarınay, Y. (1994). *Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları 1912-1931*, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- Schnapper, D. (1995). *Yurttaşlar Cemaati Modern Ulus Fikrine Dair*, (çev. Özlem Okur), Kesit Yayınları, İstanbul.
- Selek S. (1976). *Anadolu İhtilali*, Cem Yayınevi, İstanbul.
- Sencer, M. (1969). *Osmanlı Toplum Yapısı Devrim Stratejisi Açısından*, Ant Yayınları, İstanbul.
- Sevim A., Merçil, E. (1995). *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilât ve Kültürü*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Smith, A. D. (2002). *Ulusların Etnik Kökeni*, (çev. Sonay Bayramoğlu, Hülya Kendir), Dost Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Smith, A. D. (2017). *Milli Kimlik*, (çev. Bahadır Sina Şener), İletişim Yayınları, İstanbul.

- Soysal, M. (1979). *100 Soruda Anayasanın Anlamı*, Gerçek Yayınevi, İstanbul.
- Sümerbank, (t.y.). *Cumhuriyetin 50.Yılında Sümerbank*, Tisa Matbaası.
- Sümer, F. (1972). *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy Teşkilatı-Destanları*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara.
- Süreyya, Ş. (1932). *İnkılap ve Kadro (İnkılabın İdeolojisi)*, İstanbul Milliyet Matbaası, Ankara.
- Şapolyo, E. B. (1958). *Kemal Atatürk ve Millî Mücadele Tarihi*, Rafet Zaimler Yayınevi, İstanbul.
- Şenel, A. (1982). *İlkel Topluluktan Uygar Topluma Geçiş Aşamasında Ekonomik Toplumsal Düşünsel Yapıların Etkileşimi*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara.
- Şenel, A. (2006). *Kemirgenlerden Sömürgenlere İnsanlık Tarihi*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Şenoğlu, K. (2009). *Yusuf Akçura Kemalizmin İdeoloğu*, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- Şimşir, B. (2006). *Ankara...Ankara...Bir Başkent'in Doğuşu*, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- Tan, N. (2011). *Atatürk ve Türk Dil Kurumu*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Tanilli, S. (1993). *Devlet ve Demokrasi Anayasa Hukukuna Giriş*, Cem Yayınevi, İstanbul.
- Tanör, B. (1997). *Kuruluş*, Cumhuriyet Kitap Yayınları, İstanbul.
- Tanör, B. (2009). *Türkiye'de Kongre İktidarlari (1918-1920)*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Tanör, B. (2017). *Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Tekeli, İ. (2011). *Cumhuriyetin Belediyecilik Öyküsü (1923-1990)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Tekeli, İ., İlkin, S. (1982). *Uygulamaya Geçerken Türkiye'de Devletçiliğin Oluşumu*, Sanem Matbaası, Ankara.
- Tekeli, İ., İlkin, S. (2010). *Cumhuriyetin Harcı Modernitenin Altyapısı Oluşurken*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Tekiner, A. (2010). *Atatürk Heykelleri Kült, Estetik, Siyaset, İletişim* Yayınları, İstanbul.

- Tevfik, E. (1973). *Yeni Osmanlılar Tarihi*, Hürriyet Yayınları, İstanbul.
- Tezer, Ş. (1995). *Atatürk'ün Hatıra Defteri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Teziç, E. (1976). *100 Soruda Siyasal Partiler Partilerin Hukuki Rejimi ve Türkiye'de Partiler*, Gerçek Yayınevi, İstanbul.
- Therborn, G. (1989). *İktidarın İdeolojisi ve İdeolojinin İktidarı*, (çev. İrfan Cüce), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Timur, T. (1989). *Osmanlı Çalışmaları İlkel Feodalizmden Yarı Sömürge Ekonomisine*, V Yayınları, İstanbul.
- Timur, T. (1993). *Türk Devrimi ve Sonrası*, İmge Kitabevi, Ankara.
- Tilly, C. (2001). *Zor, Sermaye ve Avrupa Devletlerinin Oluşumu 990-1992*, (çev. Kudret Emiroğlu), İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Togan, A. Z. V. (1981). *Umumi Türk Tarihine Giriş C.1 En Eski Devirlerden 16. Asra Kadar*, Enderun Yayınları, İstanbul.
- Toker, Y. (sad.) (1999). *Ziya Gökalp Türkçülüğün Esasları*, Toker Yayınları, İstanbul.
- Tokgöz, E. (2004). *Düinden Bugüne Türkiye Ekonomi Kurumu (Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti)*, İmaj Yayınevi, Ankara.
- Toprak, Z. (1988). *Sümerbank*, Creative Yayıncılık, İstanbul.
- Toprak, Z. (1995). *Türkiye'de Ekonomi ve Toplum (1908-1950) Milli İktisat - Milli Burjuvazi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Toprak, Z. (2012). *Darwin'den Dersim'e Cumhuriyet ve Antropoloji*, Doğan Kitap Yayınları, İstanbul.
- Toprak, Z. (2016). *Türkiye'de Kadın Özgürlüğü ve Feminizm (1908-1935)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Toprak, Z. (2018). *Türkiye'de Yeni Hayat: İnkılap ve Travma*, Doğan Kitap, İstanbul.
- Tuna, S. (2009). *Dünya Ekonomik Krizine Bir Cevap Mı? Türkiye'de Devlet İşletmeciliği ve Sümerbank (1932-1939)*, Derlem Yayınları, İstanbul.
- Tunaya, T. Z. (1988). *Türkiye'de Siyasal Partiler Cilt I İkinci Meşrutiyet Dönemi*, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Tunçay, M. (1989). *T.C.'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*, Cem Yayınevi, İstanbul.
- Tunçay, M. (1992). *Türkiye'de Sol Akımlar C.II*, BDS Yayınları, İstanbul.

Turan, O. (1969). *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi Türk Dünya Nizamının Milli İslami ve İnsani Esasları Cilt: I*, Turan Neşriyat Yurdu, İstanbul.

Turan, O. (1969). *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, Turan Neşriyat Yurdu, İstanbul.

Turan, Ş. (1982). *Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünürler ve Kitaplar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Turan, Ş. (1998). *Türk Devrim Tarihi 2. Kitap Ulusal Direnişten Türkiye Cumhuriyeti'ne*, Bilgi Yayınevi, Ankara.

Turan, Ş. (1998). *Atatürk ve Ulusal Dil*, Cumhuriyet Kitap Yayınları, İstanbul.

Turan, Ş. (2000). *İsmet İnönü Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Turan, Ş. (2014). *Türk Kültür Tarihi, Türk Kültüründen Türkiye Kültürüne ve Evrenselliğe*, Bilgi Yayınevi, Ankara.

Tüfekçi, G. D. (1983). *Atatürk'ün Okuduğu Kitaplar II Cilt*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

Türkdoğan, O. (1999). *Milli Kimliğin Yükselişi Niçin Milletleşme*, Alfa Yayınları, İstanbul.

Türkiye İstatistik Kurumu (2010). *İstatistik Göstergeler 1923-2009*, Ankara.

Türkiye Jokey Kulübü, (1971). *Sait Akson'un Yarışçılık Anıları*, Türkiye Jokey Kulübü Yayınları, Ankara.

Türk Ocağı Türk Tarihi Heyeti (ed.) (1930). *Türk Tarihinin Ana Hatları*, İstanbul Devlet Matbaası, İstanbul.

Türk Tarih Tetkik Cemiyeti, (2000). *Tarih I Kemalist Eğitimin Tarih Dersleri (1931-1941)*, Kaynak Yayınları, İstanbul.

Türk Tarih Tetkik Cemiyeti (1931). *Tarih II Orta Zamanlar*, Devlet Matbaası, İstanbul.

Türk Tarih Tetkik Cemiyeti (1931). *Tarih III Yeni ve Yakın Zamanlarda Osmanlı-Türk Tarihi*, Devlet Matbaası, İstanbul.

Türk Tarih Tetkik Cemiyeti (1931). *Tarih IV Türkiye Cumhuriyeti*, İstanbul.

Uluskan, S. B. (2010). *Atatürk'ün Sosyal ve Kültürel Politikaları*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.

Ülker, R. (1998). *Bursa Nutku (Tanıklar ve Belgelerle)*, Cumhuriyet Kitap Yayınları, İstanbul.

- Ünal, A. (2002). *Hititler Devrinde Anadolu*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Ünal, M.A. (1997). *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, Fakülte Kitabevi, Isparta.
- Üstel, F. (2004). *İmparatorluktan Ulus Devlete Türk Milliyetçiliği: Türk Ocakları (1912-1931)*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Üstel, F. (2008). *Makbul Vatandaşın Peşinde II. Meşrutiyetten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Üstüner, B. (yay. haz.) (2014). *Cumhuriyet Kazanımları*, Şerafettin Turan, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- Wallerstein, I. (2015). *Modern Dünya Sistemi 4 Merkezci Liberalizmin Zaferi 1789-1914*, (çev. Latif Boyacı), Yarın Yayınları, İstanbul.
- Weber, M. (2005). *Bürokrasi ve Otorite*, (çev. H. Bahadır Akın), Adres Yayınları, Ankara.
- Wilkinson, K. (2011). *Semboller ve İşaretler*, Alfa Yayınları, (çev. Seda Toksoy), İstanbul.
- Yamaner, Ş. (1999). *Atatürk Öncesinde ve Sonrasında Kültürel Değişim (Devrimin Felsefesi ve Toplumsal Özü)*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul.
- Yaraman, A. (1999). *Türkiye’de Kadınların Siyasal Temsili*, Bağlam Yayınları, İstanbul.
- Yerasimos, S. (2002). *Sultan Sofraları 15. ve 16. Yüzyılda Osmanlı Saray Mutfağı*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Yeşilkaya, N. G. (2003). *Halkevleri: İdeoloji ve Mimarlık*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Yetiş, K. (1989). *İbrahim Necmi Dilmen*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Yetişgin, M. (2014). *Modern Avrupa Tarihi*, Nobel Akademik Yayınları, Ankara.
- Yetkin, Ç. (sad.) (2004). *Kemalizm*, Munis Tekinalp, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul.
- Yıldız, D. (2002). *Çağlar Boyu Türklerde Spor*, Telebasım Yayıncılık, İstanbul.
- Yılmaz, F., Yetkin, S. (2002). *İzmir Kent Tarihi*, İzmir.
- Yücel, H. (2017). *Cumhuriyet Ekonomisinin Kuruluşu ve Gelişimi*, Türkiye Barolar Birliği Yayınları, Ankara.
- Yücel, T. F. (2015). *Cumhuriyet Türkiye’sinin Sanayileşme Öyküsü*, Türkiye Teknoloji Geliştirme Vakfı Yayınları, Ankara.

Zeyrek, Ş. (2006). *Türkiye’de Halkevleri ve Halkodaları*, Anı Yayıncılık, Ankara.

Zihnioğlu, Y. (2003). *Kadınsız İnkılap Nezihe Muhiddin, Kadınlar Halk Fırkası, Kadın Birliği*, Metis Yayınları, İstanbul.

Zürcher, E. J. (2015). *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, İletişim Yayınları, (çev. Yasemin Saner Gönen), İstanbul.

G. MAKALELER

Akbulut, D. A. (1990). “Heyet-i Temsiliye Nasıl Teşekkül Etti?”, *Atatürk Dergisi*, 1/4, 44-55.

Akgül, L. H. (2005). “Rıza Han’ın (Rıza Şah Pehlevi) Türkiye Ziyareti”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 7, 1-42.

Akıncı A. (2012, Aralık). “Modern Ulus Devletlerin Doğuşu”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 34, 61-70.

Albayrak, M. (1994). “Millet Mekteplerinin Yapısı ve Çalışmaları (1928-1935)” *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 10/29, 471-482.

Albayrak, M. (1995). “Osmanlı-Alman İlişkilerinin Gelişimi ve Bağdat Demiryolunun Yapımı”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 6, 1-38.

Arı, K. (1991, Temmuz). “Samsun-Çarşamba Demiryolu’nun Temel Atma Töreni ve Reiscumhur Gazi Mustafa Kemal Paşa’nın Samsun Gezisi”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, VII/21, 609-622.

Aslan, R. (2019, Yaz). “Atatürk’ün Balıkesir Ziyaretleri”, *Belgi Dergisi*, 2/18, 1281-1300.

Ashiskender, B., Özsoy, A. (2010, Mart). “Cumhuriyet Sonrası Kayseri’de Modernleşme: Mekânsal ve Toplumsal Değişme”, *İTÜ Dergisi/a*, 9/1, 31-42.

Avcı, M. (2014, Bahar). “Atatürk Dönemi Demiryolu Politikası”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 54, 39-58.

Atuk, M. V. (2017, Güz). “İran Şahı Rıza Pehlevi’nin Türkiye Ziyareti”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 35, 219-247.

Avcı, M. (2014, Bahar). *Atatürk Dönemi Demiryolu Politikası*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, 54, 39-58.

Aydar, H. (2006). “Darülfünun İlahiyat Fakültesi ve Türk Kültür Hayatına Katkıları”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13, 23-43.

- Aydın, N., Ergün, E. (2020, Kış). “Atatürk’ün Din Politikası ve Günümüze Yansımaları”, *Tarih ve Günce Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi*, 6, 49-80.
- Aydın, R. (2018, Mart). “Ulus, Uluslaşma ve Devlet: Bir Modern Kavram Olarak Ulus Devlet”, *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 6/1, 229-255.
- Avcı, C. (2013). “Harf İnkılabı ve Millet Mektepleri”, *Mediterranean Journal of Humanities*, 3/1, 43-60.
- Banoğlu, A. N. (1992). “Taksim Cumhuriyet Abidesi’nin Tarihçesi”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 9/25, 109-126.
- Başaran, M. (2015). “Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’in İlk Yıllarına Yerli Malı Kullanımı Teşviki”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 4/11, 45-62.
- Berk, G.G. (2016, Yaz). “Sümerbank İşletmelerinde Tasarıma Dair İçerik Analizi: Sümerbank Süreli Yayınları Üzerine Bir Çalışma”, *Yedi: Sanat, Tasarım ve Bilim Dergisi*, 16, 111-120.
- Bolat, B. S. (2014, Bahar). 1930 Kadınlara İntihap (Seçme- Seçilme) Hakkı Verilmesine Yönelik Tutumlar”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 10/19, 27-50.
- Boztemur, R. (1996). “Özel Girişimciliğin Gelişiminde Devletin Rolü: İş Bankası Örneği”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 18/29, 63-79.
- Boztemur, R. (2006, Ağustos-Eylül-Ekim). “Tarihsel Açıdan Millet ve Milliyetçilik: Ulus-Devletin Kapitalist Üretim Tarzıyla Birlikte Gelişimi”, *Doğu Batı, Milliyetçilik-I* 9/38, 161-179.
- Çadırcı, M. (1998, Ağustos) “Tanzimat Döneminde Türkiye’de Yönetim (1839-1856)”, *Belleten*, LII/203, 601-626.
- Çambel, H. C. (1939, Nisan). “Atatürk ve Tarih”, *Belleten*, III/10, 269-272.
- Çanak, E. (2015). “Devlet Demiryollarında Sportif Faaliyetler ve Adana Demirspor Kulübü”, *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24/1, 1-12.
- Caymaz, B. (2007, Kış), “Cumhuriyetin Onuncu Yıl Kutlamaları: 29 Ekim 1933”, *İstanbul Bilgi Üniversitesi Türk Devrim Tarihi Çalışmaları Dergisi Bilgi ve Bellek*, 4/7, 115-139.
- Centel, T. (1981). “Atatürk Dönemi Çalışma Politikası”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 45/1-4, 129-149.
- Çevik, Z. (2002, Mart). “Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Rejiminin İlk Anayasası: Teşkilat-ı Esasiye Kanunu”, *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 26, 27-38.
- Çolak, F. (2013, Winter). “Atatürk Dönemi’nde Türkiye Cumhuriyeti’nin Ulaşım Politikasına Genel Bir Bakış”, *International Periodical For The Languages, Literature*

and History of Turkish or Turkic, 8/2, 345-364.

Coşar, N. (1995, Temmuz). “Cumhuriyet Türkiye’inde İktisadi Terbiye: Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti”, *Dünü ve Bugünüyle Toplum ve Ekonomi*, 8, 71-86.

Demir, G. Y. (2010/2). “Türk Tarih Tezi ile Türk Dil Tezinin Kavşağında Güneş-Dil Teorisi”, *U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11/19, 385-396.

Demirhan, N. (1997). “Türkiye Cumhuriyeti’nin Onuncu Yıl Kutlamaları”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 8/37, 41-150.

Dere, U. (2020, Güz). “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Eski Başkentte Yeni Rejimin İlk Sembolü: Sarayburnu Atatürk Heykeli”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 67, 117-142.

Doğan, H. (2017, Aralık). “Mustafa Kemal Atatürk’ün Yozgat Gezileri”, *Milli Kültür Araştırma Dergisi*, 1/2, 18-23.

Doğan, H. (2007). “Sanayinin Musikisi Nasıl Başladı, Nasıl Bitti? Sümerbank Nazilli Basma Fabrikası’na Tarihsel Bir Bakış”, *Ege Akademik Bakış*, 7/2, 661-689.

Duman, D. (1992). “Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 1/2, 127-141.

Duman, D. (1997, Nisan). “1930’larda Ekonomideki Korumacılık Politikasının Okullardaki Yansımaları “Yaşasın Yerli malı Yaşasın Kumbara”, *Toplumsal Tarih*, 40, 19-22.

Durukan, A., Uraz, T. U. (2008, Mart) “Cumhuriyetin Kültür Kurumu Olarak Halkevi Binaları”, *İtüdergisi/a mimarlık, planlama tasarımı*, 7/1, 38-49.

Erdem, N. (2009, Güz), “Yunan Tarihçilerin Gözüyle 1930 Türk-Yunan Dostluk Antlaşması ve Venizelos’un Bu Sürece Katkıları”, *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (İLKE)*, 23, 93-128.

Erdoğan, C. (2017, Ağustos). “Tek Parti İktidarı Dönemi’nde (1923-1950) Cumhuriyet Halk Partisi’nin İdeolojik Değişim ve Dönüşüm Sürecinin Çözümlemesi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10/51, 270-279.

Erdoğan, C. (2017, Ekim). “Tek Parti İktidarı Döneminde (1923-1950) Cumhuriyet Halk Partisi’nin Örgütlenme Yapısının ve Yönetim Anlayışının Çözümlemesi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10/ 52, 366-379.

Evcin, E. (2014). “Atatürk’ün Spora ve Sporculara Bakışı”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 33/55, 303-378.

Fidan, M., Dilek, S., Esev, A. (2019, Aralık), “Dünden Bugüne Paranın Tarihi ve Türkiye’de Kâğıt Para Kullanımı”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, 9/18, 141-162.

Genç H. D., Esin, M. (2018, Ocak). “Yakınlaşmayı Anlamak: Bolşevikler ve Millî Mücadeleciler 1919-1922”, *Journal of Political Administrative and Local Studies*, 1/2, 55-73.

Gökmen, E. (2007). “II. Abdülhamit Dönemi Osmanlı Maden İmtiyazları (1878-1899)”, *Belleten*, 71/262, 969-996.

Görüşük, L. (2015). “Doğu ve Batı Medeniyetlerinin Devlet ve Siyaset Söylemleri”, *Muhafazakâr Düşünce*, 11/43, 73-96.

Gül, M. (2006, Aralık). “Atatürk’ün Yurt Gezilerinin Kamuoyu Oluşturmadaki Rolü”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8/3, 52-72.

Günaltay, Ş. (1938, Temmuz). “Türk Tarih Tezi Hakkındaki İntikatlara Mahiyeti ve Tezin Kat’i Zaferi”, *Belleten*, II/7-8, 337-365.

Günay, M. (2016, Ağustos). “Türkiye’de Spor Cemiyetlerinin Kuruluşu ve Bu Cemiyetlerin Etnik Amaçlarla Kullanılması”, *International Journal of Science Culture and Sport*, 4/1, 383-393.

Günay, N. (2017). “Osmanlı Devleti’nde Kurulan Spor Cemiyetleri ve Jimnastik Derslerinin Milliyetçilik Hareketlerindeki Rolü”, *Belleten*, 81/292, 917-946.

Güneş, G. (2007, Kasım). “Nazilli Sümerbank Basma Fabrikası”, *Fama Aktüel Dergisi*, 18, 4-7.

Güneş, G. (2010, Bahar - Güz). “Türk Kadının Muhtarlık ve Köy İhtiyar Heyetlerine Seçme Seçilme Hakkını Kazanması ve Türkiye’nin İlk Kadın Muhtarı Gül Esin (Hanım)”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, IX/20-21, 171-190.

Güneş, İ. (1987). “Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nden Halk Fırkasına Geçiş”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 3/8, Ankara, 1987, s. 437.

Güneş, İ. (2020). “Teşkilatı Esasiye Kanun’unun (1921 Anayasa’sının) Yapılış Süreci”, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20/2, 233-256.

Gür, F. (2014-2015). “Erken Cumhuriyette Siyaset, Propaganda, Sanat ve Ulusun İnşası”, (çev. Akın Evren), *Sosyoloji Dergisi*, 31-32, 135-173.

Haytoğlu, E. (1997). “Türkiye’de Demokratikleşme Süreci ve 1945’te Çok Partili Siyasî Hayata Geçişin Nedenleri (1908-1945)”, *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 3/3, 46-54.

İğdemir, U. (1939, Nisan). “Atatürk ve Belleten”, *Belleten*, III/10, 355-356.

İleri, T. (2019, Güz). “Cumhuriyet Dönemi Eğitim Politikaları Bağlamında Kız Enstitüleri’nin Türk Modernleşmesinde Yeri ve Önemi”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Atatürk Yolu Dergisi*, 65, 193-226.

İnalcık, H. (2010, Ağustos, Eylül, Ekim). “Osmanlı Padişahı”, *Doğu Batı*, Osmanlılar IV/54, 9-20.

İnan, A. (1957, Ocak). “Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesinin Kuruluş Hazırlıkları Üzerine”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 1, 1-16.

Kaçar, T. (2013, Şubat). “Roma İmparatorluğu, Hristiyanlar ve Milano Fermanı’nın 1700. Yılı”, *Toplumsal Tarih*, 230, 46-50.

Kadri, Y. (1932, Şubat). “Milli tasarruf ve Halk edebiyat”, *Kadro*, 2, 26-28.

Kanberoğlu, N. A. (2014, Aralık). “1926 Yılı Türk Basınında Mustafa Kemal Atatürk’ün Yurt Gezileri ve Yurt Gezilerinin Kamuoyu Oluşturmadaki Rolü”, *History Studies International Journal of History*, 6/6, 133-147.

Karabulut, S., Karabulut, U. (2016). “Erken Cumhuriyet Döneminde Doğu Anadolu Bölgesini Kalkındırmaya Yönelik Bir Girişim: Malatya Bez ve İplik Fabrikası TAŞ’ın Kuruluşu (1936-1939)”, *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 5/1, 67-78.

Karaçor, Z. vd. (2019). “Osmanlı İmparatorluğu’nda Özelleştirme Faaliyetlerine Örnek Olarak Reji Tütün İdaresi”, *Niğde Ömer Halis Demir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1/3, 18-28.

Kartal, C.B. (2019, Kasım). “Cumhuriyet’in Başkentinin Mekânsal Dönüşümü ve 1928-1930 Dönemi Hâkimiyet-i Milliye Gazetesine Yansımaları”, *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9, 306-344.

Karyelioğlu, S. (2012, Ocak) “Ulus Devlet ve Milliyetçiliğin Tarihsel Dayanakları ve Küreselleşmenin Ulus Devlet ve Milliyetçilik Üzerindeki Etkileri”, *ETHOS: Felsefe ve Toplumsal Bilimlerde Diyaloglar Dergisi*, 5/1, 137-169.

Kasalak, K. (2012, Aralık). “Teşvik-i Sanayi Kanunları ve Türkiye’de Sanayileşmeye Etkileri”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 27, 65-79.

Kayıran, M., Metintaş, M. Y. (2017). “Türkiye’de Anayasal Gelişme (1876-1924)”, *Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Yakın Tarih Dergisi*, 1/1, 14-41.

Kemal, N. (1933, Birinciteşrin), “Milli Bayram ve Halk Terbiyesi”, *Ülkü Halkevleri Mecmuası*, 2/9, 245-252.

Kerimoğlu, H. T. (2020, Güz). “Yeni Bilgiler Işığında Chester Projesinin İlk Başvuru Süreci 1908 -1912”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 20/41, 415-446.

Kılavuz, N. (2012). “Chester Demiryolu Projesi”, *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 1/1, 1035-1045.

Kodal, T. (2003, Mart). “Mustafa Kemal Atatürk’ün Denizli Ziyaretleri”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XIX/ 55, 147-161.

Kolay, A. (2017). “Osmanlı İmparatorluğu’nun Son Döneminde İstanbul’da Kurulan Sporla İlgili Kulüp, Cemiyet ve Dernekler”, *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15/3, 147-168.

Körpe, Ö., Kırık, H. (2018, Ekim). “Bir Pragmatik Eylem Düşüncesi Olarak Taarruz Ruhu ve Atatürk’ün Taarruzi Söylemi”, *Güvenlik Stratejileri*, 14/ 28, 229-273.

Marttin, V. (2017). “Cumhuriyetin İlk Beş Yılında Sosyal Hayat”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Yakın Tarih Dergisi*, 1/2, 70-94.

Miroğlu, A. C. (1933, Birinci kânun). “Gazi’nin Heykeli, *Ülkü Halkevleri Dergisi*, 2/11, 385.

Mumcu, A. (1986). “1924 Anayasası”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 2/5, 383-400.

Nedim, V. (1932, Ocak). “Müstemleke İktisadiyatından Millet iktisadiyatına”, *Kadro*, 1, 6-9.

Okçuğlu, G., Önder, İ. (1987). “Aşarın Kaldırılması”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 45/1-4, 261-276.

Okur, M. (2000, Ocak). “Milli Egemenlik ve Teşkilatı Esasiye Kanunu”, *Atatürk Dergisi*, 3/1, 289-304.

Okur, M. (2004, Kasım). “Atatürk Tarafından Yabancı Devlet Başkanlarına Verilen Hediyeler”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 33-34, 79-88.

Ortaylı, İ. (2004). “Devlet’e Nasıl Bakmalı”, *Doğu Batı*, Devlet 1, 11-16.

Osma, K. (2001). “İzmir’in Ata’ya Teşekkürünün Görsel İfadesi: Atlı Atatürk Anıtı”, *Sanat Tarihi Dergisi*, 11/11, 105-112.

Özer, E., Gül, M. (2020). “Osmanlı İmparatorluğu’nda Tanzimat’tan II. Meşrutiyet’e Sporda Batılılaşma Hareketleri”, *Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Spor Bilimleri Dergisi* 1/1, 44-50.

Özer, H. (2014). “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Milli Tüccar Oluşturma Çabalarında İş Bankası’nın Rolü”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 69 /02, 351-377.

Özer, S. (2013, Spring). “1929 Dünya Ekonomik Bunalımı Çerçevesinde Yerli Malı ve Tutum Haftası Kutlamaları”, *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 8/5, 595-613.

Özcan, A. (1995). “II. Mahmud Dönemi ve Reformları Hakkında Bazı Gözlemler”, *Tarihi İncelemeler Dergisi*, X/1, 13-39.

Özçetin, B. (2010). “Zigana Dağındaki Portakal Ağacı: Recep Peker ve Kemalizm”, *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, 20, 167-187.

- Özkaya, A. (2020). "Cumhuriyet Döneminin İdeoloğu: Recep Peker'in Kişiliği ve İdeolojilere Bakışı", *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD)*, 7/3, 146-156.
- Öztürkmen, A. (1996, Nisan). "Milli Bayramlar Şekil ve Hatırası I, *Toplumsal Tarih Dergisi*, 28, İstanbul, 29-35.
- Sabahat, N.S. (2017). "Türkiye'de Anıt Heykelin Temsil ve Kimlik Sorunu, *İdil Dergisi*, 6/31, 953-966.
- Safi, C. (2005/2). "Türk Tarih Tezi Amacı, Uygulanışı ve Sonuçları", *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11, 11-32.
- Sakaoğlu, S. (1991). "Türk Dili Tetkik Cemiyeti'nin Kuruluşu ve Atatürk", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 39, 19-29.
- Sayılı, A. (1988). "Atatürk İdeolojisi", *Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Erdem Dergisi*, 5/12, 963-993.
- Semiz, Y., Toplu, G. (2019, Nisan). "Cumhuriyet Döneminde Devlet Tarafından Kurulan İlk Sanayi Kuruluşu Kayseri Sümerbank Bez Fabrikası", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 45, 29-59.
- Soydan, A. (2002). "Kadın Kimliğinin Oluşması Çerçevesinde Mesleki Teknik Eğitim (Cumhuriyet İdeolojisinin Kuruluş Sürecinde Kız Enstitüleri 1923-1940)", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 1, 269-287.
- Sönmez, C. S. (2004, Mayıs-Kasım). "Cumhuriyetin Onuncu Yıldönümü Kutlamaları ve 26 Ekim 1933 Tarihli Genel Af Yasası", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 9/33, 89-101.
- Şendeniz, Ö. (2014, Güz). "Erken Cumhuriyet Dönemi Dil Politikaları Güneş Türk Dil Teorisi'nin Türk Basınında Yansımaları", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 10/20, 307-326.
- Tamçelik, S. (2000). "Osmanlı Dönemi Demiryollarının Tarihî Gelişimi İçerisinde Siyasî ve İktisadî Sosyal Etkileri", *Erdem*, 12/35, 483-535.
- Taşkıran, C. (1994). "Atatürk Döneminde Demokrasi Denemeleri (1925-1930)", *Atatürk Yolu Dergisi*, 4/14, 255-265.
- Toker, N. G. (2019, Nisan). "Cumhuriyetin İlk yıllarında Toplumla Bütünleşme Projesi Olarak Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti", *History Studies*, 11/2, 655-679.
- Topçuoğlu, H. (1956). "Etibank ve Sosyal Politikası", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 13/1, 287-328.
- Toprak, Z. (1979). "İttihat ve Terakki'nin Paramiliter Gençlik Örgütleri", *B.Ü. Beşerî Bilimler Dergisi*, 8, 95-113.

Toprak, Z. (2007, Aralık). “Cumhuriyet, Demiryolu ve Laiklik bir “Modernite” Metaforu”, *Toplumsal Tarih*, 168, 26-31.

Tural, S. (2003, Mart). “Türkiye Cumhuriyeti’nin Tapu Tescil Andlaşması: Lozan”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XIX/55, 1-16.

Turan, N. S. (2018). “Erken Cumhuriyet Döneminde Ulusal Kimliğin Opera Sahnesinde İnşası: Özsoy”, *Ahenk Müzikoloji Dergisi*, 2, 1-30.

Uçak, H. İ. (2001). “Demiryollarında Sportif Faaliyetler ve Ankara Demirspor Kulübü”, *Kebikeç Dergisi*, 11, 283-294.

Uluslan, Ş. (2018). “Atatürk Dönemi Din Uygulamaları (1923-1938) (Yorumlar, Eleştiriler, Değerlendirmeler)”, *Cappadocia Journal Of History And Social Sciences*, 11, 306-320.

Uzun, H. (2010, Bahar-Güz). “Tek Parti Döneminde Yapılan Cumhuriyet Halk Partisi Kongreleri Temelinde Değişmez Genel Başkanlık, Kemalizm ve Milli Şef Kavramları”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, IX/20-21, 233-271.

Ünlüöner, K. (1992). “Türkiye’de Ulaştırma Sektörünün Tarihi Gelişimi (Karayolları-Demiryolları)”, *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 5, 331-351.

Yaman, Z. Y. (2011,1). “ “Siyasi/Estetik Gösterge” Olarak Kamusal Alanda Anıt ve Heykel”, *METU JFA*, 28/1, 69-98.

Yay, T. (2019). “Atatürk Dönemi Türkiye Ekonomisi ve Osmanlı İmparatorluğu’ndan Devralınan Miras”, *Contemporary Research in Economics and Social Sciences*, 3/1, İstanbul, 77-113.

Yıldırım, İ. (1996). “Atatürk Dönemi Demiryolu Politikasına Bir Bakış”, *Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XII/35, 387-396.

Yıldırım, Y. (2008). “Yeni Başkent’in Sportif Yüzü: Ankara Demirspor”, *Mülkiye Dergisi*, 32/261, 119-131.

Yıldız, F. (2019, Ekim). “Türkiye’de Güzellik Yarışmaları ve Basının Öncü Rolü: Genç Cumhuriyet’in Asri Güzelleri”, *Etkileşim Üsküdar Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi*, 2/4, 66-87.

Yıldızlı, M.E., Pekacar, Ç. (2017, 26-28 Nisan). “Güneş Dil Teorisinin Gelişim Süreci”, *IV. Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Sempozyumu*, Niğde, 483-489.

H. Tezler

Altınışik, A. H. (2011). *Atatürk-İnönü Dönemi Kültür Politikaları Temelinde Türk Tarih ve Türk Dil Kurumu*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), T.C. Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırşehir.

Ayoğlu, B. O. (2010). “Zafer Anıtı- Güvenpark- TBMM” Kent Aksının Varolan Durumunun İrdelenmesi ve Cumhuriyet Aksı Olarak Yeniden Tasarımı, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Aytemur, J. Ö. (2007). 1930-1945 Yılları Arasında Türk Yönetim Düşüncesi: Sümerbank Örneği Üzerinden Tarihsel Bir Çözümleme, (Basılmamış Doktora Tezi), Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, Antalya.

Bigat, B. (2017). Kuruluşu ve İlk Yıllarında Nazilli Sümerbank Basma Fabrikası, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), T.C. Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Aydın.

Demirhan, N. (1995). Atatürk Dönemi Ulaştırma Politikası ve Demiryolları, (Basılmamış Doktora Tezi), Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi, İstanbul.

Doğaner, Y. (2002). Atatürk İnkılaplarının Topluma Yansıması -Ankara Örneği-, (Basılmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara.

Duman, D. (1990). Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) T.C. Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir.

Eren, A. A. (2019). Birinci Sanayi Planı Kapsamında Kurulan Sümerbank Dokuma Fabrikalarında Sosyal ve Kültürel Uygulamalar (1935-1950), (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), T.C. İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul.

Hızal, G. S. G. (2008). Modernleşmeyi Reklam Metinleriyle Okumak: 1928- 1950 Yılları Arasında Türkiye’de İlan/Reklam, (Basılmamış Doktora Tezi), T.C. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Halkla İlişkiler ve Tanıtım Anabilim Dalı, Ankara.

Kara, N. N. P. (1999). Türk Siyasi Hayatında Recep Peker, (Basılmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir.

Kaya, H. (2019). Türkiye-İngiltere İlişkisi (1929-1939), (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul.

Metin, C. (1998). Türk Tarih Tezi ve Tarih Ders Kitaplarında Türkiye Cumhuriyeti Tarihi (1923-1960), (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara.

Osuca, F. F. (2019). Yerli Malları Sergileri- Erken Türkiye Cumhuriyeti Uygulamaları, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı Sanat Tarihi Bölümü, Ankara.

Öktem, S. (2004). Türkiye Cumhuriyeti’nde Modernleşme Hareketi; Karabük Demir Çelik Fabrikaları Yerleşim Örneği, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Teknik

Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Özçaylak, A. (2016). *Cumhuriyet Dönemi Ekonomisinde Yerli Malı Politikaları ve Uygulamaları*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), T.C. Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Erzurum.

Özdemir, N. (2018). *Atatürk Dönemi Türk Dil Kurultayları ve Türk Dünyası*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), T.C. Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Erzurum.

Pala, K. (2008). *Atatürk Dönemi Türk Tarih Kongreleri*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.

Şahin, C. (2010). *Türk Parlamentosundaki Kadın Milletvekilleri (1935-2007)*, (Basılmamış Doktora Tezi), T.C. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Erzurum.

Torun, O. (2020). *Türkiye’de At Yarışlarının Tarihi ve Etnoğrafisi*, (Basılmamış Doktora Tezi), Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Uyar, H. (1998). *Türkiye’de Tek Parti Döneminde İktidar ve Muhalefet (1923-1950)*, (Basılmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir.

Uzun, H. (2012). *Cumhuriyetin İlk On Yılında Türkiye’de Spor*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü İzmir.

Yüzer, A. (2006). *Atatürk Döneminde Türk Tarih Kurumu Tarafından Yapılan Çalışmalar (1931-1938)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), T.C. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.

I. ANSİKLOPEDİLER

Acun, F. (2002). “Klasik Dönem Eyalet İdare Tarzı Olarak Timar Sistemi ve Uygulaması”, *Türkler Ansiklopedisi, C. IX*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara

Emiroğlu, K., Aydın, S. (2003). *Antropoloji Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.

“Gulam Maddesi” (1978). *Millî Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi C.IV*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.

Gençosman, K. Z. (1981). *Atatürk Ansiklopedisi C.IX*, May Yayınları, İstanbul.

Özyüksel, M. (1999). “Anadolu ve Bağdat Demiryolları”, *Osmanlı Ansiklopedisi 3 İktisat*, Türkiye Yayınları, Ankara.

Tekeli, Ş. (1983). “Cumhuriyet Döneminde Seçimler”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi 7. Cilt*, İletişim Yayınları, İstanbul.

Zakia, Z. (1999). “Sultan II. Mahmud’un (1808-1839) Reformları”, *Osmanlı Ansiklopedisi C.VII.*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.

J. ELEKTRONİK VERİLER

Cumhuriyetin İlanı, Teşkilatı Esasiye Kanununun Bazı Mevaddının Tavzihan Tadiline Dair Kanun, Kanun Numarası: 364, Kabul Tarihi: 29 Ekim 1923 (29 Teşrinievvel 1339) https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc002/kanuntbmmc002/kanuntbmmc00200364.pdf Erişim Tarihi:21.12.2019.

Türk Dil Kurumu Sözlüğü, Ritüel, Simge: <https://sozluk.gov.tr/> Erişim Tarihi:08.01.2019.

Ulus Sözcüğü, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&kelime=M%C4%B0LLET, Ulus sözcüğü Türk Dil Kurum Sözlüğünde Millet kelimesi ile ikame edilmektedir. Erişim Tarihi:09.06.2020.

Ulus Sözcüğü, <https://www.etimolojiturkce.com/kelime/ulus> Erişim Tarihi:09.06.2020.

Gözler, K. 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, https://www.anayasa.gen.tr/tek-1924.htm#_ftn5, Erişim Tarihi:06.10.2020.

Gözler, K. 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, <https://www.anayasa.gen.tr/tek-1921.htm>, Erişim Tarihi:06.10.2020.

Türk Tarih Kurumu tarihçesi, <https://www.ttk.gov.tr/genel/tarihce/>, Erişim Tarihi: 09.12.2020.

Çambel, H.C. *Türk Tarih Kongresi Açış Konuşması*, <https://drive.google.com/file/d/0B7liBn5XLsAfeVZFNGk1eGE3N1U/view>, Erişim Tarihi:10.12.2020.

Türk Dil Kurumu tarihçesi, <https://www.tdk.gov.tr/tdk/kurumsal/tarihce-2/>, Erişim Tarihi:14.12.2020.

Türk Dil Kurumu tarihçesi, <https://www.tdk.gov.tr/tdk/kurumsal/tarihce-2/>, Erişim Tarihi:14.12.2020.

Dilmen, İ.N. (1937, 20-25 Eylül). *Türk Tarih tezinde Güneş-Dil teorisinin yeri ve değeri*, II Türk Tarih Kongresi, İstanbul, 85-98. <https://drive.google.com/file/d/0B7liBn5XLsAfTHJfUE5IUnVBdTg/view>, Erişim Tarihi:15.12.2020.

Onuncu Yıl Marşı, <https://www.ktb.gov.tr/TR-96293/10-yil-marsi.html>, Erişim Tarihi:28.12.2020.

22.4.1924 tarih ve 506 sayılı Anadolu Demiryollarının Mübayaasına ve Müdiriye-
ti Umumiyesinin Teşkilât ve Vezâifine Dair Kanun,
https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc002/kanuntbmmc002/kanuntbmmc00200506.pdf , Erişim Tarihi:14.01.2021.

As, E. Atatürk Döneminde T.C. Devlet Demiryollarının Gelişimi, Atatürk Ansiklopedisi,https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/Atat%C3%BCrk_D%C3%B6neminde_T.C._Devlet_Demiryollar%C4%B1n%C4%B1n_Geli%C5%9Fimi, Erişim Tarihi:14.01.2021.

Yerli Malı Marşı1930'lar, <https://www.youtube.com/watch?v=kkUihtAD9Q>, Erişim Tarihi:30.01.2021.

Karabük Tarihi, <http://www.karabuk.gov.tr/karabuk-tarihi>, Erişim Tarihi:11.02.2021.

Murat Koraltürk, *Nazilli Basma Fabrikası*, Atatürk Ansiklopedisi, https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/Nazilli_Basma_Fabrikas%C4%B1, Erişim Tarihi:14.02.2021.

Nazilli Sümerbank Marşı, <http://sumerbank.blogspot.com/2010/11/nazilli-sumerbank-marsi-gd-gd-belgesel.html>, Erişim Tarihi:14.02.2021.

Kurumsal Tarihçe, <https://www.diyanet.gov.tr/tr-TR/Kurumsal/Detay/1>, Erişim Tarihi:25.03.2021.

“Şampiyon: Bold Pilot” (bölüm 1) <https://www.youtube.com/watch?v=DfMlyXMXOi0>, Erişim Tarihi: 24.04.2021; “Şampiyon: Bold Pilot” (bölüm 2) <https://www.youtube.com/watch?v=uxxccOINZY>, Erişim Tarihi: 24.04.2021.

“Bizim için şampiyon (2018)”, <https://www.imdb.com/title/tt9124428/>, Erişim Tarihi: 24.04.2021.

Azize Aktaş Yasa, *Gazi Koşusu*, Atatürk Ansiklopedisi, https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/Gazi_Ko%C5%9Fusu, Erişim Tarihi:24.04.2021.

Atlı Atatürk Anıtı, <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/6358>, Erişim Tarihi:07.05.2021.

Ulus Zafer Anıtı Açılış Töreni, <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/34549>, Erişim Tarihi:07.05.2021.

Mevlüt Çelebi, “Taksim Cumhuriyet Anıtı”, *Atatürk Ansiklopedisi*, https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/Taksim_Cumhuriyet_An%C4%B1t%C4%B1, Erişim Tarihi:10.05.2021.

Taksim Cumhuriyet Anıtı, <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/98586>, Erişim Tarihi: 10.05.2021.

Osman Metin Öztürk, “Atatürk’ü Ziyaret Eden Yabancı Devlet Adamları”, *Atatürk Ansiklopedisi*,
https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/Atat%C3%BCrk%27%C3%BC_Ziyaret_Eden_Yabanc%C4%B1_Devlet_Adamlar%C4%B1, Erişim Tarihi:14.05.2021.

Tahir Kodal, “Onuncu Yıl Nutku”, *Atatürk Ansiklopedisi*,
https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/Onuncu_Y%C4%B1l_Nutku, Erişim Tarihi: 23.05.2021.

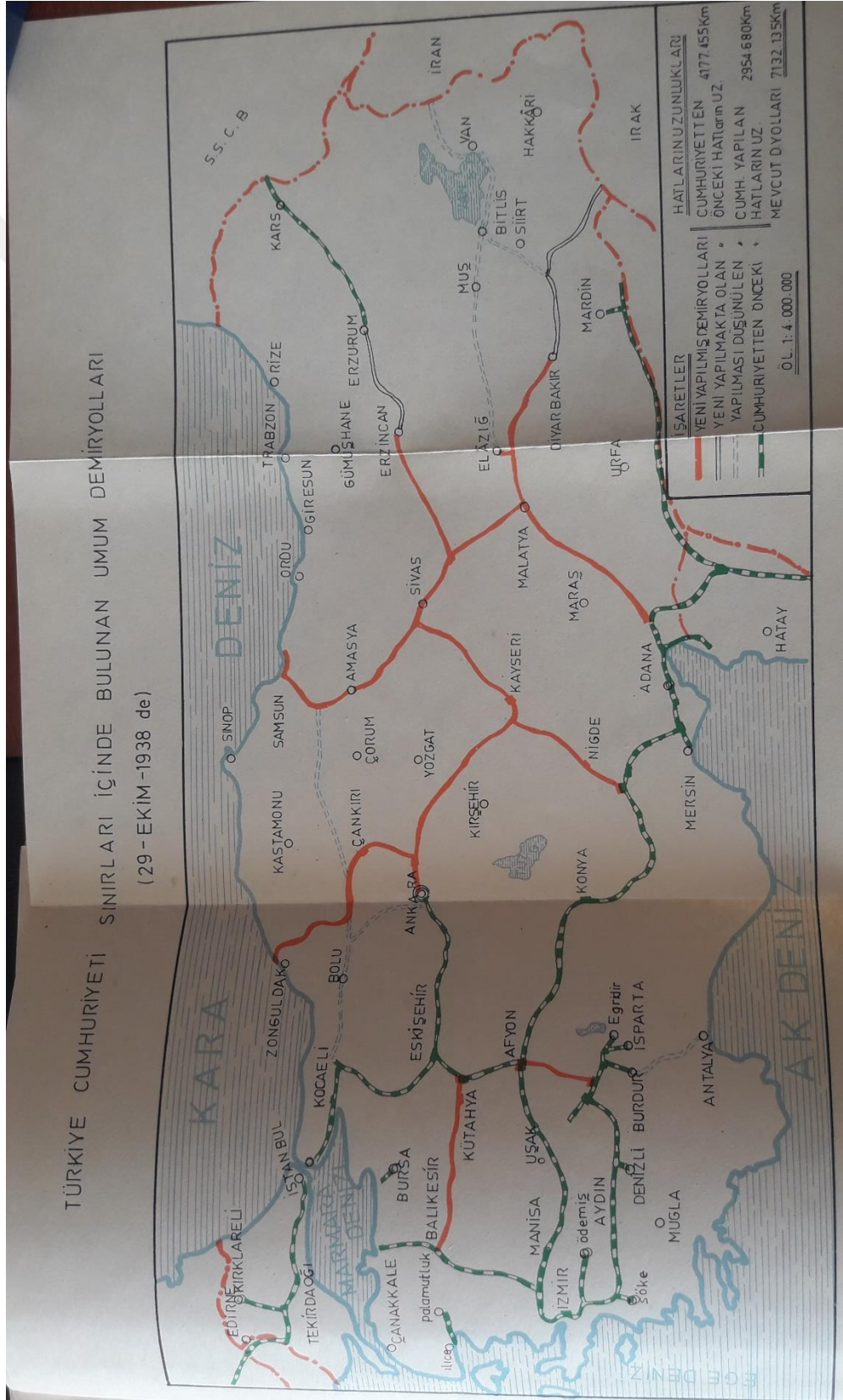
Yasemin Doğaner, “Cumhuriyet’in Onuncu Yıl Kutlamaları”, *Atatürk Ansiklopedisi*,
https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/Cumhuriyet%27in_Onuncu_Y%C4%B1l_Kutlamalar%C4%B1, Erişim Tarihi: 23.05.2021.

Birinci Emisyon Grubu 1000 Türk Lirası Ön ve Arka Yüz,
<https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Banknotlar/Cumhuriyet+Donemi+Banknotlari/Emisyon+Gruplari/1.+Emisyon+Grubu/Emisyon7>,
Erişim Tarihi:14.07.2021.

EKLER

Ek-1

Ek-3

SÜMERBANK MARŞI

Yurdumda yeniliğin ilk adımını attın,
Emeğine göz nuru, alın terini kattın.
Ata'nın hız verdiği, ulu çınar dalısın,
Renginle, deseninle sen, Mehmedin malısın.

Öncüsün, öğretmensin, ana sütünden aksın,
Duysun adını cihan, sen bizim Sümerbanksın.

Eskişehir'de mine, İzmir'de tül duvaksın,
Erzincan'da karlı yol, Hereke'de bayraksın,
Beykoz'da kundurasın, Antalya'da mendilsin ,
Malatya'da renklerle çiçeklenen bir dilsin.

Öncüsün, öğretmensin, ana sütünden aksın,
Duysun adını cihan, sen bizim Sümerbanksın.

Bursa'da yeşil büklüm, Yıldız'da mor çinimsin,
Yerli malım, öğüncüm, ürünüm, ekinimsin,
Erzurum'da bar başı, Aydın'da bir zeybeksın,
Kutilde gurbey yolu, Meltemde kelebeksın.

Öncüsün, öğretmensin, ana sütünden aksın,
Duysun adını cihan, sen bizim Sümerbanksın.

Adana'da pamuksun, yiğit Maraş'ta telsin,
Her mevsimde baştasın, her bedende güzelsin,
Bir tatlı gülücüktür, Nazilli'de basmalar,
Goblende meyve verir hevenk hevenk asmalar.

Öncüsün, öğretmensin, ana sütünden aksın,
Duysun adını cihan, sen bizim Sümerbanksın.

Kayseri'de yücesin, Erciyes gibi başın,
Koynunda yağlık oldun efelerin dadaşın,
Elif bacıda fistan, Zeynep'te ince dalsın,
Bazı bir renk gölüsün, gelincik kadar alsın.

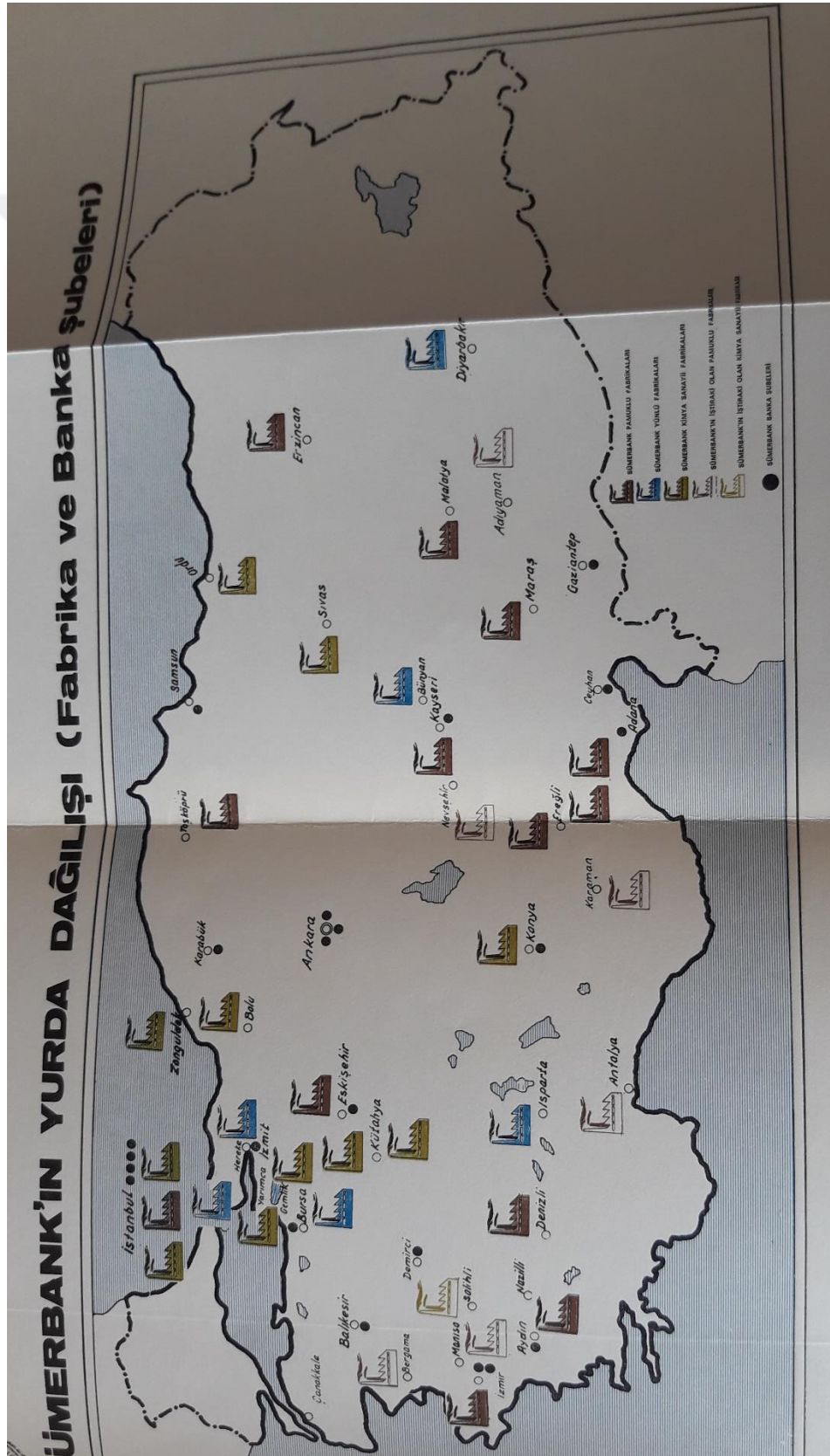
Öncüsün, öğretmensin, ana sütünden aksın,
Duysun adını cihan, sen bizim Sümerbanksın.

Şehirde ucuzluksun, köyde umut kuşusun,
Gülizar'da güllü şalvar, terli yüzde puşusun,
Saymakla bitmez gücün, her yerde, her an varsın,
Adım başına adın, sende Yurdum kadarsın.

Öncüsün, öğretmensin, ana sütünden aksın,
Duysun adını cihan, sen bizim Sümerbanksın.

MEHMET ERGÖNÜL

Ek-4

Ek-5 Sanayi Programı İçerisindeki Sümerbank Yatırımları

Sanayi	TL
Pamuk	18.538.000
Demir	10.000.000
Kâğıt	3.790.000
Kimya	2.360.000
Kendir	1.700.000
Kamgarn (yün ipliği)	1.650.000
Selüloz	1.025.000
Porselen	800.000
Bakır	550.000
Suni ipek	490.000
Kükürt	150.000
Öğrenci ödeneği	50.000
Toplam	41.553.000

Ek-6

NAZILLİ SÜMERBANK MARŞI

Atamız kurmuştu bu fabrikayı.
Yıl bin dokuz yüz otuz yedi yılı.
Nazilli Sümerbank olmuştu adı.
Yurdumun böylece oldu muradı.

Nazilli'nin çiçeğidir Basmalar.
Basmalar, İşçinin alın teridir basmalar.

Gıdı gıdı gıdı gıdı
İşçileri götürür cici tren
Gıdı gıdı gıdı gıdı
İşçileri götürür cici tren

Renklenir dünyamız bu basmalarla
Şarkılar söylenir hep tezgâhlarda
Yaşar hep gönüller de, hep anılarda.
Yaşar hep gönüller de, hep anılarda.

Nazilli'nin çiçeğidir basmalar.
Basmalar, İşçinin alın teridir, basmalar.

sumerbank.blogspot.com

İlhan ÖDEN

Söz: Sevim TOKER

Beste: Arif Sami TOKER

Makam: Rast

Usul: Nim sofyan

29 Ağustos 1935

AKŞAM

Sayfa 11

Deniz yolları
İŞLETMESİ
Acenteleri: Karaköy - Köprübaşı
Tel. 4860 - Birkel Muhirizade
Han Tel: 22740

İMROZ YOLU
KOCAELİ vapuru 29 Ağustos PERŞEMBE günü saat 16 da İmroza kadar. "5117."

TRABZON YOLU
KARADENİZ vapuru 29 Ağustos PERŞEMBE günü saat 20 de Hopaya kadar. (5018)

MERSİN YOLU
İNEBOLU vapuru 30 Ağustos CUMA günü saat 11 de Mersine kadar. "5119."

THE TURKISH AMERICAN
Shipping and Trading Co.
Hayri - Araboğlu ve şirk. American Export Lines The Export Steamship Corporation NEW - YORK.
Her on günde bir Newyork ile limanlarımız arasında seyahat eder.
Her ay 10 ve 25 inci günleri Newyork dan hareket.

Yakında New-Yorkdan gelecek vapurlar:
Executive vapuru 4 Eylülde doğru
Edilona vapuru 19 Eylülde doğru
Edilova vapuru 19 Eylülde doğru
Yakında Nev - York, Fladeliya ve Boston için yolu ve eşyayı ticareti alanak hareket edecek vapurlar.
Executive vapuru 8 Eylülde doğru
Executive vapuru 11 Eylülde doğru
Edilona vapuru 23 Eylülde doğru
Kumpanya, müşterilerine menafine daha iyi hizmet ve fevkalade seri postalar için emelile lakeronije veya Mersin'de aktarma suretile ve doğru konsentanto ile Newyork için meşkur limanlardan muayyen tarihlerde hareket eden akşap ve laka vapurlarına yolcu ve eşyayı ticareti kabul edecek.
Bu vapurlar Amerikanın dahil ve bütün vilayetleri ile Kanada, Gali, Meksika ve Los Angeles ile San Francisco Seattle vesaire bütün limanlar için doğru konsentanto ile eşyayı ticareti kabul eder.
Fazla tafsilat için Galata'da Tahir han Beyneli kat Hayri - Araboğlu ve şirk. muvaccatı Tel: 44991-2-3 (13451)

DOYÇE LEVANTE LİNYE HAMBURG

Hamburg, Bremen, Antvers, İstanbul ve Bahriyalar arasında akmel ve akmel muntazam postaları
Hamburg, Bremen, Rotterdam, Antvers ve Rotterdam'dan limanımıza muvaccatlı tekline vapurlar
Winfried vapuru 6 Eylülde doğru
Galilea vapuru 14 " "
Aida vapuru 17 Eylülde doğru
Chiso vapuru 20 Eylülde doğru
Heracles " 29 " "
Burgaz, Varma, Koteseno, Kalas ve İrsali için limanımızdan hareket edecek vapurlar
Winfried vapuru 6 Eylülde doğru
Aida vapuru 17 Eylülde doğru
Yakında Hamburg, Bremen, Antvers ve Rotterdam limanları için hareket edecek vapurlar.
Atto vapuru limanımızda
Nienburg vapuru 2 - 3 Eylülde doğru
Andros vapuru 9-11 Eylülde doğru
Ulm " 14-16 " "
Altmia vapuru 19-20 Eylülde doğru
Fazla tafsilat için Galata'da Övrimyan hanında Lester Silbermann ve şirketi vapur acentahına muvaccat. Telefon: 44647 - 6 (1905)

DABKOVIÇ VE Ş. vapur acentası SCHULTZ ORIENT LINE

Avrupa ile Şark limanları arasında muntazam posta
ROTTERDAM, HAMBURG ve ANTVERS için yakında İstanbul ve İzmir den hareket edecek vapurlar
Konsentanto bulunan NORBURG vapuru erden evvelile 1-3 Eylül arasında Avrupaya hareket edecek.
Tafsilat için Galata'da Frengyan hanında 3 nci katta Dabkoviç ve Ş. vapur acentahına muvaccat. Tel. 44708/7, 41200, 40604

Sevrey Askerlik şubesinde:
R. Hıranın Ali Torlak mahallesinden 317. dolmuşla demiryolu yedek yazıhanı Mustafa Çk. Refikay Yoldaş'da
Sevrey An. 5. sınıfa gelmesi rica olunur.

K A Ş E NEOKALMİNA

Grip - Nevralji - Baş ve diş ağrıları - Artritizm - Romatizma

Karaciğer, mide, barsak, taş kum ve diğer hastalıklarına
TUZLA İÇMELERİ
ve OTELİ: her gün Küprüden 6,30 - 7,35 - 8,20 - 9,45 - 11 - 13,15 - 15,10 da Haydarpasa'ya giden vapurların trenleri menba-lara kadar giderler.

H A S ?! Hariciye Vekâletinden:

Vekâletimiz ihtiyacı için kapalı zarfla 160 ton kok kömürü satın alınacaktır. Şartnamesi Levazım Müdürlüğünden her gün alınabilir. Muhammen bedeli 5280 liradır. Taliplerin 20 Eylül 935 cuma günü saat 15 de Satınalma Komisyonuna muvaccatları. (2365) (5150)

Edirne Şarbaylığundan:

Beheri bir puluk 21 lira kıymeti muhammenile 20 adet su sanatının mübayaası 15 gün müddetle açık olarak eksiltmeye konulmuş ve ilân edilmiş ise de talip çıkmadığından eksiltme 10 gün uzatılmıştır. Taliplerin ihale günü olan 3 Eylül 935 salı günü saat 11 de teminat akçeleriyle birlikte Edirne Belediye encümenine muvaccatları ilân olunur. (5147)

Ankara Otobüs İşleri

Direktörlüğünden:

Otobüs biletçileri için 50 adet çanta alınacaktır. Tahmin bedeli 200 liradır. Şartname ve mühürlü nümunesi Ankara Otobüsleri Direktörlüğündedir. İhale 10/9/935 tarihli salı günü saat 10,30 da yapılacaktır. İsteklilerin % 7,5 ilk teminatlarıyla Otobüs İşleri Direktörlüğüne gelmeleri (2371) (5148)

Kapalı zarf usulile Eksiltme ilânı Sümer Bank

Umumi Müdürlüğünden:

- 1 - İzmit kâğıt fabrikası direktör ve işyeri evlerinin inşaatı temel kısmı vahidi fiyat esasile ve temelden yukarı kısmı inşaatı toptan götürü olarak eksiltmeye çıkarılmıştır. Tahmin edilen keşif bedeli 49.402,50 liradır.
- 2 - Bu işe ait evrak şunlardır:
A - Eksiltme şartnamesi
B - Mukavele projesi
C - Fenni şartname
D - Metraj, vahidi fiyat ve keşif hülâsası
E - Projeler
İstekliler bu evrakı 2,50 lira mukabilinde Sümer Bank Ankara şubelerinden alabilirler.
- 3 - Eksiltme 13 Eylül 935 cuma günü saat 16,30 da Ankara'da Bankalar caddesinde Ziraat Bankası binasında Sümer Bank Umumi Müdürlüğündeki komisyonca yapılacaktır.
- 4 - Eksiltme kapalı zarf usulile yapılacaktır.
- 5 - Eksiltmeye girebilmek için isteklilerin 3706 lira muvakkat teminat vermeleri ve fenni ehliyetnamelerini vesile ile ibat etmeleri lazımdır.
- 6 - Teklif mektupları yukarıda yazılı gün ve saatten bir saat evveline kadar Sümer Bank Umumi Müdürlüğündeki komisyonca makbuz mukabilinde verilecektir.
Posta ile gönderilecek mektupların ihale saatinden nihayet bir saat evveline kadar gelmiş ve zarfın kamunî şekilde kapatılmış olması lazımdır.

Sümer Bank Umumi Müdürlüğünden:

Bankamız nam ve hesabına Avrupa mübâkka ile muhtelif sanayi mühendisliği tahsil için on talebe gönderilecektir. Bir Üniversite kimya ve elektro mekanik gubeleri mezunlarına ve diğer de lise mezunlarına aid bulunmak üzere aynı zamanda iki mübâkka imtihanı yapılacaktır.

Mübâkaka girebilmek için şartlar berveçlâttir:

A - Üniversite kimya ve elektro mekanik gubeleri mezunları için:

- 1 - Türk olmak
 - 2 - Yaşı 20 den 25 arasında bulunmak
 - 3 - Askerlik vaziyeti muntazam olmak
 - 4 - Tam sıhhatli olmak
 - 5 - Üniversite kimya ve elektro mekanik gubelerinden son üç sene zarfında diploma almış bulunmak
 - 6 - Bankaca istenecek kefaleti verebilmek
- B - Lise mezunları için:
- 1 - Türk olmak
 - 2 - Yaşı 18-25 arasında bulunmak
 - 3 - Askerlik vaziyeti muntazam olmak
 - 4 - Tam sıhhatli olmak
 - 5 - Bir Türk Lisesinin son üç sene zarfında iyi derece bakkaloryasını almış bulunmak
 - 6 - Bankaca istenecek kefaleti verebilmek

Kayıd için Sümer Bank umumi Müdürlüğünde Kimya sanayi şubelerine muvaccat edib aşağıda yazılı vesaili vermek lazımdır.

- 1 - Nüfus tescirahatı veya Notalıke musaddak sureti
- 2 - Mektup teahhüdnamesi veya "
- 3 - Askerlik vaziyetinin Avrupaya tahsis gitmeğe mani olmadığuna dair askerlik vesikasi
- 4 - Sıhhatte olduğuna dair Şarbaylık doktorluğınca tasdikli sıhhat raporu
- 5 - Dört vesika fotoğrafı

Kayıd müddeti 15 Eylül 935 tarihine kadar olup bu tarihten sonraki muvaccatlar sureti katbede kabul olunmayacaktır.

İmtihanlar Eylül sonunda yapılacak olup kat'i günü ayrıca bildirilecektir.

Suadiye Plajında

30 Ağustos Cuma gününden Pazar gününe kadar her gece SEKİZ KİŞİLİK BALET HEYETİ - Tayyare bayramı gecesi dâhuliyetle sabaha kadar muhtelif eğlenceler - 31 Ağustos Cumartesi MÜNİR NURETTİN ve ARKADAŞLARI KONSERİ ile mevsimin son ve neşeli geceleri geçirecektir.

Kapalı zarf usulile Eksiltme ilânı Sümer Bank

Umumi Müdürlüğünden:

- 1 - Ankara'da Anıartılar caddesinde eski Taşhan yerinde yapılacak Sümer Bankmerkez binası inşaatının temel kısmı vahidi fiyat esasile ve temelden yukarı kısmı toptan götürü olarak eksiltmeye çıkarılmıştır. Tahmin edilen mecmu keşif bedeli 576.000 liradır.
- 2 - Bu işe ait evrak şunlardır:
A) Eksiltme şartnamesi
B) Mukavele projesi
C) Hususi şartname
D) Fenni şartname
E) İnşaat lisanesi
F) Metraj ve keşif cetveli
G) Projeler
İstiyenler bu evrakı 30 lira mukabilinde Sümer Bank Ankara şubelerinden alabilirler. Fazla ibahat almak için Sümer Bank İnşaat Servisine muvaccat edilebilir.
- 3 - Eksiltme 16 Eylül 1935 pazartesi günü saat 16 da Ankara'da Bankalar caddesinde Ziraat Bankasında Sümer Bank merkezindeki komisyonca yapılacaktır.
- 4 - Eksiltme kapalı zarf usulile yapılacaktır.
- 5 - Eksiltmeye girebilmek için isteklinin 22.750 lira muvakkat teminat vermesi ve Bankaca seçilecek bir komisyon tarafından fenni ehliyetinin tasdik edilmiş olması lazımdır.
- 6 - Teklif mektupları yukarıda yazıldığı gün ve saatten bir saat evveline kadar eksiltme komisyonuna makbuz mukabilinde verilecektir. Posta ile gönderilecek mektupların ihale saatinden bir saat evveline kadar gelmiş ve zarfın kamunî şekilde kapatılmış olması lazımdır.

Ek-8

SUMER BANK
Umumî Müdürlüğünden:
Liselerin 1930 - 1936 mezunlarından imtihan ile
25 - 30 MEMUR
ALINACAKTIR.
İmtihan 25-11- 1936 çarşamba günü yapılacaktır.
Matbu izahnamenin Ankarada Umumî Müdürlük-
ten, İstanbulda Sümer Bank Şubelerinden ve diğer
mahallerde Sümer Bank müesseselerinden isten-
mesi ilân olunur.

Ek-9

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ
CUMHURİYET HALK PARTİSİ
Genel Sekreterliği
Sayı

Ankara : 22/XII/938

----- (HALKEVLERİ DERGİSİ) -----

<u>Halkevinin adı</u>	<u>Derginin adı</u>	<u>Kaç günde bir çıktığı</u>
Adana	Görüşler	Aylık
Afyon	Tespiner	"
Amasya	Yoçılmak	"
Antalya	Türk Akdeniz	İki aylık
Bafra	Altınyaprak	aylık
Balıkesir	Keysak	"
Bursa	Uludağ	Üç ayda bir
Burdur	Ülker	Aylık
Artvin	Çoruh	İki ayda bir
Denizli	İnanç	Aylık
Diyarbakır	Karacadağ	"
Elazığ	Altın	"
Eminönü	Yeni Türk	"
Eminönü	Halk bilgisi haberleri	iki ayda bir
Kayseri	Erciyeş	Aylık
Eskişehir	Halkevi	"
Giresun	Aksu	"
Isparta	Ün	"
İzmir	Fikirler	Onbeş günde bir
Kars	Doğuş	Aylık
Konya	Konya	"
Manisa	Gediz	"
Mersin	İçel	"
Merzifon	Taşan	"
Milâs	Yeni Milâs	"
Muğla	Muğla	"
Niğde	Akpınar	"
Niksar	Ülker	"
Trabzon	İnen	"
Samsun	19 Mayıs	"
Sinop	Daraneş	"
Sivas	Orta yayla	"
Yozgat	Bozok	On beş günde bir
Zonguldak	Kara Elmas	Üç ayda bir

490 01 . 4 19 30

Ek-10

Cumuriyet Halk Partisi
Genel Sekreterliği

İstanbul: 2.IX.936

Sayı
5/852

Halkevi Başkanlığına

Bağlısı : I

Genyönkurulun 21.VIII.936 tarihli ve 4/81 inci toplantısında, halkevlerinde oynanmasına izin verilen piyeslere ilâve olarak kabul edilen eserler bağlı listede yazılıdır.

Bildirir, sevgilerimi sunarım.

Halkevi Başkanlığına ve bilgi
olarak ta halkevi olan yerle-
rin C.H.P. Başkanlığına yazıl-
dı.

Dahiliye Vekili ve
C.H.P. Genel Sekreteri

S. Kaya

D . S .

5/5290
5/5293

490	01			3	13	19

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

Vergi hırsızı	Reşad Nuri	1 perdelik piyes
Destan	Galip Neşet	1 perdelik piyes
Yaman	Vesfi Mahir	4 perdelik piyes
Gâvurimam	Burhan Cahit	3 perdelik piyes
Kızılçağlayan	Nihat Sami	2 perdelik piyes
Bir yuvanın şarkısı	Nihat Sami	3 perdelik piyes
Tarih utandı	Ali Zühürü, Mücteba, Selahaddin	1 perdelik tablo

Hanım şiir yazacak	Faruk Nafiz	1 perdelik piyes
Bir sukutu hayal	Mahmut Yesari	1 perdelik piyes
Hayrülhalef	Mahmut Yesari	1 perdelik piyes
Karga ile Tilki	Mahmut Yesari	1 perdelik piyes
Hasbahçe	Mahmut Yesari	1 perdelik piyes
Uşulü âşari veya metre sistemi	Dr. Refet	1 perdelik
Anneler arasında	Ragıp Nurettin	1 perdelik piyes
Tevsiye mektupları	Mahmut Yesari	1 perdelik piyes
Bir azizlik	Mahmut Yesari	1 perdelik piyes
Sancağın şerefi	Mahmut Yesari	1 perdelik piyes
Bir yalanın sonu	Nihad Adil	1 perdelik piyes
Canavar	Faruk Nafiz	3 perdelik piyes
Ayyar Hamza	Moliylerden adapte eden Ali	

Zor nikâh	} Moliylerden Ahmet Vefik paganın adapte ettiği eserler	Kanaat basımevi
Zoraki Tabip		3 perdelik piyes
Oğuzlar	Neomeddin Halil	Piyes 1 perde (Kültür Bakanlığı tarafından bastırıl- mıştır.)
Nebatât dersi	Dr. Refet	

490	01				5	13	19

Ek-11

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

CUMHURİYET HALK PARTİSİ
Genel Sekreterliği
 Sayı
 5/781

Ankara : 4.6.1936

Halkevi Başkanlığına

Bazı Halkevlerinde müzik faaliyetleri arasında bandolar teşkiline gidildiği ve bu yolda bir çok emek ve para sarfedildiği görülmektedir . Halkın müzik zevkini geliştirmek ve genel sanat seviyesini yükseltmek işine önem veren Halkevlerimizde bu çalışmaların çok faydalı olacakları şüphesizdir. Bu yönden memleketimizin hemen her tarafında bulunabilen aletlerden istifade ile bandolar kurmak en doğru bir yoldur . Ancak usulüne uyarak kurulmamış müzik kurullarının müzik terbiyesinde kâfi derecede tesirler husule getiremeyecekleri de tabiidir . Bu sebeple her Halkevinin elindeki ve tedarik edecekleri aletlerden aşağıda gösterdiğimiz tarzda istifade etmeleri lâzımdır .

A Tipi : Asgari kadro yedi kişiden ibaret olmak üzere şöyle tesbit edilmiştir :

2	buğlu veya kornet	2	bariton
2	Alto	1	bas

B Tipi : Alet itibarile daha zengin olan Halkevlerinde şu kadrolar tatbik olunabilir :

490	01			3	12	37

DEVLET ANİTLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

- 2 -

1 - 2 Kornet	2 Alto	1 Kontrbas)	} Yekûn 10
1 Tenor trombon	1 Bariton	)	
2 Buğlu	1 Bas	)	

C Tipi - Halkevleri için en kuvvetli sayılacak şekil budur:

2 - 2 Kornet	3 Alto	1 Kontrbas mi bemol	} Yekûn 16
3 Trombon	2 Bariton	1 Kontrbas si bemol	
2 Buğlu	1 Bas	1 Trampet	

(Bu kadrolara davul ve zil de ilâve edilebilir .)

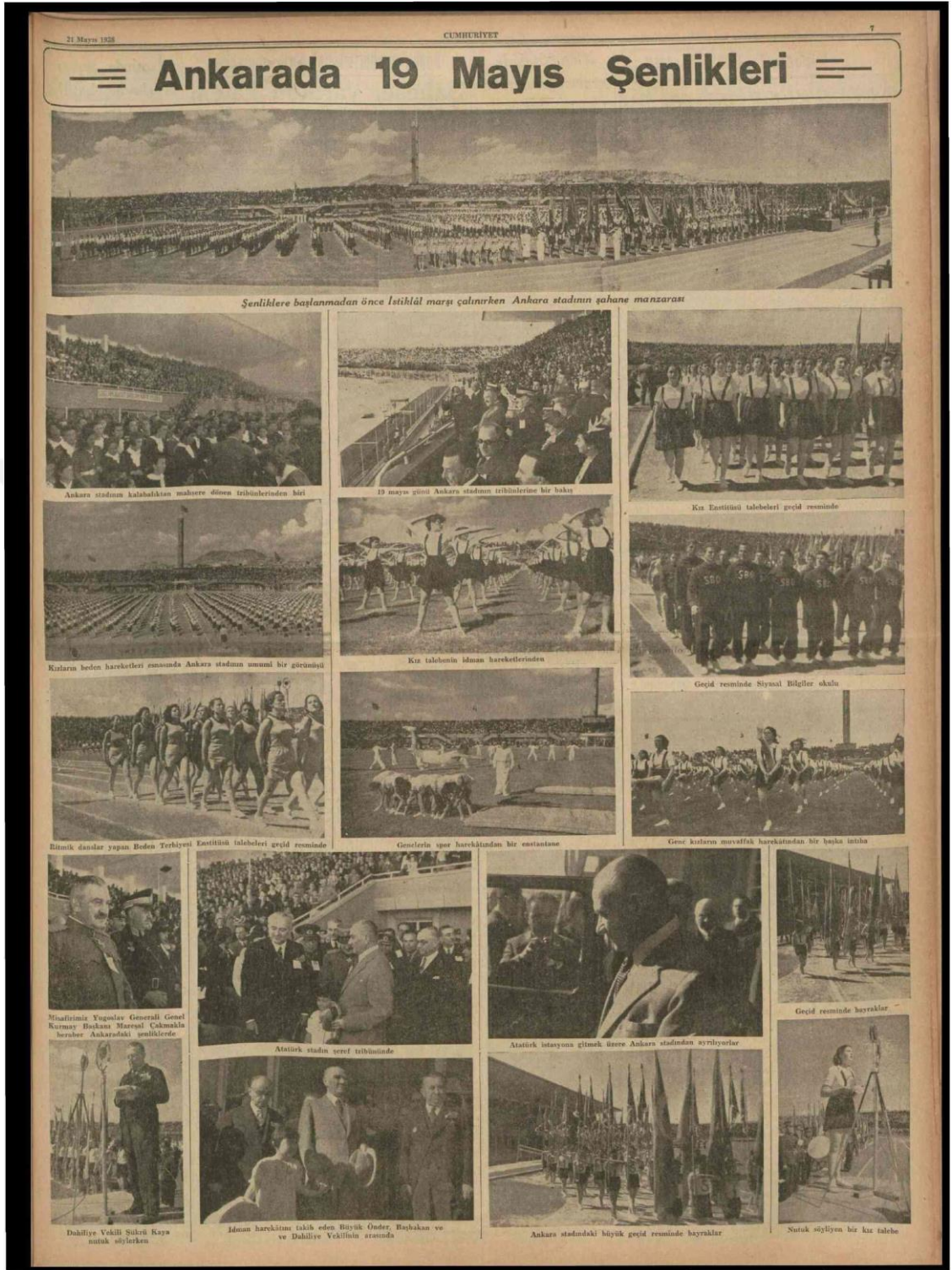
Sevgilerimi sunarım .

C.H.P. Genel Sekreteri
Kütahya Saylavı

N. Peker

Ek-12

Ek-15

Ek-16

M. Venizelos bu sabah geliyor

Yunan Başvekili Ankara'dan emsaslsız bir samimiyet içinde ayrıldı

Misafirlerimizi İsmet Paşa ve Vekiller teşvi ettiler. M. Venizelos hareket ederken "Yaşasın Türkiye!," diye bağırdı

Cumhuriyet balosunda Gazi Hz. ve misafir Başvekiller..

Ek-17

Bugün
İkâmemizle birlikte
24
SAYIFA
3 Kuruş

YIL: 19-2
SAYI: 6701-641

Haftanın sigası-
na topu bir bakış
gazımız bugün
4 üncü sayfamızdadır

KURUN

Büyük Misafirimiz Şehrimizde

İngiliz Kralı Dün Saat 12,15 de Tophane Rıhtımına Çıktılar
Ve Atatürk Tarafından Karşılandılar

Kral Edvard'la Atatürk Arasındaki Mülakat Çok Samimî Oldu. İki Devlet Reisinin de Bu Mülakattan Memnun Oldukları Hissediliyordu

Kral Edward ve Atatürk Tophane Rıhtımında karşılanıyor.

Atatürk Kralı mülakatı iki saat sürdü.

Ek-18

Ek-19

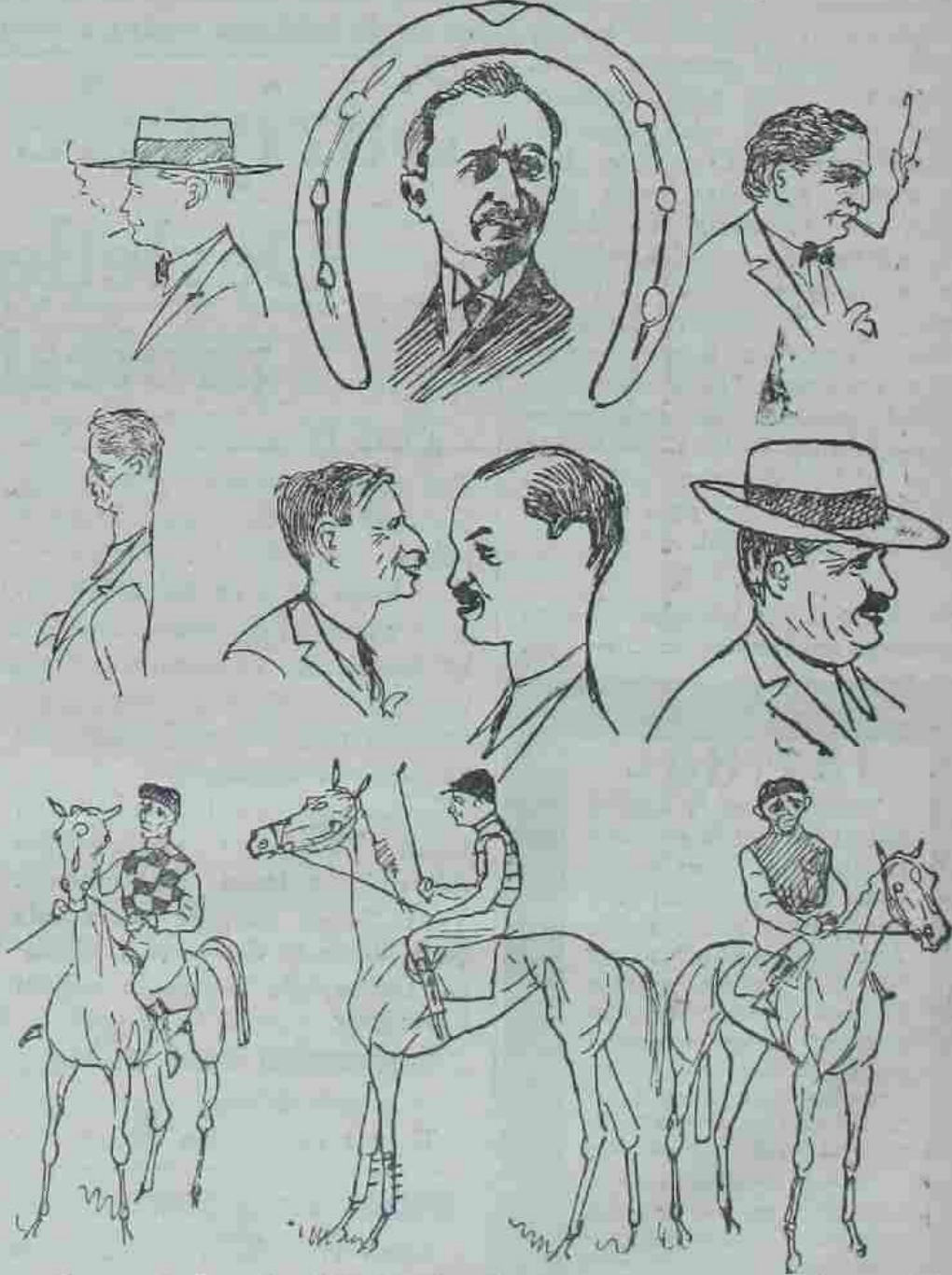

Ek-20

Ek-22

Gazi koşusu bugün

Bugün Ankarada ilkbahar koşularının sonuncusu yapılıyor. Bu koşular arasında Gazi koşusu da vardır. Yukarıdaki krokiler Gazi koşusunda atlarını koşturacak at sahiplerini ve bazı meşhur cokeyleri gösteriyor. Yukarıda ortada İsmet paşa, sağda M. Yantes, solda Ali Muhiddin, aşağıda sağda Hasan ağa, Ali Haydar, Nejat, Akif beylerdir. Krokiler bir cokey tarafından yapılmıştır.

ÖZ GEÇMİŞ

